

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PPAE

*Праці Греко-Католицької Богословської Академії
Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae*

Том XLIII vol.

Проф. МИКОЛА ЧУБАТИЙ

Історія Християнства
на Руси-Україні

Том II Частина I

Prof. NICOLAUS ČUBATYJ

De historia christianitatis in antiqua
Rus-Ucraina

Vol. II Pars I

МИКОЛА ЧУБАТИЙ — ІСТОРІЯ ХРИСТІЯНСТВА НА РУСИ-УКРАЇНІ

Monumenta Ucrainae Historica, vol. I-XIV. (1075-1856)

II. ТВОРИ

Твори Йосифа патріярха і кардинала, т. I-VIII.

III. ПРАЦІ БОГОСЛОВСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ OPERA FACULTATIS THEOLOGICAE

A) Opera Gr. Cath. Academiae Leopoli (т. I-XX)

B) Opera Universitatis Catholicae Ucrainorum

- т. XXI. о. Михайло Кравчук, *Книга Псалмів* (Sac. MICHAEL KRAWČUK, Liber Psalmorum), Рим 1966, стор. 240, \$ 5.
- т. XXII-XXIII. о. д-р Ісидор Нагавський, *Історія Римських Вселенських Архієпископів*, частина I. (Dr. ISIDORUS NAHAJEWSKY, Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars I). Мюнхен 1964, стор. 363, \$ 8.
- т. XXIV-XXVI. Проф. Микола Чубатий, *Історія християнства на Русі-Україні*, I том. (Prof. NICOLAUS ČUBATYJ, De historia christianitatis in antiqua Ruś-Ucraina, vol. I). Рим-Нью Йорк 1965, стор. XI+816. \$ 15.
- т. XXVII. о. д-р Мірослав Марусин, *Чини Святительських Служб в Київському Євхологіоні з початку XVI ст.* (Prof. MYROSLAV MARUSYN, Ordinum Pontificalium in Euchologio Kioviensi saec. XVI expositio). Рим 1966, стор. XVIII+210. \$ 6.
- т. XXVIII-XXX. о. проф. д-р Ісидор Нагавський, *Історія Римських Вселенських Архієпископів*, частина II. (Prof. ISIDORUS NAHAJEWSKY,

THE HISTORY OF CHRISTIANITY IN RUS' - UCRAINĖ

VOL. II

**Ukrainian Christianity under pressure from its Polish-Latin
and Muscovite neighbours (1353 - 1686)**

Part I (1353-1458)

by NICHOLAS D. CHUBATY

Rome - New York 1976 Ukrainian Catholic University Press

Library of Congress - U.S.A. Catalog Card Number 65-27521

ВИДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМ. СВ. КЛИМЕНТА ПАПИ

EDITIONES
UNIVERSITATIS CATHOLICAE UCRAINORUM
S. CLEMENTIS PPAE

*Праці Греко-Католицької Богословської Академії
Opera Graeco-Catholicae Academiae Theologicae*

Том XLIII vol.

Проф. МИКОЛА ЧУВАТИЙ

Історія Християнства на Русі-Україні

Том II Частина I

Prof. NICOLAUS ČUBATYJ

De historia christianitatis in antiqua
Rus-Ucraina

Vol. II Pars I

Romae 1976 Neo Eboraci

МИКОЛА ЧУБАТИЙ

ІСТОРІЯ ХРИСТІЯНСТВА
НА РУСИ-УКРАЇНІ

Том II
Частина I (1353-1458)

diasporiana.org.ua

РИМ 1976 НЮ ЙОРК

ВВЕДЕННЯ

Habent sua fata libelli — можна цю приповідку вповні примінити і до твору пок. проф. д-р Миколи Чубатого, декана правничих і суспільних наук на Українським Католицьким Університеті: « Історія християнства на Русі-Україні ».

Микола Чубатий походив з міщанської родини в Тернополі, був учнем тернопільської гімназії, два роки старшим від мене. Він відзначався скромністю і великою працьовитістю так, що матуру зложив в відзначенням, що тоді було нелегким досягненням. Серед загальної тоді байдужности і лібералізму серед студентства, Микола Чубатий був завжди глибоко релігійною людиною і прикладним католиком. Опісля він вступив до Духовної Семінарії у Львові й покінчив її з відзначенням. Здоров'я його було кволе, удари долі і родинні нещасні переживання розхитало його нерви на ціле пізніше життя. В гімназійних часах я деколи стрічався з ним, а вже частіше в Духовній Семінарії від 1911-1912 рр. Пригадую собі добре як він прегарно, з глибоким зрозумінням читав як питомець третього року для нас питомців першого року в окремому рефектарі (їдальні) Святе Письмо й інші читання про Благовіщення. На другому році мене вивлав Сл. Б. Митрополит Андрей на дальші студії до Інсбруку. Все таки ми вдержували товариські зв'язки. Після закінчення теологічних студій, Микола Чубатий заявив Сл. Б. Митрополитові Андревві, що він не бажав би приймати свячень, але хотів би остатись у світському стані, на що Митрополит радо згодився зі завагою, що нам треба і світських людей з високою релігійною та богословською наукою. Він продовжував дальше свої студії на правничому і філософічному факультеті, і друкував менші наукові праці. Коли основано Тайний Український Університет, він став його професором. Але польське правительство зліквідувало цей український університет і Чубатий учителював в учительських семінаріях монахинь Василиянок і державних, коли уцххла воєнна заверюха і українсько-польські війни.

Після осягнення габілітацій в Інсбруці і Римі, я вернувся до Львова в 1922 р. і був іменований професором догматики в Духовній Семінарії, а в 1925 р. її ректором. Коли була основана Українська Богословська Академія, Микола Чубатий був покликаний на професора історії Української Церкви і був одним з найкращих професорів — аж до його виїзду до Америки і вибуху війни. Як професор, крім викладів, прова-

див дуже добре науковий семінар історії Української Церкви і друкував деякі менші праці і тим як професор став приготувати « Історію Християнства на Руси-Україні ».

Перед виїздом до Америки він лишив свою велику бібліотеку для Академії, однак після його арешту вона пропала у Львові. В 1963 р. я вернувся до Риму з тюрми і оснував Український Католицький Університет і він був покликаний на професора. В часі побуту в Америці Чубатий написав свою історію і йому матеріально помагали деякі наші єпископи. Вкінці рукопис був готовий до друку, але ніхто не хотів заплатити наклад, бо розходилося про приблизно десять тисяч доларів. Я тоді сам взяв видатки за наклад і книжка вийшла 1965 р. як видання Українського Католицького Університету. Після різних змін і перешкод, Микола Чубатий всетаки продовжував її й тепер видаємо другий том до 1461 р. Смерть перервала його життя і працю.

Як науковець був дуже солідним, чесним і об'єктивним дослідником, а як людина, мимо свого надірвано здоров'я був високо благородною особою і праведним католиком. Як такий переходить і він до історії нашої Церкви, і то як найбільший історик Української Церкви та дослідник її історії від часів єпископа Юліана Пелепа.

† Йосиф
Патріарх і Кардинал

Дано в Римі, 3 лютого 1976
у свято св. Максима Ісповідника
при храмі Жировицької Богоматері
і свв. Мучеників Сергія і Вакха

СЛОВО ВІД АВТОРА

Перша частина II-го тому « Історії християнства на Русі-Україні » розглядає часи від 1353-1458 року. В цьому періоді зайшли важні події в нашій Церкві: відокремлення від Київської митрополії Московської Церкви, яка як автокефальна Церква, спершу непризнана навіть Царгородським патріархатом, всеж таки існувала та своїми шляхами розвивалася як автокефальне архієпископство-митрополія, згодом стала патріархатом з аспіраціями бути « Третім Римом », тобто осередком Вселенської Церкви. В тім часі сталася друга важна подія для Християнської Церкви в Україні, її частинне повднання з Римським Апостольським Престолом у так званій Берестейській Унії, з усіми наслідками того повднання.

Саме в часі праці над другим томом сталися переважні події і в нашій Церкві: Вселенський Собор Ватиканський II, що своїм історичним твором, « Декретом про Східні Католицькі Церкви », признав Українській Католицькій Церкві усі права помісної, самоуправної Церкви, тобто такі самі права, які посідала наша Церква в зарані свого існування, за часів св. Володимира.

Однак зайшла потреба боротися за ці права з чинниками, які противилися самоуправі Української Католицької Церкви, східньо-католицької Церкви чисельно і морально найсильнішої, бо Церкви Мучеників. Ці змагання вимагали основного знання історії та канонічного права нашої Церкви і тому треба було присвятити їм пильну увагу.

В міжчасі перша частина II-го тому була вже майже готова і можна було випустити її у світ, я звернувся в тій справі до Блаженнішого Йосифа і він погодився ласкаво на мій плян та поручив Професорам Українського Католицького Університету зайнятися підготовкою праці до друку. За цю прислугу я обов'язаний йому до глибокої вдяки.

Автор

III. ДОБА

**УКРАЇНСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО МІЖ ЛАТИНО-ПОЛЬСЬКИМИ
ТА МОСКОВСЬКИМ ВПЛИВАМИ
(1353-1686)**

Часть I (1353-1458)

ХРИСТИЯНСТВО НА УКРАЇНІ ПЕРШОГО ПЕРІОДУ ТРЕТЬОЇ ДОБИ (Загальна характеристика)

Серед руїн політичної самостійності українського народу його Церква та ціле його християнське життя було без захисту й стало предметом політичних експериментів окупаційних режимів на українській землі. Становище східного християнства та його Церкви в українській області, завойованій Казимиром, найкраще з'ясоване в листі польського короля Казимира до папи Климента VI в 1351 р. Король просить від папи матеріальної допомоги з боку польської Церкви на затримання під своєю владою окупованої області України, «землі невірних Русинів або князівства, на яких можна буде організувати й створити сім розлогих єпископств з власним митрополитом». Виглядало б, що на цій невірній землі немає християнства взагалі. А тут йшло про плян винищення східно-християнських єпископств і на їх місце встановити латино-польську митрополію з сімома новоутвореними латинськими єпархіями. Плян цей дістав підтримку західного католицького світу.

Українському народові була накинена боротьба в обороні віри своїх батьків, духового стрижня тої колись славної та могутньої Руси. Ця боротьба на цій землі тривала повних шість соток літ аж до приходу московського атеїзму 1939 року і триває до сьогодні з наслідком цілком негативним для Вселенського Християнства.

На виразну боротьбу в обороні віри своїх батьків безпосередньо не був викликаний український народ на більшості своїх земель, які опинилися в межах Великого Литовського Князівства; але й там по польсько-литовській Унії (1386) починається також упослідження християнства та Церкви українського народу. Коли по Люблинській Унії (1569) український народ, за виїмком Закарпаття, опинився в межах Річчосполитої Польської, то й новоприєднані до корони землі також мусіли розпочати боротьбу із старим наступом латино-польського католицизму. За той час виросло в потугу Московське Царство, яке так само, як Польське Королівство, поставило собі першою ціллю своєї державної політики завоювати українські землі, що були тоді в посіданні Польського Королівства, й приєднати їх під владу московських Рюриковичів. Мо-

сковське православіє мало відігравати ролю приманливої благодаті та спасіння з-під польсько-латинського молота.

Московське православіє було вже сотні літ відоме українському народові. На нього дивилися тоді на Україні як на варварство, тому українському народові, поставленому із своєю Церквою поміж латино-польський молот та московське ковадло, довелося боронитися власними нерівними силами, усіма можливими засобами, які йому насувалися.

Від часів хрещення Руси Церква українського народу була незалежна від державної влади; державна влада опікувалася Церквою не для своїх політичних цілей, а з почуття євангельського обов'язку. Тепер тої влади не стало, і опікуном Церкви мусів стати сам український народ, репрезентований своїм боярством, шляхтою, організованим міщанством, одним словом, елітою українського народу. Це змінило давню незалежність української Церкви: вона мусіла тепер увійти в залежність від свого власного громадянства в далеко більшій мірі, ніж від давнього свого володаря.

Візантійський цезаропатизм, себто залежність Церкви від світського державного володаря, був дотепер на Україні наче невідомий. Тепер мусіла прийти тісна співпраця, і ця залежність від власного громадянства була також не раз прикра й не все корисна для Божих цілей Церкви. Ту оригінальну залежність Української Церкви від представників свого громадянства ми назвемо *громадянським патизмом*. Він став володарем для Української Церкви в час її оборонної боротьби, опинившись між латино-польським молотом та московським ковадлом.

Оборонна боротьба українського народу за збереження своєї релігійно-церковної індивідуальности ставала щораз важчою через занепад освіти серед українського народу, спричинений тим, що головне джерело культури східного християнства, Візантійська Церква, скоро сама стала занепадати враз із занепадом візантійської держави. По занепаді Царгороду, переходу в руки турків, візантійське головне джерело та менші джерельця, слов'янські Церкви балканського півострова, Атос, скоро висихали, аж вкінці взагалі перестали засилати культурно Церкву України.

Сталося це якраз тоді, коли на заході народилася культура відродження, що могутньо піднесла культурний рівень західної Європи та західних сусідів українського народу. Таким чином, рівновага культурних сил перекилилася сильно в користь головного окупанта українських земель, Польщі. Черпання новочасної культури з польського джерела приносило повільну смерть українській нації, тому пошукування непольських шляхів доступу до новочасної культури відродження стало питанням життя чи смерти самої нації впродовж цілої цієї доби.

Серед того пошукування власних шляхів українське християнство з-під польського молота впало ослаблене на московське ковадло.

Цю добу українського християнства ми поділимо на три періоди: 1. Перший період, *Від розкладу до поділу Київської Митрополії*, що тривав від 1353-1458 року. 2. Другий період — це, *Шукання виходу з-під ударів польсько-латинського молота*; він тривав від Флорентійського Собору та його прямого наслідку, *поділу Київської Митрополії 1458-1596*, тобто до *Берестейської Унії*. 3. Третій період тривав від *Берестейської Унії до підкорення Київської Православної Митрополії під владу Московського Патріярха (1596-1686)*. Перехід Української Православної Церкви під владу московського патріярха на загибіль Українському Християнству, виправдав правильність Берестейської Унії.

**I. ПЕРІОД
ВІД РОЗКЛАДУ ДО ПОДІЛУ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ (1353-1458)**

1. РОЗДІЛ

ПОЛІТИЧНЕ ТА ЦЕРКОВНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

Трагічна смерть останнього володаря Галицько-Волинської держави, Юрія II Тройденевича (1340 р.), стягнула негайно на Галичину напад польського короля Казимира, який мав таємну умову з угорським королем, укладену ще 1339 р. у Вишгороді, в справі спільної окупації держави Романовичів. Однак, вже Юрій II теж приготував собі спадкоємця, яким мав стати подвійно з ним споріднений Любарт Дмитро Гедимінович. Тому по смерті Юрія II Любарт негайно обняв владу на Волині; в Галичині в його імені обняв владу провідник боярства Дмитро Детько, який покликав собі на поміч татар і при їх допомозі не тільки витиснув поляків та угрів з Галичини, але ще й татари наїхали рівночасно на Польщу та Угорщину, сіючи в обох тих країнах переполох. Остаточно Детько потрапив і по другім наїзді Казимира спити окупацію Галичини й рядив нею в імені Любарта до своєї смерті 1349 р.

Смерть Детька стала початком нової довготривалої боротьби за цілу спадщину Романовичів. Угорські війська наїхали в Галичину, польські — на Волинь. Поляки зайняли столицю Волині Володимир, Любарт ледве тримався в Луцьку. Польсько-угорська кампанія була основно підготована. Казимир заповнив собі нейтральність татар, а з Людвигом, угорським королем, уклав у 1350 р. нову умову. Казимир мав затримати Галичину до своєї смерті. По смерті, коли не буде мати спадкоємців, Галичина враз з Польщею перейде під владу Людвика угорського. Коли б Казимир мав спадкоємця, то угорський король міг би викупити собі Галичину, заплативши сто тисячів фльоренів.

Казимир, однак, передбачав, що за спадщину Романовичів жде його ще довга боротьба, тому постановив своєму поході на завойовання українських земель надати характер католицького хрестоносного походу - виправи проти «схизматиків та невірних». Казимир переконував захід, що завойовання та тримання у своїх руках цих земель відкриває величезні простори для поширення латинського католицизму. Свою програму, суто політичної експансії Польщі, надати характер

католицької місії на сході, найкраще виклав Казимир в листі до папи Климента VI в 1351 р., в яким він просить папу погодитися на чотири роки подарувати йому як матеріальну допомогу на потреби поширення католицизму десятину, яку всі єпархії Польщі, всі духовні, світські та монастирі мали б платити папі.

Папа Климент погодився на це, повторюючи слова того цікавого та історичного листа Казимира до Авінйону, тогочасної резиденції папів. Лист папи Климента VI був звернений до ієрархії та духовних, світських і монахів Польщі в дня 14 березня 1351. Згадавши про великі завдання та обов'язки великого значення, які тепер спадають на Римську Церкву, лист подає їм до відома апробату прохання короля Казимира в такій справі: «Тому, що недавно в боку найдорожчого во Христі нашого сина Казимира, пресвітлого короля Польщі, через його певних посланців вплинула до нас пропозиція, що цей король при Божій допомозі не без великих тяжких витрат підкорив уже під свою владу й володіння землі невірних Русинів або князівство, на яким можна організувати та утворити сім розлогих єпископств з власним Митрополитом, та що навіть один з могутніших князів згаданих земель із своїм народом і радою вже навернувся до католицької віри, спонуканий до того самим королем, прийняв тайну хрещення», тому папа відважився дати допомогу Казимирові, — говорить в листі папи Климента VI. На ці землі нападають як союзники Русинів татари, тому треба будувати укріплення та постійно тримати оборонні заголи. Папа погоджується, щоб згадану десятину в Польщі, належну папі, збирати та виплачувати Казимирові. Далі йдуть докладні вказівки про спосіб збірок та контролю, що ці фонди вплинуть на призначену ціль.¹

Загальна мобілізація угорсько-польських сил при матеріальній допомозі десятини в Польщі дала Казимирові й Людвику угорському таку перевагу над Любартом, що Галичина дісталася певно в руки Казимира. Більша частина Воллині з Володимиром потрапила теж в руки

---

¹ «Clemens episcopus etc. Venerabilibus fratribus... Archiepiscopo Gnesnensi et universis episcopis ac dilectis filiis Electis, Abbatibus... exemptis et non exemptis, per regnum Poloniae constitutis...

Verum quia sicut postmodum pro parte Casimiri, Regis Poloniae Illustris, per certos ipsius nuntios propositum extitit coram nobis, idem Rex, divino mediante auxilio, non sine gravibus sumptibus et expensis infidelium Ruthenorum terras sive Ducatus, in quibus possunt constitui et creari septem diffusi Episcopatus cum suo Metropolitano, sue potestati et dominio iam subiecit, et quod unus ex potioribus Ducibus dictarum terrarum cum sua gente et commotiva ad catholicam fidem, eodem Rege ad hoc ipsum inducente, conversus, cepit baptismatis sacramentum... propter hoc... de aliquo decimali subsidio providere... dignaremur». *Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia*, vol. I, p. 69, Romae 1953 (ed. Analecta OSBM).

поляків. Сам Любарт потрапив у польський полон і був приневолений разом із своїм литовським помічником Кейсгуттом підписати некорисний **мир** для них в 1352 р.

Та це була тільки передишка. Скоро війна знову почалася; зрушилося українське населення на Волині. Белзький замок став осередком опору українців. Король угорський, знеохочений повертаючи на Угорщину, мало не загинув, коли населення в Галичині підпало хату, де він ночував. Остаточо стало на тім, що Галичина й західня Волинь залишилися при Польщі, східня Волинь повернулася до Любарта. В 1370 році помер Казимир, а Галичина перейшла під володіння Мадяр. Там угорський король посадив як свого намісника Володислава Опольського, який ридив Галичиною від 1370-1378. Після того угорський король перейняв Галичину під свою владу. Ціла Волинь по 1370 році повернулася під владу Любарта. Галичина лишилася під малярським пануванням аж до 1387 року, себто до вибору дочки Людвика Ядвіги королевою Польщі. По її подружжі з литовським князем Ягайлом, Ядвіга, сповиняючи обітницю, зроблену польським панам, вирядилася на Галичину й 1387 року приєднала її до Польщі на постійно. Інакше склалася доля інших українських земель по смерті Романовичів.

Вже було сказано, що по довгій боротьбі за спадщину по Романовичах, Волинь остаточно по смерті Казимира (1370) залишилася під володінням Любарта, зукраїнценого князя литовської династії, й на довгі часи по його смерті була включена в склад *Великого Литовського Князівства*, що в той самий час виявило величезну експансивність в південно-східнім напрямі, на українській землі.

В той час Велике Князівство Литовське вже тільки з імени було литовським, а на ділі литовсько-білорусько-українським. Литовці, зглядно невелике плем'я, потрапили в XIII стол. розбудувати свою військову силу, щоб боронитися проти двох католицьких військових орденів, що тоді оселилися над балтійським морем, проти Німецького Ордену Хрестоносців із заходу та проти Мечових або Лівонських Лицарів з північного сходу.

Використовуючи свою військову силу, литовці почали загортати під свою владу сусідні білоруські землі, починаючи від Полоцька (вже 1307 р.). Скоро під їх пануванням опинилися всі білоруські землі. Із завоюванням білоруських земель почав у литовській державі відбуватися звичайний в такій ситуації культурний процес. Литовці, погани та менше культурні, завойовували вищих культурно східніх християн білорусинів; а завойовані білорусини почали культурно завойовувати литовців. В другій половині XIV стол., в період, про який говоримо, серед литовської знаті та серед сильно розродженої пануючої династії починає ширитися східне християнство, культура Київсько-Руської дер-

жави, правний лад Руської Правди, а вкінці церковно-слов'янська мова. Урядова мова Київсько-Руської імперії стає урядовою та культурною мовою Великого Литовського Князівства.

Завоювавши білоруські землі, Литовська держава стала посувати свої межі на українські землі. До Великого Литовського Князівства почали переходити прикордонні землі Галицько-Волинської держави, а в час боротьби за спадщину по Романовичах — також Волинь.

Саме таким зукраїнченим литовським князем, охрещеним у східнім християнстві, був Любарт, тому на Волині вважали його за свого князя одновірного та однонаціонального, і це було причиною, що йому таки удалося ветояти проти сильної польсько-угорської коаліції, спомоганої католицьким заходом; його підтримувало українське населення.

Саме тоді, коли провадилась боротьба за Галичину та Волинь, тобто в 60-их роках, Литовська держава поширювалася скоро на інших українських землях на Поділлі, Київщині, Переяславщині, а навіть на Сіверщині та на прикордонних землях, які нині стали етнічною територією російського народу. Таке скоре поширювання держави, рідке в історії, могло відбуватися з кількох причин. Поперше, це були землі формально під татарським володінням. Татарська Орда, одначе, в другій половині XIV стол. сильно ослабла, тому й малий рух місцевого населення в користь Великого Литовського Князівства увінчувався успіхом. А такий рух в користь Великого Литовського Князівства був доволі сильний перед наступом Польщі на українські землі.

В році 1362 в склад Великого Литовського Князівства дістався Київ по усуненні звідти відомого місцевого київського князя Федора, що рядив Києвом близько 30 літ під формальним протекторатом татар. На його місце Ольгерд посадив в Києві свого сина Володимира Ольгердовича, охрещеного у східне християнство. Скоро вдалося приєднати до Великого Литовського Князівства також Сіверщину. За північну Сіверщину йшла боротьба з рязанськими та московськими князями. Московське князівство не мало ще тоді сили протиставитися литовській експансії, за якою на ділі стояла воля місцевого населення.

Це останнє було причиною такого скорого поширювання кордонів Великого Литовського Князівства; в нім місцеве білоруське та українське населення бачило гарантію проти польської експансії із заходу й московської — з півночі, та поширення їх національної влади.

Центральний уряд у Вільні, опанований тепер культурою східньо-християнських білорусинів та українців, ішов їх бажанню на руку, зберегти рештки своєї державности. Поодинокі землі чи князівства українського та білоруського народу зберігали за собою повну самоуправу з дотеперішнім адміністраційно-правним устроєм. Тим способом Велике Литовське Князівство перемінилося на ділі у федерацію земель,

керованих самоуправно за старими правами, в ім'я прийнятої тут за-сади: « Ми старини не рухасмо, а новин не вводимо ». Сама Литва в цій великанській федерації на ділі зійшла до невеликого значення як про-вінція Жмудь, ще довгий час поганська та керована за старими литов-ськими звичаям абсолютно великим князем. Культурно правдива Литва (Жмудь) не відзначалася нічим, бо до нас не дійшов ані один офіційний документ Литовської держави, писаний литовською мовою. Основні політичні зміни, які сталися на українських та білоруських землях в другій пол. XIV стол., мусіли з природи речі сильно відбитися також на церковнім житті українського народу.

Церква українського народу була в цей критичний час так само фізично розколеною, як самі українські землі. Безперечно, що ще за часів існування Галицько-волинської держави не тільки політичним, але й церковнім ядром українського народу вважалася Галичина і Во-линь. Боротьба за самостійність Галицької митрополії була боротьбою за зберегання також церковної індивідуальності Київської Церкви. Вплив Галицької митрополії промінював і на східні українські землі, а навіть на задніпрянські частини Київської Церкви на Сіверщині. За-непад Галицької митрополії немов автоматично став відгомонам над Дніпром у формі поставлення самоврядного київського митрополита Теодорита. Церковна співзалежність Галицько-Волинської Церкви від єпархій по обох боках середнього Дніпра була очевидна. В часи вели-кої політичної кризи на українських землях Київська Церква шукала свого церковного самовизначення навіть всупереч волі візантійського патріярха, як було з митр. Теодоритом, дарма що тепер вже на Україні-Русі ніхто не сумнівався в залежності Київсько-української Церкви від патріярха.

Остаточний занепад української державної влади на терені Гали-чини із смертю Дмитра Детька часово збігався з остаточним скасуван-ням Галицької Митрополії (1347), яка в той час на ділі починала ста-вати церковним центром і для інших єпархій України формально ще під татарами. Її скасування викликало невдоволення серед українського населення, і виявом того протесту проти патріярха стало поставлення та підтримування київського митрополита Теодорита. Падіння Тео-дорита залишило українські єпархії без свого церковного проводу.

Одначе, скорі політичні перемини над Дніпром, перехід Києва під владу Литви повернули й церковні справи в інший бік, бо в Литовській державі був уже кандидат на київського митрополита, Роман, і тому супроти політичного узалежнення українських земель від Литви, пере-хід українських єпархій під владу Литовського митрополита був ло-гічною і навіть бажаною розв'язкою. На церковному полі українські

провідники солідаризуються тепер в церковною політикою Великого Литовського Князівства.

Литовський митрополит Роман у боротьбі за Київ

Смерть київського митрополита грека Теогноста (1353) розпочала боротьбу за Київську митрополію, і за всю Русь і за самий Київ поміж московським та литовським кандидатом, дарма що митрополічий Київський престол саме тоді був обсаджений самостійним митрополитом Теодоритом. Московський кандидат був уже підготований попередником Теогностом. Ним був єпископ володимирський Алексій. Він був сином бувшого чернігівського боярина Теодора Бяконта, що за московського князя Данила емігрував до Москви на службу. В Москві народжений його син Симеон був похресником спадкоємця престолу Івана (Калити), тому боярин та його син були в ласках князя Івана Калити. Симеон під іменем Алексія вступив до монастиря, щоб по кількох роках розпочати церковну кар'єру при митрополиті Теогності, якого історія характеризувала як найкращого москвича з-поміж грецьких духовних. Він тепер підготовляв Москві свого спадкоємця вже народженого й вихованого москвича у своїх ідеалах служби Москві на церковному та державному полі. Алексій успішно виплекав у собі чесноти духівника візантійського типу, служителя московській Церкві та московській державній погузі. Ставлячи свій авторитет святиителя на службу державної московської, часто неетичної, політики, єпископ Алексій, майбутній митрополит, співпрацював з князем тими ж неетичними методами. Та це не перешкодило йому бути згодом зарахованим до лику святих московської Церкви. Теогност підготовляв для Алексія стежку на митрополічий престол у Москві та в Царгороді.

В Москві він ще за свого життя висвятив його на володимирського єпископа, дарма що ця катедра не була вільною, бо Теогност сам носив титул володимирського єпископа, як усі дотеперішні київські митрополити (крім першого Кирила II), що почали переселюватися на північ. В цім неканонічній на ділі поступку був укритий плян поставити патріярха немов перед доконаним фактом, що володимирське єпископство, яке традиційно давало доходи митрополитові, вже обсажене. Та крім цього, старіючий Теогност своїми дорученнями до Царгороду готовив там пригожий ґрунт для московського кандидата.

Тому зараз по смерті Теогноста Алексій з великими дарунками вибрався до Царгороду як кандидат на Київського Митрополита й Всієї Руси.

Київська митрополія була тоді якраз обсаджена Теодоритом.³ Правда, його патріярх не визнавав, осудив та наклав церковні кари, однак це був факт, що Теодорит сидів на київськiм, понад сто років не обсадженим престолi, i навіть здобув собі визнання не тiльки єпископiв Руси-України, але також архієпископа Новгороду Великого. *Тому першою рiччю для патріярха й для московського кандидата було розв'язати канонiчну труднiсть — чому взагалi той iєрарх, що тепер сидить в Москві не тiльки має право носити титул київського митрополита, але ще й домагатися юрисдикцiї над цiлою територiєю занепалої вже тепер давньої київської митрополiї.*

За сто років витворився, правда, звичай, апробований патріярхом, що потатарський київський митрополит Кирило II та його спадкоємцi переселивалися, на домагання самого патріярха, на пiвнiч до Володимира над Клязмою, але це ніколи не було оформлене канонiчно. Не говорячи вже й про те, що теперiшний осiдок митрополита в Москві абсолютно позбавляв московського iєрарха права зватися київським та присвоювати собі його юрисдикцiю.

Тому патріярх, прихильно настроєний до Алексея його попередником i, тодiшнiм звичаєм, солiдними подарунками московського князя, вважав конечним якось канонiчно пов'язати право московського митрополита до київської митрополiї. Це було потрібне зокрема тепер, коли на її престолi засiв проти волi патріярха митрополит Теодорит, на престолi в дiйсностi вiльному.

Тому вже по поставленнi Алексея на митрополита київського i Всiєї Руси патріярх Фiльотей скликав патріярший Собор, який винiс 1354 р. постанову, що мала виправдувати столiтню неканонiчну практику перебування київських митрополитiв поза своєю митрополитичою єпархiєю. Постанова Собору говорила: «Київ постраждав сильно вiд заколотiв i безладдя теперiшних часiв i вiд страшного напору сусiдних Аламанiв i попав в крайньо нужденне становище; тому святигелi, що управляли на Русi, маючи там не таку вже паству, яку мати їм випадало б, але в порiвняннi з попереднiми часами цiлком невистачаючи, та що їм бракувало необхідних засобiв на утримання, переселились звiдси до підлеглого їм святишого єпископства Володимирського, яке могло достарчити їм постiйні й належні джерела доходiв... Тому застанова наша з (допомогою) Святого Духа наказує нам оцею соборною грамотою (вирiшити), щоб той преосвященний митрополит Руси i всi його спадкоємцi перебували у Володимирi, *маючи там своє постiйне* i на постiйно невідбиране вiд них місце перебування так, щоб Київ таки залишився цiл-

---

³ *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, vol. I, p. 350, Vindobona, ed. Miklosich.

ком властивим престолом і першим престолом архиєрейським, а по нім і разом з ним святіше єпископство володимирське, щоб було другим престолом і місцем постійного пробування митрополитів... *Коли ж за Божою допомогою Київ був би повернений до попереднього стану і Теодорит звітний був би прогнаний так, що митрополит там буде мати спокійне пристановище, то також ї тоді Володимир має затримати прикмету катедри відповідної для митрополита, тільки, як було сказано вище, Київ буде першим її (митрополії) осідком та катедрою».*³

Рішення патріяршого собору з 1354 р. цікаве в кількох боків. По-перше, воно закриває факт, що первоєрарх, який носив титул «Митрополит Київський та Всієї Руси» на ділі вже давно не жив навіть у Володимирі над Клязьмою, тільки в Москві. Отже, його перебування там неоправдане наведеними в грамоті причинами потреби, тільки льокально політичними раціями. Тим самим осідок київського митрополита в Москві був далі неканонічним, бо митрополит Алексій на ділі ставав митрополитом Москви. Подруге, головною причиною висунення канонічності осідку митрополита в Володимирі, який все таки вже мав якусь традицію, було поставлення митрополита Теодорита. В Царгороді відчували, що, крім осудження Теодорита, його позиція не була така слаба, бо він став митрополитом у правдивім старім осідку митрополії Руси від її хрещення, отже, треба було увасадити канонічно, що Київська єпархія тепер необсаджена, тому Теодорит стає церковним інтрузом. Потретьє, в Царгороді розуміли, що, властиво, коли переселення митрополита київського з Києва до Володимира наступило в наслідок несприятливих причин матеріальної потреби, то поворот митрополита київського назад до Києва канонічно виправданий, передбачений і можливий при зміні обставин, що спричинили його переселення.

Не без значення є ще одна причина переселювання київських митрополитів на північ, згадана в синодальній грамоті, а саме: близькість в Києвом якихсь Аламанів. Це, мабуть, таки перекручена назва Латинян. Отже, одною із причин виправданого переселювання київських митрополитів на північ була близькість католицьких впливів в областях, що прилягали до київської митрополічної єпархії. Тією областю була передовсім територія Галицько-Волинської держави, для патріярха все підозріла як схильна до церковної унії. Саме сусідство тих «Аламанів», починаючи від митр. Кирила II, диктувало патріярхам потребу прямо наказувати новопоставленим митрополитам оминати не тільки Київ, неспроможний дати пристійне утримання митрополитові, але та-

---

³ Карташев А.В., *Очерки по Истории Русской Церкви*, т. I, стор. 309-310, Париж 1959. *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. I, p. 351-353.

кож Галич чи Володимир волинський, владичі столиці, спроможні дати це матеріальне забезпечення.

Тим самим патріярша грамота заперечує як нестійкі погляди російських істориків, а за ними й деяких у західних краях, які перенесення осідку київської митрополії на північ вважають доказом, що Київсько-Руська держава була одною етнічною і церковною цілістю (Росією), тільки що її столиця пересунулася з полудня на північ, з Києва до Москви. Доказом того, кажуть, є переїзд митрополита на північ. *Грамота стверджує, що осідком старої київської митрополії був і залишається таки Київ, а само перенесення — це справа тимчасова, спричинена матеріальними й сучасними церковними, а ніякими етнічно-політичними раціями.*

Та ще перед від'їздом митрополита Алексея з Царгороду з'явився там з грамотою свого князя Ольгерда другий кандидат на митрополита київського — Роман, кривний господар литовської держави через його жінку з тверських князів. Домагання Ольгерда було рішуче: він домагався, щоб його кандидат став митрополитом київським та Воєси Руси. Не без того, що й Ольгерд підтримував свої аргументи дарунками для патріярха.

Особа кандидата з княжої родини та потуга Ольгерда, до речі, ще тоді поганина, що обіцяв вихреститися в православ'я, коли його прохання буде сповнена, поставили патріярха в прикре становище. Він висвятив Романа на митрополита, віддаючи йому тільки дві білоруські єпархії — Полоцьку та Турівську. Ображений Роман покинув Царгород, навіть не попрощавшись з патріярхом.

Повернувшись додому, він постановив здобути собі ширшу територію для себе, а принаймні там, де сягали політичні впливи Ольгерда. В першу чергу він хотів зайняти київську катедру, на якій сидів Теодорит. Київ ще тоді не був під владою Ольгерда, тому літопис Даниловича записав, що « кияни його не прийняли ». Свідчить це про ще велику самостійність місцевого князя Федора та й немалу популярність Теодорита.

Наступного року сталася в Царгороді зміна на престолі імператора й патріярха, тому з доручення Ольгерда Роман знову з'являється в Царгороді, домагаючись київської митрополії. *До того Ольгерд твердо домагався, щоб київський митрополит мав осідок у Києві.* Але ще й тепер не вдалося йому осягнути київської митрополії. Новий патріярх тільки додав Романові ще всі єпархії « Малої Руси », себто бувшої Галицько-Волинської держави: Володимир, Луцьк, Перемишль, Холм та Галич.

В році 1358 Алексеєй, довідавшись, що Теодорита вже немає в Києві, вибрався на Україну, щоб зайняти київську митрополічу катедру. Та цей виїзд мало не покінчився для нього трагічно. Хоч Київ ще не був

у руках Ольгерда, однаке митр. Алексей, мабуть, навіть не дістався до Києва. Литовські стійки спинили митр. Алексея в дорозі до Києва і ледве випустили його живим. Ольгерд наказав його арештувати й відібрати все, що він назбирав. Від того часу митрополит Алексей уже не відвідував українських та білоруських єпархій ніколи. У відповідь на цей наїзд митр. Алексея в білоруські єпархії, митр. Роман наїхав на Твер, однаке теж без церковного успіху. Княжка родина вітала його величаво як родича, але єпископ відмовився визнати його владу. В той стан втрутився патріярх і вислав двох своїх апокрисаріїв на слідство, та воно було непотрібне, бо 1361 року митр. Роман помер.

Новий патріярх Каллист звернувся до Ольгерда з проповідією, щоб він помирився з митр. Алексеем, відмовляючи його прохання призначити нового литовського митрополита хоч би й грека. *Ольгерд погодився на замирення з митроп. Алексеем, але під умовою, щоб Алексей, київський митрополит та Всієї Русі, переселився напостійно до своєї митрополичої столиці Києва, а не жив на Московщині й не був зряд-дям московської політики.* Ольгерд саме тоді вже був зайняв Київ і приєднав його до Великого Литовського Князівства. Це було влучне потягнення поганина Ольгерда в справах Церкви, бо суто канонічне й демаскуюче московську службу митрополита, яку він вступав титлом київського митрополита та Всієї Русі.

Патріярх Каллист твердо рішив не дозволити більше на поділ митрополії. Навіть виготовав акт соборного рішення патріяршого престолу, що київська митрополія і Всієї Русі раз на все не може бути ділена, а литовські єпархії мусять підлягати київському митрополитові. Все ж таки патріярх в останній момент захитався, чи таке рішення викональне, й акт той перекреслив і не вислав нікому; він залишився в актах патріярха.⁴

Мабуть, на повздержливе поступовання патріярха вплинули події на терені Церкви новгородської, яка також неохоче зносила залежність від московського митрополита Алексея й домагалася також власного митрополита. Новгород часто признавав другого митрополита, що був на терені старої Руської митрополії, як Теодорита або вже скорше литовського митрополита. Та те, чого патріярх не хотів зробити для Ольгерда, тобто поставити окремого митрополита на місце померлого Романа, мусів зробити для латинника польського короля Казимира - утворити окрему митрополію для частини єпархій старої Руської митрополії під володінням Польщі, через відновлення *Галицької митрополії*,

---

⁴ *Acta Patriarchatus...*, vol. I, p. 525 ssq.

також врочисто скасованої на віки вічно імператорським хризобуллем ще 1347 року.

В 60-тих роках тривали постійні бої за Волинь поміж Польщею та Литвою, конкретно Любартом Гедиминовичем. Саме в той час для задоволення литовського митрополита Романа, що ще жив, патріарх приділив йому ще додатково єпархії на територіях зайнятих Польщею. Проте, як Алексій не міг вступити на територію Литви, так само Роман не міг вступити на територію, зайняту Казимиром, і там виконувати духовні функції. Тому Казимир 1370 р. звернувся до патріарха з рішучим домаганням відновити Галицьку митрополію. Це домагання патріарх мусів сповнитися 1371 р. Про церковні події в Галичині буде ще окремо мова нижче.

Успіх Казимира (й то коштом прав бувшого литовського митрополита) озлобив Ольгерда й погіршив становище митр. Алексія, бо дійшли до відома патріарха події, що сильно захитали його довір'я до митр. Алексія. Поперше, при нагоді оновлення Галицької митрополії патріарх довідався, що в 1370 р. майже всі східні єпархії з-під володіння Казимира були опорожнені, бо митр. Алексій взагалі не цікавився єпархіями Малої Русі, як тоді у патріархії називали територію Галицько-Волинської держави.

Далі до патріарха надійшли скарги на митр. Алексія від Ольгерда й від тверського князя Михаїла за політичну діяльність митрополита в користь московського князя, яка була незгідна з християнською етикою. Мова йшла про підступне захоплення і ув'язнення в Москві тверського князя Михаїла Александровича та нижньоновгородського князя Бориса, зятя Ольгерда.

Тепер Ольгерд ще, довідавшись про успіх Казимира в Царгороді, підтримав скаргу тверського князя й поставив до патріарха гостре домагання поставити нового литовського митрополита. Патріарх намагався боронити митр. Алексія перед слабшим тверським князем.⁵ Тому Ольгерд вислав рішучого листа до патріарха, обвинувачуючи Москву. В листі Ольгерд писав: « Не я почав нападати, вони (москвичі) перші почали нападати, незважаючи на присягу, яку вони мені склали, і присяжних грамот не відіслали. Нападали на мене дев'ять разів і на шурина мого князя Михаїла (тверського), склавши йому присягу, викликали до себе, і митрополит здійняв з нього страх, що зможе прийти й відійти своєю волею. Одначе його ув'язнили. І зятя мого нижньоновгородського, князя Бориса, піймали, і князівство у нього відібрали... і піймали його матір

---

⁵ *Acta Patriarchatus...*, vol. I, p. 586, 590.

і забрали мою дочку, не дотримуючи присяги, яку мали з ним... З твого благословення митрополит і до нині благословляє їх на кровопролиття. І за батьків наших не бувало таких митрополитів, як цей митрополит. Благословляє москвичів на пролиття крові і до нас не прийде, ні в Київ не заїжджає». По тих словах Ольгерд просить у патріярха митрополита не тільки для Литви, але і для тих областей, які є тереном московського насилля. Він пише: « Дай нам другого митрополита на Київ, Смоленськ, Твер, Малу Русь, Новосиль, Нижний Новгород ».⁶

Того листа Ольгерда патріярх не міг злегковажити, тому, посилаючи відпис того Ольгердового листа митр. Алексєєві закликав його прибути самому до Царгороду або вислати свого уповноваженого духівника.⁷

Та скоро патріярх вважав кращим виходом вислати до Великого Литовського Князівства свого післанця Івана, щоб розглянувся в ситуації й намагався погодити Ольгерда з Алексєєм. Коли цей нічого не міг вдіяти, в 1373 р. патріярх вислав до Ольгерда свого апокрисарія, ієромонаха Кипріяна. Це була впливова особа при патріярхові. З походження Кипріян був болгариним і походив із знатної родини Цамблків. Прихід Кипріяна до Ольгерда становить церковну подію, бо його особа й зручна дипломатія зазначилися на церковних справах київської й московської митрополій на наступне чверть сторіччя.

---

⁶ *Acta Patriarchatus...*, vol. I, p. 580.

⁷ *Acta Patriarchatus...*, vol. I, p. 584.

2. РОЗДІЛ

ЦЕРКВА ЗАХІДНЬОЇ УКРАЇНИ ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIV СТОЛІТТЯ

Можна приймати, що по 1352 р. панування польського короля Казимира в Галичині було вже усталене. Так само під його володінням була Забужанська Русь-Україна. До 1370 р. тривала боротьба ще за Волинь поміж Казимиром і Любартом, тобто поміж поляками та місцевим українським населенням з таким вислідом, що західня Волинь з Володимиром була тоді в руках Казимира, східня — в руках Любарта. Під церковним оглядом в руках Казимира були чотири українські епархії: галицька, перемиська, холмська та володимир-волинська.

Володіння поляків все таки було обережне, щоб не викликати більшого зриву проти польського панування. Ця небезпека була більшою на окупованій Волині; натомість Галичина немов охляла в боротьбі проти Польщі по смерті Дмитра Детька. Причини треба шукати в тім, що анархістичне галицьке боярство здавна не проявляло конструктивного руського патріотизму. Частина завжди задивлялася в магнатський рай на Угорщині, тому й тепер, коли Галичина на ділі по польсько-угорській угоді стала співвласністю Угорщини, то ця часть боярства не бачила, властиво, цілі чинити опір тимчасовому володінню Казимира.

Далі в Галичині маси народу були зовсім пасивні, бо тепер оборона української влади означала оборону влади боярства, що гнобило прості маси.

В Галичині влада Романовичів опиралася передовсім на міщанстві. В першій половині XIV стол. міщанство галицьких міст було дещо перемішане з чужим напливовим, передовсім німецьким елементом, який, як римо-католицької віри, тепер сприяв Казимирові. Мабуть, нове місто Львів від самих початків його заснування мало велику меншину неукраїнського, отже римо-католицького населення. Воно тепер було союзником поляків зокрема по тім, коли Казимир дістав цілковиту підтримку католицького заходу.

Все ж таки під політичним оглядом володіння Казимира старалося

не дразнити державних амбіцій населення Галичини. Галичина була трактована як окреме Королівство Руси, що мало свій власний державний герб, навіть свою власну монету, окрему від Польського Королівства. Казимир залишив зовсім непорушеним адміністративний лад Галичини та старе руське право, оперте ще об юридичну систему Руської Правди. Це Руське право зберігалося ще 80 літ після польської окупації й мало латинську назву — *Ius Ruthenicale* — Руське право.

Куди гірше уявлялися *справи церковні*. Було вже говорено, що Казимир зтягнув перед папою та західнім католицьким світом урочисте зобов'язання поширити на новоздобутій території латинську Церкву. Казимирова обітниця, що на новоздобутій « схизматичській » території Руси можна буде закласти митрополітчу латинську провінцію з сімома єпархіями було зонайменше на половину пересаджене. В Авіньйоні розуміли це так, що з приходом католицької влади населення ладне стати паствою тих семи латинських єпархій; треба тільки попризначувати єпископів. Все ж таки під володінням Казимира було чотири східньо-християнські єпархії, і їх Казимир приобіцяв перемістити на латинські. В теорії за Казимирового володіння прийняли засаду, що проти кожного єпископа православного зонайменше має бути поставлений латинський єпископ. У Авіньйоні розуміли, що східні єпископи будуть усунені. Але це зробити, було далеко труднішою справою. Усуванням східніх владик Казимир напевно був би зрушив проти себе населення, тому він прийняв хитру тактику доводити східні єпископства до цілковитого занепаду, а не касуючи їх, закладати по всіх східньо-християнських єпископських столицях латинські єпископства.

Слід ствердити, що й галицькі єпископи не проявляли дивно ніякої участі в долі країни, а навіть власних єпископських престолів. В Галичині було тоді кілька десятків монастирів, але ми також нічого не чуємо про їх діяльність.

Для Казимира була дуже на руку боротьба Ольгерда за власну митрополію, бо серед тої боротьби ані московський митрополит, ані литовський не цікавилися Галичиною. Тут не заїздив ані один, ані другий святий, дарма що все один з них мав патріархом признану юрисдикцію над єпископствами « Малої Руси ». Такий приїзд був би ще більше можливий для московського митрополита, ніж литовського, бо Литва в 50-тих та 60-тих роках провадила війну з Казимиром за Волинь, тому приїзд литовського митрополита до Галича, до Холма, чи до Володимира був неможливий. Для московського митрополита все таки це був чужий і далекий світ. Патріарх гірко докоряв навіть московському митрополитові Алексєєві, що він зовсім занедбав єпархії « Малої Руси ».

Такий закид був цілком слушний, бо перед 1370 роком православні

епархії під володінням Казимира всі, крім одної, були необладжені, тобто українське населення було позбавлене своєї ієрархії. Хіба ніхто не стане сумніватися, що Казимир був з того стану вповні вдоволений, бо брак владик давав йому більше свободи насаджувати латинські єпископства, хоч не було зовсім для кого.

Обновлення Галицької Митрополії 1371

Виглядає дивним, що в 1370 р. король *Казимир звернувся до патріярха з рішучим домаганням обновити Галицьку митрополію, висилаючи з своїм листом кандидата на галицького митрополита Антонія*. Що була за причина того кроку Казимира, який, виглядало б, не годився з головною напрямною його церковної політики на Русі? Тих причин було більше.

Першою причиною був факт, що при всякім творенні литовської митрополії, чи тільки плянуванні, чи домаганні такої митрополії з боку литовської влади у патріярха, всі епархії «Малої Русі», які головно склалися з чотирьох епархій з-під польського володіння, — всі ці чотири епархії були віддані під юрисдикцію литовського митрополита, за яким стояв литовський великий князь Ольґерд з своєю великою державою (від 1362), включно з Києвом. Ольґерд постійно домагався у патріярха перенести осідок митрополії до Києва, тому Казимир слухно боявся, що це таки скоро станеться, і під церковним оглядом територія, ним опанована, опиниться під церковною юрисдикцією Ольґердового митрополита. Це серйозно захитає польське володіння в Галичині. Тому Казимир рішив випередити такий церковний успіх свого ворога й звернувся до Царгороду з рішучим домаганням обнови Галицької митрополії та висвячення для неї його кандидата Антонія.

Той плян Казимира, одначе, мусіло підтримувати також галицьке боярство та дрібні князі західньої Волни, які прикро відчували, що їх Церква на ділі перестала на верхах існувати. Що Казимирові в цій справі помагало галицьке боярство і волинські князі, виходить з Казимирової грамоти до патріярха, в якій він це зазначає та якнайдокладніше переповідає історію Галицької митрополії, закритої в 1347 р.

Річ природна, що ані Казимир, ані ніхто з його польського оточення не міг знати так докладно понад сороклітньої історії Галицької митрополії, як старі галицькі бояри. Тільки галицькі українські бояри та духовні, що в цій справі з Казимиром співпрацювали, дали інформації, йому потрібні. І тут насувається питання, хто могли бути ці духовні. З браку єпископів ними могли бути настоятелі місцевих монастирів, що веде нас до особи самого кандидата на митрополита галиць-

кого Антонія. Хто він був? Чи він був галицьким єпископом, чи яким іншим? Патріярх в листі до митрополита московського Алексєя з докором пише йому, що під польським володінням не було вже єпископів через занедбання Алексєя. Та, з другого боку, патріярх Фільотей, апробуючи Антонія на митрополита обновленої Галицької митрополії, пише, що «він піднесений і зроблений з єпископа митрополитом тої ж самої митрополії». Грушевський, Стасів, Фіялек та ще дехто думали, що він мусів бути раніше галицьким єпископом. Із слів патріярха виходило б, що він був тільки єпископом в обновленій галицькій митрополії; мабуть, одиноким і останнім, неконечно галицьким.¹

Безнадійне становище церковної справи під польською окупацією найкраще навітлене таки в самім листі Казимира до царгородського патріярха, деє в кінця 1370 р., який звучав: «До Святішого Патріярха Константинополя... від Казимира, короля Лехії, Малої Русі та від князів Русі, які визнають християнську віру, та від руських бояр багато поклонів. Ми просимо від Тебе нашого єпископа. Цілий край занепадає тому, що зник (церковний) закон. Від довгих віків славився Галич по всіх сторонах своєю Митрополією й був осідком митрополита багато літ; першим митрополитом нашого правовір'я був Ніфонт, другим — митрополит Петро, третім — митрополит Гавриїл, четвертим — Теодор. Всі вони сиділи на цім престолі в Галичі. Руські князі були моїми свояками, і ці руські князі вимерли, і край осиротів. Тоді я, король Лехії, набув Руську Землю. Тепер Святіший Патріярху єкуменічних Синодів, просимо від тебе нашого владики; ми вибрали на цю гідність гідного, чесного мужа, добрих звичаїв та побожного серця, Прєосвященного Єпископа Антонія. В цім наші вірні згідні. Та ради Бога, ради нас та нашої святої Церкви, нехай зійде ваше благословення на того мужа, поставте нам його на Митрополита, щоб Закон Руський не гинув і цілком не загинув. Коли б той муж не став учасником Божого милосердя та вашого благословення, тому тоді не гнівайтесь на нас, якщо прийде прикра конечність хрестити русинів в латинській вірі, бо нема на Русі митрополита, а земля не може встоятися без Закону».²

Цей документ незвичайно цікавий, бо він складається немов з документу, зладженого руськими князями та боярами, в якому король Казимир на початку поставив своє ім'я, а при самім кінці дописав погро-

---

¹ Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. V, стор. 391. Фіялек J., *Średniowieczne biskupstwa Kościoła Wschodniego na Rusi i Litwie*, «Kwartalnik Historyczny», R. X-XI, Lwów 1896/7, R. XI, 31. Stasiw M., *Metropolia Haliciensis*, p. 33, Romae 1960.

² *Acta Patriarchatus...*, vol. I, p. 577-578.

зу в сторону патріярха, що, коли він не поставить Антонія митрополитом, то він буде приневолений наказувати хрестити русинів в латинстві, « бо край не може встоятися без закону ». Таким чином, заходи коло обновы Галицької митрополії — це комбінація, з одного боку, домагання русинів мати митрополита та впорядковані церковні відносини, з другого боку, — це було домагання короля для своїх політичних рацій, церковно незалежнити Церкву ним окупованих земель від якоїнебудь закордонної політичної влади, передовсім від литовських князів.

Таке внесення слід витягнути тому, що в самих листі є такі фрази церковної натури, які католикові Казимирові самому довелось би важко вкладати. Такі фрази як « щоб закон Руський (православів) не загинув », або називання патріярха-некатолика « Патріярхом екуменічних соборів », або « ради Бога, ради нас та нашої святої Церкви, нехай зійде ваше благословення на того мужа »; давні галицькі митрополити названі « митрополити нашого правовір'я ». Ці всі окреслення для правовірного католика Казимира майже неможливі. Вони є авторства руської сторони. Такі фрази уживав Казимир на окреслення свої віри, пишучи до своїх латинських духовних.

Лист від короля Казимира осягнув повний успіх, і напевно рішило не так прохання православних князів та боярів, як тільки погроза короля-католика — хрестити русинів в латинстві на випадок відмови.

Під днем 9 травня 1371 р. появилася патріярша грамота, якою єпископ Антоній був піднесений до гідности митрополита на канонічно відновлену Галицьку митрополію. Це рішення для патріярха було дуже важке, одначе не було другого виходу. Все таки над тою справою він застановлявся довго в синоді своїх митрополитів. Антоній був підданий основному дослідю, його богословське знання та найважливіше його православні переконання. Патріярх піддавав під його юрисдикцію, крім галицької архієпархії, також єпархії: Холмську, Перемиську та Володимирську. Патріярх доручав митрополитові Антонієві негайно подбати про відбудову ієрархії його митрополії при допомозі угорсько-волоського митрополита. Заголовок патріяршої грамоти звучить: « Синодальні постанови в справі прибулого з Малої Руси Кир Антонія, поставленого Галицького митрополита ». А далі пишеться: « Тому, що свята Галицька митрополія вже довго необсаджена і не має власного архієпископа, було необхідною konieczністю зробити це для ствердження Христового-Божого закону... забезпечити для неї власного митрополита. То наше старання розглядали ми разом з нашим святішим Синодом і ухвалили поставити на цю митрополію митрополита. І тому, що звітти прибулий богупривмний єпископ Антоній в час свого тутешнього перебування виявив своє православіє й після докладного опиту був вибраний синодальним рішенням і визнаний за гідного стати первоієрар-

хом і начальником святої Галицької митрополії, тому він з єпископа був піднесений і зроблений митрополитом тої митрополії... Тому має він тою митрополією управляти... та святительські обов'язки виконувати як дійсний і правдивий єпископ. Крім цього, він має користати з усіх прав, приналежних до тої Церкви, та щоб ніхто з сусідніх єпископів, ані хтонебудь не смів входити в його права. Він один є наставником та єпископом тої Церкви й завідувачем її маєтків і паном... Йому будуть педлеглі єпископства Холма, Перемишля та Володимира, щоб там дотепер пануючі непорядки припинити й мир і припинення скандалів встановити настало; він має там християнський народ про Бога навчати.

Якщо він не має при собі інших єпископів, при допомозі яких міг би поставляти інших, то по прибутті до своєї Церкви має вибрати тих, яких вважає гідними і з ними вдатися до угорсько-волоського митрополита і з ним зробити вступні допити та поставлення єпископів... Місяця травня дев'ятого Індикту 6879 (1371) ».³

Замітне в цій грамоті патріяршого синоду те, що в ній ані словом не натякається на те, що Галицька митрополія була якнайбільше рішучо й урочисто скасована патріярхом та імператором в 1347 р. Говориться тільки про її довге необсаджування та занедбання таки з боку патріярхату. Страх перед погрозою Казимира був такий великий, що в Царгороді замикали очі на минуле, а думали тільки про майбутнє, щоб і на Галицьку митрополію не наступали сусідні владики чи хтонебудь. Тим способом західньо-українські єпархії під володінням Польщі дістали свого архипастиря, який привернув нормальне церковне життя в тих областях і керував своєю Церквою понад двадцять літ.

Привернення канонічного існування Галицької митрополії викликала велике невдоволення і в Москві і в Великім Литовськім Князівстві. Митрополит Алексій обурювався, що знову порушено засаду цілоти Київської митрополічної провінції під владою московського митрополита. Ольґерд був теж невдоволений, що те, чого він не міг досягнути для єпархій Великого Литовського Князівства, досягнув Казимир для Церкви в окупованих ним областях. Це додало Ольґердові охоти наново підняти боротьбу за литовську митрополію з осідком у Києві.

Скарга московського митрополита скоро опинилася в Царгороді, на яку патріярх відписав дуже серйовного листа, закидаючи московському митрополитові, що те, що сталося, було конечністю не без його вини. Патріярх пише: « Вашій Святості є відомим, з якою любов'ю і прихильністю я вам відданий... Одначе я був дуже заклопотаний, коли

---

³ *Acta Patriarchatus...*, vol. I, p. 578-580.

довідався про твою Святість, що всі християни, які там в різних областях заселяють Русь, є твоєю Святістю опущені, і ти затримувешся в одній області, а інші лишавш без керми, навчання та духовного нагляду. Як наша Покора Богом настановлена є бути пастирем цілого світу, так я твою Святість настановив бути батьком та вчителем цілого руського народу, щоб ти всіх повчав, за всіх дбав, до всіх мав однакову приязнь та любов. Тобі відомо, що тому, що ти довгий час занедбував Малу Русь і її не відвідував, польський король Казимир прислав разом з іншими князями до нашої Покори єпископа з листом. (Тут патріарх цитує цілий лист Казимира). Що нам залишалось інше? Ми кличемо тебе як суддю, що ти скажеш? Чи ми мали присланого до нас єпископа відправити й народ полпшити без нагляду й духовної опіки, як ти зробив? Неможливо, бо ми нарадилися б на велику кару від Бога, а на нарікання й окаржування від людей. Інакше стояла б справа, коли б володарем тої землі був православний і нашої віри, то тоді може ми могли б його обмежити й не сповняти його бажання, хоч і це не було б зовсім правильним; одначе тому, що він не є наш, а латинник, чи ми могли йому спротивитися? При тім він плянував встановити окрему латинську митрополію й наvertати русинів на латинську віру. Подумай сам, чи це добре сталося б, коли б це сталося? Я дякую Богові, що він цього не зробив, тільки від нас зажадав митрополита. Змушені цими обставинами, ми того поставили, якого він післав. Ми передали йому Галицьку митрополію й до того єпископства: Володимир, Перемишль та Холм, які є під володінням польського короля. Поза тим ми йому не дали нічого більше, ані Луцька, ані щось інше. Поза тим я знаю, що твоя Святість буде сумувати, що так сталося, але не було підстави поступити інакше... В наслідок тяжких обставин ми мусіли так поступити і тебе це не повинно засумовувати тому, що ти сам є стороною, яка завинила».⁴

Галицький Митрополит Антоній привернув лад у своїй митрополії, одначе не спинив плянів Казимира розбудовувати на терені окупованих українських областей латинську ієрархію. Цей плян виконував він перед 1370 р. і плянував його далі виконувати, коли б не його смерть 1370 р. Організаційно завершити будову латинської Церкви в цих областях, тобто утворити Галицьку латинську митрополію, про яку мав якісь глухі поголоски патріарх, створив доперва його спадкоємець Володислав Опольський 1375 р.

---

⁴ *Acta Patriarchatus...*, vol. I, p. 582.

*Початки організації Латинської Церкви на Русі-Україні
за Казимира*

Та того, що сам Казимир зробив для розбудови Латинської Церкви на Західній Україні, було багато. З його володінням зв'язаний початок латинських єпископств у Львові, Перемишлі, Холмі та Володимирі на Волині. Він створив для латинської митрополії в Галичині неможливу підбудову.

Старання створити *перше латинське єпископство у Львові* зв'язане з володінням Казимира Великого, хоч його реалізація натрапляла на якісь загадкові труднощі. По другім занятті Галичини так само, як в час першого наїзду 1340 р., Львів у плянах Казимира відразу був столицею окупованої Русі, що притягала зацікавлення Казимира.

Головною причиною було те, що Львів мав ще за останніх Романовичів велику католицьку колонію, зокрема німців, і був таки, мабуть, найбільше торговельним містом окупованих частин Русі.

У Львові від часів Льва Даниловича була латинська церква, збудована у підніжжі замкової гори для його угорської жінки Констанції, церква, що стала потім першою й тому парохіяльною церквою львівських латинників. Це відома до наших часів існуюча церква Матері Божої Сніжної (*ad nives*).

В час трагічного кінця Юрія II, щось сталося з тою церквою. Західні джерела говорять про заворушення проти чужинецьких (католицьких) колоністів. Мабуть, ця церква тоді була понижена. Ця церква традиційно була презентом міської ради Львова. В 1776 р. львівський архієпископ Сераковскі мав процес з містом за кашлицю Домагалічів при цій церкві і в суді подбав старий документ з міського архіву (донині він не зберігся). Цей документ виявляє католицькі церковні стосунки у Львові в час першого наїзду Казимира на Львів. Читаємо там таке: «Казимир Великий прибув 1340 р. до Львова, здобуваючи його; він через спонтанну прихильність мешканців дістав ту частину Русі аж по Галич і її підбив. По здобутій перемозі, коли у Львові не знайшов ані одного храму, де мав би принести Богові вдячне богослуження, в середині того старого Львова збудував дерев'яну церкву в пам'ять Благословенної Марії Діви. Але ця церква перетривала тільки дев'ять літ, до 1349 р. В 1350 р., коли почалося нове закладання міста..., в цім році визначив (Казимир) місце і під катедру, що має будуватися та заклад фундаменти. Одначе, багато німців з-під воєнних стягів Казимира, закладаючи собі (у Львові) квартири із складених дарів, відбудували церкву Благодатної Марії Діви «серед снігів».⁵ З того документу ви-

⁵ ZACHARIASIEWICZ, *Vitae Episcoporum Premisliensium*, P. XXXII. Його ж

ригнав ясний образ. В час першого зайняття Львова 1340 р. церква латинська парохіяльна Пречистої Діви Сніжної була поруйнована; Казимир тимчасово збудував дерев'яну каплицю. В 1350 р. при закладанні нового міста покладено основи під нижню катедру, натомість німецькі воляки, що постійно стояли залогою у Львові, відбудували церкву Пречистої Діви Марії Сніжної, що перетривала до наших часів.

Все ж таки ще в перші п'ятдесяті роки XIV стол. не чуємо нічого про латинського єпископа. Закладання катедри говорило б, що Казимир уже тоді приготував катедру для того митрополита «сімох епархій», про які він писав до папи ще в 1341 р. Перша документальна вістка про латинського єпископа для Львова появилася під 1359 р., 11 счня. Папа Інокентій VI призначав для Львова єпископа Тому де Ільбейс (Thomas de Pbeue), домініканина. Номінаційна грамота для Томи Ільбейс говорить: «...Коли ж церква Львівська не обсаджена тепер і так довго була необсаджена по смерті останнього єпископа львівського, який закінчив своє життя поза римською Курією так, що навіть власне ім'я того єпископа невідоме, то обсадження згаданої церкви переходить, згідно з статутами Вееленського Собору, правню до Апостольського Престолу. Ми, пізнавши того роду вірогідні звідомлення..., тепер на тебе, професора Чину Проповідників, висвяченого священника, як з переконливого свідощтва людей, гідних віри, набрали переконання і звернули очі нашого ума на тебе вказаного... Тепер твою особу для тої церкви... повагою апостольською призначуємо й тебе настановляємо єпископом та пастирем...».⁶ Такий саме лист був висланий «Улюбленим сином, духовним міста та дієцезії Львівської», також «Достойному братові Патріярхові Константинопольському...». Там папа пише: «Щоб цей згаданий Тома в призначеній собі львівській церкві міг мати пастирську опіку, то, відомо, твоя прихильність для нього найбільше потрібна. Просимо твое братерство та упоминаємо уважно через апо-

---

Początki Katedralnego Kościoła obrządku łacińskiego we Lwowie. Czasopismo naukowe księgozbioru publ.im. Ossolińskich, II, 1929, Lwów. АБРАХАМ В., *Powstanie organizacji Kościoła Łacińskiego na Rusi*, Lwów 1904, t. I, p. 251-3.

⁶ «Cum itaque ecclesia Lamburgensis vacet ad presens et tanto tempore vacaverit per obitum ultimi episcopi Lamburgensis, qui extra Romanam curiam diem clausit extremum, quod episcopi nomen proprium ignoratur, ac ecclesiae predictae provisio iuxta statuta generalis concilii est ad sedem apostolicam legitime devoluta, nos vacatione huius modi fideidignis relatis intellecta..., demum ad te, ordinis fratrum praedicatorum profesoem, in sacerdotio constitutum..., prout ex fide dignorum testimonio percepimus, insignitum, direximus oculos nostri mentis... de persona tua eidem ecclesiae... auctoritate apostolica providemus teque illi preficimus in episcopum et pastorem...» Archivum Vaticanum, Regesta Avign. T. 141, 40. АБРАХАМ В., *Powstanie...*, Supl. V, p. 369-370.

стольські листи, до тебе писані, доручаючи, щоб ти того номіната і доручену йому Церкву, тобі підлеглу митрополічним правом, маючи для нашого й апостольського престолу пошану, виконував тим сильніше доручення щодо пристосування та береження прав тої церкви, щоб він через твою допомогу тим корисніше міг провадити керівництво тої Львівської церкви».⁷

Тома, перший латинський єпископ Львова, ніколи до Львова не прибув; він став єпископом-помічником в Лондоні в Англії, звідки він, мабуть, таки походив. Одначе сам документ незвичайно цікавий і вартий аналізу. Немає сумніву, що папа впавав жертвою якоїсь добре підготованої містифікації, подібно як в справі Володимирського єпископства, про що ще буде мова. Там хоч було старе християнське єпископство, а тут видувано саме існування Львівської латинської єпархії, видувано смерть невідомого з імени Львівського єпископа й опорожнення престолу.

Дуже цікавим є, що у Авіньоні пригадали собі, що Львів лежить на території Східної Церкви, й тому львівський єпископ повинен підлягати царгородському патріярхові, очевидно, латинського обряду, бо така гідність від часів Латинського царства все ще зберігалася й була, очевидно, суто формального значення. Тепер цей візантійський патріярх дістав заняття, щоб опікуватися єпископом на території Східної Церкви. Папа доручав зокрема зберігати права тої латинської Церкви на сході певно в переконанні, що тим прив'яжеться людність неіснуючої Львівської дієцезії до Апостольського Престолу. Домініканин ставши єпископом, до Львова ніколи не прибув.

Слід би знати, від кого вийшла ініціатива такої містифікації, чи від домініканина Томи, що хотів в той спосіб дістати єпископську інфулу та з нею переїхати до Лондону, чи від Казимира, який хотів тою акцією приподобатися папі в добрій вірі. Справа, одначе, вислизнула йому з рук, бо єпископ-елект Тома волів бути лондонським помічником, ніж ординарієм на далекій Русі-Україні без пастви.

Більше правдоподібним є, що Казимир неприємний у справі поставлення Томи львівським єпископом, але що це справа самого Томи дістати єпископську гідність. Казимирові справді йшло про посадження

---

⁷ «Venerabili fratri... Patriarchae Constantinopolitano... Cum igitur ut idem Thomas effectus in commissa sibi ecclesiae Lamburgensis cura facilius proficere valeat favor tuus sibi esse noscatur plurimum opportunus, fraternitatem tuam rogamus et hortamur attente per apostolica tibi scripta mandantes, quatenus eundem electum et commissam sibi ecclesiam tibi metropolitico iure subiectam, habens pro nostra et apostolica sedis reverentia propensius commendatos in applicandis et conservandis iuribus eiusdem ecclesiae regimine utilius exercere...» Ibidem. АВРАНАМ W., *op. cit.*, .

латинського єпископа у Львові, що видно з його старань в 1363 р. В Регестах папи Урбана V знаходимо таку записку: « Також просить той король (Казимир), щоб апостольською владою ми могли заснувати єпископство в однім його місті, званім Лямбурґа, що знаходиться в землі Руській схизматиків, яке він пропонує оплатити достатньо постійними річними доходами, вже перед тим даною ним обітницею, з власних маєтностей, і на нього (єпископство), щоб виставив якогось здібного домініканина або з ордену Менших Братів, брата гнєзненського архієпископа, митрополита того місяця... ». По цій записці є примітка: « Доручено згаданому архієпископові, щоб розвідався про справу... ».⁸ З того виходило б, що Казимир із справою єпископа Томи не мав нічого спільного.

Що вирішив у справі заснування латинського львівського єпископства гнєзненський архієпископ, не маємо відомости з ватиканських джерел, натомість вістка про заснування львівського латинського єпископства в шістдесятих роках XIV стол. знайшлася в Густинськїм Літописі, українській копіїляції з XVII стол. Там під роком 1361 записано: « В сіє лѣто поставиша во Львовѣ перваго бискупа Кристіна ».⁹ Автор Густинської копіїляції взяв цю вістку з Іваніні, бо в ті роки на марґінесі є цитати з Іваніні та Кромера, чим автор вказує на джерела, з яких він користувався.

У Іваніні справді є вістка про першого львівського єпископа Кристіна, одначе докладної дати немає. З того виходить, що Густинський копіїлятор взяв приблизну дату й помилився на два роки. Записка Густинського Літопису правдива, одначе вона стосується не до 1361 року, але до 1363 року, як відома нам з папського джерела. *Таким чином, можна прийняти за певне, що Казимир подбав 1363 року про заснування першого латинського єпископства у Львові, а першим єпископом був Кристин домініканин або францісканин.*

В той самий час, коли про єпископство Львова старався Тома домініканин, другий домініканин Петро вистарався *іменування на єпископа Володимира*. Це призначення було ще більше сенсаційне, ніж

---

⁸ « Item supplicat idem rex, quotenus auctoritate apostolica in quadam civitate sua dicta Lamburga, sita in terra Russye schismaticorum, episcopatum fundare valeat, quem certis et annuis redditibus etc. dotare proponit, ex emissio per eum voto, de bonis propriis habundanter et ad eum aliquem ydoneum de Praedicatorum aut Minorum ordinum fratrem archiepiscopo Gnesnensi, dicti loci metropolitano, presentare... » Adnotatio: « Commititur dicto archiepiscopo, quod se informet etc. » ARCHIVUM VATICANUM, *Regesta Supplicationum Urbani V*, T. 36, f. 85. АБРАХАМ W., *op. cit.*, Suppl. IX, p. 376.

⁹ *Полное Собрание Русских Летописей*, т. II, Ипатиевская, 1908, стор. 350. GUARINI (Stryjkowski), *Sarmatiae Europae Descriptio*, 1581, p. 51.

Томи на Львівське, бо Петро дістав іменування не від папи, але таки від латинського Царгородського патріярха Вільгельма, а свячення — від Августина, єпископа Салюбрії (Meisen).¹⁰ Латинський патріярхат в Царгороді постав в часи Латинського Цісарства у Візантії. По його зліквідуванні зберігався титул, який діставав якийсь латинський ієрарх. Юрисдикція латинського константинопольського патріярха на ділі була мертва. Патріярх Вільгельм, видаючи номінаційну буллу домініканині Петрові, говорить: тому, що Володимирська церква була так довго необсаджена, то її обсадження переходить на Апостольський Престол. Одначе нема пам'яті про останнього володимирського єпископа. Августин, єпископ Салюбрії, висвятив на Володимир домініканина Петра, бо патріярх вірив, що обсада того єпископства належить до нього. Річ природна, що це була містифікація, і володимирський єпископ Петро в своїм єпископським свяченням мусів шукати собі іншої посади. Він став єпископом-помічником свого святителя, єпископа в Майсені в Німеччині.

Ці обманливі видобування єпископських свячень, особливо домініканами, видно, були практиковані вже в першій половині XIV стол., бо домініканські капітули того часу займаються тими надужиттями.¹¹

В році 1359 появилася *друга грамота папи Іннокентія VI для електа на Холмську єпархію* францісканина Томи Ніноґнея з Сейни.¹² Його грамота навіть стилістично зовсім подібна до грамоти для домініканина Томи де Ілльїє на Львів. Ця грамота так само говорить, що холмська дієцезія вже давно була необсаджена так, що навіть ім'я попередника невідоме. В такій ситуації право призначення єпископа спадає на Апостольський Престол, і папа призначає на єпископа Холма адресата, мужа гідного, професора ордену Менших Братів, Тому. Висвячений на холмську єпархію, Тома не мав ані духової ані матеріальної бази для існування в Холмі, тому став єпископом помічником в Кракові. Хто був промотором тих інших призначень на фіктивні церкви в «невідомими попередниками»? Мабуть, таки сам Казимир, щоб зберегти свою обітницю перед Апостольським Престолом створити сім єпископств, звертався до Авіньйону за тими призначеннями, хоч він знав, що ці катедри були обсажені, а може необсажені східними ієрархами, але для латинських ієрархів не було зовсім вірних.

По закріпленні своєї влади в Галичині вчинено якусь *пробу поса-*

---

¹⁰ THEINER A., *Mon. Pol...*, I, No. 786. ABRAHAM W., *op. cit.*, p. 246 sq.

¹¹ Капітула в Метц (1313), Лондоні (1314), Пампелюні (1317). *Monumenta Ordinis Praedicatorum. Hist.*, IV. *Acta capitulorum generalium*, II, 63, 72, 105.

¹² *Regesta Avignonenses*, t. 140, f. 111.

дити латинського єпископа також у Перемишлі. Перемиська земля найскорше з усіх західньо-українських областей була тереном католицьких місій та проб навертати русинів на латинство. Ще за української влади в XIII стол. (1235 р.), вислана папою Григорієм IX місія францісканів працювала навіть з деяким успіхом. Навернений на латинське католицтво, перемиський міщанин Серен подарував францісканам свій мурований дім на монастир. В році 1345 існувала вже окрема францісканська « Вікарія Руси », свого роду підпровінція, як зверхня влада над францісканськими монастирями в Галиччині.

Абрагам думає, що латинська перемиська дієцезія постала ще за Юрія II Тройденовича. Опирає він це на слова папи Боніфатія IX в листі з дня 8 червня 1397 року до тодішнього перемиського єпископа Матвія: « Відомо, що давніше славної пам'яті Казимир, польський король, ці області, які були в посіданні невірних, привернув до правдивої католицької віри та єдності з святою Римською Церквою, перемиська церква мала означену якусь дієцезію ». ¹³ Цей лист папи Боніфатія нічого не говорить про існування латинської перемиської дієцезії вже за Юрія II чи навіть Дмитра Детька, який, звичайно, навіть жив у Перемишлі. Зрештою, сам Детько був представником саме тої опозиції проти уявних чи правдивих пролатинських потягнень Юрія II, тому важко подумати навіть, щоб у цей час могло бути в Перемишлі латинське єпископство. Твердження Абрагама, що сам факт, що латинське перемиське єпископство не належало спершу до польської церковної провінції і не підлягало гнєзненському архієпископові, не є ніяким доказом на те, що воно мусіло постати ще за української влади. ¹⁴ Відомо ж, однак, що за української влади юрисдикцію над латинниками на Русі мав любушський єпископ, який потрапив її оборонити перед духовним судом навіть ще в шістдесяті роки XIV стол.

Зрештою, відомо, що окупована Казимиром Русь не вважалася частиною Польщі аж до 1387 року; сам Казимир вважав окуповану Русь за окреме Руське Королівство, тому створене ним латинське єпископство в Перемишлі не могло входити в польську церковну провінцію. Першим перемиським єпископом, який стояв у якимь близьке невідомім стосунку до Апостольського Престолу, був доперва єпископ Іванус, згаданий в листі папи Інокентія VI до Миколая Русина, єпископа-електа, з дня

---

¹³ *Akta Grodzkie i Ziemskie*, Lwów, t. VII, No. 20. « Licet antequam clare memorie Kazimirus rex Polonie partes illas, que per infideles detinebantur ad sinceritatem catholice fidei et unitatem sacre Romane ecclesie potenter reduxisset, ecclesia Premisliensis certam limitatam diocesim habuerat ».

¹⁴ АБРАГАМ W., *op. cit.*, p. 238 sq.

18 січня 1353 р. Цей лист є до прійора домініканів в Сандомирі, якого папа призначає спадкоємцем єпископа Івануса.

Хто був цей Іванус, існує розходження поглядів. Абрагам думає, що він був латинським ординарієм Перемишля, встановленим ще може за князя Юрія II. Грушевський, Філевич та Арнд думали, що Іван, чи з латинська Іванус, мусів бути тільки титулярним перемиським єпископом, подібно, як перші латинські єпископи за Казимира призначені на Львів, Володимир та Холм.¹⁵ З листа папи до Миколая, єпископа-електа, виходить, що Іван був напевно попередником Миколая та що він був також тільки єпископом-електом, якого остаточне оформлення як латинського єпископа Перемишля (провізія) не було докінчене, мабуть, через смерть Івана.

Відповідне місце звучить: « Коли ж, одначе, сам попередник (Миколая) перед зладженням апостольських листів в цій справі, як Господеві сподобалося через смерть, не міг їх дістати, ми через таке Боже плянування винесені на вершок найвищого апостоляту, хотіли, щоб ця провізія (процедура поставлення єпископа) осягнула свій кінець... щоб ця церква через твою широкоглядну пильність... під твоєю щасливою управою... щасливо та з успіхом була кермована ».¹⁶

Виходить, що папський лист доволі ясно говорить, чим був Іван та що з ним сталося. Призначений завдяки заходам Казимира, перемиський єпископ Іван, також, мабуть, домініканин, помер перед його висвяченням. Коли з листа знаємо, чим був Іван, більшою загадкою є, ким був Іван, хто він такий? Назва Іван виразно говорить, що він був русином і, мабуть, членом чину латинських домініканів. Видно, що в цій околиці вже були теж якісь русини латинськими католиками, певно наверненими з православія як той перемиський міщанин Серен. Русином і латинським католиком, а навіть пріором домініканів в Сандомирі в Польщі також був Миколай, призначений спадкоємець перемиського єпископа Івана. Стаючи католиками латинського обряду, вони все таки, як цей кандидат на перемиського єпископа Іван та його вибраний спадкоємець Миколай, зберігали своє руське ім'я та руську мову у своїй місійній

---

¹⁵ Грушевський М., *Історія...*, твір цит., т. V, стор. 423. Філевич, *Борьба Польши и Лутав-Руси*, стор. 155. ARNDT, *Die ersten Bischöfe von Przemyśl bis 1375. Zeitschrift für Katholische Theologie*, 1890, p. 384. PASZKIEWICZ H., *Polityka ruska Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1925.

¹⁶ « *Cum autem predecessor ipse, literis apostolicis super his non confectis, fuerit, sicut Domino placuit, morte preventus, nos, eodem disponente Domino, ad apicem summi apostolatus assumpti, volentes, quod dicta provisio suum sorciatur effectum...*, quod eadem ecclesia per tue circumspectionis industriam... sub tuo felici regimine... salubriter et prospere dirigitur... » THEINER A., *Mon. Pol...*, I, No. 720. *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, I, p. 75-76.

діяльності. Це видно ще з того, що через двадцять два роки (1375) папа, закладаючи латинське архиепископство-митрополію в Галиччі, виразно домагався, щоб митрополит був русином або щонайменше, щоб знав руську мову. Таким саме був цей кандидат на першого латинського єпископа Перемишля Іван чи там Іванус.

Це замітна церковна політика авіньйонських папів щодо українських областей, окупованих католиком Казимиром чи теж угорськими королями. Католицька місійна діяльність супроти православ'я на Русі була у високій мірі релігійно-нетолерантною, як ніколи перед тим. Православних русинів вважали виразно «невірними», ввели практику перехрещувати навернутих русинів, чим хрещення східньої Церкви вважали недійсним, тільки латинська форма виконання святих тайн вважалася дійсною. Натомість з Авіньйону прямували до того, щоб це латинське католицтво на Русі було своїм національним характером русько-українським. *Іншими словами, церковна політика Апостольського Престолу прямувала тоді до створення українського латинського католицтва.*

Це — проблема, порушувана навіть деякими новочасними істориками (Томашівським), як, на їх думку, спасення для української політичної рації. Не можна заперечити слушності цьому міркуванню, що коли б тоді, коли вимерли Романовичі (1340), український народ був латинськими християнами, то, мабуть, українська держава була б втрималася. Тоді папа вважав своїм обов'язком та міжнародним правом в країнах, де вимирали династії, настановляти нові; так було на Угорщині, коли вимерли Арпади, так було в Чехії, Італії та ще де. Мабуть, тоді папа був би подбав, щоб і Галицько-Волинській державі дати нову династію. Одначе, такі міркування суто теоретичні. Східнє християнство стало вже глибоко істотною частиною української національної культури. Латинський обряд, пропагований так нетолерантно жербручними чинами, і то в більшості сусіднього польського походження, був чужим до тої міри, що мови не могло бути, щоб український народ, гордий високою культурою Київської Русі-України, цілком східньо-християнською, міг уже тоді заступити ту частину своєї духовности чужим латинським обрядом. Це було прямо неможливим. Лишався одинокий вихід тим завзятіше боронити свою східньо-християнську, староукраїнську культуру й тим тісніше пов'язуватися з православним візантійським патріярхом.

Та лист папи Іннокентія VI з січня 1353 року розкриває ще одну справу, яка була неясна при заснуванні латинських єпископств у Львові, Володимирі та Холмі. Йшло про питання, чи по тих листах уже існували в той час християнські єпископства. Щодо попередніх міст, то баламутили, звичайно, зацікавлені на місці чинники — польська окупа-

ційна влада та кандидати на єпископів. Часто повторювалися такі нонсенси, що у Львові, Володимирі чи Холмі були здавна латинські дієцезії, тільки довго необсаджені, невідомо навіть як називався останній єпископ.

Щодо Перемишля, то Апостольський Престол був добре поінформований, що в Перемишлі існувало вже здавна єпископство, але не підлегле папі. Папа намагається, одначе, якось пов'язати нових настановлених єпископів латинських із старою існуючою єпископією. Це видно з фрази, папою три рази повторюваною, що перемиське єпископство не підлягало Римському Престолові. Лист папи Іннокентія VI адресований: « Улюбленому синові, електові перемиському... ». Сам лист говорить: « Тому, що все, що вийшло з заходів Апостольського Престолу, повинно мати відповідний успіх, передовсім в справах, що стосуються до обсаджування церков, найбільше катедральних та зокрема таких, що до Римської Церкви в ніякий спосіб не належали й не мають пастирів, самим Престолом повинні бути обсажені, і то тим скорішими, більше успішними зарядженнями, бо в наслідок їх зволікання грозять самим тим церквам шкоди ». Далі папа знову підкреслює: « Коли ж, одначе, святої пам'яті папа Клімент VI, наш Попередник, бажаючи, щоб тою перемиською церквою, яка в ніякий спосіб не належала до згаданої Римської Церкви, але якою тоді керував доброї пам'яті Іван, перемиський єпископ, і коли сталося, що вона знову опорожнилася, то для виконання служби ми подбали підібрати відповідну особу; і ми спеціально в цім випадку зарезервували собі поробити заходи щодо висвячення для тої церкви, і вважати недійсними та безвартісними (виступи) в зв'язку з тим, коли б хтонебудь і яканебудь влада намагалася зробити це свідомо чи несвідомо ».

На окреме намагання папи обсадити перемиську єпархію, що тепер вакує, своїм кандидатом Миколаєм Русином вказує ще й примітка до того листа, що копію його дістають: « Улюблені сини капітули перемиської Церкви, яка ніяким способом не належала до Римської Церкви, клірові та народові міста і єпархії Перемиської і васалам перемиської Церкви ». Копію того ж листа дістав також король Казимир з підтвердженням згаданого Миколая.¹⁷ Цей лист папи Іннокентія VI дає

---

¹⁷ « Etsi cunctis, que de sedis apostolice providentia processerunt, congruus debeat effectus, illis tamen, que circa provisiones ecclesiarum, maxime cathedralium et presertim ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentium pastore carentium per sedem ipsam provide facta sunt, tanto celerioris executionis efficacis plus debetur, quanto ex earum retardatione maiora ipsis ecclesiis imminent detrimenta. »

Dudum siquidem felicis recordationis Clemens papa VI, Predecessor noster cupiens ecclesie Premisliensi, ad dictam Romanam ecclesiam nullo medio pertinenti, cuius

нам змогу накреслити доволі докладно ситуацію старої перемиської єпархії близько 1350 р., тобто в час другого наїзду Казимира на Русь та окупації Галичини й західньої Волині. В той час, коли інші єпархії на цій території, мабуть, ще мали єпископів, перемиське єпископство було опорожнене. Не було єпископа, тільки був крилос перемиського єпископства, який папський лист на західній взір називає «капітулою».

Мабуть, не насильям, але хитрим підходом Казимир потрапив подбати, щоб крилос не протестував, коли папа Климент VI призначив на перемиську катедру, мабуть, домініканина, але русина Івана. Через смерть папи Климента ніякі документи не були виставлені, щоб елект Іван міг був подбати про своє висвячення. Він як єпископ-елект і помер. Наступник папи Климента VI, розуміючи зовсім докладно незвичність ситуації, можливо, скоро вибрав нового кандидата на перемиського єпископа, знову русина домініканина Миколая, який, видно, вибивався поміж домініканами, коли його вибрали пріором сандомирського монастиря домініканів вже на території Польщі.

Папа, призначаючи Миколая перемиським єпископом, застеріг собі виразно, що він сам виконав цілий канонічний процес, щоб Миколай міг якнайскорше обняти перемиську катедру з двох головних причин. Папа розумів, що дотеперішнє перемиське єпископство не було латинським єпископством і не підлягало папі. Три рази папа це зазначає, що перемиське єпископство «ніяким способом дотепер не належало до Римської Церкви», але тепер мало належати, коли прийме нового єпископа від папи: Крилос катедральний, Клір єпархії та Народ.

Тому папа до них звертається немов з проханням прийняти нового єпископа, якого призначення він їм подає до відома. Що більше, папа ще й з другої причини застеріг собі цей випадок канонічного виконання цілої процедури настановлення Миколая на єпископську катедру, бо він сподівався якихсь перешкод в цій справі «від когонебудь та в який-небудь спосіб». Тоді папа рішив всякі такі протести силою своєї влади як верховного пастиря Католицької Церкви визнати за «недійсні та безвартісні».

---

tunc regimini bone memorie Yvanus Premisliensis Episcopus, presidebat, cum eam vacare contingerit, operationis sue ministerio utilem presidere personam, provisionem eiusdem ecclesie ordinationi et dispositioni sue duxit ea vice specialiter reservandum, decernendo extunc irritum et inane si secus super his per quoscunque quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari».

• *Dilectis filiis Capitulo ecclesie Premisliensis ad ecclesiam Romanam nullo modo medio pertinentis, Clevo et populo civitatis et dioecesis Premisliensis et Vasalis ecclesie Premisliensis etc.* » Ibidem.

Від кого могли такі перешкоди виринути? Могли виринути від київського митрополита. Київських митрополитів було тоді два: один у Києві Теодорит, а другий у Москві Теогност. Та ледве чи котрий з них був би в силі щось зробити в тодішній ситуації, щоб припинити посадження на перемиській престолі латинського єпископа. Перешкода могла прийти у формі протесту від візантійського патріярха. Візантія була далеко, тому папа сам стверджує в листі, що треба діяти скоро, не отягатися. Спротив міг вийти в першу чергу від крилоса перемиської катедри, а далі від духовенства та народу перемиської єпархії. Це був чинник найбільше реальний, і тому відпис того ж листа до електа Миколая папа вислав не тільки на руки катедрального крилоса в Перемишлі, але також на руки короля Казимира. Можна догадуватися в додатковим листі, що папа просив допомоги Казимира в посадженні на катедрі перемиської єпархії латинського єпископа.

Чи вдалося Миколаєві засісти на перемиській катедрі й стати єпископом в дієцезії, яка « ніяким способом дотепер не належала до Римської Церкви », ми не знаємо. Нема ніяких відомостей, що сталося далі. Невідомо тільки, в яких причин папа виставив перемиському електові Миколаєві аж по 19 місяцях, 12 серпня 1354, звичайну в нормальних обставинах грамоту з уповажненням попросити вибраного кандидатом єпископа дати йому єпископські свячення.¹⁸ Якась перешкода була та її треба було усунути. Можна догадуватися, що свячення електа Миколая припинило якесь листування поміж Авіньйоном та Краковом. Казимир сам вагався, чи піти в цім випадку на руку папі; це могло зрушити проти нього православне населення перемиської землі. Того він хотів був оминати. Казимир був свідомий того, що то не така легка справа посадити на старій катедрі східньої Церкви, тепер вже цілком залежній від візантійського патріярха, єпископа латинника, хоч підібраний кандидат був навіть русином. Мабуть, Казимир намагався виявити папі трудність свого становища. Звідси походить така довга проволочка.

Виставляючи по 19 місяцях Миколаєві грамоту на висвячення, папа все ж таки ледве чи вірив, що він зможе обняти перемиську катедру.¹⁹ І він її, мабуть, таки не обняв і залишився тільки титулярним перемиським єпископом по отриманні єпископських свячень в рук якогось Івана, єпископа Кармінського, мабуть, таки у Франції.²⁰ Папа

---

¹⁸ THEINER A., *Mon. Pol...*, I, No. 736. *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 78.

¹⁹ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, 78-79. THEINER A., *Mon. Pol...*, I, No. 736.

²⁰ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 79-80. THEINER A., *Mon. Pol...*, I, No. 737.

справді поступав по свяченні скоро, бо по виставленні грамоти на свячення (12 серпня 1354) за 13 днів відбулося свячення Миколая на єпископа, і папа виставив йому другу грамоту, дня 23 серпня 1354, якою давав новопоставленому єпископові наказ (mandatus) виїхати до своєї єпархії. Але він так скоро не виїхав, бо ще в році 1355 перебував він в Авіньйоні, не маючи грошей. З огляду на його вбогість його звільнили від звичайних оплат в користь папського скарбу від дієцезій (commune servitium).

Сподівалися тоді в Авіньйоні, що Казимир внесе якусь суму в його користь. Його вбогість взяли під увагу єпископи Польщі на синоді в Каліші й призначили там йому на утримання монастир регулярних каноніків в Тшемесні. З того виходило б, що він таки не обняв перемиського престолу, бо перемиська стара єпархія мала свої маєтки на Русі. До них він, хоч висвячений на перемиського єпископа, не мав доступу. Сумнівним є навіть чи єпископ Миколай взагалі був в Перемішлі. Абрагам думає, що він міг стати єпископом-помічником архієпископа гнєзненського.²¹

В справі посадження єпископа Миколая на перемиським православним престолі ми не бачимо ніякої акції Казимира. Навіть з витратами матеріяльними на єпископа Миколая він не дуже спішився. Казимир мусів рахуватися з настроями населення, що вкінці схилило його просити патріярха обновити Галицьку митрополію, щоб обсадити необсажені єпископські престолы окупованої області.

---

²¹ АБРАГАМ W., *op. cit.*, p. 242-243.

3. РОЗДІЛ

СТВОРЕННЯ ЛАТИНСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ТА ЦЕРКОВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НА УКРАЇНІ

Висвячування нових латинських єпископів на фіктивні єпископські престולי на українських територіях, окупованих Казимиром, припинив любушський єпископ Генріх із Шлезька, який підніс право до старої юрисдикції любушських єпископів над латинниками на Русі-Україні. Шлезьк вже тоді не належав до Польщі, тільки до Чехії, тому любушський єпископ міг запротестувати в Авіньйоні, щоб Казимир не давав ініціативи до висвячування нових єпископів та щоб не співпрацював у порушенні його юрисдикції. Вкінці він заскаржив Казимира перед духовним судом до Авіньйону. Той процес Казимир програв і спинився в труднощах, бо навіть львівський єпископ Кристин, де не було ніколи православного єпископа, мав клопоти, дарма що там були якісь вірні латинського обряду. Тим процесом єпископ Генріх відкрив в Авіньйоні очі Апостольському Престолові на те, що по таких містах, як: Перемишль, Холм, Володимир, Галич ніколи не було латинських єпископів, тільки східні єпископи, тепер підлеглі візантійському патріярхові. По цих містах були тільки латинські парохії, до яких Генріх підносив право мати над ними юрисдикцію.

Становище Казимира поправилося тим, що любушський єпископ Генріх помер, а його наступник Петро уклав з Казимиром угоду. Мабуть, головною поступкою з боку любушського єпископа була його виїмова згода на залишення у Львові єпископа Кристина, і то тимчасово. Єпископ Кристин був у Львові ще 1367 р., а перед 1370 р. зійшов з церковної катедри, мабуть, помер. На його місце вже не прийшов новий львівський єпископ, тільки юрисдикцію над латинниками галицько-львівської території папа передав тимчасово в руки новоутвореного латинського єпископства в Сереті в Молдавії (1370). Побіч інших причин, про які вже була мова вище, і ця невдача примусила Казимира під кінець життя звернутися до патріярха з домаганням обновити Галицьку митрополію та задоволити русинів.

Як бачимо, перед 1370 р. розмах католицьких місій домініканів та

францісканів на українських землях спинав любушський єпископ, який відмовляв їм права провадити працю на Русі без його дозволу. Його юрисдикція на Русі була жебручими чинами ігнорована. Тому в п'ятдесятих та шістдесятих роках ми маємо кілька папських листів у користь жебручих чинів, які дозволяють їм, а навіть доручають, провадити католицькі місії на окупованих Казимиром руських областях. В 1353 р. такий дозвіл дістав Миколай з Кросна, францісканський вікарій (провінціал) на Русі;¹ 1370 р. Миколай де Мелзак, професор францісканський.² В році 1371 папа віддає цю справу в руки гнєзненського архієпископа й доручає йому дбати, щоб такі місії серед схизматиків могли відбуватися без перешкоди та з великим розмахом.

Причиною до такого повного злегковаження папою прав любушського єпископа стала скарга, внесена францісканами, що висланик (мабуть, любушського єпископа), священник Іван з Вроцлавської єпархії прямо ширив згіршення серед католиків та православних тим, що він публічно говорив, що латинські місіонарі працюють незгідно з канонічним правом, тому всі їх церковні функції недійсні; недійсні в сповіді перед ними, недійсні хрещення, недійсні udzielовані ними інші святі тайни.³ Папа гостро осудив виступи священника Івана; дав жебручим чинам повну свободу провадити місійну працю, а нагляд над нею передав гнєзненському архієпископові.

Тимчасове віддання юрисдикції над латинцями в галицькій землі серетському єпископові і знегтування папою прав любушського єпископа над латинськими місіями на Русі були приготуванням до ширшого плану, до створення латинської митрополії в Галичі.

В часи, коли східне християнство в областях, окупованих Польщею, змагалось з наступом латинства, що з різних причин мав характер ще доволі хаотичний, на Галицькій Русі виступає новий рід християн, вже як зорганізована цілість — *вірменські християни*. Вірменські купці приходили на Західню Україну вже в передтатарські часи, але тільки як одиниці. В першій половині XIV стол. напливає їх тут щораз більше. Приходили вони тут як купці, що поволі перебирають у свої руки мало не всю торгівлю поміж Західньою Україною й турецькою державою. Коли турки розгромили й завоювали Вірменію, здібні вірменські купці почали використовувати великий простір татарської й турецької дер-

---

¹ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 76-77. THEINER A., *Mon. Pol...*, I, No. 726.

² *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 85. THEINER A., *Mon. Hung...*, II, No. 201.

³ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 89-91. THEINER A., *Mon. Pol...*, I, No. 900.

жави, щоб ввяти у свої руки мало не всю торгівлю в близьким Сходом.

В шістдесятих роках вірмени виступають уже у Львові як zorganizована громада, що постановила вибудувати собі катедру для свого єпископа у Львові на честь Божої Матері. Для тої цілі списали вони 30 серпня 1363 р. фундаційний документ будови вірменської катедри у Львові. Документ стверджує створення немов публічної фундації, до якої ніякий член в основників ані їх наступники не можуть мати особистого права, бо фундація — це громадська власність усіх вірмен. Читаємо там: « Оце є грамота нашої постанови та нашої віри, списана Яковом, сином Сакіна Сахі, мешканцем Нефенським (Жафи в Криму) і Паносієм, сином Авраама, мешканця Негеленського (Гахату), які виставили оцю грамоту нашої віри тому, що ми дали обітницю Святого Бога Родительці, збудували ми церкву святу в місті Львові віровизнання обряду святого Просвітителя (Іпомінатора), послужні патріярхові і єпископові Вірменії та старшим. До неї (церкви) відтепер не матимуть якоїнебудь правової влади ані наші сини, ані дочка, ані брати, ані дальші наступники, ані кривні, тільки (служити мають) для прикрашування церкви та діл милосердя, для підтримування церков, священників та старих і на добро церкви. Хто б відважився втручатися або (своє внесення) безсоромно хотів би для себе відкликати, це перед кожним судом має бути брехнею та осуджене Богом, Святою Церквою, Серородицею та святими Апостолами. Свідоцтвом Божим та старших списана оця грамота року 822 після вірменського календаря 30 серпня... Імена свідків: Я Авраам, урядник, Я Аристаєс, впорядник, Я Іван Монах, Я Кристин Превзітер... ». Далі йдуть підписи 13 інших свідків.⁴ Львівські вірмени були вірмено-православні, підлеглі своєму вірменському патріярхові-католикосові у Великій Вірменії.

Вірмени православні походили з Великої Вірменії. У Львові вже в XIV стол. були також вірмени уніяти, що походили з малоавійської Вірменії. В 1367 р. Кавимир дав дозвіл вірменському православному єпископові Григорієві поселитися у Львові при катедрі. Серед уніятів вірменів працювали вірменські василіяни. Православні вірмени мали також свої церкви в Луцьку та в Сереті в Молдавії. Князь Свидригайло подарував вірменським єпископам село Цеперів. Другого вірменського єпископа вірмени мали в Сереті.

---

⁴ ABRAHAM W., *op. cit.*, p. 378-379. *Teki Naruszewicza*, t. VII, f. 641. Biblioteka Czartoryskich w Krakowie. BARACZ, *Rys Dziejów ormiańskich*, Tarnopol 1869. ZACHARYASIEWICZ, *Wiadomości o Ormianach w Polsce*. Bibl. Nauk. Zakładu im. Ossolińskich, t. II, p. 110. PETROWICZ GREGORIO, *La Chiesa Armena in Polonia*, Roma 1971, p. XX+221.

Католицькі вірмени у Львові дістали стару домініканську церкву св. Івана. Однак вони скоро латиницїлися, а вкінці перейшли під юрисдикцію латинського львівського архієпископа. Вірменські василіяни відляглися з домініканами.⁵

Православні вірмени в Галичині прийняли унію перший раз в часи Флорентійського Собору, а остаточно всі в половині XVII стол. Хоч вірмени не відігравали важливішої ролі межі двома релігійними фронтами, латино-польським та православно-українським в тогочасній Галичині, все таки їх існування створювало в Галичині цікаву країну багато релігій, враховуючи ще й жидів, що в цей час теж виступають вже як організована група. Львів став згодом самотнім містом на світі, що був осідком трьох різних християнських обрядів та юрисдикцій.

* * *

В деяких польських джерелах була вістка, що у Львові існувала латинська митрополія вже в 60-тих роках, а навіть, що єпископ Кристин мав би бути львівським митрополитом від 1363 р. Канонічне установлення львівського латинського архієпископства сталося на ділі в році 1375. Таку вістку записав Длугош.⁶ Мовляв, на прохання Казимира папа доручив архієпископові гнєзненському Яковові Свінці прослідити справу латинської ієрархії на Русі, і на його внесення єпископ Кристин став львівським митрополитом. На ділі вістка та фальшива, бо не Львів, але Галич був осідком першого латинського архієпископа-митрополита на Русі, а в додаток ім'я гнєзненського сучасного архієпископа помилкове. Про справу якоїсь латинської митрополії у Львові перед заснуванням латинської митрополії в Галичі в році 1375 пишуть також два історики — Скробішевські та Піравекі.⁷ Їх інформації під роком 1367 згадують про львівського митрополита Кристина, але вістка ця також мало обґрунтована. Одне було б певне, що єпископ, а не митрополит Кристин, ще в році 1367 жив у Львові. По його, видно, смерті

---

⁵ Абрахам W., *op. cit.*, p. 341-359.

⁶ IOANNES DLUGOSIUS, *Historia L. IX*, Opera, vol. XII, p. 287. «Rex Kazimirus... per eosdem nuntios et oratores suos in Avinione missos ecclesiam metropolitanam in civitati principali Leopoliensi per Urbanum papam quintum (1363) obtinuit... Praefatus enim Jacobus Swinka Gnesnensis archiepiscopus litteris sibi presentatis apostolicis a Kazimiro... requisitus ivit personaliter Leopolim, et ex parochiali ecclesia Leopoliensis metropolitanam... erexitur... et in primum archiepiscopum dictae sedis Christinum virum nobilem instituit et consecravit».

⁷ SKROBISZEWSKI, *Vitae Archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium*, c. XII. PIRAWSKI, *Relatio Status almae Archidiecesis Leopoliensis*, p. 40. АБРАХАМ W., *op. cit.*, p. 267 sq.

навіть само єпископство не було відновлене, бо його вірні були віддані під опіку серетського єпископа.

Цю справу наświetлюють два листи папи Урбана V в 1370 р., які понад всякий сумнів стверджують, що перед роком 1370 у Львові не було ніякого архієпископства-митрополії, тільки звичайне єпископство. Закладаючи єпископство в Сереті, папа Урбан V між іншим пише таке: «Галицька дієцезія (латинська) простірно розкинена на великім обширі. Над галицькою єпархією стоїть єпископ схизматик, якого галицька Церква в Русі схизматиків закладена».⁸ Через два роки папа Григорій XI в році 1372 поставив серетським латинським єпископом францісканина Андрія. Видно, львівський єпископ Кристин вже помер, і тому папа передає під його опіку латинян, що живуть на території галицької нез'єдиненої Церкви. Там папа пише: «Дійшла до нашого відома вірогідна вістка, що в місті та дієцезії Галицькій, над якою відомо стоїть єпископ схизматик, є небагато світських осіб католицьких обох статей як вівігі, що не мають пастиря, католицького єпископа». Тому вони попадають в блуди схизматицькі, і папа дав розпорядження: «...бажаючи зупинити такі загрозливі небезпеки твоєму братерству... доручаємо опіку та провід душ якихнебудь вірно християнських обох статей так духовних, теж і монаших, як і світських... з такою владою, яку мавш над народом твого міста та дієцезії серетської. Опім передаємо (юрисдикцію) аж до нашого іншого розпорядження».⁹

З тих двох буль папи Григорія XI виходить, що: 1) ні в Галичі, ні на території галицької області в році 1372 не було вже навіть латинського єпископства; 2) юрисдикція доручена папою над латинниками, що жили на території галицько-львівської області, була тимчасово доручена серетському єпископові; 3) тимчасовість розпорядження каже догадуватися, що в Авіньйоні підготовлялося якесь постійне впорядкування юрисдикції над латинниками на галицькій землі, зокрема, що обновилення Галицької православної митрополії 1370 р. та відбудова ієрархії української Церкви під католицькою владою викликала занепокоєння в папській курії.

В Авіньйоні таки ще в 1371 р. не знали, властиво, який є стан католицької ієрархії на Русі. З одного боку, появлялися кандидати на єпископів, і вони вживали руські єпархії як відскочно для здобуття єпископської гідности, щоб потім зникнути з поля місії; з другого боку, постійне твердження любушського єпископа, що на Русі нема ніяких

---

⁸ THEINER A., *Monumenta Hungariae*, vol. II, No. 197.

⁹ *Bullarium Franciscanorum*, vol. VI, No. 1165.

епархій, тільки парохії, підлеглі любушському єпископові, мусіли викликати в Авінйоні заміщення.

Обновлення православної ієрархії митрополитом Антонієм поставило перед папською курією твердий факт, що на Русі під Польщею існують старі епархії: галицька, черемиська, володимирська та холмська, однаке це не католицькі, тільки православні епархії.

Переломовою подією в справі організації латинської Церкви на західній Україні стала *смерть короля Казимира (1370)*. Приступаючи до завоювання українських земель, Казимир потребував допомоги католицького світу, зокрема Апостольського Престолу, тому в листах до Авінйону малював оптимістичні гороскопи створення на українських землях величезної католицької церковної провінції з семи епархій. Він справді викликав зацікавлення західнього світу його завоюваннями на православнім сході й дістав звідти потрібну матеріальну та моральну допомогу. Не робив він це зовсім у злій вірі, навпаки, можна думати, що він сам міг мати такі оптимістичні переконання. Вони, однаке маліли в кожному роком, стрічаючися з українською дійсністю, з фактом, що населення західньої України йому вороже, між іншим також через виключність його латинського християнства. Протилежні симпатії були по боці його противника Любарта.

Спершу Казимир думав, що східні некатолицькі епархії справді буде можна обсадити латинськими ієрархами, які тут з'являлись і, стрінувши « схизматичську дійсність », відлітали на захід. Однаке, сам Казимир мусів з тою « схизматичською » Руссю жити та її не дразнити такими абсурдними плянами, як обсаджувати старі східні епархії латинськими ієрархами без грубого насильства та збурення українських мас. Тому від перших шістдесятих років він змінює тактику. Він закидає плян ставити латинських єпископів на престолах східних єпископств, а вдовольється мінімальною програмою, щоб у Львові, де не було дотепер східнього єпископа, утворити латинське єпископство. Там він справді поставив єпископа Кристиана і втримав його там, мабуть, до його смерти mimo спротиву та процесу з любушським єпископом, який протестував проти порушення його юрисдикції на Русі.

Казимир мав, мабуть, ще інший плян, ослабити східню Церкву на західній Україні. Користаючися із спору поміж кандидатами на київську митрополію та з повного занедбання ними епархій західньої України, Казимир може й посередньо помагав тому, щоб східні єпископські столиці під його володінням опустіли. Це однаке зазримітили вірні православної Церкви й стали домагатися власної митрополії. Рахуючися з певним політичним становищем його східніх здобутків, Казимир рішив заспокоїти українське населення й подбав про обновлення власної Галицької митрополії. Казимир помер 1370 року і, мабуть, навіть не до-

чекався кінцевого рішення патріярха в цій справі, що прийшло доперва 1371 року.

Новий галицький митрополит Антоній був ревним владикою і не проволікав справи, але, згідно в дорученням патріярха, мабуть, скоро обновили ієрархію на всіх єпископських престолах єпархій Галицької митрополії. Це мусіло статися вже при кінці 1371 року, бо ця обсада всіх єпископських престолів стала відома вже в Авіньйоні 1372 року й викликала зрозуміле розчарування в католицької діяльності Казимира на Русі.

Саме в той час, коли східна Церква відродилася, латинська опинилася в повнім хаосі. Одинокє латинське єпископство у Львові було необсажене, мабуть, через смерть єпископа Кристіна. Обсаду опорожненого єпископства тепер переіняв любушський єпископ своїми претенсіями до юрисдикції над латинниками на Русі. Він також робив трудноці навіть місіям жєбручих чинів, що видно в листа папи Урбана V з 4 серпня 1370 р.,¹⁰ папи Григорія XI з дня 19 листопада 1371 р.,¹¹ а згодом в дня 22 липня 1373 р.¹² Місії жєбручих чинів мусіли прямо діставати виразний довіл на цю працю. Не залишалось папі нічого іншого, як тимчасово передати юрисдикцію над латинниками на Русі в руки далекого єпископа в Сереті.

В Авіньйоні в році 1372 мусіли відбуватися дуже живі наради над справою ширення католицтва в західно-українських областях. Там стояли такі актуальні проблеми: 1) обновлення ієрархії православної Церкви на Русі; 2) потреба остаточно скасувати право любушського єпископа на юрисдикцію над латинниками на Русі; 3) вирішити, чи в українських областях існують канонічно установлені християнські єпархії, чи їх немає, а тільки католицькі парохії, як постійні, і, зрештою, слухно твердив любушський єпископ. В цій справі папа звертався до духовних сусідньої Польщі та до нового правителя руських областей Володислава Опольського листами в дня 14 липня 1372 р.¹³ та 13 лютого 1375 р.¹⁴ Якщо стали б були на становищі, що таких канонічних

---

¹⁰ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 85. THEINER A., *Mon. Hung...*, op. cit., vol. II, No. 201.

¹¹ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 89. THEINER A., *Mon. Pol.* vol. I, No. 900.

¹² *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 92-93. THEINER A., *Mon. Hung...*, vol. II, p. 277-278.

¹³ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 91. THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 117.

¹⁴ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 93-94. THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 963.

єпископій на Русі нема, так треба б їх створити, трапляючи на клопоти з матеріальним засобом новостворених єпархій. Довелось би приймати, що ці єпископства канонічно існують, так треба прийняти, що канонічно утворені християнські єпископства опинилися несправедливо в руках «невірних, єретиків та схизматиків» єпископів, яких треба усунути й замінити латинськими єпископами.

Церковне становище на Русі викликало в курії папській в Авіньйоні великий неспокій та деколи непослідовну акцію, — з одного боку, запитувалося духовні кола в Польщі та Володислава Опольського про стан руських єпархій, а, з другого боку, виходили рішення, які вже пересуджували саму справу, ще поки відповідь могла прийти від запитаних.

В Авіньйоні великий вплив здобув собі тоді при папі Григорієві XI Миколай з Кросна, вікарій францісканської вікарії (підпровінції) на Русі. Він став для папи не тільки головним експертом у церковних справах на Русі, але також тим мотором, що примушував папську курію вирішувати справи негайно без потрібної уваги над наслідками передчасних рішень.

Таким передчасним рішенням, виданим, мабуть, під впливом Миколая з Кросна, був лист папи Григорія XI, звернений на адресу краківського єпископа з дня 19 липня 1372.¹⁵ Ним папа доручав йому усунути всіх новопоставлених східних єпископів на Русі, включно з митрополитом галицьким як інтрузів на християнських єпископських престололах. Лист цей особисто привів краківському єпископові сам вікарій Миколай. Той лист не тільки не рахувався з фактом, що по смерті Казимира вибухли нові воєнні дії, які взагалі загрожили пануванню в Галичині католицької влади, спадкоємця Казимира, угорського короля Людвіка, але практично він був зовсім невикональним. Таке розпорядження, видане під іменем папи під впливом францісканського вікарія, могло тільки пошкодити авторитетові папи.

В році 1373 справа юрисдикції любушського єпископа на Русі була вже пересуджена, як це видно з листів папи до вікарія Миколая та його новонавернених «неофітів» у львівській області.¹⁶ Тим самим папа усунув всякі втручання любушського єпископа в церковні справи на Русі. Папа міг там тепер творити нові єпископства, не питаючись любушського єпископа.

---

¹⁵ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 91. THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 676.

¹⁶ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 92-93. THEINER A., *Mon. Hung...*, op. cit., vol. II, No. 277-278.

Так само, мабуть, головню на підставі інформацій вікарія Миколая в Авіньйоні вирішили вже, що існуючі єпископські катедри на Русі є дійсними єпископськими катедрами, тому треба було їх тепер віднайти.

Володислав Опольський перейняв владу на Русі по замиренні Людовика з Любартом як васал угорського короля. Він був дрібним значеним князем в опільського Шлезька. Обнявши владу в Галичині, він намагався виступати як самостійний володар; навіть в державних документах титулував себе « Паном Русі та Спадкоємцем » (*Dominus Russiae et heres*). Маючи такі не-васальські амбіції, він намагався в одного боку, прихилити собі ласку папи, як Казимир на початку володіння на Русі, в другого боку, не міг зражувати собі українського населення. Тому усунування східних єпископів, як дораджували в Авіньйоні екстремісти, він виключав. Натомість бажав мати латинське єпископство на Русі. На таке катедральне місто надавався Львів, де не було східного єпископа й тому виключалася колізія з православними. Мабуть, в таких напрямі пішло від нього та від короля Людовика прохання до Авіньйону.

Однак в папській курії був вже укладений цілий плян встановлення латинської ієрархії на західній Україні. Приймаючи засаду, що існуючі східні катедри — це на ділі християнські єпископські катедри, тільки зайняті « схизматиками », постановлено проти галицького митрополита поставити в Галичі латинського митрополита, проти кожного східного єпископа латинського єпископа. Не маючи змоги « інтрузів на катедрах » усунути силою, погодилися в фактом, що доведеться їх толерувати, використовуючи, однак, кожну спроможність, щоб опанувати старі катедри вправ з їх мастками. Тому прохання Володислава Опольського не було узгляднене. Латинське архієпископство, майбутня митрополія, мало таки постати в Галичі, дарма що Галич був уже підупалим містом, а природною столицею Галичини був таки Львів.

Довідавшись про папське рішення створити латинське архієпископство в Галичі, Володислав Опольський таки відразу звернувся в проханням до папи пляноване архієпископство таки заснувати у Львові, аргументуючи, що Галич немає мурів і є в небезпеці від нападів невірних татар і схизматиків литовців.¹⁷ Папа питав у цій справі ради архієпископа гнєзненського та єпископів краківського й площького. Яку вони раду дали, не знаємо, досить, що латинське архієпископство для Галичини було створене таки в Галичі папською буллою « *Debitum Pastoralis Officii* », з дня 13 лютого 1375.¹⁸

¹⁷ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 97. THEINER A., *Mon. Pol...*, vol. I, No. 967.

¹⁸ THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 964.

Ця булла — це один із найбільш неясних документів папської канцелярії тих часів. Відкидаючи твердження любушського єпископа, що віддавна на Русі існували тільки латинські парохії, підлеглі Римській Церкві через любушського єпископа, самі ж старі єпископські катедри, як частина східної Церкви, ніколи не підлягали прямо під владу Римської Церкви. Навіть перед церковним розколом, римська курія стала на становищі доктрини в часів по церковнім розколі, що всі єпископства на цілм світі підлягають прямо Римському Престолові, поминаючи зовсім ту дійсність, що катедральні церкви на сході підлягали своїй патріяршій владі чи владі самоуправних архієпископів свого власного обряду та на підставі свого канонічного права. Застосовуючи ту нову доктрину, що її не приймалося на сході, римська курія мусіла попасти в конфлікт з єпископами та народом західньої України, які тепер визнавали над собою вже владу візантійського патріярха.

Прикрій відгомін мусіла викликати та частина булли, де папа подає вияснення, відколи та з яких рацій ці старі канонічно засновані церкви перейшли під безпосередню владу Римської Церкви в наслідок завоювання цих руських областей польським королем Казимиром. *« Славної пам'яті король Польщі Казимир, — пишеться в буллі, області Руси, в сусідстві з Польщею, над якими панували Князі та на яких мешкало населення не тільки схизматицьке, але також отрувне блудами інших вресей, (Казимир), борючися проти них хоробро, своєю силою та інших вірних (католиків)... вирвав їх (eripuerat) з-під панування їх Князів і підкорив собі й заданому також католицькому королівству... »*. Далі в буллі говориться, що, мовляв, по завоюванні руських областей багато русинів навернулося на католицьку віру, й тому наші навіть поставляли єпископів для єпископських катедр в цих областях.

Папа запитував також гнєзненського архієпископа, краківського єпископа та шльонського, щоб вони просліділи й відписали, чи церкви галицька, перемиська, володимирська та холмська були катедральними, чи парохіяльними й чи мали за вірних християнський народ; запитані ієрархи писемно відповіли, що це були катедральні (єпископські) церкви й мали християнський народ як своїх вірних.

Тепер до папи звертався управитель Галичини Володислав та угорський король Людвик з повідомленням, що церкви Руси — це катедральні церкви, і просили встановити пастирів для вірних тих областей. Папа прихилений тими проханнями короля та князя, постановив: « Силою апостольської влади проголосити, що церкви галицька, перемиська, володимирська та холмська були катедральними церквами, а місця їх осідку — столицями, і ці церкви для безпеки знову стають катедральними на віки вічні ». Тому папа виймає ці церкви на все з-під юрисдикції любушського єпископа. Далі папа « вирішує, що схизматицькі наставни-

ки, які, можливо, є по тих церквах, як відкинені та негідні, мають бути в них цілковито усунені, і їх оцим листом силою згаданої влади усуваемо; саму ж Галицьку церкву підносимо до Архиспископської та Митрополитчої, постановляючи, що їй Перемиська, Володимирська та Холмська церкви для згаданої Галицької Митрополитчої церкви на все помічними... ».¹⁹

Папа бажає всім тим церквам, що тепер не мають католицьких пастирів, дати на єпископів мужів корисних, які знають і вміють винищувати ці блуди, щоб « винищити їх в усіх згаданих частин Руси » (*de predictis Ruscie partibus penitus extirpare*), тому папа застерігає собі, що ці катедри буде обсаджувати сам особисто. Ото програмоєий документ, що намічав плян розбудувати на західній Україні в допомогою католицької окупаційної влади латинську католицьку Церкву. Тодішня ситуація на Галицькій Русі-Україні нагадує ситуацію з часу утворення Латинського Цісарства в Царгороді. Це було намагання насильно збудувати латино-католицьку Церкву для винищення східнього православія на території східнього київського християнства. Воно мало й ті самі наслідки, що у Візантії, дальше зростання ненависти до латинського католицтва. Шість соток літ намагань здійснити цей плян закінчилися в наші часи остаточною невдачею.

Під тою самою датою вийшов з папської канцелярії лист до тогочасного володаря Галицької Русі-України, до Володислава Опольського, як відповідь папи на його лист у церковних справах його князівства. Папа подає йому до відома, що єпископські престолы в областях під його владою визнані за катедральні церкви, тобто канонічно утворені й нині є під папською юрисдикцією. Таке рішення папи йшло, мабуть, не по лінії бажань Володислава. Він хотів мати латинське єпископство у Львові, не порушуючи старих східньо-християнських єпархій. Тепер

---

¹⁹ « Datum siquidem ad audientiam nostram... quod clare memorie Kazimirus Rex Polonie partes Ruscie vicinas regno Polonie, in quibus Principes dominabantur et populi habitabant non solum schismatici, sed diversarum heresum erroribus irriti, pugnando viriliter contra eos, de ipsorum Principum dominio... per suam et aliorum fidelium potentiam eriperat, ac sibi et dicto regno utique catholico acquisiverat... » « Tenore presentium auctoritate apostolica declaramus easdem Halicziensem, Primisliensem, Laudimiriensem, et Chelmensem ecclesias fuisse et esse cathedrales, et loca, in quibus consistunt, fuisse et esse civitates, et ipsas ecclesias ad cautelam de novo in cathedrales... decernimus... perpetuo... » « ...decernentes antistites schismaticos, si qui forsitan sint in eis, tamquam reprobos et indignos esse, ab illis penitus amovendos, ac ipsos tenore presentium auctoritate predicta amovemus; ipsamque ecclesiam Halicziensem in Archiepiscopalem seu Metropolitanam erigimus, statuentes quod eedem Primisliensis, Laudimiriensis et Chelmenensis ecclesie dicte Halicziensi Metropolitanae ecclesie sint perpetuo suffraganee... ». THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 964. *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 95-96.

церковний плян папи на західній Україні ставив його в прикре становище почати боротьбу з православною Церквою, саме тепер скріпленою новими владиками.

В цім самім листі папа просить Володислава, щоб він став йому помічним у підборі духовних осіб як кандидатів на єпископські катедри, що мали заступити православних владик, які мали бути усунені з єпископських престолів. Папа просить « щоб він якнайскорше подав пораду та інформації про осіб здібних, богобоязливих ревних за душі, вчених і освічених у Божім законі, і що знають мову тих областей або таких, що здібні її навчитися..., щоб ми по отриманні ваших інформацій могли подбати про здібних пастирів для згаданих церков ». Мова йшла про кандидатів на престоли архиепископа та єпископів. Папа просив про поспіх та дискрецію.

Можна припускати, що цей лист папи поставив Володислава в дуже клопітливе становище. Він же та, мабуть, угорський король просили про поставлення одного єпископа у Львові, що можна було зробити без більших клопотів. Володислав був навіть ладен подбати про відповідне поставлення львівського єпископа але це не сталося. Плян папської курії пропонував такий плян, що міг хіба викликати революцію в краю. Він же ж розумів, що усунування православного митрополита та єпископів, поставлених недавно завдяки інтервенції Казимира у Царгороді, було б нечуваною провокацією населення Галичини. Вона була б не обійшлася без заворушень, бо ж ніхто інший тільки він сам мав би бути езекутором папського розпорядження.

Фантазії дорадників папи Григорія XI в Авіньйоні йшли ще далі, бо вони піддавали папі поради подумати, щоб, крім згаданих чотирьох єпархій, обсадити латинськими єпископами також катедру луцьку, турівську та київську.

Через три дні після видання булли в справі заснування та обсадження Галицької митрополії й трьох її помічних єпархій латинськими єпископами папа писав до архиепископів гнєзненського, краківського та площького, запитуючи їх та доручаючи їм дати інформації, чи єпархії луцька, турівська та київська є катедральними, чи тільки парохіяльними церквами та чи вони мають християнський народ, тобто католицьких вірних.²⁰ Яка відповідь надійшла до Авіньйону, не знаємо.

Володислав Опольський у відповідь на отримані два листи в справі заснування латинського архиепископства в Галичі та в справі кандидатів на архиеврейські посади, мабуть, навіть не порушуючи справи

---

²⁰ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 97. THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 966.

кандидатів на єпископів Галичини, ще раз просив папу засноване архієпископство таки примістити у Львові, бо Галич не надається на таку столицю як небезпечний, необгороджений мурами й тому виставлений на ворожі напади.²¹ Великий рух, вчинений оптимістичними міражами, мабуть, польських місіонерів, щоб відразу переіменити мало не цілу східню Церкву України в латинську, притих супроти вимог твердої дійсності — хто буде силою усувати православних владик з їх престолів. Робити це напевно відмовився король Людвик, фактичний суверен спадкоємства по Казимирові, та його тимчасовий владитель на Русі Володислав Опольський. Виринула ще інша конкретна справа обняття нових латинських престолів, коли усування православних виявилось річчю зовсім неможливою. На першу чергу прийшла справа обняття латинської архієпископської церкви в Галичі. Покищо з маєтків православного митрополита не могли взяти, мабуть, нічого. Длугош подає, що на катедральну церкву для латинського архієпископа взяли якусь руську церкву.²² Це можливе. Чи вже тоді забрали також якісь маєтки східньої митрополії, невідомо. Але фактом є, що пізніше, коли в перші роки XV стол. галицька митрополія упала, а галицьким єпископством керував тільки намісник митрополита київського, латинська галицька, митрополія за Ягайла, мусіла забрати багато маєтностей руської митрополії. Про це говорить пізніший документ з 1538 р., з часів старань львівських міщан обновити православне єпископство у Львові. Тоді вони писали до київського митрополита: «Тот столец галицкій бил загинул от колькасот літ, и на том столці галицком учинено есть архиєпискуество латинское: котории били міста і села к Галичу, то все отобрали й на том фундавали архиєпискуество, гдїж ім бил того фундавал Якгейло король и листи папезскими потвердил».²³ Час та історичні особи в листі львівських міщан помішані, бо маєтки галицької митрополії, мабуть, уже по занепаді галицької митрополії пропали далеко пізніше. Сама латинська митрополія не була спершу фундавана на маєтках православної митрополії. Що Ягайло, відомий з перемиської події, міг прикласти свою руку, щоб забрати багато маєтностей православної Церкви для латинської, це доволі підхоже до змісту листа львівських русинів. Що в 1375 р. не були забрані маєтки православної митрополії на поставлення латинської, видно з того, що ця нова митрополія дістала своє поставлення від Володислава Опольського, який дав архієпископові як дотацію:

---

²¹ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 97-98. THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 967.

²² DLUGOSIUS J., vol. III, p. 360.

²³ *Акты Западной России*, т. II, ч. 198.

місто Рогатин, замки Олесько та Тустань (пізніший Урич) з їх волостями, десятину з мита львівського і з соляних доходів дрогобицьких та жидачівських жуп; також каменницю у Львові.²⁴

Дарування каменіці у Львові стояло у зв'язку з бажанням Володислава Опольського мати осідок архієпископа у Львові, до чого й самі архієпископи прихилилися, знаючи, що витиснути православну ієрархію справа не така легка.

Пошукування за кандидатом на галицького архієпископа тривало кілька місяців, і архієпископом був іменований світський духовний Матвій, канонік капітули в Егер (Ерляу) на Угорщині. Він був, мабуть, німцем з львівських міщан, тому знав українську мову й підходив під вимоги, ставлені папою Григорієм XI. Жив він по 1375 р., ще дев'ять літ, і помер, мабуть, 1384 р. Дивне, що на всіх документах він титулував себе архієпископом-електом (*archiepiscopus electus*), тому нема навіть певности, що він був висвячений. Може з браку відповідних кандидатів він був тільки адміністратором архієпископії.

Титулував він себе часто архієпископом львівським, немов ігноруючи провінціоняльне вже місто Галич, тому можна бути певним, що він підтримував перенесення столиці до Львова.

Наступником Матвія став архієпископ Бернард. Перша згадка про нього є 15 вересня 1385.²⁵ Він також, мабуть, був німцем або знімченим чехом. Про нього знаємо мало, а те, що знаємо, свідчить негативно про нього. Він теж, мабуть, був світським духовником. Він провадив довгий спір з домініканами, які не хотіли признавати його присуду в їх спорі з перемильським єпископом за межі й з радою міста Львова, за архієпископську каменницю, яку Володислав подарував на архієпископство. За це Бернард обклав місто Львів інтердиктом. Коли ж місто апелувало до папи, а папа призначив кард. Дмитра, архієпископа Острогомського, як свого легата для перепровадження апелляційної розправи, Бернард, видно, передчуваючи, що кард. Дмитро йому менше прихильний і стане по боці міста Львова, покинув свою архідієцезію. За це кард. Дмитро обклав його клятвою. Коли ж кард. Дмитро помер, а папа на його місце передав провід суду в руки перемильського єпископа, той знову обклав Бернарда клятвою.²⁶ Бернард помер десь при кінці 1390 або на початку 1391 р., бо в червні 1391 р. є вже його наступник.²⁷

²⁴ *Akta grodzkie i ziemskie*, t. II, Nr. 51.

²⁵ *Akta grodzkie i ziemskie*, t. III, Nr. 36.

²⁶ *Каталог пергаментних документів центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233-1799*, Київ 1972, з 24, стор. 37.

²⁷ Абрахам W., *op. cit.*, p. 288-315.

Два перші латинські архієпископи в Галичині виявили, що римська курія не тільки не могла витиснути православних ієрархів з їх столиць і з допомогою ревних латинських духовників винищити схизму на галицькій Русі, як писав папа 1375 р., але не могла навіть знайти відповідних кандидатів на саме архієпископство. Обидва латинські архієпископи не могли дорівняти ревній душпастирській праці їх супротивника, галицького митрополита Антонія.

Доперва в 1412 р. вдалося новому архієпископові Іванові дістати від папи Івана XXIII (на ділі це був антипапа) дозвіл перенести осідок латинського архієпископства-митрополії до Львова.²⁸ У своїй буллі папа висловлює погляди інші, ніж папа Григорій XI. Він визнає латинську ієрархію на Русі як паралельну з православною, а навіть допускає можливість, що латинському архієпископові могли б підлягати грецькі єпископи. Між помічними львівського архієпископа він перераховує єпархії на Русі: перемиську, володимирську, холмську, каменецьку, серегську, клівську та інші.

Усувати православних єпископів з їх катедр не збирався ніхто. В одній тільки єпархії поставлено проти православного владика латинського єпископа, а саме в *Перемислі*; в додаток підбір особи був щасливий. Став ним саксонський німець Еріх Вінзон, що став перемиським єпископом ще за володіння Володислава, який уступив 1379 р. Виходить, що папа Григорій XI накинув того єпископа Володиславові без його прохання та прохання короля Людвика. Це видно з того, що латинська катедра перемиська не дістала дотації ані від Володислава, ані від короля Людвика, дарма що Володислав щедро обдаровував жєбручі чини на галицькій Русі. Доперва по смерті короля Людвика (1382) нова угорська королева Марія, його дочка, наділила в 1384 р. перемиську латинську катедру маєтками, говорячи, що сповняє волю батька. Еріх, як він сам пише у фундаційній грамоті для перемиської капітули, застав свою церкву без маєтків. Перед ним в *Перемислі* не перебував ані один з єпископів католицьких, висвячених на цю катедру. Еріх zorganizував капітулу з « мужів католицьких, досвідчених, освічених та відповідних ». В капітулі завів аскетичний спосіб життя. В дотації королеви Марії були такі маєтки для катедри: Березів, Домораць, Рівне, Чергова (в Сяніччині) та Радимно. Еріх загосподарив ці маєтки.²⁹

---

²⁸ *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 101-103. THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. II, No. 8.

²⁹ THEINER A., *Mon. Pol...*, op. cit., vol. I, No. 1006. *Akta grodzkie i ziemskie*, t. VII, No. 15; t. VIII, No. 14, 20.

В 1412 р. Ягайло відібрав від русинів стару прегарну катедру св. Івана, збудовану ще на початку XII стол. князем Володарем Ростиславичем й подарував її латинському єпископові. Він наказав повикидати з неї кості українських князів та єпископів з кістями засновника тієї церкви включно.

Сталося це «при гірких риданнях, криках і сльозах руських священників і народу, які вважали це за крайню образу й кривду своєї релігії», — записав Длугош.³⁰ Латиняни Перемишля вважали цю православну катедру за нечисту, тому розібрали її, готові великі камінні квадрати купали в Сяні і доперва в каменів, так «очищених з схизми», вбудували свою латинську катедру.

Традиція *латинської катебри в Холмі* зв'язує її постання з дотацією короля Ягайла 1417 року. Відтоді, записує історик тої катебри, Пеховські, ця катебра стала на ноги й з титулярної стала чинною.³¹

Володимирська єпархія, яка по році 1370 перейшла під володіння Любарта, не могла увійти в плян папи Григорія XI. Доперва в перших роках XV століття зацікавився нею Витовт та Ягайло. Витовт хотів у Володимирі зробити немов митрополитальну латинську Церкву для Волині та сусідніх українських областей, натомість Ягайло заклав на Волині тільки *латинське єпископство в Луцьку*. Воно втрималося й пригорнуло також володимирську єпархію. В 1428 р. прилучено володимирську латинську єпархію до луцької і їй передано дотації володимирської латинської єпархії, на ділі титулярної досі єпархії.³² Відтепер вона стала активною латинською єпископією для цілої Волині та сусідніх околиць.

Негайно по виданні булли «*Debitum Pastoralis Officii*» (1375) в Авіньйоні звернули увагу папи також на *турівську та київську єпархії*.³³ З турівської катебри взагалі нічого не вийшло, бо й стара турівська східня єпархія занепадав, а на її місце виринав Пинськ як церковний та політичний осередок на Поліссі. На київську єпархію стали висвячувати кандидатів, охочих до єпископської гідности, але вона надовго залишалася тільки титулярною катедрою.³⁴

---

³⁰ DLUGOSIUS J., *Historia*, L. IV, p. 149.

³¹ РІВСНОВСКИ, *Cornucopiae infulae Chelmenses*, 1717 (За Грушевським).

³² Акти литовсько-руського государства, вид. Д. Запольским, ч. 5 і 9. Грушевський М., *Історія...*, твір цит., т. V, стор. 430-431.

³³ Лист папи Григорія XI в дня 16 лютого до архиепископа гнзненського, краківського та плоцького цитований нижче. ОКОЉСКИ, *Chioviensium episcoporum ordo et numerus*, Kraków 1853. Dobszewicz, *Wiadomości o biskupstwie kijowskiem* (За Грушевським).

³⁴ Грушевський М., *Історія...*, твір цит., т. V, стор. 431.

Натомість більш реальною стала новозаснована *латинська єпархія в Кам'яниці* на Поділлі. Про неї як про існуючу згадує вже була папи (а радше антипапи) Івана XXIII з нагоди перенесення галицького латинського архієпископства до Львова (1412). Тоді це єпископство було, мабуть, більш титулярне і в руках домініканської місії. Однак в 1430 р., в часи володіння Свидригайла, кам'янецький латинський єпископ бере навіть участь в тогочасній політиці.³⁶

Тим самим на початку XV стол. була вже оформлена організація латинської Церкви на українських землях і багато випосаджена. Насувається питання, для кого вона була створена? Вірних латинників було мало, але їх мало здобуватися з могутньою допомогою польсько-литовського уряду, деколи з допомогою таких драстичних метод, які Ягайло застосував в Перемишлі 1412 року. Латинська Церква стала державною, протегованою, вірних слабих характерів мало здобуватися серед православних русинів.

Церква українського народу, за української влади, державна Церква, була тепер зіпхнута до становища толерованої тільки та упослідженої Церкви. Вона тепер мусіла опертися тільки на сили власного громадянства й бути в постійній оборонній позиції. Немає сумніву, що на українських землях під чужою владою витворився стан постійної релігійної боротьби, тільки слабо прикритою позірною лояльністю до національного та релігійно-церковного окупанта.

Найбільше пошкодваною в цій боротьбі українського благочестя з польсько-латинським католицтвом була Вселенська Христова Церква. Поглиблений розкол поміж східною та західною Церквою жалюгідними подіями Латинського Цісарства на полудні Європи став тепер щораз більше поглиблюватися й на терені східної Європи, на терені польсько-литовської держави. Наступ польсько-латинського католицтва в суто політичними цілями покривався місією, дорученою йому Апостольським Престолом, який також на велику шкоду ставав тепер в опінії українського народу зараховуватися до противників українського благочестя та й самого народу.

Широкий розмах до наступу на українсько-білоруські землі дали латинській Церкві політичні події в Польщі й Литві при кінці XIV стол.

Дотепер Литовське Велике Князівство під зрущеною, частинно ще поганською, династією Гедиміновичів, як було сказано, скоро стало перемінатися в білорусько-українську східно-християнську державу. Саме близько 1380 року стала вимирати перша генерація Гедиміновичів:

---

³⁶ Грушевський М., *Барське Староство*, Акти I, ч. 18. Rolle A., *Zameczki Podolskie*, II, X.

Ольгерд (помер 1377), Кейстут (1382, задушений Ягайлом), Любарт (помер по 1382). Прийшла друга генерація сильно розродженої династії, серед якої на перші місця вибився Ягайло Гедимінович та його брат Свидригайло, як також Витовт Кейстутівич, головний опонент Ягайла, якого він обвинувачував у смерті його батька Кейстута.

Друга генерація Гедиміновичів була вже майже цілком християнізована у східнім християнстві, що ворожило для українсько-білоруської Церкви найкращі гороскопи під владою відродженого киявського митрополита, до чого постійно змагав уже неохрещений ще Ольгерд. Та оптимістичні гороскопи затемнилися політичним потягненням малопольської шляхти, яка по смерті угорсько-польського короля Людвіка постановила використати подружжя молодшої дочки Людвіка, молодій польської королеви Ядвіги (від 1384 р.), для об'єднання Польського Королівства з Великим Литовським Князівством. На мужа для Ядвіги вибрала малопольська шляхта Ягайла Ольгердовича, який з представниками Польщі уклав умову в Крєві (1385), силою якої Ягайло обіцяв не тільки сам охреститися в латинство, бо дотепер мав він уже бути охрещеним у православ'є під іменем Якова. Він обіцяв вихрестити цілу Литву в латинське католицтво та навіки об'єднати всі землі Великого Князівства з Польською Короною.

Це була умова великанського значення для східньої Європи, дарма що вона спершу була нереалістичною та неможливою майже до здійснення з оглядів політичних та релігійно-культурних.

Поперше, Польське Королівство було вже об'єднаним із щораз більше зростаючою владою шляхетського загалу. Велике Литовське Князівство було державою федерально-фєвдальною, де не загал боярства, але князі і магнати рїпали про все. Федеральний устрій давав спроможність ігнорувати зобов'язання Ягайла до повного об'єднання Великого Литовського Князівства з Польщею. Друге, в Крєві Ягайло зобов'язувався об'єднатися з латино-католицькою Польщею, в якій вже почалася боротьба з православними русинами на релігійнім підложжі, з Великим Литовським Князівством, культурно вже опанованим українсько-білоруською східньо-християнською культурою. В часи Крєвської Унії переважна більшість князів була вже східньо-християнської віри. В династії тільки справжні недобитки були ще поганями враз з дійсною Литвою, називаною тепер Жмуддю.

Тому не диво, що Ягайло обіцяв сам охреститися, а радше перехреститися в латинство й повернути саму Литву. Навернення литвинів на латинське християнство було проблемою, в якій був зацікавлений не тільки Апостольський Престїл, але також Німецький Орден, який поганство литвинів висував усе щиро чи облудно, як *casus belli* проти Великого Литовського Князівства. Розуміється, що повернути

на латинське католицтво українців та білорусинів Ягайло й не думав зобов'язуватися, хоч польська сторона вважала й це для себе як максимальну релігійну програму.

На всякий випадок після укладення Кревського Договору, дуже неозначеного та пливкого, довелося його виконувати. Ягайло став латинським католиком і подбав про на повернення самої Литви. Чи через моральний тиск, чи добровільно для збереження солідарності з латинською Литвою перехрестилося багато членів пануючої династії в латинське християнство. Тільки князі, тісніше зв'язані з українсько-білоруськими землями, залишилися при східнім християнстві. В латинське християнство охрестилися навіть такі княжі династії, які стояли в гострій політичній опозиції до Ягайла, як Витовт Кейстутович, оборонець самостійности Великого Литовського Князівства, або рідний брат Ягайла, пізніший протектор православних русинів Свидригайло.

Ядвига перед своїм шлюбом з Ягайлом обіцяла польській шляхті, що вона подбав, щоб Галичину, яка опинилася під володінням угорського королівства, прилучити до Польщі. І справді 1387 р. вона вирядилася особисто з польською армією до Галичини й прилучила її до польської Корони на довгі століття, аж до занепаду Польщі при кінці XVIII стол.

Охрещення Литви та більшости династії в латинське католицтво мало шкідливий вплив на цілість литовсько-руської держави та її самостійности супроти Польщі по Кревській Унії. Грушевський слушно зазначає, що по охрещенні Литви на ділі починається агонія Литовсько-Руської держави.⁸⁶ Релігійно дотепер одноціла литовсько-руська держава розкололася на русинів та литвинів. Ягайло був цілковитим знаряддям у руках польської шляхти, тому по охрещенні Литви в латинське християнство видає постанови вже 1401 р., а потім в т.зв. Городельській Умові 1413 р., які виразно упосліджували православних русинів, переважну більшість населення Великого Литовського Князівства. Це створювало стан ворожнечі між протегованими у державі католиками й упослідженими православними.

Таке роздвоєння литовсько-руської держави було на руки полякам, бо ослаблювало її у відношенні до Польської Корони, а тим самим давало змогу Польщі інтерпретувати Кревську Умову в свою користь, щоб в майбутності зробити правдиве об'єднання литовсько-руських земель з Короною.

Латинське католицтво прийнялося на Литві так цілком, що навіть Витовт, політичний противник Ягайла та оборонець самостійности Литви, протегував в литовсько-руській державі латинське католицтво

---

⁸⁶ Грушевський М., *Історія...*, т. IV, стор. 184.

і в упослідженні русинів православних був солідарний з Ягайлом та поляками. Річ природна, що це ослаблювало і його самого супроти Ягайла та Польщі, але в результаті мало такі наслідки, що серед православного елемента народжується тяжіння до Москви.

Рівночасно з тим, по шлюбі Ягайла з Ядвігою, розпочалося навертання чи радше перехрещування з православ'я на латинство численних князів литовської династії. Серед династичних князів, вже тісніше зв'язаних з державним та культурним життям українсько-білоруських земель, починається перехід князів династії Гедиміна на московський бік. Одними із перших, що перейшли до Москви, були два брати Ягайла, Андрій Ольгердович, князь полоцький, та Свидригайло Ольгердович, князь сіверський. Обидва вони пізніше повернулися назад та ще відігравали політичну роль у Великім Литовськiм Князiвствi, але багато дрібніших князів роду Гедиміна, зокрема на Сіверщині, перейшли напостійно під руку великого московського князя. Проблема переходу православних українських та білоруських князів і боярських родів на Московщину стає актуальною впродовж XV та початку XVI століть.

4. РОЗДІЛ

МИТРОПОЛИТ КИПРІЯН ТА ЦЕРКОВНІ СПРАВИ УКРАЇНИ (1373-1408)

В 1373 р. прибув на територію київської митрополії ієромонах Кипріян, апокрисарій патріархії, особистий висланик патріарха для основного передання слідства проти старого московського митрополита Алексея в справі скарг, внесених на нього великим литовським князем Ольгердом. Раніше висланий сюди патріярший представник Іван виявився нездібним розв'язати глибоку ворожнечу поміж Ольгердом та московським митрополитом. Кипріяна вислав візантійський патріярх Філотей в переконанні, що він сповнить його бажання — захистить перед найгіршим його улюбленця митр. Алексея й погодить його з Ольгердом.

Накладаючи такий дискретний обов'язок на Кипріяна, видно, патріярх мав велике довір'я до його дипломатичного таланту й вірив в його прив'язаність до церковної політики тогочасного Царгороду. Візантія, що завмирала вже, колиш найбільша імперія світу, по усуненні Латинського Цісарства (1261) не піднеслася ані політично, ані економічно. Тепер ця країна була знищена, розбита на кілька деспотатів, тобто відокремлених від себе частин під окремими намісниками, на ділі напівсамостійними князиками. Фінанси держави були в стані перманентного банкрутства, а соціальні різниці поміж вбогими масами та землевласниками загострені, як ніколи перед тим.

На релігійно-церковному полі публічна опінія була опанована релігійними екстремістами, а провід візантійської Церкви опинився на ділі в руках атоносських монахів-аскетів, що в найбільш критичний період для існування візантійської нації оголошували відчуження від справ світу, зберігаючи повний душевний спокій, « гесіха », отже партія гесихатів. Можна собі уявити безнадійність становища у Візантії. Саме в часи, коли турки вже опанували всі території Малої Азії й через Дарданелі перейшли на балканський півострів і почали завойовувати слов'янські держави сербів та болгарів, як також посілості візантійської держави, тоді в Царгороді кипів завзятий спір між гесихатами та реалістами на тему чи світло, яке промінювало на горі Таворі від

Христа, було світлом створеним чи Божим. Для вирішення тої справи був навіть скликаний до Царгороду окремий собор. Коли патріярхи були з правила гесихатами, то, навпаки, імператори були провідниками слабкої партії реалістів, створеної з учених та письменників, які надармо думали, як рятувати державу. Для них одиною розв'язкою був шлях — замиритися з папою та із західним світом за всяку ціну. Але й це була розв'язка безнадійна, бо в самім Царгороді переважаюча публічна опінія була опанована гесихатами й була гарячо прогилатинська та в їх розумінні патріотична.

Вину за страшний занепад Візантії опінія приписувала латинцям, що зруйнували цілу структуру держави в часи Латинського Цісарства й залишили тільки глибоку ненависть до заходу. Посол імператора Андроніка молодшого Варлаам Калябрійський, висланий до Авіньйону до папи 1339 р., прямо заявив: « Не так різні догми відділяють від вас серця греків, як більше ненависть проти латинян, яка увійшла в їх душі через многі нещастя, що їх нанесли грекам латиняни в різні часи і ще тепер наносять. Доки ця ненависть не буде усунена, унія (церковна) не може здійснитися ».¹

Та дивним є, що в ці критичні часи для християнства серед поступу турецьких завоювань і на заході через латинську виключність, що тільки латинська форма християнства може спасати, а також упередження латинян до греків, було мало що менше. Така світла людина, як відомий італійський поет тих часів Франческо Петрарка (1304-1373) писав у своїх творах: « Турки — вороги, але греки — схизматики гірші, ніж вороги ».² Всякий заклик до опам'ятання був неуспішний. Коли за імператора Івана V Палеолога, коло цісаря, прихильника поєднання із заходом за всяку ціну, почала гуртуватися група вчених дорадників, як Никифор Грегорас, найвизначніший історик XIV стол., то за записками Івана Кипріота, прозваного Мудрим, тіло Грегораса по його смерті натовп гесихатів зневажав і волочив по вулицях Візантії.³ Все ж таки тогочасний імператор Іван V Палеолог відважився на крок, ризиковний та незвичний. Нав'язавши переговори з папою Урбаном V, який з Авіньйону приїхав до Риму, імператор в 1369 р. також приїхав до Риму й склавши публічно католицьке визнання віри на руки папи, прийняв католицтво. Це був крок незвичайний християнської покори й відваги імператора.⁴

¹ Migne, *Patrologia Graeca*, V, CLI, Col. 1353.

² Petrarca F., *Rerum Senilium*, liber VII. Також Baronii, *Annales Ecclesiasticae*, Ed. Theiner, XXVI, p. 135. Також Vasiliev A.A., *History of the Byzantine Empire*, Madison 1952, p. 671.

³ Migne, P.G., CLII, p. 733-736. Vasiliev A.A., *op. cit.*, p. 670.

⁴ Halecki O., *Un empereur de Byzance à Rome*, Varsovie 1930.

Та й цей такий відважний жест імператора не охоронив імператора Ромеїв перед нечуваною образою латинян. Коли цісар вертався через Венецію, венеційські банкири подбали про арешт цісаря Ромеїв, вже й католика, за довги, які він винен був венеціанам. Доперва скорє прибуття його сина Мануїла помогло батькові вернутись до імператорського міста. Можна догадуватися, яку нову хвилю ненависти до латинян в Царгороді мусів викликати цей факт. Який вплив через таку образу імператора міг мати на православний світ окружний лист папи, в яким він подавав католицькому світові радісну вістку про навернення на католицтво імператора Візантії. Та, з другого боку, ми бачимо, як цісар в ті часи релігійного екстремізму у Візантії стратив уже вплив на церковні справи. По повероті імператора додому патріярх Фільотей випустив патріяршого листа до цілого православного світу не тільки в межах візантійської держави, але також до православних християн поза кордонами візантійської держави, в Сирії, Єгипті, в полуднево-слов'янських краях і на території київської митрополії. В цім листі він закликає всіх православних триматися твердо й вірно православія.⁵

Такий рішучий крок цісаря в напрямі релігійного замирєння не осягнув ніяких наслідків. Лист папи до католицьких володарів нести допомогу грекам проти турків, бо навернення грецького імператора потягне за собою не тільки греків, але й православних по всьому світі, залишився цілком без відгону, а прийняття католицтва цісарем залишилося таки його особистою справою як цікавий факт в історії стосунку сходу до заходу в XIV стол.

З такого релігійного середовища вийшов патріярший посол Кипріян в широким повновластям запровадити церковний мир у київській митрополії. Кипріян був апокрисарієм, високим духовним урядовцем при патріярхові гесихатові Філотезві, хоч він був болгариним. Немає сумніву, що Кипріян був людиною великого таланту й освіти. В часи, коли на Балканах через перехід Дарданелів турками валився церковний та політичний лад сербів та болгар, Кипріян, видно, прийшов до переконання, що при патріярхові його знання церковно-слов'янської мови відкриє йому скорше шлях до багатой церковной кар'єри в слов'янських північних країнах, багатих в порівнанні із зубожілою вже Візантією. Мабуть, в душі ідеї гесихатів його небагато цікавили, натоість його цікавила нагода дістати важливе посольство до тих північних слов'янських країн в різних причин. Посольство патріярха в тих околицях повного церковного замшання давало нагоду зробити церковну кар'єру й здобути матеріяльні засоби передовсім для себе та може й для зубожілого патріярха.

---

⁵ VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 671.

Видно, все ж таки, що патріярх мав довір'я до Кипріяна, твердого оборонця православія, як до людини своєї церковної ідеології. В тягу дальшої праці Кипріяна побачимо, що він у важкій становищі також потрапив здобути собі прихильність і допомогу імператора католика. Що більше, побачимо, що він у зносинах з королем Яґайлом потрапив здобути собі також його довір'я та співпрацю обітницю церковної унії східних і західних християн. В наслідок цього він таки здобув собі й приязнь московського князя й латинського католика Яґайла і став в другій половині свого перебування в Київській митрополії митрополитом Київським та Всієї Руси з осідком у Москві.

Збираючи все це разом, приходимо до висновку, що Кипріян був людиною безпринципною, зручним дипломатом та інтригантом, якому вдалося остаточно зліквідувати всіх своїх противників і самому досягнути свою ціль.

Та повернімось до його посольства. Прибувши 1375 р. як посол патріярха до Москви для провадження слідства проти митр. Алексея, він стрінув московського митрополита, ладного їхати до патріярха на судове слідство. Кипріян першого посла патріяршого Івана відіслав додому не бажаючи мати свідка грека при собі, щоб почати дипломатичну гру в свою користь. Старого митрополита Алексея він переконав, що йому старому не треба особисто їхати до Царгороду, бо в Царгороді він сам поладнає справу його обвинувачень в його користь. Кипріян, обдарований щедро, покинув Москву й від'їхав до Великого Литовського Князівства провадити «миротворчу політику». Там він стрінув рішучий опір проти церковного верховодства московського митрополита й рішуче домагання утворення окремої митрополії для білорусько-українських епархій з осідком в Києві. Коли ж він став переконувати великого князя Ольґерда, що поділ митрополії небажаний в Царгороді, тоді він переконав Ольґерда, що його бажання може бути сповнене, коли він буде підтримувати його плян — скинути з престолу Алексея за його провини, а Кипріяна зробити митрополитом Київським і Всієї Руси, який перенесе осідок митрополії відразу до Києва.⁶ Російський історик Яцимирський стверджує факт, що від часів Кипріяна рух за незалежність Київської Церкви від Московської постійно зростає й стає щораз більше енергійним.⁷

Цей плян так сподобався Ольґердові, що столицею цілої Руської об'єднаної митрополії мав би стати Київ у межах Великого Литовського

---

⁶ Пресняков А.Е., *Образование велико-русского государства*, Петроград 1918, ст. 314-316. Карташев А.В., *Очерки по Истории Русской Церкви*, Париж 1959, т. I, стор. 321-322.

⁷ Яцимирский А.И., *Григорий Цамблак*, Петербург 1904, ст. 170-171.

Князівства, а не Москва, що він сам вислав до патріярха грамоту, до речі, написану самим Кипріяном, що він бажає осідку київської митрополії в Києві, інакше буде підтримувати ширення латинства. Рівночасно він дуже похвально висловлювався про Кипріяна. З тим Кипріян вийшов до патріярха, де підніс проти Алексея ще інші обвинувачення. Патріярх, прихильник Алексея, прийняв таке звідомлення з глибокою прикрістю, однак втішився, що єдність митрополії київської буде збережена, хоч її осідок буде перенесений до Києва, не здаючи собі справи з того, який сильний протест викличе таке перенесення митрополії в Москві.

Саме тоді патр. Фільотей помер, а його наступник Макарій дня 2 грудня 1375 року висвятив Кипріяна на митрополита Київського та Всєї Руси покищо з юрисдикцією над українсько-білоруськими епархіями з осідком у Києві. Митрополит Алексей мав залишитись до своєї смерті митрополитом у Москві; по його смерті всю владу обійме Кипріян.

Деякий вплив на таке рішення патріярха мусіли мати події на терені Галичини, а саме заснування латинської митрополії в Галичі, тому патріярх залишив Галицьку православну митрополію в повнім спокої. Наступник патр. Макарія патр. Нейлос (1380-1388) у видаім новім каталозі епархій патріярхії виразно подав, що на території давної київської митрополії існують тільки дві, митрополія Галицька та Руська (київська); литовської митрополії нема.⁸

Кипріян знав, що йому немає чого повертатись до Москви, тому осів у Києві й звідси став розсилати грамоти, намагаючись ще за життя Алексея поширити свою юрисдикцію на Новгород Великий, який дав йому відмовну відповідь, бо там при владі була промосковська партія. Послам Кипріяна в Москві сказали, що його не признають митрополитом, бо немає такого, щоб при житті митрополита був поставлений його наступник; по смерті Алексея князь плянує поставити митрополитом ігумена Сергія. Нові висланники з Москви до патріярха ствердили неправдивість доносів Кипріяна на Алексея. Це викликало таке обурення в Москві, що великий князь Димитрій і митрополит вислали до патріяршого синоду гострий протест проти такого незаконного поступування. Тим способом київська митрополія фактично розпалася на дві — на литовську та московську. Так було до смерті Алексея (1378).⁹

По смерті Алексея, якого московська Церква визнала святим і опікуном Москви, Кипріян з'явився в Москві й зголосив свої права на митрополію, признані йому патріяршим синодом. Але великий князь Ди-

⁸ RHALLIS-POTLIS, Συνοδικαὶ τῶν ἱερῶν κανόνων, vol. V, p. 502. Атени 1855.

⁹ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 12.

митрій твердо плянував поставити на митрополита свящя Сергія, радонезького ігумена. Коли ж цей відмовився, князь Дмитрій постановив зробити митрополитом свого улюбленця секретаря, світського попа Митая.

Призначення Митая розпочало більше, ніж десятилітню скандальну аферу з обсаджуванням московської митрополії, наслідок чого Кипріяні в 1390 р. таки став московським митрополитом.¹⁰ Це було саме по відомім бою на Куликовім Полі (1380), де Дмитрій подолав татарського хана Мамай. Наступний хан Тахтимиш, одначе, з великою силою рушив на Москву й, зайнявши Москву, зруйнував її. Кипріяні як митрополит, замість залишитись у Москві, утік до Твері, до ворога Дмитрія, якому хан Мамай був признав титул великого князя, відібраний від

---

¹⁰ Карташев А.В., *тір цит.*, т. I, стор. 322. Майже десятилітня боротьба за московську митрополію дещо подібна до афери суздальського єпископа-електа Федорця з часів Андрія Боголюбського та Распутіна з нових часів. Після відмови свящя Сергія прийняти митрополію Дмитрій признав кандидатом на митрополита свого секретаря світського попа Митая, людину поставну, рішучу, знаменитого промовця, любячого житейську сузгу. Болячись, що патріярх його не потвердить супроти призначення Кипріяна, Митай, малий симпатик монахів, постановив за згодою князя висвятитися в Москві без згоди патріярха, бо вже довший час керував митрополією. Св. Сергій відрадив князеві це робити. Тоді князь зібрав великі суми та вислав велике посольство до Царгороду, даючи до рук Митая кілька чистих блянків з підписом князя на грамоти та кілька чистих блянків з підписом князя торгового характеру (векселів). Доїжджаючи до Царгороду, Митай помер. Тоді послы вирішили на чистім блянку вмістити ім'я ігумена Пимена як кандидата на митрополита. Все ж таки московська леґація привезла мертвого Митая, якого й у Царгороді поховали ґрочисто. Смерть кандидата княжого була відома. Одначе москвичі пустили в рух торгові блянки, обтяжуючи скарб князя сумою в 20 тисячів гривен (що дорівнювало 2 мільйонам золотих рублів). На грамоті з княжим підписом умістили ім'я ігумена Пимена і при допомозі роздобутих грошей здобули те, що патріярх висвятив його на митрополита київського і Всєї Русі.

По повороті додому князь розправився з своїми послами суворо. Пимена ув'язнив. Тоді на коротко на московську митрополію попав Кипріяні. Одначе в часи нападу татар на Москву він утік до Тверу. Тепер він, знаючи про образу князя, не вернувся до Москви, але до Києва. Князь Дмитрій вислав тепер на посвячення, за радю Сергія, лобожного суздальського єпископа Діонісія. За ним поїхав Пимен і в Царгороді патріярх не висвятив Діонісія, тільки послав до Москви двох митрополитів, які в Москві на місці мали ще раз розглянути вину Пимена і тоді евентуально висвятити на митрополита Діонісія. На своє нещастя, Діонісій взяв дорогу на Київ і потрапив у руки Кипріяна. Київський князь Володимир Ольґердович наказав Діонісія арештувати, і він помер в Києві в тюрмі.

Невдоволений Пимен з Царгороду, потягнув у Малу Азію під турецьку владу, а звідти під опікою турків став висівати візантійське царство та Церкву. Тому патріярх остаточно признав митрополію за Кипріяном (1388). Засісти, одначе, в Москві він потрапив аж по смерті князя Дмитрія Донського (1390 р.).

Димитрія. Цей вчинок Кипріяна сильно овлобив московського князя, і тепер йому вже не було повороту до Москви. Оливи до вогню долила ще й смерть єп. Діонісія у київській тюрмі. Це все загородило Кипріянові вступ на митрополичий престол у Москві за життя Димитрія, всупереч признанню московського престолу Кипріянові візантійським патріархом.

Митрополит Кипріян засів у Москві 1390 р. як митрополит Київський і Всієї Русі без протесту з боку литовської влади тому, що в Литві по смерті поганина Ольгерда не було вже кому цікавитися справами православної Церкви. Ягайло, наступника Ольгерда, навіть прихильно ставився до Василя, наступник князя Димитрія, а потім сам, ставши польським королем, мало розумів вагу православної Церкви для державних інтересів Великого Литовського Князівства. Він тепер дбав про поширення латинської Церкви на першому місці.

Усадовившись на московському митрополичому престолі Кипріян, йдучи по лінії своїх життєвих прагматичних засад, тепер співпрацював з московським князем.¹¹ За характеристикою новочасного російського історика Карташова, митр. Кипріян « своєю видатною всебічною діяльністю в дусі возвеличення Москви й російської Церкви, дістався в серію її святих, прославлених та канонізованих... Вступивши в союз з московським князем, митрополит Кипріян, як і його посередники, свідомо чи несвідомо через свою ієрархічну діяльність співпрацював з Москвою в її збиранні російської землі ».¹²

Для скріплення та пов'язання традицій Москви з традиціями Церкви Русі-України він написав Життєпис св. Митрополита Петра, другого київського митрополита, що переселився на північ, а перший похований в Москві. Життєпис цей написаний однобічно як панегірик в честь московського святого, протектора Москви.

Про велику життєву-моральну та ідеологічну гнучкість митр. Кипріяна, святого Московської Церкви, свідчить те, що він умів рівночасно бути також великим приятелем » польського короля латинника Володислава Ягайла. Забігаючи наперед, щоб на українсько-білоруських православних єпархіях не розвинулася проти нього опозиція й закид

---

¹¹ В часи майже десятилітньої боротьби за московський митрополичий престіл усталася у Візантії засаднича політика до Руської митрополії, підтримана патріархом і цісарем-католиком. Перше, митрополія не має бути ділена; друге, титул митрополита Всієї Русі має носити тільки митрополит у Москві, а кандидата має рекомендувати тільки московський князь. Патріарх Нейлос перевів соборову постанову: « Щоб митрополитом Всієї Русі титулувався тільки митрополит рекомендований Великою Русю ». Яцимирский, *твір цит.*, стор. 171.

¹² Карташев А.В., *твір цит.*, т. I, стор. 333.

з боку вірних і патріярха, що він занедбує ту частину митрополії. Кипріян два рази (1396 та 1404) переїздив також кордони польсько-литовської держави, перебувши там один раз шістьох років.

Натомість митр. Кипріян не мав щастя так само приєднати собі купецьких реалістів новгородців. Вже перед Кипріяном московські митрополити стягали з новгородської Церкви величезні оплати за судові відкличчі чинності московського митрополита на терені Новгороду. Ці чинності становили річно на нинішню валюту близько 30 тисячів доларів. В час заколоту на московській митрополитській катедрі по смерті митр. Алексея Новгородці на вічі урочисто присягнули не давати судових оплат московському митрополитові й до його церковного суду не апелювати. Кипріян намагався зломити опір новгородців проханням та духовними карами, екскомунікою, киненою на Новгород. Нічого не могло, навіть інтервенція патріярха в користь Кипріяна була неуспішна.

Та в Новгороді стали ширитися не тільки матеріяльний, але й духовий спротив проти московського православ'я. Згіршення на митрополитським московським престолі, з одного боку, а світські впливи гуманізму, які легко продиралися із західної Європи до Новгороду Великого із західними купцями, з другого боку, створило на терені Новгороду протицерковний рух, секту «Стрегольників». Секта стрегольників відкидала церковну ієрархію, а радикальніші навіть саму важливість ієрейських свячень і саму тайну священства. Це був рух, подібний і споріднений з еретичними поглядами Віклекфа, а ще більше з наукою Гуса. Секта стрегольників доволі поширилася на терені Новгороду. Вона перекинулася навіть на Московщину й на землі православні в Великім Литовськім Князівстві, хоч не з такою силою як у Новгороді.

Плян церковної унії Церков митр. Кипріяна

Було вже сказано, що Кипріян в час першого свого перебування в межах Великого Литовського Князівства 1396 р., вже по сталім осадженні на московській митрополії, стрінувшись з Ягайлом, з яким заприятелював, висунув плян церковної унії Східної Церкви із Західною. Хто перший висунув цей плян: Кипріян чи Ягайло, годі сказати. Ягайло, хоч дуже бажав приподобитися наші своєю католицькою ревністю неофіта, то ледве чи розумів поєднання православних з католиками інакше, як перехід православних на латинське католицтво.

Натомість з проєкту митр. Кипріяна, який зберігся нам у двох листах до патріярха та у відповіді патріярха, видно, що тут ішло про дійсну церковну унію. З того можна зробити висновок що це був проєкт скорше таки самого Кипріяна й то з рацій, мабуть, скорше політичних, ніж

чисто релігійних. Король Ягайло та Кипріян написали листа в справі церковної унії до патріярха.¹³ Наступного року патріярх Антоній відписав окремо Ягайлові й окремо Кипріянові.¹⁴ У відповідь Ягайлові патріярх писав: «Ти пишеш про з'єднання Церков; і ми того з серця бажаємо, одначе це не справа теперішнього часу, бо в нас провадиться війна з нечестивими, шляхи нам закриті, наші справи опинилися в важкім становищі. За таких обставин чи є можливим, щоб хтонебудь від нас пішов туди (на Русь) для скликання собору? Коли Господь пішле мир та шляхи стануть вільні, ми готові до того і з власного почину. А щоб це сталося, із серця просимо твоє благороддя з'єднатись з благородним угорським королем і виступити з твоїм військом і розтроцити нечестивих; тоді по звільненні шляхів правильно може відбутися з'єднання Церков, як того бажає твоє благороддя та як того й ми бажаємо».

Хоч плян церковної унії, який виринув в 1396 р. мав бути справою майбутности, то в цім листуванні цікавий один момент, що це перший раз в історії християнства Вселенський Собор плянувалося скликати на східньо-слов'янській землі, в українськім Києві. Київ виринув як місце Собору тому, що Царгород мусів бути виключений через постійну майже блокаду цісарського міста турками.

Проект церковної унії став відомий також королеві Ядвізі, яка винесла в андагавеноського дому живе зацікавлення справами Католицької Церкви. Тому молода королева, видно, звернулася до свого швагра Жигмонта люксембурзького, короля Чехії (1397), прислаги їй бенедиктинів східнього обряду для праці серед русинів.¹⁵ Такі, видно, були в чеськім королівстві. Про їх діяльність не чуємо більше.

Патріярх писав до Ягайла та Кипріяна під свіжим враженням поразки християн під Нікополем в останніх днях вересня 1396. Зворушений важкім становищем Візантії та й небезпекою, що османські турки наближаються до кордонів Угорщини, король Жигмонт із своїми та з невеликими помічними військами французів пішов проти турків. У поході не взяв участі Ягайло через менше приязні відносини з Жигмонтом люксембурзьким.

Війська Жигмонта були побиті; він сам мало не потрапив у неволю, одначе в критичній хвилині пустився судном униз Дунаєм і попри береги Чорного мор'я прибув до Царгороду. Ту обставину використав патріярх, щоб зацікавити Ягайла спільним походом проти турків, спільно в уграми.

¹³ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 280.

¹⁴ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 280-285.

¹⁵ MASCEJOWSKA W., *Jadwiga Królowa Polska*, Kraków 1934, p. 129. HALECKI O., *From Florence to Brest*, Rome 1958, p. 23-24.

В листі до Кипріяна патріярх розвивав справу, порушену в листі до Ягайла. Патріярх просить Кипріяна попрацювати, щоб хилити Ягайла спішити на поміч грекам, «тому, — додає патріярх, — що як ти сам пишеш, що король для тебе в великим другом». Реальних наслідків це листування не мало.

Останні роки XIV стол. були для Візантії періодом упокорення та страху. Новий султан Баязед домагався від візантійців не тільки окупу, але також помічних грецьких сил проти своїх ворогів в Малій Азії. Султан Баязед уже навіть не приховувався із своїм пляном покінчити з існуванням візантійської держави взагалі. Після поразки під Нікополем справа ще погіршилася. Одиноким порятунком для християн було те, що турки все таки не мали відповідної фльоти, щоб замкнути Царгород. Так само вони не були ще в силі спинити плавби через Босфор і Дарданели. Доказ доброї волі західних християн помогли Візантії витворювали більше примирливі настрої й серед візантійського духовенства, які гасили екстремістичні настрої проти католиків. З обох вгаданих листів патріярха з 1396 р. видно, що для нього на першому місці була справа рятування батьківщини, що гине.

Коли йде про роллю Кипріяна в цій справі, то він так само бажав у першу чергу полегшення становища Царгороду та й своєї рідної Болгарії, коли б справді спільні сили угорсько-польсько-литовські виступили були проти турків. Якихсь релігійних мотивів єдності Церкви не видно.

Одначе порушення справи унії й то в такий серйозний спосіб — спільним листом до патріярха з Ягайлом — мало для Кипріяна ще й іншу важливу для нього ціль — здобути прихильність Ягайла для всієї своєї самолюбної політики — об'єднати під свою юрисдикцію цілу територію бувшої київської митрополії. На першому місці було його ціллю, по лінії старих плянів московських митрополитів *зліквідувати також галицьку митрополію й приєднати її під юрисдикцію московського митрополита*. Ця справа тяглася вже чотири роки поміж патріярхом та Ягайлом і його протегованцем Іваном, єпископом луцьким. Вона набрала 1396 р. якраз дуже гострого характеру, зудару поміж Ягайлом та єпископом Іваном, з одного боку, а патріярхом та митрополитом Кипріяном, з другого боку. Пропозиція єдності Церков мала бути тим вогнем, що мав стопити ледовий опір Ягайла. Кипріян знав, в яку вдарити.

Переконання деяких західних істориків, що митрополит Кипріян з свого переконання був за об'єднанням з Католицькою Церквою, не знаходить підтримки в цілій церковній політиці того митрополита від самого початку його появи на терені київської митрополії. Його церковна політика була цілком безпринципна, самолюбна й опортуністична. Він був прокатоликом, як прибув до кордону польсько-литовської фе-

дерації (до « свого приятеля » Ягайла); його політика була протика-толицька, коли працював на терені Москви. Його політика була гехитична на терені Царгороду за патріярха Фільотея, щоб здобути його прихильність; його політика в Царгороді була реалістична і процісарська, коли він, стративши довір'я у патріярха Нейлоса в 1385 р., звернувся до цісаря Івана V, католика, щоб той поміг йому з якоюсь державною місією якнайскорше вибратися з Царгороду, де під ним земля горіла, й дістатися на територію литовської митрополії, поки влада йому там дана, не була ще відібрана патріярхом.

Митр. Кипріян став канонізованим московським святим, одначе новочасний російський історик Карташев стверджує, що коли треба було приподобатися Ягайлові, то він навіть потрапив діяти на шкоду православія. Такою була його справа з турівським єпископом Антонієм, якого усунення у Кипріяна домагався Витовт за те, що Антоній ясно та рішуче виступав проти нагиску латинників в часи ставлення на Україні проти кожного православного єпископа - латинника єпископа. Кипріян, щоб приподобатися Витовтові, новому потентатові Великого Литовського Князівства, усунув Антонія з катедри. Одначе, не знаходячи в нім вини, наказав йому перенестися до Москви й оселитися в Симонівськiм монастирі, де ігуменові « наказав у всім його задовольняти, нічим йому не робити прикрости, тільки його з монастиря не випукати ».¹⁶

Митрополит Кипріян та Галицька Митрополія

Митрополит новообновленої Казимиром Галицької митрополії Антоній (1371-1391) від самого початку взявся ревно до праці. Найближчого року по своїм поставленні, з допомогою волоського митрополита він обновив ієрархію по всіх єпархіях своєї митрополії. Своєю працею та ревністю він міг служити прикладом для своїх противників латинських галицьких митрополитів Матвія та Бернарда, які, як уже була мова, не були найкращими ієрархами.

Візантійський патріярх Антоній мав добре на оці галицьку митрополію, розуміючи небезпеку для неї на випадок смерти галицького митрополита. Тому, довідавшись, що митрополит Антоній хворіє, патріярх прислав до Галича монаха Симеона, якого призначив тимчасовим адміністратором митрополії на випадок смерти Антонія.¹⁷ Дійсно, по смерті Антонія (1391-1392) Симеон обняв адміністрацію митрополії. Це був монах скромний, бо коли незабаром з'явився в Галичі якийсь ошукан-

¹⁶ Карташев А.В., *теп цит.*, т. I, стор. 337.

¹⁷ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 157.

нець Тагаріста, видаючи себе за висланника патріярха для поставлення Симеона на єпископа і цей дістав це фальшиве поставлення, то відкривши ошуканство, Симеон зрікся недійсного свячення й про це негайно повідомив патріярха.¹⁸

Король Ягайло мав свій політичний інтерес, щоб галицьку митрополію обсадити людиною політично собі прихильною. На такого він вибрав єпископа луцького на Воллині, Івана, доручаючи йому негайно обняти керівництво Галицької Митрополії.

Це був час, коли Кипріян усівся вже добре в Москві й поставив собі ціллю зліквідувати Галицьку Митрополію й привернути її єпархії під юрисдикцію московського митрополита. В цім випадку справа заторкала його стільки, що призначений Ягайлом луцький єпископ Іван на митрополита-електа галицького був з-під його юрисдикції. Не сміючи явно протиставитися Ягайлові, Кипріян інтригами робив усе, щоб Іван не дістав потвердження в Царгороді. Єпископ Іван був би таки здобув потвердження патріярха, бо Ягайло його постійно підтримував, та навіть у цій справі не дав себе переконати Кипріянові, щоб покинути справу Івана, коли б сам єп. Іван мав був більше такту супроти патріярха. Єпископ Іван, занадто надіючись на силу підтримки Ягайла, робив нетактовні кроки навіть супроти патріярха, чим собі шкодив і давав змогу Кипріянові втручатися в справи Галицької Митрополії.

Поперше, хоч єпископ Луцький Іван був з-під юрисдикції Кипріяна, то Кипріян був би не посмів протиставитися Ягайлові щодо призначення Івана на галицького митрополита. Одначе Іван хоч перейняв ще без згоди патріярха управу Галицької Митрополії, далі заллпався єпископом луцьким, а навіть увійшов в якийсь конфлікт із своїм сусідом єпископом володимирським, порушуючи його права. Це дало нагоду Кипріянові втручатись у справу своєї єпархії та в Царгороді роздмухувати спір Івана з своїм володимирським сусідом, щоб не допустити Івана до Галицької Митрополії. Він написав в цій справі до патріярха листа-скаргу на Івана. Натомість Іван, упевнившись, що Ягайло його незмінно підтримує, вибрався самопевно в Царгород на поставлення на галицького митрополита, як кандидат вибраний паном землі, королем Ягайлом. Не предчував він, що на підставі роздмуханого доносу Кипріяна у Царгороді жде на нього суд.

Єп. Іван довідавшись в Царгороді, що буде розбиратися його справа з володимирським єпископом, який незабаром особисто прибуде до Царгороду, сів на корабель, що скоро мав відпливати. Коли патріярші послали хотіли його спинити, він сказав: « Галич дав мені мій король, який в

---

¹⁸ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 158.

володарем і властителем землі. Мені треба було ще тільки благословення патріярха; я його вже дістав.¹⁹ За таке самовільне поступовання патріярх екскомунікував єп. Івана та скоро прислав свого посла, вифлємського архієпископа Михаїла, на Русь, який був присланий також в інших справах церковного спору між Новгородом та московським митрополитом. Архієпископ Михаїл дістав права патріяршого екзарха завідувати галицькою митрополією.²⁰ Виглядало навіть, що патріярх плянував віддати галицьку територію тимчасово під церковну юрисдикцію молдавської Церкви. Цілу ситуацію патріярх виклав у листах до Кипріяна та Ягаїла. В листі до Ягаїла патріярх писав, чому не поставив Івана на Галицького Митрополита. Він тепер посилав архієп. Михаїла для адміністрації Галицькою Митрополією, одначе, писав він, не виключає, що єп. Іван може дістати прощення й бути потвердженням на Галицьку Митрополію, якщо він упокориться перед своїм митрополитом (Кипріяном). Митр. Кипріянові патріярх доручав для Луцька поставити нового єпископа, що цей негаймо зробив.²¹

Такі потягнення патріярха сильно не подобалися Ягаїлові, особливо така необережна, майже провокативна з боку патріярха можливість церковну владу над Галичиною віддати в руки закордонного православного ієрарха. Ягаїло, очевидно, не допустив патріяршого екзарха до адміністрації Галицькою Митрополією, якою далі адміністрував його ставленник єп. Іван.

Щоб якось поладнати запальну ситуацію, прибув на Україну з Москви митр. Кипріян і намагався заспокоїти якось Ягаїла, який грозив йому, що Галичину стане переводити на латинство.²² Тоді саме Кипріян, як зручний дипломат, видав для приєднання Ягаїла велику грамоту про загальне об'єднання Церкви Східньої та Західньої, про що вже була мова вище. Кипріян упевнений, що Ягаїло є його приятелем, рівночасно намагався далі здійснювати свою ціль — скасувати Галицьку Митрополію та підкорити її московській. Щоб поставити патріярха перед фактом доконаним, Кипріян користаючи з екскомуніки Івана та його спору з патріярхом, наїхав на Галицьку Митрополію та в неканонічний спосіб став виконувати на території Галицької Митрополії свою юрисдикцію через поставлення на опорожнену черемиську катедру нового єпископа свого вибору. Вістка ця дійшла до Царгороду, і патріярх Антоній тим стривожився. В листі до Кипріяна зробив йому закид порушен-

¹⁹ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 180 sq.

²⁰ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 171.

²¹ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 180.

²² НАЛЕСКИ О., *Rome et Byzance au temps du grande schisme d'Occident*, «Collectanea Theologica», vol. XVIII, Leopoldis, p. 471-532.

ня чужої церковної території. При цій нагоді патріярх писав до Кипріяна: «Про святішу Галицьку Митрополію знає твоя святість, що вона була піднесена й ушанована титулом митрополії, і які грамоти були при тім писані від "святешого патріярха Фільотея до Алексія", митрополита Руси, ще перед твоїм поставленням на архієрея. Всі вони вписані в святі книги Церкви для пам'яті; крім того всього, справа її належить до нас і до Святого Синоду, і ми маємо замір подбати для неї й про архієрея, коли Бог то дозволить і обставини; а щодо твоєї святости, що сталося в ній (Галицькій Митрополії), як сам пишеш, що ти поставив туди одного єпископа, то це не добре».²³ Цим патріярх заявив, що думає берегти Галицьку Митрополію; спір іде тільки про особу.

Тому, що Кипріян зв'язав спір за Галицьку Митрополію із справою об'єднання Церков, Патріярх окремо відповів (1397) Ягайлові й обіцяв, що справу єп. Івана, його кандидата на Галицьку Митрополію, розгляне скоро архієп. Михаїл вифлєємський, який вдруге буде висланий до нього. Йому Іван має передати управу митрополії та перепросити Кипріяна. Коли простить йому Кипріян, то Іван буде поставлений на Галицького митрополита. В протилежному випадку нехай Ягайло пришле іншого кандидата на Галицького Митрополита.²⁴

Такою поставою несвідомо сам патріярх загнав справу у зовсім безвихідне становище, бо саме Кипріян був тим, що від самого початку своїми сторонничими інформаціями в Царгороді справу обсадження Галицької Митрополії звернув на багнистий терен. Ягайло ані не допустив єкзарха патріяршого Михаїла до керування Галицькою Митрополією, ані не усував Івана, ані не посадив іншого кандидата на митрополита. Повну безвихідність свого становища в канонічний спосіб залишитись на Галицькій Митрополії зрозумів тепер єп. Іван. Тому він звернувся ще раз з оригінальною пропозицією до свого короля протектора і з проханням зробити ще якесь більше зусилля, щоб він міг дістати таки патріярше потвердження на митрополію. Дня 3 лютого 1398 єп. Іван виставив королеві Ягайлові цікаву грамоту такого змісту: «А се аз владика Іван из Луцка знаємо чиню веім аже далъ ми господар мой великій король митрополью галицкую, хочеть ми помочи на поставленье митрополитом; а коли Бог дасть стану митрополитом, я за то слюбую и хочю дати, оже Бог дасть, моему милтому господарю королю двісті гривень руских, а тридцать коній, без хитрости, и того не хочю поступити».²⁵ Іван може сподівався, що тепер король зможе щось

²³ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 282.

²⁴ *Acta Patriarchatus*, op. cit., vol. II, p. 278, 280 (інструкція для єкзарха).

²⁵ *Акты Западной России*, т. I, ч. 12.

зробити в Царгороді, бо Антоній (1397) помер. В році 1398 засів новий патріярх Матвій. Чи робив король щось, невідомо.

Справа Галицької митрополії заторкала доволі серйозно сучасне внутрішнє становище в польсько-литовській федерації. Вона була створена тоді, коли Галичина за Казимира належала до Польського Королівства, а побіч Галичини в двома православними єпархіями Галича та Перемишля належала також Холмщина та Володимир з двома іншими єпархіями помічними Галицького митрополита. Хоч по смерті Казимира дві останні єпархії відпали від Польщі й перейшли в склад Великого Литовського Князівства, то все таки підлягали ці єпархії під владу Галицького митрополита. Цей стан Ягайло підтримував, бо тим самим польський король міг мати вплив також на православних Холмщини та Волині.

Від того часу багато змінилося. Прийшла Кревська Унія (1385) Литви з Польщею, Ягайло став королем польським і великим князем литовським, тому виглядало б, що справа впливів поза межі Польщі перестала існувати. Та це так виглядало теоретично. Кревська Унія навіть говорила про приєднання литовсько-руських земель до Польської Корони, одначе тільки через кілька літ виявилось, що у Великим Литовським Князівстві існує серйозна опозиція проти домінування над ним Польщі. Провідником тої опозиції став Витовт Кейстутович.

В цій ситуації зберігання юрисдикції Галицької митрополії також над Холмщиною та Волинню зв'язувало ці землі тісніше в Галичиною, а тим самим також з Польщею, що було цілєю тодішньої політики Ягайла, а справою небажаною для литовсько-руської опозиції очолюваної Витовтом. Ягайлові саме в час по його коронації вдалося перетягнути на свою сторону луцького єпископа Івана, ієрарха для східньої Волині й зробити його Галицьким митрополитом по смерті Антонія. Ієрарх західньої Волині, володимирський єпископ, і так церковно був пов'язаний з Галичиною через Галицького митрополита. Тут треба шукати причини, чому єп. Іван крім усіх таємних ходів зручного Кипріяна, крім канонічного реґоризму патріярха, таки мав постійно повну підтримку Ягайла. Нещастя, що ця підтримка Ягайла затьмарила голову єп. Івана, і він сам, замість пристосуватися до церковного права, своїми прямо непочитальними потягненнями супроти патріярха сам собі утруднив канонічно засісти в Галичі. Патріярх все натякав у листах, що він засадничо не є проти поставлення Івана на Галицького митрополита, тільки домагався церковної легальности з боку Ягайлового кандидата. Інша справа, що інтриги Кипріяна, мабуть, доцільно заганяли справу в сліпий кут.

Патріярх здавав собі досконало справу з виїмкового становища Галицької землі та великої небезпеки з боку латинського наступу, зокрема

по створенні латинської митрополії в Галичі, тому шукав розв'язки в користь збереження в Галичині православля. Митроп. Кипріян та єп. Іван йому та Ягайлові на ділі перешкоджали.

Кипріян орієнтувався в тім, що проти Ягайла на землях Великого Литовського Князівства наростає опозиція та що відповідною рішальною особою на цих територіях стає Витовт, який видав навіть свою дочку за московського князя Василя і тим запевнив собі нейтральність Москви. Тому по 1396 р. Кипріян наближається до Витовта й стає таким самим його приятелем як і Ягайла, хоч тоді Ягайло й Витовт були противниками, бо Витовт члїнував навіть проголосити себе королем Литви. І на католика Витовта Кипріян тепер міг мати вплив і здійснювати свої церковні пляни в Галичині.

В додаток і самопевність Ягайла близько 1400 р. прислабла. При кінці 1399 р. померла його жінка королева Ядвїга. Тільки через подружжя з нею він став польським королем. Він навіть не знав, чи по смерті Ядвїги він залишиться польським королем, тому не хотів страстити впливів на Велике Литовське Князівство. Ягайлові треба було шукати компромісу з Витовтом, і він став новою угодою з 1401 р. Нею Ягайло мусїв признати, що у Великим Литовським Князівстві, а також на Волині, паном та рішальним чинником став Витовт, тому по р. 1401 може й Ягайло охолонув до своїх старих плянів через церковну єдність Галичини з Волинню втримувати свою руку й над Волинню.

При Витовтові значення Кипріяна в литовсько-руських землях могло зрости, а тим самим і доля митрополита-електа Івана була вирішена. В додаток і на патріяршїм престолі стала зміна. Патріярх Антоній, що в дуже важкі для Візантії часи кермував патріярхією, розумно й тактовно, помер. Патріярхом став Матвій (Матаїос 1397-1410). Зміну на патріяршїм престолі зручний митр. Кипріян міг використати за нових змінених обставин в польсько-литовській федерації на свою користь і покінчити з єп. Іваном та Галицькою митрополією взагалі. Тому по 1401 р. історія існування чи радше занепаду Галицької митрополії зовсім неясна, і погляди істориків на цю справу різняться. Більшість істориків переконана, що Галицька Митрополія перестала існувати 1401 року, коли Ягайло залишив справу єп. Івана. Меншина істориків думає, що вона ще існувала в двох перших десятиряках XV стол. Ан. Левіцкі, польський дослідник церковних відносин XV стол., переконаний, що Галицька Митрополія впродовж першої пол. XV стол. часом була обсаджувана, але формально вона була скасована аж 1458 р., коли Апостольський Престол встановив окрему Київську митрополію, відділену від московської.²⁶

²⁶ LEWICKI AN., *Sprawa Unii Kościelnej za Jagiełły*, Kwartalnik Historyczny, R. 1897, p. 329-330.

Основною трудностю в розв'язці питання занепаду Галицької митрополії є факт, що нема ніякої грамоти, якою галицька митрополія була б скасована так, як було 1347 р. Ми бачили з дотеперішних цитувань грамот патріярхії, що нам збереглося доволі велике число документів з тогочасної патріяршої канцелярії, але грамоти в такій основній справі, як скасування Галицької Митрополії, немає.

Існує якась джерельна вістка з 1401 р., записана в І Псковському Літописі, що в цім році перед митрополичий суд Кипріяна були поставлені за непослух два владики: новгородський архієпископ Іван та луцький єпископ Іван Саба (дехто зве його Баба).²⁷ Політична ситуація в 1401 р., в році замирення Ягайла з Витовтом, підходила б, що Ягайло міг закинути намагання через Галицьку Митрополію тримати в якійсь залежності від Галичини, приналежної до Польщі, Волинь, приналежну до Великого Литовського Князівства. По цім році активно зникає з обрію єп. Іван. Коли такий церковний суд 1401 р. справді відбувався, то єп. Іван напевно опинився в московській монастирській тюрмі. В 1404 р. митр. Кипріян був знову на українських землях, але про Галицьку митрополію нічого не чути. Тільки один латинський документ із західної України з р. 1405 титулує Кипріяна вже «Митрополитом Київським і Галицьким і цілої Руси».²⁸ Карамзин подає, що 1405 р. при висвяченні в Луцьку володимирського єпископа Кипріяном був присутній також єпископ холмський.²⁹ Володимирська та холмська єпархії дотепер обидві належали до Галицької митрополії. Так само наступник Кипріяна митр. Фотій (1408-1431) також був в Галичині і там мав свою юрисдикцію.

Доперва Никонівська компіляція під 1415 р. згадує, що на соборі в Новгородку, де вибрали окремого митрополита київського Григорія, брав участь також галицький єпископ Іван. Чи це був той самий Іван, кандидат на галицького митрополита, чи якийсь інший, не знаємо. Якщо це був той самий владика, то він по московській тюрмі мав підставу стояти в опозиції до московської митрополії. Все ж таки по виборі окремого митрополита київського в Новгородку існування Галицької митрополії не мало рації, тому галицький владика названий тільки єпископом.

Історик А. Левіцкі в своїй праці про церковну унію за Ягайла наводить документ з 1413 р., який говорить, що в граничнім спорі щодо маєностей галицької єпархії виступає вже намісник митрополичий Кре-

²⁷ Перший Псковський Літопис під р. 6910 (1401).

²⁸ «*Agnovimus ad petitionem honorabilis in Domino Deo Kiprziano, metropolitani Kioviensis et Haliciensis totiusque Russiae*». *Akta grodzkie i ziemskie*, vol. VII, p. 50.

²⁹ Карамзин Н.М., *История Государства Россійского*, т. V, стор. 134. Грушевський М., *Історія...*, твір цит., т. V, стор. 397. III Новг. Літопис, ПСРЛ, III, 223.

хович, який мав би починати ряд митрополичих намісників галицької єпархії XV-XVI стол. Все ж таки ствердження існування митрополичого намісника не виключає конче існування навіть Галицького митрополита, бо Крехович міг бути намісником київського або галицького митрополита. Фактом є, що хоч Галицька митрополія не була скасована окремим канонічним актом, то вона в перших двох десятиліттях XV стол. фактично перестала існувати.

Тим способом митр. Кипріяні під кінець свого життя сповнив останню прислугу московській церковній та державній політиці, придушив самостійне існування Галицької Митрополії і приєднав її єпархії до складу об'єднаної Руської Церкви під владою московського митрополита, що себе все ще титулував митрополитом « Київським і Всієї Руси ».

Страх московського митрополита перед новим церковним сепаратизмом Галичини був такий великий, що московський митрополит подбав, щоб навіть не обсаджувати галицької єпархії якимнебудь єпископом взагалі, щоб новий єпископ не міг піти слідами Івана луцького й не проголосив себе митрополитом самовільно, опираючися на державній допомозі. Тому в Галичці вже в другій десятиці XV стол. управителем єпархії стає не-єпископ. Спершу ним був, мабуть, духовний, один із галицького крилоосу, в характері « митрополичого намісника ». Пізніше митрополичими намісниками бували навіть люди світські. Так було понад 130 літ аж до 1539 року, до оновлення галицького єпископства, але вже у Львові. За той час передмістя Галича Кринос стало осідком адміністратора єпархії.

Умертвіння на такий довгий час галицького єпископства вийшло на велику шкоду для східного християнства Галичини, саме того православія, якого оборонцем проголошувала себе Москва та сам митр. Кипріяні, представник патріяршої церковної політики на сході Європи. Галичина стала тепер тереном найбільше завязаного наступу на церковне та національне минуле західних українців. Новозбудована організація латинської Церкви на Русі-Україні могла тільки бути вдячною московському митрополитові Кипріянові, що усунув з поля релігійно-національної боротьби природного провідника галицьких українців їх митрополита, а навіть галицького єпископа. На полі бою залишився тільки осамітнений християнський народ з прикордонним перемиським владикою.

Кипріяні помилявся, коли думав, що по знищенні Галицької митрополії, об'єднаної 1371 року, може знайтися якийсь державний провідник в Польщі, що буде підтримувати Галицьку митрополію так само, як Ягайло в останній десятиці XIV стол. підтримував єп. Івана. Вже було сказано, що підтримування Галицької митрополії в 1390-1400 рр. Ягайлом мало тільки тимчасові його обрахунки при розгрівці в Ви-

товтом. Сам Ягайло як кожний неофіт, в цім випадку з православія на латинство, на ділі був ревним та завзятим протектором латино-польського наступу на українські землі в Польщі.

Коли по угоді 1401 р. справа суперництва Ягайла з Витовтом вияснилася, що він може вважати себе тільки паном у Польщі, а Витовт — у Великим Литовським Князівстві і що його позиція в Польщі й по смерті Ядвиги сильна, Ягайло став ревним протектором латино-польського наступу на українські землі під Польщею. Тим самим ліквідація Галицької митрополії була тепер для Ягайла дуже бажаною, бо не польська, а московська рука зліквідувала головний владичий престол в серці Галичини, в Галичі, зглядно у Львові. Перенесення церковного життя так католицького, як і православного з підупалою Галича до Львова було тоді природним висновком зростання Львова на столицю Галичини.

Кожночасна Галицька митрополія в XIV стол., тобто в потатарські часи, була символом та організаційним центром українського церковного та посередньо й національного індивідуалізму, того процесу, що на терені Київсько-руської митрополії тривав вже від кінця XII стол., а по переселенні київських митрополитів на шівніч зростав тільки з щораз більшою силою. Цей процес в першій половині XV стол. вже доходив до своїх вершків. Осідок митрополита для Українсько-Білоруської Церкви в Москві був нестерпним не тільки для державної влади Великого Литовського Князівства, але ще більше для самого українського та білоруського народів, тому з верхів та з низів чується домагання поселення київського митрополита в Києві. Таке домагання до патріярха в Царгороді постійно повторював ще поганин Ольгерд; таке саме домагання став тепер висувати новий володар Великого Литовського Князівства Витовт і то з державних рацій та під тиском православних українців і білорусинів, бо сам Витовт був католиком та по перехрещенні в православія в латинство, подібно як Ягайло, протегував латинське католицтво на Литві.

Так само перенесення осідку одноцілої київської митрополії наново до Києва, тобто на стару територію України, було тепер вже також стерпним та прямо не до подумання в тогочасній Москві. Тому одиноким природним та логічним висновком був остаточний поділ території старої Руської митрополії на дві вже природні, зрілі до поділу частини: на Київську та Московську. Цей національно-церковний процес приспішили події в половині XV стол., передовсім Фльорентійська Унія та зайняття турками Царгороду. Тому поділ Руської митрополії 1458 р. мусів прийти як закінчення того процесу.

Мигр. Кипріян помер 1406 року. Тодішнє політичне, а з ним і економічне становище візантійського патріярхату було таке безнадійне, що на його місце до Москви мусів прийти новий митрополит грек, мен-

ший релігійно-церковний ідеолог, а добрий економіст, який умів би Руську митрополію, тепер багате джерело доходів, використати для матеріального порятунку Візантійської Церкви. За такого кандидата визнав патріарх Маттеос морейського (пельопонезького) грека Фотія й висвятив його на митрополита Київського та Всеї Руси з осідком у Москві ще за життя Кипріяна.

Хоч звичай висилати на митрополичий престіл греків призначуваних патріархом вже став виходити з практики, але скандальна боротьба за митрополію в Москві по смерті Алексєя була сильним аргументом в руках патріарха, щоб наступником Кипріяна став знов грек. Московський великий князь Васи́лій Димитрі́евич теж волів таку розв'язку спадковства на московській митрополії.

Іншої думки був володар Великого Лиговського Князівства Витовт. Коли було немов уже усталено, що наступником Кипріяна має бути грек, то Витовт післав до Царгороду на посвячення на київського митрополита теж грека, полоцького єпископа Теодосія з проханням, щоб новий митрополит Київський і Всеї Руси постійно жив у Києві. В листі до цісаря Мануїла та патріарха Витовт писав: «*Поставте його нам митрополитом, щоб він сидів на столі київської митрополії за старим звичаєм та будував Божу Церкву по давньому, як наші; тому, що з волі Божої ми володієм тим містом*».⁸⁰

Витовт був тоді на воєнній стопі з Москвою за впливи в Новгороді та Пекові, тому обидві ці республіки підтримували витовтового кандидата Теодосія. Візантія, однак, не могла сповнити прохання Витовта та його союзників, бо мала великий довг вдячності Москві, яка кілька років тому в час облоги Царгороду турками два рази великими сумами гроша допомогла візантійській державі та Церкві. Так і митрополитом Києва і Всеї Руси став *Фотій (1408-1431)*.

---

⁸⁰ За КАРТАШЕВИМ А.В., *твір цит.*, т. I, стор. 340.

5. РОЗДІЛ

КРИЗА В ХРИСТІЯНСЬКІМ СВІТІ НА ПЕРЕЛОМІ XIV ТА XV СТОЛІТЬ

На переломі XIV та XV століть створилися політичні, соціальні та культурні обставини, що мали рішальний вплив на ціле християнське життя українського народу взагалі, а на церковне зокрема впродовж наступних століть до кінця цієї доби. В наслідок польсько-литовської унії, хоч які етапи вона переходила, український народ щораз тісніше підпадав під політичне панування Польщі свого західнього сусіда з латино-польською культурою, що поставив собі виразний плян, хоч понад його сили, винародовити український народ та обернути його в поляків. Головним засобом в цім змаганні володаря українських земель стало латино-польське християнство, проголошене як одинока та виключна форма вселенського християнства-католицизму в цій частині Європи. А що український народ, Русь в тогочасній термінології, не думала ставати ані латиниками, ані поляками, то як одинокий вихід лишився постійна боротьба тих двох християнських культур, друга упосліджена приневолена прийняти оборонну поставу.

На переломі XIV та XV стол. відношення тих двох сил було інше на українських землях, що при кінці XIV стол. остаточно опинилися під Польщею, тобто в Галичині, на Поділлі та на Холмщині, а інше на українських землях, що опинилися в межах Великого Литовського Князівства, у зміннім зв'язку з Польщею.

Положення на українських землях під Польщею

На українських землях під Польщею сила польського противника була більша, а можливості його наступу необмежені. По прилученні тих земель Ядвігою до Польщі (1387) та за цілий час володіння Ягайла (до 1434) існував на тих землях ще старий адміністративно-правний устрій руської держави. Одначе, він скоро уступає перед установами польськими, впроваджуваними тут систематично в міру напливу на ці землі поль-

ського та німецького, латино-католицького елементу. Звичайно, в науці приймається, що цей перехідний період закінчився 1434 р., коли то впроваджено й на цих територіях польські адміністративні та правові установи так званім Бдлінським Привілеєм з 1432 р. Той перехідний період в історичній науці називається періодом Руського Права (*Tempus Iuris Ruthenicalis*).

Впровадження установ польського права сталося на домагання шляхотських переселенців на ці землі з корінної Польщі в «пошукуванні хліба». На ці українські землі, на густіше заселену Галичину та на рідше заселене Поділля приходили, звичайно, вбогі й більші шляхтичі з одним вартісним здобутком — шляхоцьким привілеєм. Від Бдлінського привілею значення шляхти в Польщі росте скоро, тому слід признати, що в боярській Галичині нові установи не стрічали спочатку опору, бо вони зміцнювали права боярства над іншими верствами.

В Галичині польські колоністи в цей час приходили або на по-українські державні землі або на землі, сконфісковані тим боярам, що заангажувалися в боротьбі проти зміцнення тут польського панування. Пізніше, коли не було вільних земель, польські шляхотські колоністи діставали сконфісковані землі українських бояр, що стояли твердо при своїй вірі, одинокім в ці часи виразнику української національності. Таку конфіскаату окупаційний уряд міг перепроваджувати тим легше, що, навпаки, як у Польщі, українське боярство як вища верства від непам'ятних часів не мала документів на виявлення свого шляхотства. Чи хоч би надання землі державною владою, навіть українською, хоч й це рідко практикувалося на старій Русі-Україні. Тому не диво, що історична наука в нові часи знайшла на території Галичини кілька десятків надавчих грамот і то передовеім князя Льва.¹ Критичні дослди виявили, що всі ці грамоти князя Льва були пофальшовані; їх мусіло бути далеко більше. Це був спосіб тогочасних бояр боронитися перед напастю з боку польської адміністрації, яка домагалася грамот або шляхотських привілеїв, або грамот надання посілости володарем землі. Така зфальшована грамота вистачала; писана церковно-слов'янською мовою, не могла насувати для адміністрації сумнівів. А раз вона була вписана до актів земельних чи міських, навіки боронила посідача такої грамоти та його спадкоємців перед якоюнебудь напастю. Все ж таки шляхотська колонізація поступала повільно. Вона доповнялася слабими характеристами з-поміж місцевого боярства, що переходило на ла-

---

¹ *Каталог пергаментних документів центрального державного історичного архіву УРСР, у Львові 1233-1799 р.*, Київ 1972, № 4, стор. 26; № 775, стор. 390-391.

тинство, звичайно, під впливом монастирів домініканів та францісканів, щораз густіше закладаних на українських землях.

Менше небезпечною ставала тепер ще рідка колонізація польських селян або дрібної шляхти. Якщо вони були поселені поміж українськими селянами, то, звичайно, скоро винародовлювалися й зливалися з місцевим українським населенням. Помічною в тім процесі була здавна різка межа поміж польським селянином та шляхтичем.

Більше забезпеченими перед винародовленням бували польські поселенці в селах, закладаних або вже існуючих; в селах, що переводилися на так зване маґдебурзьке або німецьке право.² Згідно з сільським маґдебурзьким правом війтом, звичайно, був іменований латинник, який дбав також про релігійну опіку над поселенцями. Деякі села на маґдебурзьким праві вже при закладенні були застережені для католиків.³

Найгіршим було становище українського елементу в більших містах, що мали так зване маґдебурзьке або німецьке право. Маґдебурзьке право принесли на українські землі німецькі колоністи, найскорше до Галичини ще за останніх українських володарів. Новозакладена Данилом столиця Галичини Львів від самих початків мала багато німецьких колоністів, яких як добрих ремісників та купців запрошував князь для економічного піднесення країни. Ще більше напливало їх до галицьких та волинських міст у першій половині XIV стол. За одну із причин револьти частини боярства проти останнього Романовича, Юрія II Тройденовича, західні джерела подавали його протегування чужої колонізації. Слід не забувати, що німецька колонізація була римокатолицькою. Першим містом західньої України, що формально дістало маґдебурзьке право ще від останнього українського князя Юрія II Тройденовича, був Сянік (1339). Німецьке міське право, взороване на праві міста Маґдебурґу, давало міщанам повну самоуправу. По польській окупації Галичини раніше льояльні й спокійні католицькі німецькі поселенці стають тепер першою опорою польського панування на західньо-українських землях. Львів мав їх, мабуть, найбільше, тому Казимир все почувався найбільше безпечним у Львові, який він наново перебудував і 1352 р. надав йому маґдебурзьке право.

---

² Там же, № 40, 48, 69, 75, 83.

³ В поселеньчих грамотах вже в I-ій половині XV стол. Зустрічаємо такі обмеження: « Хочемо, щоб згаданим німецьким правом послуговувалися та втішалися тільки німці й поляки » (*Volumus dicto iure theutonico tantummodo Theutonicos et Polonos uti et gaudere*). Грамота для села Просіки 1401 р. Подібне застереження має грамота для сіл Ходовичі та Жидатичі з 1405 р.; Зубра 1408 р., Малехів, Жидатичі та Клекотів 1419 р., Вербіж 1423 р., Кутновичі 1427 р. *Akta grodzkie i ziemskie*, t. II, p. 33, 42, 46; t. IV, p. 20, 47.

По містах західньої України тоді всюди ще українська православна людність мала перевагу, одначе під пануванням Польщі, прихильної для латинників християн, латинники хоч і меншина, захоплювали по містах владу в свої руки; характер маґдебурзького міського устрою давав до того нагоду.

Міське маґдебурзьке право вирізняло дійсних міщан від передміщан, себто купецько-ремісничу людність від рільничої на передмістях. Ремісники були зорганізовані за професіями у свої цехи з доволі реґористичним внутрішнім порядком. Так само купці були зорганізовані в купецькі гільдії. Цехи та гільдії були не тільки стисло професійними корпораціями, але також соціально-культурними, тоді як ціле середньовічне життя стисло пов'язане з релігійними церемоніями. Члени цехів не тільки обов'язково мусіли брати участь в похоронах члена, але також його родини.

Саме цей релігійний чинник цехів і навіть самої міської ради та міського, так званого лавничого суду, став початком і причиною упослідження й нерівного трактування українців православних по містах. Передовсім ішло про справу важливості присяги православного, складаної в справах, де одна або обидві сторони були католиками. Тоді присяги православного не приймали. В зв'язку з такою засадою русин не міг бути ані членом міської ради, ані лавничого суду, бо на самім ветулі міський радний чи член судової лави сам мусів екладати присягу.

В цехах, коли членом цеху був русин, то казали йому ходити до латинських костелів чи то в рокові свята патронів цехів, чи з нагоди похорону члена цеху, чи його родини. Відхилення русина йти до латинського костелу вважали за причину усунення його з цеху. Не хотючи мати клопоту з русинами в таких справах, не приймали русинів до цеху, зглядно челядників не підвищували на майстрів. Цехи займалися також соціальною опікою членів цехів на випадок хвороби чи потреби, і тут знову входили в гру релігійні справи.

По менших містах, де русинів було багато, а то й більшість, упослідження православних русинів не були такі разячі. *Вершок переслідувань русинів здобуло місто Львів.*

Упослідження русинів в місті Львові почалися скоро, мабуть, ще за Казимира в новоперебудованім Львові. Про спеціальні права поляків та німців у Львові говорить вже в грамоті Володислава Опольського (1386) для шевців перемиських. Там Володислав Опольський поклікується на старші «права та звичаї, якими також шевці католики, поляки та німці, послуговуються, користають і пристосовують в місті Львові».⁴ Ці обмеження русинів розвивалися дуже скоро вже

⁴ «Iura et consuetudines, quibus ipsi sutores catholici Polonici sive Teutonici

на переломі XIV та XV стол. до великих розмірів. Помітне, що цю систему упосліджень та секатур русинів у Львові розвинули, властиво, не поляки, тільки німці католики, які вже при кінці XIV стол. захопили у свої руки управу міста Львова й тримали її у своїх руках у Львові до другої четвртини XVI стол.⁵

Коли вже влада у Львові стала переходити в польські руки, українці міста Львова підняли перед королем Жигмонтом Старим процес за свої права у Львові (1521). З актів процесу довідуємося, які то упослідження за старим звичаєм терпіли українці у Львові: 1. Їм було заборонено мешкати в цілім місті, тільки в однім кварталі, який звався Руською вулицею. Ця назва залишилась до наших часів. Тому більшість українців Львова мешкала на передмістях Львова, поза міськими мурами. 2. Українським священикам було заборонено переходити іншими вулицями міста, а передовсім через ринок до хворого із запаленими свічками або вести похорон із співками.⁶ 3. Русинів не допускали до ніяких міських урядів.⁷ 4. Русинів не приймали до всіх цехів, і тому вони не могли мати робітничих майстерень. 5. Не приймали присяги православних нарівні з присягою католиків, і тому русинів не приймали навіть до міської громади. 6. Дітей не допускали до міських шкіл, щоб не могли навчитися латини; що більше, навіть невільно було дітей приватно вчити « вільних мистецтв » (*artes liberales*), тобто набувати вищу освіту. 7. Невільно їм було купувати домів в ринку. 8. Невільно їм було продавати матерії штуками, вина, торгувати горілкою, тримати шинки. Натомість обкладали русинів всякими тягарами та оплатами, а навіть на священиків накладали різні оплати в користь міста й притягали їх під світську юрисдикцію. Духовні в ті часи підпадали тільки під судову юрисдикцію свого єпископа.

Скарга русинів Львова, внесена до короля Жигмонта Старого, не багато змінила їх становище на краще, бо рада міська боронилася тим, що це « старі звичаї та обмеження, тому їх не можна змінити ». Король Жигмонт став на тім самім, тільки дозволив провадити православні

---

utuntur, fruuntur et mancipiuntur in civitate Lemburgensi ». *Akta grodzkie i ziemskie*, t. VII, p. 1.

⁵ З тої причини перший історик Львова Зіморевич (з половини XVII стол.) цілу історію міста Львова поділив на три періоди: I - Львів Руський, II - Львів Німецький, III - Львів Польський. Титул своєї праці написаний по-латинськи він дав: *Leopolis Triplex* (Потрійний Львів).

⁶ *Monumenta Confraternitatis Stavropigianaе Leopolitensis*, vol. I, Nr. 2. Також Архив Юго-Западної Росії, т. X, ч. 6.

⁷ Русинів членів міської ради Львова, лавничого суду, стрічаємо ще тільки в першій десятиці XV стол. Линиченко, *Суспільні верстви Галицької Русі XIV-XV стол.*, « Руська Історична Бібліотека », Львів, т. VII.

похорони через ринок і йти з Найсвятішими Тайнами до хворих, але без запалених свічок і без співів.

*Політичне становище українських земель
у Великім Литовськім Князівстві*

Там становище було далеко кращим, ніж у Польщі, але й воно почало скоро гіршати по Унії Литви з Польщею. Теоретично в Кревській Унії Ягайло погодився включити українсько-білоруські землі в склад Польського Королівства. Всі ці землі мали тоді своїх православних, з малими виїмками, з династії Гедимина. Ягайло зажадав від них тільки присяжних грамот. Кожний князь в добрім ставленні до Ягайла мав виставити грамоту із зобов'язанням його слухати й бути йому вірним. Була вже мова, що такі знатні князі, як рідні брати Ягайла, найстарший Андрій та молодший Свидригайло, попали з Ягайлом в конфлікт, а навіть перейшли за кордон до московського князя на якийсь час. Назагал це складання присяжних грамот перейшло без більших конфліктів, бо самі грамоти нівчим не змінiali становища ані самих земель, ані влади їх князів.

В перші роки по Крєві Ягайло був передовсім зайнятий хрещенням Литви та князів литовської династії в латинське християнство. Охрещення Литви, дотепер поганської, в латинське католицтво витворювало в Великім Литовськім Князівстві нову упривілейовану частину — католицьку Литву — в порівнанні з православною Руссю. Одначе боротьбу з тою православною князівською Руссю Ягайло ще не мав часу підняти, ані міняти князівської системи держави, бо він сам мав сильнішого та більше небезпечного опонента, ніж плеяду руських князів; ним був його ворог від давніх літ Витовт Кейстutowич, його стричаний брат. Він був здавна з Ягайлом порівнений, бо він обвинувачував Ягайла в смерті свого батька Кейстута, задушеного в Ягайловій тюрмі.

Витовт спершу йшов у всім з Ягайлом. Він навіть охрестився в латинське католицтво, щоб мати на випадок боротьби з Ягайлом союзника Німецький Орден, неблаганого ворога поганської Литви. Тепер він уже був латинським католиком, таким, як хрестоносці. Опіраючися на Орден, він почав боротьбу з Ягайлом, маючи за собою литовських магнатів, охрещених теж в латинство, які, прийнявши християнство, не думали давати Великому Литовського Князівства в дарунку Польщі, як це в Крєві обіцяв зробити Ягайло. Вони хоч і охрещені в латинство, стояли за державною окремішністю Великому Литовського Князівства, передбачаючи, що в новій ситуації вони стануть передовою си-

лою в державі перед князями поодиноких земель України та Білоруси, охрещеними давніше в східне християнство. Ягайло мусів піти на поступки й погодитися з Витовтом, який знову покинув Німецький Орден і повернувся на Литву. Витовт став тепер намісником Ягайла на Велике Литовське Князівство. Сталося це угодою Острівською (1392).

Роля намісника Ягайла, однак, не вдовольняла амбітного Витовта. З допомогою своїх прихильників він проголосив себе королем, що означало повну самостійність Великого Литовського Князівства, а тим самим зірвання Кревської умови. Витовт почувався таким сильним, що постановив зломити силу татар, опанувати береги Чорного моря й нав'язати торговельні зв'язки Великого Литовського Князівства з італійськими торговельними колоніями в Криму, передовсім генуєнською колонією в Кафі. Однак у великому поході на татар над рікою Вореклюю Витовт поніс повну поразку (1399).⁸ Тепер він мусів шукати замирення з Ягайлом. Ягайло теж потребував замирення, щоб рятувати Кревську умову, тому погодився зробити Витовта великим князем під рукою Ягайла (віленське замирення 1401).

Фактичне усамотінення Великого Литовського Князівства не поправило становища українсько-білоруських земель; може навіть погіршило. Поперше Витовт оперся на римо-католицьких литовських магнатів, яким передав провідні місця в державі. Подруге, Витовт боявся несподіванки з боку українсько-білоруських князів, тому постановив зломити князівську систему самого Великого Князівства. Він почав відбирати князівства від теперішніх важливіших князів, а управу земель передавати своїм намісникам або князям, пересуненим на інше місце в характері намісників. Тим пересуванням князів та перенесенням більших князів з їх засиджених позицій він на ділі зломив князівську систему Великого Литовського Князівства.

Забираючи князів чи пересуваючи їх, Витовт не міг провокувати самих земель, їх боярської верстви. Тому землям залишав стару самоуправу, видаючи їм т.зв. *Уставні Земські Грамоти*, якими застерігав їм дотеперішню самоуправу, оперту здебільша на адміністративній системі князівської Русі та на системі української Руської Правди.

Все ж таки він опирався передовсім на латинських католиків, даючи їм широкі привілеї та першість перед православними українцями та білорусинами. Це упривілейоване становище католиків Литви було уbrane у форму державного права в *Угоді в Городлі 1413 р.* Городельська Угода була обнята трьома документами: сильним документом Ягай-

---

⁸ НАЛЕСКИ О., *From Florence to Brest*, Rome 1958, p. 27.

ла та Виговта, декларацію католицьких литовських магнатів та декларацію магнатів Польщі.

Головною ціллю Городельської Угоди було ще раз ствердити нерозривну унію Польщі з Великим Литовським Князівством. Польський король Ягайло ставав також « Найвищим Князем Литви » (*Lithvaniae Princeps Supremus*); Виговт ставав « Великим Князем Литви та всіх земель Руси, паном та спадковцем ». Відношення Виговта до Ягайла стало в Городлі як васалія до суверена.

Угода забезпечувала інтеренцію польського короля та магнатів Польщі у виборі наступника великого князя. Так само великий князь і литовські магнати мали право брати участь у виборі польського короля. Устрої Польщі та Литви мали бути уподібнені. Передбачалося запровадити найвищі польські управління воеводів та каштелянів на Литві на польський взір. *Ці управління мали бути у Великим Литовським Князівстві застережені виключно католикам.* В Угоді писалося: « І того роду достойники не можуть бути вибираними, якщо вони не в католицької віри, підлеглі Святій Римській Церкві; а також якісь інші постійні управління землі, якими в достоїнства каштелянів, не можуть бути надавані нікому, як тільки визнавцям християнської віри (роз. католицької віри); і тільки такі мають бути допущані до наших рад та на них бути присутніми, коли на порядку нарад в справі для загального добра тому, що часто різниця вір впроваджує різницю душевних настроїв, і такими можуть бути розголошувані справи нарад, які в передавані для збереження як тайні ».⁹

Такі самі релігійні обмеження були накладені в Городлі при спільнім виборі великого литовського князя та польського короля. Цей уступ Городельської умови постановляє: « Крім цього з тих свобод, привілеїв та ласк можуть користати та ними втішатися тільки ті барони і шляхтичі Землі Литовської, які дістали герби та клейноти шляхти Польського Королівства й належать до визнавців Християнської Віри Римської Церкви, а ніколи схизматики або інші невірні ».¹⁰

---

⁹ « Et huiusmodi dinitarij non eligantur nisi sint fidei Catholicae cultores, et subiecti Sanctae Romanae Ecclesiae, et nec etiam aliquo officia Terrae perpetua, ut sunt dignitates Castellanus etc. nisi Christianae fidei cultoribus conferantur: et ad consilia nostra admittantur et eis intersint, dum pro bono publico tractatus celebrantur, quia saepe disparitas cultus diversitatem inducit animorum, et consilia patent talibus divulgata, quae traduntur secrete observanda ». *Volumina Legum*, vol. I, p. 66-71. DZIAŁYŃSKI, *Zbiór Praw Litewskich*, p. 20 (Грамота литовських панів), *Codex Diplomaticus Poloniae*, p. 236 (Грамота польських панів). Також гл. Сидор М., *Шлях до Городельської Унії*, Мюнхен-Нью Йорк 1951, стор. 114-121.

¹⁰ *Ibidem*: « Praeterea predictis libertatibus, privilegiis et gratiis tantummodo illi Barones et Nobiles Terrae Lithvaniae debent uti et gaudere, quibus arma et cle-

Городельська угода могла виникнути тільки по таких великих успіхах Польщі, яким був погром Німецького Ордену під Грунвальдом 1410 р., доконаний спільними силами польських, українсько-білоруських та литовських збройних сил. Під Грунвальдом була раз на все зломана сила хрестоносців, які стають відтепер мимохіть васалами польського короля. Польща запевнила собі на наступні століття вільний доступ до Балтійського моря, що запевнило Польщі великі економічні користі через збут багатства новопридбаних українсько-білоруських земель.

Розгром Ордену стався також з допомогою охрещеної корінної Литви під проводом Витовта, тепер на його некористь, бо дотепер Витовт вів успішну боротьбу з Ягайлом, все маючи за останнє пристановище Німецький Орден. Тепер це пристановище перестало існувати, і Витовт мусів миритися з Ягайлом та з диктатом польської великої шляхти, що на ділі вела за Ягайла цілу польську імперіялістичну політику на сході.

В Городлі Польща навіть понад голову Витовта створила собі тепер на Литві католицько-литовську п'яту колону, сильний мостовий причіпок на Литві, в особі католицько охрещеної литовської магнатерії, прийнятої тепер до польських гербів, отже, правно та соціально пов'язаної з польськими магнатами.

Цю пенетрацію польської політичної сили на Литві названо в Польщі і через століття повторювано фразою: «Вільні з вільними, рівні з рівними». Та на ділі Городельська Угода не принесла для Великого Литовського Князівства ані волі, ані рівності. Фраза «*Wolni z wolnymi, równi z równymi*», могла відноситися хіба тільки до невеликої католицько-литовської групи, готової за польські герби-цяцьки вступити на шлях польонізації та співпраці над затратною самостійності Великого Литовського Князівства.

Навіяки, Городельська Угода була публічним документом найбільше разячої нерівності та провокуючого упослідження близько 80 відсотків населення русько-литовської держави українсько-білоруських православних. Їх в Городлі потрактовано як неіснуючих через визнання права на найвищі пости центральної адміністрації та на земські пости Великого Литовського Князівства виключно католикам. Новонавернених на латинство магнатів Литви, що культурно нижче стояли можна було потягнути на сторону Польщі окремими привілеями виключно для католиків, однак переважну більшість князів, боярства та населення Великого Литовського Князівства Городельська Угода поста-

---

nodia Nobilium Regni Poloniae sunt concessa, et cultores Christianae Religionis Romanae Ecclesiae subjecti, et non Schismatici vel alii infideles.

вила виразно проти Польщі. Це була завелика сила в русько-литовській державі, щоб її можна було зігнорувати як неіснуючу, тому Городельський акт став вихідною точкою для народження сильної проти-польської та протикатолицької опозиції на українсько-білоруських землях, якої скрайне крило почало орієнтуватися на православну Москву, скріплюючи тим способом сильно Велике Московське Князівство.

З міжнародного становища городельський акт сильно поміг Москві поширити свої симпатії не тільки в межах Великого Литовського Князівства, але також у Новгороді Великим і Пскові, та згодом ввести ці території старої київсько-руської імперії в склад московської держави.

На Городельській Угоді нічого не скористав також литовсько-католицький самостійник Витовт, хоч він був співтворцем Городельської Угоди. В Городі понад його голову польська шляхта подала руку литовським полонофілам, прикрашеним польськими гербами, та прийняттям їх до відповідних гербових польських родів. Відтепер Витовт мусів рахуватися з тим фактом. Витовт як співпартнер городельського акту, зверненого так гостро проти православних, тепер безнадійно втратив всякі симпатії на українських та білоруських землях. Тим зв'язав він собі руки в боротьбі за усамостворення Литви.

З погляду інтересів вселенського християнства городельський акт був новим вибухом польсько-католицької нетолеранції, і тому він ще тільки поглибив прірву між українсько-білоруськими православними та католицтвом. Ще за життя Витовта, великого князя русько-литовської держави, виявилось, що городельські постанови практично є невикональними й тому лишилися без значення.

Натомість по смерті Витовта, коли актуальною стала проблема наступника Витовта, українсько-білоруська опозиція вибухла з цілою силою при виборі наступника Витовта, розколюючи державу русько-литовську на два ворожі табори: на польсько-литовський католицький та на українсько-білоруський православний. У провіді першого став молодший брат Витовта, Жигмонт Кейстуович, підтримуваний Польщею. У провіді другого, як на іронію долі, став молодший брат Ягайла Свидригайло Ольгердович. Він, хоч навіть сам був охрещений в латинське католицтво, був підтримуваний православними українсько-білоруськими князями, як їх провідник.

Період кінця XIV та початку XV стол. став також переломовим в історії *східної візантійської Церкви та західної Католицької Церкви* з наслідками на наступні століття.

Візантійська Церква на переломі XIV та XV століть

Візантійська Церква була далі розколена на два головні табори — релігійних зельотів-гезихатів та на табір церковних реалістів. На правім крилі реалістів появилася вже навіть група латинофілів-*латинофомів*. Зельоти репрезентували протикатолицький та націоналістичний, другі — табір релігійних угодовців, схильних до замирення із західною Церквою. Перший мав за собою масу, другий — імператора та інтелектуальні верстви, що почували відповідальність за сильно непевну майбутність самої візантійської держави. Її становище ставало з дня на день щораз більше безнадійним. Все ж таки чорна майбутність Візантії нахилила екстремістів до уміркування. Доказом того є, що імператор Іван V, який публічно в Римі перейшов на католицизм, потрапив таки смерті на престолі імператора й бути похованим по-християнськи. Його не стрінула доля співтворця Ліонської Унії імператора Михайла VIII.

Ту повдержливість ми відчували також з листування патріярха Антонія IV з Ягайлом та митр. Кипріяном у справі церковного поєднання вже за наступника імператора Івана V, Мануїла II (1391-1425), людини глибоко освіченої, тактовної та розумного патріота. Кінець XIV стол. став таким грізним для існування імперії, що можна було сподіватися занепаду Візантії кожного часу.

За його батька Івана V на півночі від візантійської Тракії виросла могутня держава сербів, яка за володаря Душана переживала найсвітліший період цілої сербської історії. Дарданели та півострів Галіполі вже від року 1357 були в руках турків, які тим способом створили для себе на європейським континенті базу для дальшого наступу.¹¹ В історії існує переконання, що поміч туркам усадитися на Галіполі дав безвідповідальний претендент на цісарський трон Кантакузен. В боротьбі за цісарський трон Палеолоґи деколи самі стали послуговуватися турецькою допомогою.

Сербський король Душан з'єднав в одну державу нинішню Сербію, Македонію, Альбанію та велику частину візантійської західньої Тракії з атооським півостровом включно. Для своєї Церкви він став домагатися від патріярха титулу патріярхії. Коли патріярх відмовив, Душан скликав великий собор сербського й грецького духовенства та атооських монахів і проголосив свою Церкву патріярхією. Душан прямував до зайняття Царгороду і до проголошення сербсько-візантійської

---

¹¹ VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 585. CHARANIS P., *The Strife among the Paleologi and the Ottoman Turks (1370-1402)*, Byzantion 1942-1943.

держави та Церкви під одним патріярхом. Такий сусід був прикрий для візантійської держави та Церкви тоді, коли збоку Малої Азії й від Дарданелів османські турки теж смертельно загрожували державі.

Король Душан помер не сповнивши своїх амбітних плянів, але мав щастя не дожити руїни свого політичного твору. За його наступника короля Лазаря турки наступили з усею силою на королівство Сербії й в кривавім бою на Косовім Полі (1389) поклали кінець сербському королівству. Король Лазар згинув на полі бою. Косове Поле стало для сербів гробом їх самостійности майже на 500 літ. В році 1393 також упала новоболгарська держава, коли її столицю Трново опанували турки.

Згадуваний вже трагічний бій під Нікополем, піднятий королем Жигмонтом для рятування Царгороду (1396), ворожив, що царському місту наближається кінець.¹² В розпучливім стані цісар Мануїл звернувся з закликом до московського князя Василя Дмитрієвича, до Франції, до антипапи за допомогою.¹³ З Москви та від Ягайла прийшла матеріальна допомога, але в Москві не бачили можливости дати Візантії військову допомогу, яка була потрібна. Апелъ до папи не міг мати успіху супроти існування антипапи в Авіньйоні.

Вкінці імператор Мануїл відважився на незвичайний крок, вибратися на захід особисто за військовою допомогою.¹⁴ Ця подорож цісаря по західніх краях тривала понад два роки. Він був в Італії, Венеції, два рази у Франції, а навіть в Англії. Церковне розбиття західнього католицького світу напів-сполучене теж в політичним розбиттям, робило всяку допомогу Візантії неможливою.

Все ж таки по цій подорожі на захід спала на Візантію немов чудесна допомога. В році 1402 османські турки в битві під Ангорою були розбиті володарем татарів Тамерланом так основно, що вони на кілька років не могли піднятися на ноги. В останні роки XIV стол. та на початку XV стол. з'явився поміж татарами геніяльний військовий організатор Тамерлан. Зорганізувавши татарів військово, він почав завоювання закавказьких околиць, напав від сходу на державу турків османських (оттоманських) і розбив їх біля нинішньої Анкари. Після того Тамерлан повернув на Персію, яку завоював. Він пішов навіть до Індії. Скоро, одначе, він помер, і його держава знову розпалася. Як відродження татарської сили принесло Витовтові погром над Ворсклюю,

---

¹² VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 630 sq. АТТҀА, *The Crusade of Nicopolis*, London 1934. HALECKI, *From Florence...*, p. 24-25.

¹³ ESTOPAN S.C., *Ein Chrysobullos des Kaiser Manuel II*, *Paleologos für Byzantinische Zeitschrift*, B. 44 (1951).

¹⁴ SCHLUMBERGER G., *Un Empereur de Byzance a Paris et à Londres; Byzance et les Croisades*, Paris 1927, p. 87-147.

Візантії принесло воно порятунок. Погром турків під Ангорою урятував візантійську державу на 50 літ.

Коли б по 1402 р. західня Європа могла зорганізувати серйознішу військову силу, держава турків могла тоді бути раз на все знищена, і історія наступних соток літ могла б була поплисти іншим руслом. На жаль, Європа була тоді духово спаралізованим велпиканом. Франція та Англія були затоплені в столітній війні. Католицька Церква розколена. Турки дістали час виликувати свої рани. Сучасний султан Мугамед I був навіть приязним з візантійським цісарем до тої міри, що на передмісті Царгороду на галерах стрінулися дотеперішні вороги й мали приязну зустріч з прийняттям. Чи був це наслідок ослаблення Турків, чи таки наслідок мирної вдачі того султана?

По смерті Мугамеда I (1422) його син Мурат II був зовсім іншої вдачі. Відносини турків з Візантією сильно погіршали. Турки перервали зв'язок поміж Царгородом та його посіслястями в полудневій Греції. В році 1422 вони приступили до облоги Царгороду. Здобути тим равом Царгород їм не вдалося.¹⁵ В році 1425 помер Мануїл, а на імператорський зубожілий трон вступив його син Іван VIII. Патріярх, шукаючи порятунку на півночі за посередництвом митрополита Фотія, подбав про наближення імператора до московського князя. Митрополит Фотій довів до подружжя імператора з дочкою московського князя Анною, але вона скоро померла в Царгороді. В році 1430 потрапила в руки турків Тессальоніка (Солунь), друге найбільше місто держави по Царгороді. Імператор Іван VIII розумів, що роки Царгороду почилені, тому знов починає шукати порятунку для коначного царства на заході в час нового Вселенського Собору.

Велика Папська Схизма

Як східня візантійська Церква переходила глибоку кризу в наслідок зовнішнього ворога, так західня Церква переходила ще глибшу кризу в наслідок своїх внутрішніх непорядків, які вкравлися в Католицьку Церкву як прямий наслідок «авінйонської неволі» папів. Близько 70-літнє перебування папів в Авіньйоні, на французькій землі, де всі папи були в національності французами, поставило Апостольський Престіл в односторонню політичну залежність від французьких королів на велику шкоду Церкви, зокрема тих народів, що вели політику протилежну до французької. Не диво тому, що перша ересь тих часів,

---

¹⁵ VASILEV A.A., *op. cit.*, p. 640.

ересь Вікліфа, зродилася в Англії, з якою Франція була від половини XIV до половини XV стол. у т.зв. столітній війні. Ми вже згадували вище, що авіньйонські папи підтримували щиро політичні та церковні плани угорської династії андаґавенів короля Людовика, союзника польського короля Казимира на західній Україні по смерті династії Романовичів. Про допомогу саме тих західніх католицьких кіл для завоювання Галичини та Волині Казимиром була вже мова вище.

Шкідливість перебування папів в Авіньйоні вкінці зрозумів папа Григорій XI (Петро Роберт де Бофорт) і рішив повернутися наостійно до Риму. Заклики до папів повернутися до Риму скорше йшли з різних сторін католицького світу. В Італії Данте ошлакував «неволю» Апостольського Престолу, поет Петрарка гостро критикував французьку авіньйонську курію. Мабуть, остаточний вплив на рішення папи Григорія XI мали гарячі прохання, пересилані до Авіньйону двома святими монахинями: св. Катериною Сієнською та св. Бригідою шведської монахиною. В кінці 1377 р. папа повернувся до Риму, де наступного року помер.

Коли зібралася колегія кардиналів для вибору нового папи, народ Риму став домагатися вибору римлянина або принаймні італійця на папу. Рахуючись з тими домаганнями, кардинали вибрали не римлянина, але неаполітанця, отже, все таки італійця, хоч з території під володінням французької родини Андаґавенів. Коли новий папа, Урбан VI (1378-1389), взявся до реформ, зокрема папської курії, французьким кардиналам це так не подобалося, що вони потайки покинули Рим і втекли на територію неаполітанського королівства й там вибрали того ж року (1378) другого папу, антипапу Климента VII, який знов повернувся до Авіньйону.¹⁶

Тим способом, як фатальний наслідок авіньйонського періоду папів, появилася ще грізніша справа, знана в історії як «Велика Папська Схизма».

Хоч тоді не було вже сумніву, що легальним папою є Урбан VI, який негайно екскомунікував антипапу та французьких кардиналів, які його вибрали, однак через 70-літні навики велика частина католицьких країв таки стала по боці антипапи; передусім Франція та держава з французькими династіями — Неаполь, Сицилія; далі Еспанія та протианглійська Скотія.

Річ природна, що антипапа Климент VII так само викляв римського папу на загальне згіршення в дотепер одноцілим католицьким світі. Рядові християни дійсно не знали, хто є тепер видимим Головою Христо-

---

¹⁶ HAYES AND COLE, BALDWIN, *History of Europe*, New York 1949, p. 389 sq.

вої Церкви. До розділу східньої Церкви від західньої прийшла тепер ще схизма в Західній Церкві. Всі добрі християни розуміли, що цю важку ситуацію може ров'язати тільки Вселенський Собор. За згодою обох сторін скликали Вселенський Собор до Піви (1409). Собор пізанський був занадто поверхово zorganizований і вискоро приступив до вибору нового папи Олександра V (1410-1415), якого не визнав ані римський, ані авіньйонський папи. Одначе, він вважав свій вибір легальним, а навіть здобув невелике визнання, між іншими в Польщі.¹⁷ В той спосіб становище ще погіршало, бо замісто двох, тепер було трьох папів. Це доводило побожних християн до розпуки. Всі ждали на новий Собор, який врятує становище. Такий Вселенський Собор мусів би бути під опікою сильного світського володаря, який перейме на себе обов'язок, як треба буде вастосувати й силу, щоб змусити трьох папів уступити.

Таки Велика Схизма створила підложжя для двох грізних явищ в католицькім світі: 1) до великого занепаду авторитету папства, ієрархії та навіть цілого духовного стану, чого виразом були: *ересь Вискліфа в Англії та Гуса в Чехії*; 2) в зв'язку з занепадом авторитету папства в богословській науці на заході появилася протикатолицька *наука соборовости або конціліярзму*, яка проголосила, що Вселенський Собор є понад папою. Ця наука вдаряла безпосередньо у примат римського папи, а тим самим в саму будову Христової Церкви.

Коли ересі були ширені одиницями й спершу невеликим гуртом їх прихильників, то науку соборовости стали проголошувати найвищі тодішні авторитети в справах богословія — паризький університет Сорбона, репрезентований на соборі вченим богословом Жерсоном. За Парижем пішло багато інших університетів, зокрема Карловий університет у Празі та Ягйлонський університет у Кракові; останній оснований Казимиром 1364 р., але відновлений та побільшений Ягйлом 1400 р. Веюди тоді по університетах викладовою мовою була мова латинська, тому звичай вандрування професорів з одного університету до другого був поширений. Професори паризького університету вважалися авторитетом в справах богословія, а больонського — в справах права. Поширення їх поглядів по всіх інших університетах було через латинську мову сильно облегчене. З тої причини богословські соборові погляди перенеслися також до Праги та Кракова, що створювало нову трудність для Католицької Церкви.

Не слід забувати ще одного факту, що саме в цей час на переломі

---

¹⁷ АБРАГАМ W., *Udział Polski w Soborze Pizańskim*, Kraków 1905. *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, op. cit., vol. I, p. 101.

XIV та XV століть народився *новий культурний напрям* — *гуманізм* або *ренесанс*, як наслідок ближчих зв'язків заходу з класичною грецькою культурою, що зберігалася у візантійській державі. Як сама назва гуманізм вказує, що це був зворот зацікавленень учених до студій старинної, грецької і латинської людини, отже, напрям світський в протиставленню до виключно релігійного характеру середньовічної культури західної Європи. Хоча гуманізм сам у собі не був протихристиянським, ані зокрема протикатолицьким, однак він приніс зісвітчення щоденного життя освіченого громадянства. Підтримування гуманістичних студій, як збирання старих класичних творів, гуманістичного мистецтва — малярства, різби, архітектури та нових гуманістичних способів оглажденного життя стали так далеко модними, що від них не могли відгородитися також ієрархи Католицької Церкви, а навіть папи XV століття, яких історія часто називає «ренесансовими папами».

Як прямий наслідок авіньйонської неволі папів та захитання церковного ієрархічного авторитету стали ширитися ересі, з яких найбільше знаними є *ересі Вікліфа та Гуса*. Обидва творці ересей, Вікліф та Гус, були продуктом університетів. *Вікліф* був професором університету в Оксфорді в Англії. У своїм замилуванні до студій Святого Письма він прийшов до висновків, що Біблію може кожний, навіть неосвічений, читати та непомилно пояснити через натхнення Святого Духа, без потреби священиків та єпископів. Вікліф відкидав примат папи й заперечував переміну хліба й вина в Тіло і Кров Христа в час Служби Божої. Хоч був осуджений папою, місцева духовна влада вдоволилася заявою Вікліфа, що своїй поглядів він не буде ширити публічно, але тільки уступити з університету.

Вікліфова ересь, остаточно задушена в Англії, перекинулася до Чехії й там у формі *гуситизму* на десятки літ заколотила релігійний спокій в середній Європі. Англійський король Ричард II був одружений з чеською княжною, і це оживило рух поміж оксфордським та празьким університетом. Принесеною з Англії наукою Вікліфа зацікавився чеський богослов празького університету Іван Гус і переробив її за своїм розумінням та відповідно до національного життя чехів на переломі XIV та XV стол.

Гус був не тільки професором університету, але також празьким каноніком. Вікліфову науку про Святу Тайну Евхаристію він відкинув, але прийняв його вчення, що кожний християнин, віруючий сам без допомоги Церкви та духовенства, може спастися через читання Святого Письма. Він не відкидав також всіх Святих Тайн, однак вчив, що сповнювання їх є дійсне й має силу тільки тоді, коли духовник є в стані ласки. Чинності священика в грісі недійсні та безвартісні.

Безперечно, що сузь сирави оберталася навколо гідности чи негід-

ности духовних та ієрархії. Це ослаблення авторитету духовного стану було безперечно прямим наслідком папської схизми. Та до Гусової науки, осудженої місцевою ієрархією та екскомунікованою папою, приєднався ще інший чинник *чеського націоналізму*.

В середині XIV століття чеське королівство, як складова частина Святого Римського Цісарства Німецького Народу, було осередком цісарства. Римський цісар Карло IV з династії люксембурзько-чеської жив постійно в Празі. Там він заклав славний Карловий університет (1347), що стягав учених з інших університетів. Сам Карло IV говорив по-чеськи і став опікуном чеської культури, як і його син — наступник Вацлав.

Створення осередку слабого, але традицією сталого Римського Цісарства в Чехії сильно піднесло чеську національну гідність і свідомість, але також вбудило німецьку протиакцію на терені Чехії, щоб заховати німецький характер цісарства. Цей рух протегував третій люксембурзько-чеський король, цісар римський Жигмонт (1410-1437), який ще й по 1382 р. взяв під свою владу угорське королівство (1410-1437). Саме в перші роки XV стол. виступив у Празі із своєю еретичною наукою Іван Гус, чех. Чеська національність Гуса стягнула йому підтримку чеських патріотів, які вбачали в його виступі свого роду національний протест проти німців. Розв'язати справу Гуса довелося цісарові Жигмонтові, який зберігаючи традицію свого роду — прив'язання до Апостольського Престолу, поставив собі шляхотне завдання на новім Вселенському Соборі, скликанім у Констанції 1414 р., остаточно покінчити з Великою Папською Схизмою.

Собор в Констанції 1414-1418

Констанцький Собор, скликаний цісарем Жигмонтом на рік 1414, був рідким фактом в історії Христової Церкви, бо був скликаний світською людиною, цісарем, і участь у нім брали духовні та світські. Цісар подбав, щоб на той Собор стягнути всіх трьох папів. На Констанцький Собор в'їхалися вчені тогочасних університетів, які здебільша репрезентували соборові погляди на будову Христової Церкви, що Собор є понад папу та що папа не може нічого основного вирішити без згоди Собору. Таку постанову ухвалено на початку Собору, сам Собор попав у ересь, бо негував примат папи та його найвищу вчительську владу в Христовій Церкві як наступника св. Петра, владу, що випливає з Євангелії. Головним речником соборових поглядів на Констанцьким Соборі був представник паризької Сорбони Жерсон.

На початок взяли справу науки Яна Гуса. Цісар Жигмонт викли-

кав Гуса на Собор, даючи йому залізний лист безпечного переїзду на Собор. Прихильники Гуса розуміли, що це був лист повної безпеки для Гуса. Цісар та Собор розуміли, що цісарський лист давав йому тільки право безпечного прибуття на Собор. Гус перед Собором виклав свою науку й заявив, що вона не є еретичною, й боронив свого права рішати чи його наука є правдивою, чи еретичною. Тоді Собор створив над Гусом духовний суд, який вирішив, що його наука еретична, і він має її відкинути. Гус не хотів відкинути свої науки, і його ув'язнили. Тоді суд передав Гуса в руки світської влади — цісаря, який вирішив спалити Гуса на костирі. Сталося це 1415 р. Через рік осудили й спалили його приятеля Героніма з Праги.

Осуд та спалення Гуса далеко не зліквідували справи ересі Гуса. Навпаки, спалення Гуса стало початком релігійно-національних гуситських воєн на десятки літ. Увесь гнів чехів звернувся проти цісаря Жигмонта, якому закинули зломання свого власного листа безпеки для Гуса. Гуситські війни тривали десятки літ, а сам рух гуситський знаходив симпатію та відгомін у сусідніх слов'янських краях, зокрема на терені польсько-литовської федерації. Гусити скинули Жигмонта з чеського престолу й шукали між слов'янськими князями собі кандидата на короля. Гуситська справа мала підложжя національне слов'янсько-німецького антагонізму.

Та на соборі виринула ще інша проблема слов'янсько-німецького антагонізму, хоч вона офіційно не була предметом нарад, — це була справа *Німецького Ордену, або польсько-литовського та німецького антагонізму після рішальної битви під Грунвальдом (1410)*.

Розбитий Німецький Орден був передньою сторожею германізму на сході Європи. Знищення сили Німецького Ордену німці та приятелі Ордену малювали як шкоду, вчинену місіонарям латинського католицтва на сході. Тим шкідником мала бути польсько-литовська федерація. Противники Ордену намагалися відкривати далеко не-місіонарські цілі Німецького Ордену на сході. Одні й другі гуртували собі прибічників. В справі Німецького Ордену поляки опинилися перед собором на лаві обвинувачених. Тому справа гуситська та справа Ордену в'язалися на Соборі часто як сумнівно католицькі справи. Польща мусіла збирати всі свої зусилля, щоб боронити свою католицьку ревність.

Прийшла на порядок друга справа: Папські схизми. Як було згадано, на початку Собору більшість прихильників соборовості прийняла постанову, якої головним речником були вчені паризької Сорбони, а саме, що Собор стоїть понад папу, і папа нічого основного не може вирішити без Собору. Це богословське питання було пов'язане з папською схизмою. Коли справа папської схизми прийшла на порядок, римський папа Григорій XII заявив, що прийнята засада соборовості сама в собі

є неправовірною й противною католицькій ортодоксії, тому папа відкинув таку постанову.

Після того папа Григорій сам зрезигнував, чим вважав, що ця постанова Собору стала недійсною. Цісар змусив до резигнації також інших аж двох папів. (Бенедикта XIII і Івана XXIII) Доперва тоді приступили до вибору нового папи, яким став папа Мартин V, кардинал, в римського роду Колонна (1417-1431). Тим способом нещасна західня схизма була зліквідована. Правда, перед резигнацією антипапа Іван XXIII втік в Собору, але не зрезигнував, одначе опінія членів собору була така сильна за зліквідування схизми, що Іван XXIII на ділі стратив всяку серйозну підтримку.

Під кінець Констанцького Собору виринула також *справа унії київської Церкви з Римом*. Справа церковного поєднання східньої Церкви в західню не була предметом Собору, але вона виринала вже раніше на Соборі, а все ініціатором унійних старань виступала польсько-литовська сторона, Ягайло та Витовт. З об'єктивного становища нераз годі було ствердити, чи це були справді унійні заходи польсько-литовської сторони, чи охота здобути на Соборі церковною унією політичний капітал, як засіб оборони проти закидів хрестоносців та їх німецьких прибічників, що Литва ще й далі є країною поганською, приєднані до Литви землі Руси схизматичькі, тому існування Ордену, як головного місіонера латино-католицького християнства на сході, було конечно, а його знищення було шкодою для справи католицтва.

Ягайло та Витовт через доволі рухливу свою делегацію на Соборі, яку очолював примас Польщі Миколай Тромба, а речником вчених польських соборовців був ректор краківського університету Павел Влодковіч, старалися доказувати протилежне.¹⁸ Свою католицьку ревність поляки старалися підтримувати аж двома унійними заходами в користь церковної унії. Перший раз висилкою на Собор Ягайлом посольства грецьких домініканів Хризобертів, а другий раз величною делегацією на Собор під проводом митр. київського Григорія Цамблака. Справи церковної унії перемішувалися постійно із справою дійсного навернення на католицьку віру корінної Литви, все ще такої поганської Жмуди, і тим самим із справою хрестоносців — чи їх місія все ще потрібна, чи вже скінчена.

---

¹⁸ Magistri Pauli Vladimiri scriptum denuntiatorium. *Sacrum Poloniae Millennium*, vol. II, Romae 1955.

*Домінікани Хризоберги, брати Теодор та Андрій
на Україні та на Соборі в Констанції*

В часе Константського Собору появилися нові посередники в справ об'єднання Церков — грек домініканин Теодор Хризоберг та його брат Андрій, яких роля в справі об'єднання Церков уже в час Собору була цілком баламутна та ще нині, по сотках літ, зовсім неясна в історичній літературі до тої справи.¹⁹ Причина лежить в помилковім погляді деяких західніх католицьких істориків на суть церковного об'єднання та на способи, якими до церковного об'єднання можна дійти. Навіною була думка, що церковну унію можна зробити волею володаря чужого для нез'єднених мас східніх християн. Такою була в цім випадку справа домініканів грецького походження Хризобергів, яких вислав на Собор Ягаїло, як речників церковного об'єднання Русинів-Українців, навіть нікого не цитаючись.

Хто були брати Хризоберги? Це були нащадки визнатного візантійського роду й належали тепер до групи латинофонів. Свою приязнь до латинського світу проявили вони так далеко, що самі перейшли на латинський обряд і вступили до монастиря домініканів, що був на царгородськім передмісті Галаята, де був монастир домініканів латинського обряду. Богослуження в цім монастирі відправляли в латинськім обряді, деколи більше зрозумілою грецькою мовою. До тої групи пролатиністів належало ще кількох візантійських інтелектуалів, як Диметріос Цидонес та Мануелос Хризоларос. Чому Хризобергів монастир був в Галаті, а не в Царгороді? Прямо тому, що в самім Царгороді такий монастир домініканів латинського обряду може був би неможливий. Мимо загрозливої катастрофи імперіяльного міста з боку турків, сучасний візантійський письменник Йосиф Бривніос, ідеолог православно-націоналістичного табору, під впливом якого стояв патріярх та маси візантійців, писав: « Нехай ніхто не обманює себе ще уявленими надіями, що італійські союзні війська скорше чи пізніше прийдуть до нас. Одначе, навіть коли б вони піднялися боронити нас, вони підіймуть зброю, щоб знищити наше місто, нашу расу та наше ім'я ».²⁰ Ясно, що коли

---

¹⁹ LOENERTZ K., *Les Dominicains byzantins Théodore et André Chryzoberges et les négociations pour l'Union les Eglises greque et latine de 1415-1430*. Archivum Fratrum Praedicatorum, vol. IX (1939), p. 5-62. Card. J. MERCATI, *Notizie di Procoro et Demetrio Cidone*, Romae 1931, p. 100, 482, 490. CHODYNICKI, *op. cit.*, p. 36-41. AMMAN, *op. cit.*, p. 123-125. HALECKI O., *From Florence...*, *op. cit.*, 27-28. ZIEGLER TH., *Die Union des Konzils von Floence, in der russischen Kirche* Würzburg 1939, p. 52 sq.

²⁰ VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 672. NORDEN W., *Das Papsttum und Byzanz Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergange des byzantinischen Reiches (1453)*, Berlin 1903, p. 73.

серед таких настроїв візантійських мас домініканський монастир з греками латинського обряду був десь можливий, то тільки в Галаті-Пері, передмістях Царгороду, тоді опанованих генуезькими куцями та їх суходільно-морськими силами. Сталося це ще за попереднього цесаря Івана V, але генуезьці так твердо засіли в Галаті та Пері, що оточили ці передмістя мурами. За цесаря Мануїла II, в перші десятки XV стол. на території візантійської держави генуезьці галатя стали державою в державі. Ставши солідно над Босфором, звідти італійські генуезьці розвинули свою владу над полудневим Кримом, де їх торговим головним містом стала Кафа.²¹

Яким духом дихали візантійці до тих грецьких домініканів, з церковних та національних позицій можна собі уявити. Що вони не могли ніде справді репрезентувати ані візантійської Церкви, ані самих візантійців, не треба й доказувати.

Розпачливе становище батьківського міста, оточеного вже турками, прямо в самотності надією, що тільки західні християни можуть їм допомогти, випродукувало кількох таких ідеалістів, що стали легковажити східню церковну культуру та традицію й ставали латинниками. Такими були брати Хризоберґи, Теодор та Андрій, такими самими були їх ровесники Прохор та Дмитро Цідонеси. Їх було, однак, мало, і вони нікого не могли репрезентувати тим більше, що візантійські православні маси ледве чи спокійно могли дивитися на самий факт, що такий грецький латинський монастир постає під покровом Генуї, фактичного окупанта та економічного вивискувача решток добра візантійської держави.

Вже вище було сказано, які надлюдські зусилля робив цей високо патріотичний цесар Мануїл II своєю подорожжю на захід, щоб шукати допомоги проти турків в останню хвилину перед дванадцятю годинами самостійної Візантії. Було б прямо неправдоподібним, щоб цесар Мануїл не використав Хризоберґів для своєї місії на ту великанську міжнародну конференцію, якою став Собор Констанський, скликаний завдяки цесареві Жигмонтіві. Жигмонт був випробуваним особистим приятелем цесаря Мануїла та приятелем візантійського народу. Докази того дав Жигмонт своїм нещасливим походом під Нікополіс.

Цесар Мануїл розумів, що не було б катастрофи під Нікополем, коли б цей протитурецький хрестоносний похід був спільною справою Угорщини та польсько-литовської федерації, військово-сильної, як виявилася недавно під Грунвальдом. Тому напевно в волі цесаря Хризоберґи дістали доручення їхати вперед до Ягайла та Витовта, а доперва піаніше — на Собор до Констанції.

---

²¹ VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 588, 593, 625, 684-1585.

Теодор Хризоберг мав до того добру здібність. Він стояв у провіді Вікаріату (Провінції) домініканів на сході. Тим способом йому підлягали також домініканські монастирі на Україні, зокрема на тій частині України, що була під володінням Ягайла в Польщі.²² В році 1409 вікарій домініканів Теодор Хризоберг був уже в Галичині та на Волині. Приходив він тут не як апостол церковного повсядення православних українців з Апостольським Престолом, але як зверхник тих численних вже тут домініканських монастирів, що були тут закладані для боротьби з «невірними схизматиками», які не хотіли приймати польсько-латинського католицтва. Теодор Хризоберг був у Польщі в час тріумфу поляків над Німецьким Орденем під Грунвальдом (1410) та в час розгорнення королем Ягайлом широко закровного наступу латинського католицтва на східне християнство українців у зв'язку з перенесенням столиці латинської галицької митрополії до Львова (1412).

Східня галицька митрополія була вже умертвлена разом з галицьким єпископством, отже, терен під латинський наступ був підготований. Перемиський єпископ стратив свою стару катедру, збудовану на початку XII стол., забрану на катедру для латинського єпископа (1412). Тому ледве чи знайшов Хризоберг обставини до унійних розмов на Україні з православними.

Перенесення осідку латинського митрополита до Львова сталося на виразне прохання та домагання самого Ягайла, який звернувся до антипапи Івана XXIII з проханням поробити конечні канонічні зміни й створити нову латинську митрополію у Львові з катедральною церквою Матері Божої, яка там здавна існує. Натомість він просив скасувати латинську митрополію в Галичі. Згідно з проханням Ягайла, сталося це силою булли антипапи Івана XXIII «*In eminenti specula militantis ecclesiae*» з дня 28 серпня 1412 року. В цій буллі ми знаходимо слова та фрази, які нам відкривають хоч частинно церковні пляни Ягайла на галицькій Русі. В першій десятці XV стол. була зліквідована православна галицька митрополія із зовсім природним заміщенням серед самоуправних помічних православних єпархій. Це заміщення дало Ягайлові спроможність повести гостру політику на зліквідування східнього християнства в Галичині й заступити його латинським.

Доки існувала галицька митрополія, з конечности латинський митрополит тримався Галича. Тепер Галич, занепале провінціоняльне місто, не надавався на осідок латинського митрополита та централі для скріпленої латинської Церкви. На це краще надавався Львів. Ягайло споді-

---

²² LOENERTZ K., *Les missions dominicaines en Orient et la société des Frères Pèrègrinants IV: La société des Frères Pèrègrinants et les couvents dominicains de Ruthénie et de Moldo-Vlachie*. Archivum Fratrum Praedicatorum, vol. IV, Romae 1934, p. 1-49.

вався, що сильним наступом на православну Церкву йому тепер удасться її зовсім зліквідувати, решта недобитків тої Церкви підкорити без ніякої « церковної унії » під владу латинського львівського митрополита. В буллі антипапи Івана XXIII пляни Яґайла відкриті ясно. Там пишеться: « В теперішнім стані воюючої Церкви римський папа одинокий має повноту влади над усім сотворінням... Тому, що недавно в боку Найяснішого у Христі сина нашого Володислава, короля славного польського та пана Руси, було викладено й настирливо прошено, щоб для оборони правовірної віри, а навіть для зростання спасіння вірних і для загнання невірних та блукаючого народу до Божої вічарні, місто Лямбург, інакше Львів або Леополь... зробити митрополитчою церквою...

Ми, передовсім звертаючи увагу на аргументи користи для католицької віри... та переконані проханнями згаданого короля в цих справах, ...Львів переміняємо на столицю... та митрополію... (там) основуємо... А наші улюблені дочки Церкви — Перемиську, Холмську, Кам'янецьку, Володимирську, Серетську, Київську та які там є, їхніх єпископів... як також всі інші Церкви, що живуть за обрядом греків, та щодо їх єпископів... вирішуємо, що (вони) на вічно мають бути підлеглі, піддаємо оцим листом тій же львівській Церкві для них як митрополитчій ». ²³

В таку пору прибули в Італію на українські землі грецькі домінікани Хризоберґи, щоб їхати на Констанський Собор як послы цісаря Мануїла шукати на цім міжнароднім зборищі католицького світу, а по дорозі також у Яґайла та Витовта, допомоги для візантійської держави. Церковне поєднання християнського сходу та заходу все було першою умовиною наближення Візантії до заходу, тому цісар

---

²³ « Ioannes episcopus etc. In eminenti specula militantis ecclesiae Romanus Pontifex solus habet super universam creaturam plenitudinem potestatis... Cum itaque nuper pro parte Clarissimi in Christo filii nostri Wladislai Regis Poloniae Illustris ac domini Russiae nobis expositum fuerit, et summa cum instantia supplicatum ut pro defensione fidei orthodoxe ac etiam incremento fideliumque salute, ac reductione ad ovile dominicum infidelium et aberantium populorum oppidum Lamburga, alias Lywonen, alias Leopole... metropolitane ecclesiam erigere...

Nos igitur attendentes maximum ex premissis profectum catholicae fidei emeritum... ac prefatis Regis in hac parte supplicationibus inclinati... in civitatem Leopoliensem... atque Metropolim... erigimus...

Ac... nostras filias predilectas Premisliensem, Chelensem, Camenecensem, Wlodimirensem, Ceretensem et Kyoviensem ecclesias et earum quamlibet, ipsarum episcopos... et quascunque alias in partibus illis secundum ritus grecorum viventes ecclesias, earumque Episcopos... ipsi Leopoliensi ecclesie tamquam ipsarum Metropoli... decernimus perpetuo fore et esse subiectos atque subiectas et subicimus per presentes...

Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae, op. cit., vol. I, p. 101. THEINER A., Monumenta Poloniae et Lithuaniae, vol. II, p. 5-6.

Мануїл доручив Хризобергам вжити всіх аргументів для зрушення сумління учасників Собору, а також Ягайла та Витовта. До дипломатичної місії серед західних католиків вони напевно надавалися як греки монахи латинського чину. Та чи вони надавалися на серйозних посередників для церковного поєднання серед православних греків у Візантії та серед православних русинів-українців? Напевно ні.

Для візантійських греків опанованих ідеологією Брієніоса, мабуть, греки домініканського, отже, латинського обряду в Галати-Пері найменше надавалися. Можна думати, що вони їх вважали не тільки за зрадників східного православ'я, але може й національно підозрілих, як приятелів генуезьців. Для православних українців вікарії тих латинських домініканів, що ставили собі завдання винищити східно-християнську батьківську Церкву й засадити на Русі-Україні латинопольську, домінікани, греки вони чи італійці, ледве могли переконати українських князів, ієрархів та рядових духовних чи світських про потребу в'язатися з ними церковно добровільною умовою.

В додаток в році 1413 укладена Угода в Городці поміж Польщею та Литвою провокуючо упереджувала православних українців та білорусинів, тому ці часи не мали ніякої духової атмосфери навіть говорити про приєднання православних українців та білорусинів в польсько-литовської федерації до Католицької Церкви.

А крім того, дня 29 серпня 1415 року грек домініканин Теодор Хризоберг прибув на Собор до Констанції як висланник Ягайла разом з додатковою польською делегацією, яка стала на Соборі говорити широко не тільки про навернення Жмуді, але також про церковну унію східних християн із західними.²⁴ Церковна унія сходу із заходом, і грек латинського обряду домініканин в Галати — це були курйози на Соборі, якими Ягайло міг зацікавити декого та ввести в блуд тільки неуків. На ділі Ягайлові ходило не про унію, а про те, щоб переконати Собор про свою католицьку ревність ставлену під знак запити хрестоносцями та їх німецькими приятелями. Саме таку службу для Ягайла мали Хризоберги сповнити на Соборі.

Тому всякі міркування католицьких істориків ще нині на тему, яка це могла бути церковна унія, пропонована Хризобергами, цілої Церкви, чи тільки кравею в терену Польщі та Литви; чи це була унія із збереженням латинського обряду чи східного; чи унія в грецькою богослужбовою мовою, чи латинською, — ці міркування не мають основ-

---

²⁴ LOENERTZ K., *Les Dominicains byzantins Théodore et André Chrysoberges et les négociations pour l'union des Eglises grecque et latine de 1415 à 1430*, Sec. 3. Archivum Fratrum Praedicatorum, vol. IX, p. 17-23.

ної вимоги до церковного поєднання, а саме партнерів того поєднання. Їх не було ані у Візантії, ані на Україні-Білорусі. Переконавання, що Ягайло чи Витовт могли перепровадити церковну унію, також позбавлене реальної підстави. Зрештою, навіщо були на західній Україні Хризовберги для перепровадження такої унії. Її зробив сам Ягайло, не питаючи нікого з православних русинів-українців, ані ієрархії, ані вірних, коли посилав своє прохання до антипапи Івана XXIII перенести осідок латинської катедри з Галича до Львова. Там він аргументував прямо, що це перенесення катедри зажене невірних схизматиків до одної вівчарні. Антипапа Іван XXIII прийняв таку обіцяну заяву Ягайла за добру монету та в буллі *« In etipentí... »* *таке розпорядження, що силою своєї влади піддає східньо-християнські єпархії навіки під владу латинського митрополита у Львові.* Тому, закінчуючи питання унії Хризовбергів, слід ствердити, що вони на ділі ніякого церковного поєднання не могли робити й ледве чи робили. Вони мали на Соборі й до польсько-литовської федерації візантійську політичну місію й старалися її, як добрі візантійські патріоти, своїми силами виконати. Ягайлові вони давали себе використовувати як знаряддя польської політики на Соборі.

На Соборі в Констанції брати Хризовберги мали не церковну, а політичну візантійську місію — шукати допомоги для Візантії серед західних володарів, а в польсько-литовській спілці, конкретно допомоги від Ягайла та Витовта. Церковне поєднання в таких ситуаціях все ставало вступною умовиною. На неї цісар, а навіть патріарх були приготовані. Ягайло та Витовт знали на стільки церковний терен Руси-України, що принайменше для початків, щоб нав'язати переговори про поєднання Церков, треба було інших людей та інших способів, для яких вони намагалися використати митр. Григорія Цамблака через три роки.

В час Констанцького Собору на українсько-білоруських землях створювалися обставини, прихильні до церковного поєднання завдяки традиційній тенденції на Україні та Білорусі на церковному полі відокремитися від московського митрополита через привернення влади київського митрополита, що живе у Києві. Тогочасний московський митрополит Фотій не мав таланту митр. Кипріяна, елястично лявірувати поміж Москвою та Вільном, тому багато робив такого, щоб стару тенденцію державної влади Великого Литовського Князівства та й самого православного населення довести до вибуху та приспішити вибір окремого київського митрополита.

6. РОЗДІЛ

КИЇВСЬКА ЦЕРКВА В ПЕРІОД СОВОРОВОСТИ НА ПОЧАТКУ XV СТОЛІТТЯ

В останні роки перед і в час Константського Собору відбувалися на терені Київської Церкви події, які свідчили, що московсько-київська митрополія під Фотієм була вже цілком шгучним твором, що втримувався тільки візантійським патріярхом. Після свого поставлення на митрополію Києва і Всєї Руси (1408) митрополит Фотій перебував ще якийсь час в Царгороді, укладаючи з патріярхом шлян найуспішнішого використання тої багатой митрополії для добра та підмоги патріярхії.

Фотій належав до табору релігійних зельотів (гезихатів) і був приятелем тоді популярного письменника й ідеолога православно-національного табору Йосифа Брієнніюса з царгородського Студіону, який привітав поставлення Фотія на московську митрополію великою похвалою його аскетизму та вчености. При тім він висловив погляд, як тоді у Візантії дивилися на Руську Митрополію: «І інші з греків радіють, — писав Брієнніюс, — величчю твого урядування й надміром багатетва та широкої влади над численним народом, якого провід тобі повірено. Та не тому вважаємо тебе щасливим, що будеш завідувати великим багатетвом, тільки тому, що, діставши великі багатетва, будеш мати спроможність виявити твоє чоловіколюбіє».¹

Мабуть, у цім привіті Брієнніюса своєму приятелеві Фотієві ми бачимо всю суть нужденного становища візантійської патріярхії. Вся надія патріярха була тепер в матеріяльній допомозі від багатого московського митрополита. В тих словах Брієнніюса рівночасно відслонена причина «незмїрного грошелюбства» митр. Фотія, яким неслужно п'ятують його історики східньої Европи. Митрополит Фотій у своїй праці справді був більше митрополитом економістом, ніж православним ідеологом, одначе ледве самолюбним грошелюбом. Прибувши на терен київської митрополії, він не дразнив нікого своїм візантійським екстре-

---

¹ За Карташевим, *твір цит.*, т. I, стор. 340.

мізмом. Навпаки, був дуже кооперативним і з католиком Витовтом, натомість був завзятим збирачем маєтків, які збирав не для себе, тільки відсилав їх до Царгороду. Джерелом його грошелюбства був його візантійський патріотизм.

Прибувши 1409 р. на територію своєї митрополії, він спершу заїхав до Києва. Витовт погодився з фактом, що не його грек Теодосій, тільки кандидат патріярха став митрополитом. Витовт, хоч був спідненний з московським князем Василієм, за якого віддав він свою дочку Софію, саме тоді потрапив у конфлікт з Московією за впливи Великого Литовського Князівства й московського князівства на терені Новгороду Великого та Пскова. В додаток протикнязівська політика Витовта виходила на користь Москви, бо 1408 р. мало не всі важливі князі Гедиміновичини перейшли на службу до московського князя під проводом Свидригайла, молодшого брата Ягайла, враз з чернігівсько-брянським єпископом Ісааєм.

По пів року перебування в Києві Фотій виїхав до Москви, де розпочав на велику скалю відзискування розтягнутих митрополитичих маєтків впродовж останніх двох літ опорожнення престолу. В цім напрямі він був таким ревним, що навіть опирався князеві. Щоб тісніше пов'язати Візантію з багатою Московією, митр. Фотій подбав, щоб віддати Анну, молоду дочку московського князя Василія, за наступника престолу візантійського імператора, майбутнього цесаря Івана VIII. Тим самим він не тільки високо підніс авторитет московського князя, але й тісніше пов'язав Московщину з Візантією.

Саме в час Городельської Угоди 1413 р. митр. Фотій виїхав вдурге на Україну; якийсь час він побув у Києві, а звідси виїхав до Галичини. Використовуючи ситуацію, що тут багато років не було відвідин митрополита, Фотій, відвідуючи церкви, став забирати з собою всякі вартісні речі, плянуючи їх відіслати до Москви, щоб потім їх, мабуть, відіслати до Царгороду. Видно, що на Фотія посипалися до Витовта скарги за його обграбовування церков, бо Витовт наказав митр. Фотія з його назбираним добром притримати, назбирані багатства відібрати й без нічого відпустив його до Москви. Але на цім конфлікт не кінчився, бо Витовт по Городельській Угоді (1413) не вдовольняв ролю Великого Литовського Князя, підручного Ягайлові, але прямував стати незалежним монархом незалежної та окремої держави. Церковна залежність українсько-білоруських земель від московського митрополита сильно обмежувала цю його самостійність. Тому для державних рацій, щоб спинити гравітацію його православних до Москви, йому був потрібний власний митрополит для переважної більшості його православного населення.

Та не тільки Витовт, але також провідники українців та білору-

синів бажали мати свого митрополита київського для піднесення їх престижу в Великім Литовським Князівстві, зокрема тепер по Городельській Умові, яка потрактувала українсько-білоруські народи, що тоді становили біля вісімдесят відсотків населення, за неіснуючу силу. Городельська провокація тільки скріпила їх національно-церковні амбіції та живу ще традицію старого Києва. На переломі XIV та XV століття зформувався вже й білоруський народ, а українська національна амбіція та національна свідомість пробудилася тепер з великою силою, коло старого Києва. Київ стає тепер політичним козирем не тільки в руках українського народу, але також у руках Витовта в час усяких торгів та переговорів з візантійським патріархом.

Тому й конфлікт з митр. Фотієм мав далеко глибше підложжя, ніж закид його грошелообства та обдирання церков. Тут ішлося про реставрацію старої столиці Руси-України до її первісної гідности та значення. Тому Витовт навіть не висував якоїнебудь іншої розв'язки того церковного конфлікту, як тільки максимальну — утворення Київської Митрополії, окремої від московської.

Витовт скликав нараду православних єпископів Великого Литовського Князівства та, мабуть, також єпископів західньо-українських і православних українсько-білоруських князів і вельмож, на якій вирішили звернутися ширше до патріарха Євтимія II з домаганням поставити для Києва та єпархій литовсько-польської федерації окремого митрополита київського, який справді жив би в Києві, «за старими звичаями». Лист був у рішучій формі й до того підтриманий скаргою литовських єпископів на митрополита Фотія, формально зверненою до Витовта, як свого володаря землі.

Витовт рівночасно подавав як свого кандидата на київського митрополита болгарина монаха Григорія Цамблака, а не свого червісного кандидата на київську митрополію, полоцького архієпископа Теодосія грека. Видно, Витовт звернув увагу на Цамблака, який тоді був діяльний на території молдавської Церкви, незалежної від Царгороду. Саме такої Церкви треба було і йому.

Перехід Гедиміновичів з Чернігівщини та ще деяких князів на Московщину був для Витовта грізною осторогою, що упослідження та пряма образа кинена в очі православним Великим Князівством в Городлі стане причиною масового політичного москофільства серед православних на Україні та Білорусі. Церковна залежність українсько-білоруських земель від московського митрополита давала спроможність до частих зносин його православних з московською Церквою і московського великого князя вважати за протектора їх віри та оборонця православних.

Тому Витовт вважав, що йому безумовно треба дістати окремого

митрополита для Києва, що політично від нього залежав би, та з ним співпрацював би. Утворення окремої Київської Митрополії, якої митрополит сидів би в Києві, визнав він за державну konieczність, яку треба здійснити усіми способами, як треба, аж до зірвання зв'язків українсько-білоруської Церкви з візантійським патріярхом. На київського митрополита висунув він особу, яка своєю національною традицією та дотеперішню церковною діяльністю в Молдавії, здібною була б піти на розрив з патріярхом.

Григорій Цамблак — Київський Митрополит (1415-1420)

Особа митрополита Григорія Цамблака все ще не цілком ясна нинішній історичній науці. Нам відоме його походження та частинно його життя до вступу на київський митрополичий престол, а також його вярдження на Констанцький Собор, натомість зовсім темні роки після його повороту з Констанції та останні роки, які навіть стали правдивою загадкою в історичній науці до нині нерозв'язаною.²

Григорій Цамблак походив з визнатного болгарського роду Цамблаків з часів другої болгарської держави, відродженої на початку XIII століття. Держава ця із змінним щастям проіснувала до 1393 р. з своєю столицею в Тирнаві, тому болгарську державу XIV стол. називають деколи Тирнавським царством. В році 1393 тирнавську державу залили турки тільки через чотири роки по знищенні сербського королівства Душана на Косовім полі. Тирнавська Церква так само, як сербська, мала свого патріярха, отже, проти волі візантійського патріярха відірвалася від Царгороду. Вона зберігала самостійне становище у Вселенській Церкві поміж Візантією та Римом в різні часи із змінним відношенням до обох центрів розколеного християнства. Нам відомо вже, що в половині XIV стол. по насильному скасуванні Галицької Митрополії тирнавський патріярх дав порятунок українській Церкві, висвячуючи на київську митрополію українця Теодорита.

Все ж таки із століттями відношення тирнавської Церкви до візантійської в практиці вирівнювалося, і болгари з тирнавської Церкви користали з багатого джерела візантійської освіти. До таких болгарів належали нащадки родини Цамблаків, з якої один член, Кипріян, навіть служив при візантійській патріярхії й здобув собі там впливове

---

² Яцимирский А.И., *Григорій Цамблак*, С.-Петербург 1904. TURDEANU L., *Gregoire Cambлак. Faux arguments d'une biographie*, «Revue des études Slaves», vol. XXII, p. 1946.

становище апокрисарія. Це допомогло йому остаточно таки втриматися на митрополії Києва та Всієї Руси в Москві до смерті, до 1406 р. Братанок Кипріяна Цамблака, монах Григорій, народився в Тирнаві близько 1365 р. В молодечім віці він пішов на Атонську Гору, там постригся в монахи й там відбув школу монашо-аскетичного життя та богословської освіти. Сама Свята Гора в цей час опинилася тоді в сфері впливів сербського царства та сербського патріярха, тому її залежність від візантійського патріярха стала вільнішою. Через Атонську Гору Григорій Цамблак перейшов до Царгороду й подібно, як його стрий Кипріян, працював при патріярсі, де дослужився стану патріяршого синкела.

В цім характері вислав його патріярх до Молдавії, щоб привернути ту Церкву, у проводі якої стояв сучаський митрополит Йосиф, в стислішу залежність від Царгороду (1401). Це завдання Цамблак виконав марно на невдоволення патріярха, що попеувало його відношення до патріярхії. Чи Цамблак не міг, чи не хотів виконати патріяршого доручення, годі сказати. Мабуть, до тої справи він надто ретельно не прикладався, бо виніс з рідної землі переконання про права красвих Церков на церковну самоуправу. Молдавська Церква, до речі, політично під протекторатом польського короля Ягайла, не спішилася зміцнювати свої зв'язки з Царгородом.

До Царгороду він не вернувся, натомість своє перебування в Молдавії використав він на згуртування численних тут болгарських емігрантів з Болгарії після занепаду болгарської держави в той спосіб, що заклав для них новий монастир в Нямецьку. Нямецький монастир наповнився спершу болгарськими монахами, а Цамблак став їх ігуменом. Проф. Горбач подає історію заснування монастиря в Нямець (за традицією, трьома прийшлими ченцями болгарами 1392 р.).³ Новий монастир розгорнув в Молдавії духовну працю та живу літературну діяльність. Хоч населення Молдавії так само, як ближчої до Дунаю Валахії (Волощини), говорило румунською мовою, але в обох тих господарствах літературною й церковною мовою була церковно-слов'янська мова київського характеру. Це був на тих просторах залишок впливів Києва та його культури в попередніх століттях. В першій десятиці XV стол. Григорій Цамблак став при сучаській митрополитії відомим як учений богослов та проповідник. Мабуть, вже тоді Ягайло, протектор Молдавії, звернув свою увагу на талановитого болгарського ігумена.

Не довго перед своєю смертю стрий Цамблака, митрополит Кипріян,

---

³ Яцимирский А.И., *О Нямецком монастыре в Северной Молдавии и его древности*, Сборник ОРЯС 79, с. 585-610, СПб. 1905. Горбач О., *Рукописна церковнослов'янська*, «Риторика» з 2-гої половини 18 в. манастирської бібліотеки в Нямець у Румунії. «Богословія» 1971 р.

покликав його до себе до Москви. Що плянував Кипріян з ним зробити, невідомо. Ледве чи плянував приготувати йому московський митрополитичий престол, натомість можливо, відчуваючи неприродність з'єднання московської Церкви з українсько-білоруською, київською, Кипріян плянував уже тоді для нього духовну кар'єру в межах Великої Литовського Князівства. За рік перед своєю смертю Кипріян відвідував українсько-білоруські єпархії та перед Витовтом мав висловлювати погляди на потребу поділу своєї власної митрополії; перед Ягайлом він мав знову говорити про потребу церковної унії.⁴

Прибуваючи до Москви, Цамблак уже не застав свого стрийка при житті. Він тільки виголосив над ним Похвальне Слово Митрополитові Кипріянові, яке збереглося як його літературний твір.

В Москві Цамблак довго не затримувався, натомість затримався якийсь час у Великій Литовській Князівстві й тут поробив знайомства. Чи бачився він тоді з Витовтом, не відомо. Повернувшись до Молдавії, він перебував здебільшого у своїм Нямецькій монастирі. При обсаджуванні митрополії по смерті Кипріяна його особа не була висувана, натомість в році 1414, по конфлікті з митр. Фотієм, його особа в плянах Витовта була вже готова відіграти роль у усамостійненні Київської Церкви.

Як уже було сказано, домагання Витовта відділити Київську Церкву від московської патріарх Евтимій відкинув якнайрешучіше. Він також цілком став в обороні митр. Фотія, бо знав якнайкраще, що закид грошелоубства, піднесений у цім випадку Витовтом проти Фотія, цілком нестійкий; візантійський письменник Брієнніос Фотієве грошелоубство назвав свого часу братолоубством супроти своїх рідних у Візантії.

Кандидат Витовта на київський митрополитичий престол Григорій Цамблак у Царгороді в патріярших колах був відомий, і тому згори сподівалися, куди він поведе Київську Церкву на випадок, коли він став би київським митрополитом. Патріярх Евтимій не тільки відхилював прохання Витовта, але, щоб і самого Цамблака відстрашити бути далі кандидатом на київську митрополію, патріярх обклав Цамблака гострими церковними карами — позбавив його духовного стану й відлучив [від Церкви як спів-винного у викликанні заклоту в Руській Митрополії.

Витовт та Цамблак не настрашшилися патріяршого гromу. На початку 1415 року Витовт скликав ще раз собор єпископів і, не відкидаючи ради деяких єпископів, щоб не зривати з патріярхом, але в канонічний спосіб домагатися окремого київського митрополита, Витовт ще

---

⁴ За Яцимирським, *Григорій Цамблак*, стор. 157.

раз написав листа до патріярха з проханням « за правилами » призначити митрополита для Києва, не згадуючи тим разом навіть імені Цамблака як кандидата.⁵ Митрополит Фотій спробував сам інтервенювати у Витовта, але коли той прибув на територію Великого Литовського Князівства, той наказав його ув'язнити й усунути з кордонів держави.

Коли патріярх на прохання Витовта не відповідав, Витовт поставив патріярхові термін, до початку серпня (день св. Ільї) призначити вже тепер Цамблака митрополитом київським; якщо це не станеться, так його єпископи самі поставлять його на митрополита київського. Патріярші висланці, що в літі 1415 р. вертались з Москви додому, просили Витовта той речинець продовжити до 14 листопада, а вони ще говоритимуть з патріярхом.

До 14-го листопада від патріярха відповідь не приходила. Тоді українсько-білоруські єпископи, зібрані вже в Новгородку на Литві, приступили до висвячення й до поставлення Григорія Цамблака на Київського митрополита православних єпархій України та Білоруси, таки наступного дня, 15 листопада 1415 р. На синоді в Новгородку були такі єпископи: Теодосій полоцький, грек, Ісаакій чернігівсько-брянський, Діонісій луцький, Герасим володимирський, Севастіон смоленський, Евтимій турівський. Чернігівський Ісаакій, видно, разом з іншими князями Гедиміновичами вже був повернувся з Москви. З терену Галицької митрополії (з-під Польщі) були на соборі: Павло перемиський, Харитон холмський. Никонівська компіляція додає ще Івана галицького. Чи це був заний нам кандидат на Галицьку митрополію Іван, невідомо.⁶

Замітне, що в Новгородку на Соборі були два єпископи, які своєю національністю ледве співчували поставленні на київського митрополита Григорія Цамблака. Ними були: грек Теодосій полоцький неуспішний кандидат Витовта на митрополита Всєї Руси 1407 р. та володимирський єпископ Герасим, який був москвичем, наставлений на єпископа для українців на Волні московським митрополитом Фотієм. Володимирське єпископство було тоді у Великім Литовськім Князівстві найбагатшим. Цей Герасим згодом став смоленським єпископом на прикордонні Москви й відіграв ще загадкову роллю через двадцять літ за великого литовського князя Свидригайла, теж як ним поставлений митрополит київський. Однодушний вибір Григорія Цамблака також двома голосами, грека та москвича, свідчать, що рішальне слово в цій справі мав великий литовський князь Витовт.

---

⁵ За КАРТАШЕВИМ, *твір цит.*, т. I, стор. 342.

⁶ ГРУШЕВСЬКИЙ М., *Історія...*, *твір цит.*, т. V, стор. 401.

В день поставлення Григорія Цамблака зібрані на Соборі в Новгородку владики видали Окружне послання до православних Великого Литовського Князівства та до сусідних православних Церков. Рівночасно також Витовт випустив листа з виясненням від себе.

В Окружнім Посланні, виданім таки в день поставлення Цамблака, єпископи вияснили причини свого поступування й виправдували його як канонічний крок, викликаний konieczністю, але також опертий на старих канолах Церкви, зокрема на традиції Київської Церкви. Вони писали, що: а) перше апостольське правило постановляє, що два або три єпископи можуть поставити єпископа; б) такий спосіб поставлення київського митрополита має свою стару традицію в Київській Церкві, бо таким способом був поставлений на київського митрополита Кли́м Смолятич; до речі, такі способи поставлення митрополитів відомі з минулого Церков сербської та болгарської; в) благодать Святого Духа діє рівно у всіх православних єпископів; г) собор єпископів вказував, що в останній час стало правилом Візантійської Церкви поставляти владик шляхом симонії.

В Окружнім посланні отці собору з притиском підкреслювали, що вони зовсім не зривають із Східньою Церквою, навпаки, вони притримуються засад православної віри, яка залишається незмінно спільною з іншими східніми патріярхами, з візантійським включно.⁷

Яке ж було канонічне становище Собору в Новгородку та нововибраного київського митрополита? Київська Церква під митрополитом Цамблаком зберігала з цілою Східньою Церквою єдність віри, натомість реклямувала для себе право мати власну самоуправну адміністрацію для Київської Церкви. Право на церковну самоуправу опирала Київська Церква на факти канонічного існування у Східній Церкві самоуправних Церков з власними вищої кляси архієпископами або патріярхами у провіді. Собор в Новгородку покликався на стару традицію Київської Церкви, яка таку самоуправу мала. З літописів найбільше відомим фактом такої самоуправи був Київський Собор з 1147 р. та поставлення київського митрополита Кли́ма Смолятича теж без згоди візантійського патріярха. Ту стару українську традицію київський митрополит болгарин підтримував ще фактами з церковної історії Болгарії та Сербії, де тамошні Церкви здобули собі теж без згоди патріярха

---

⁷ Там пишеться: « Да не ркутъ нѣкии: отрицаемъ отъ вѣри, понеже сами поставляемъ митрополита... То да не будетъ: не отлучаемъ... патріярха убо святѣйшого константиноградского имами патріярха и отца, и прочия патріярхи... и согласно съ ними дрѣжим исповданіе вѣри ». *Акты Западной России*, т. I, ч. 24. *Памятники Древне-Русского Канонического Права*, Петербург 1908, т. I, стор. 40. RELESZ J., *Geschichte...*, vol. I, p. 360-362.

навіть титули та права національних патріархів. Собор стверджував, що не його поступування є неканонічне, а візантійців, де цісар накидав кравчим Церквам свою церковну владу в ім'я грошових інтересів зубожілої патріархії, застосовуючи на широку скалю симонію.

До Окружного Послання собору єпископів Великого Литовського Князівства Витовт долучив свій лист, в яким писав, що його обов'язком, як володаря землі, є дбати теж про добро православної Церкви, тому не міг він терпіти ограбовування церков Київської Церкви з її вартісних речей. Далі Витовт закинув митр. Фотієві недотримання обітниць, яку він зробив перед Витовтом на самім початку, що, як митрополит київський, напостійно перенесе свій осідок до дійсної столиці Київської Митрополії, до Києва.

Про всі ці недоліки церковної влади митр. Фотія Витовт писав, доносив патріархові кілька разів. Коли ж це нічого не помагало, він мусів приступити до вибору митрополита Григорія, «щоб закордонні народи не говорили: Князь не є обряду Руського, але Латинського, й тому Церква Русинів занепадає». Далі Витовт цокликався на Руський Літопис, що за князя Ізяслава самі єпископи вибрали митрополита Кліма.⁸

На цім справа вибору Григорія митрополитом не покінчилася. Незадовго по соборі в Новгородку литовські єпископи видали формального листа, яким відрікалися від «бувшого дотепер Митрополита Київського та Всеї Русі Фотія». У відповідь на це відречення Фотій видав від себе Окружне послання, в яким клеймив своїх противників владик: «дурними, брудними, смердячими, проклятими, несвященними, замраченими, вовками, богомненависними, безбожними». Всіх учасників Собору в Новгородку Фотій виклинав.⁹

Все ж таки передбачаючи можливість зміни ситуації в майбутності, Фотій не особисто нападав на великого литовського князя Витовта, на ділі головного ініціатора та виконавця поставлення в митрополити Григорія Цамблака.

На прохання митр. Фотія патріарх Євтимій формально скинув з духовного урядування митр. Григорія та вдруге його викляв. Коли ж наступного року помер патр. Євтимій, це викляття повторив його наступник патріарх Йосиф II, навіть з походження болгарин, майбутній учасник Фльорентійського Собору.¹⁰

⁸ *Русская Историческая Библиотека*, т. VI, ч. 38. PELESZ J., *op. cit.*, vol. I, p. 362-364. КАРТАШЕВ, *твір цит.*, т. I, стор. 343-344.

⁹ Памятники кан. права, *твір цит.*, т. I, ч. 40.

¹⁰ AMMAN, *op. cit.*, p. 122-123. SECCONI E., *Studi Storici sul Concilio di Firenze*, 1896, p. 207.

¹¹ BELLÉE H., *Polen und die römische Kurie in den Jahren 1414-1424*, Berlin-Leipzig 1914.

Візд Митрополита Цамблака на Констанцький Собор

Ягайло та Витовт по Городезьській Угоді продовжували своє суперництво в межах польсько-литовської федерації. Перший, цілком опанований польськими панамі, прямував за всяку ціну зберегти польсько-литовську унію, хоч уже сильно відмінну від унії в Крєві; другий прямував до повного усамостійнення Великого Литовського Князівства. Одначе в час Констанцького Собору обидва суперники були приневолені обставинами назовні йти солідарно, щоб рятувати добре ім'я, в цім випадку католицьке ім'я, польсько-литовської, федерації після розгрому ними Німецького Ордену під Грунвальдом. Польща та Литва були під сильним нападом німців та їх приятелів, що, удаючи католиків, нищать місіонарський Німецький Орден. Їх католицтво було захитане. Ягайло та Витовт потребували якогось сильного аргументу на оборону свого доброго католицького імени. Тим аргументом великого калібру мав бути доказ їх ревности коло привернення до єдности з католицькою Церквою цілої Київської Церкви, дотепер відділеної від Риму.¹¹

Цей аргумент був їм конечно потрібний саме тепер. Дотепер пізанський папа Іван XXIII був для Польщі дуже прихильним. Він став на їх становищі щодо Німецького Ордену, і навіть відкликав був дотеперішні місієйні привілеї хрестоносців.¹² Ця постанова немов наказувала хрестоносцям покинути східні Пруси, бо сусідні краї, для навернення яких вони були покликані, вже навернені. Той самий антипапа видав декрет, який робив Ягайла та Витовта папськими вікаріями в справах маєткових (*paternaliter confovere*) не тільки на українсько-білоруських землях, але також на території Новгороду та Пскова.¹³ Це був найбільший осяг Ягайла на Соборі, який одначе завалився через

¹¹ F.G.v. BUNGE, *Liv.-Est. und Kurländisches Urkundenbuch*, Reihe I, B. VI, p. 109, Reg. 2381. AMMAN, *op. cit.*, p. 125.

¹² F.G.v. BUNGE, *op. cit.*, p. 110. Виходило б, що Ягайло став опікуном маєтків Католицької Церкви на землях Великого Литовського Князівства та Новгороду Великого і Пскова. Практично цей привілей, півише обновлений папою Мартином V, на ділі не мав значення. Ягайло та Витовт як папський вікарій у «справах світських» дістали на терені Новгороду деякий політичний вплив як опікун католиків, яких в цій торговельній республіці було багато. Ягайло по Соборі збудував в Новгороді католицьку (латинську) церкву для закордонних «гостей» (купців). TURGENIEV A.I., *Historica Russiae Monumenta*, S. Petersburg 1841, vol. I, No. 119, 120. Толстой Д.А., *Римский католицизм в России*, т. I, С.-Петербург 1876.

¹³ Привілей Папи Гонорія III в 1220 р. Гл. TURGENIEV A.I., *Historica Russiae Monumenta*, vol. I, p. 4. Його обновлення Собором BUNGE, *op. cit.*, p. 213.

два місяці коли папа зрезиґнував, а антипапа Бенедикт XIII був змушений до резигнації. Іван XXIII, не хочучи зректися папської гідности, втік із Собору і Собор його позбавив урядування 20 березня 1415 р. Разом з падінням Івана XXIII впали і його декрети в користь Польщі. Тепер в другім періоді Констанцького Собору, коли не було папи, вся влада перейшла в руки Собору.

Ягайло зрозумів погіршення становища польсько-литовської держави, тому в серні приходять на Собор нові послы від Польщі, а здебільша від Великого Литовського Князівства; з ними прибув згадуваний вже Теодор Хризоберґ з пропозиціями церковної унії. Вже було сказано, що домініканський вікарій Хризоберґ, сам латинського обряду, не міг мати компетенції східних християн говорити в справі церковної унії. Все ж таки його візантійське походження робило на Соборі враження, яке польська делегація намагалася використати в користь Польщі.

Це їй одначе не вдалося, бо тепер німецькі впливи на Соборі переважили. Собор вирішив обновити привілей папи Гонорія III з 15 грудня 1220 р., який став для Німецького Ордену канонічною основою їх поселення над Балтиком.¹⁴ Тим самим Собор ствердив, що краї прикордонні з посілостями Ордену, зокрема литовська Жмудь, ще ненавернені на християнство взагалі, а на сході саме Велике Литовське Князівство заселене схизматиками, яких треба «зробити християнами», тобто навернути на латинське католицтво.

Про наvertання Жмуді став на Соборі говорити саме домініканин Теодор Хризоберґ, хочаки немов зробити справу наvertання Жмуді внутрішню справою польських домініканських місій. Щоб доказати, що православні українці та білорусини не потребують окремої німецької місійної опіки, Ягайло та Витовт хотіли переконати Собор, що у Великім Литовськім Князівстві доконуються на терені Київської митрополічої Церкви такі події, які ведуть прямо до об'єднання православних українців та білорусинів з Католицькою Церквою після посадження на київськім престолі митрополита Григорія Цамблака, прихильника церковного повднання. Щоб наочно переконати Собор про правдивість тої унійної праці Ягайла та Витовта приготовлювано висилку на Констанцький Собор могутньої українсько-білоруської делегації духовних та світських під проводом самого митрополита Київського Григорія Цамблака.

В міжчасі Собор приступив до вибору нового папи, що сталося 11

---

¹⁴ LOENERTZ K., *Les Dominicains...*, op. cit., p. 11-13, 30. HALECKI O., *From Florence...*, op. cit., p. 30.

листопада 1417 р. Вибір впав на римського кардинала Оду Кольонну, який прийняв ім'я Мартина V. Вибір одного провідника західного християнства збудив зокрема зацікавлення в Царгороді, бо там сподівалися, що тепер уже буде з ким говорити про допомогу західного світу для візантійської держави. В Константиї вже передше були представники імператора, Мануїл Хризолярес та його брат Іван.

Тепер з нагоди коронації нового папи імператор Мануїл II вислав на Собор офіційальне посольство під проводом Миколая Евдемоноіоаннеса, який у своїй промові до папи згадав про потребу довести до церковної унії східню та західню Церкву.¹⁵ По офіційальнім послі імператора говорив також домініканин візантійський римокатолик Андрей Хризоберг, згадуючи теж про потребу церковної унії. Чи говорив він про потребу унії тільки від себе чи уповажнений кимсь, невідомо.

Посольство цісаря мусіло екласти тоді на руки папи для Собору якийсь конкретний меморіал, бо пізніше на початку Базилейського Собору Андрій Хризоберг згадував, що на Константицькім Соборі він склав у присутності цісаря Жигмонта якийсь обширний меморіал, складений з 36 уступів у справі церковної унії.¹⁶ Одним словом, справа унії східньої та західньої Церкви стала тоді на Соборі популярною.

Саме тоді на українських та білоруських землях польсько-литовської федерації йшло гарячкове приготування до висилки на Собор та-

---

¹⁵ HOFMANN G., *Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum Spectantes*, P. I-III. *Concilium Florentinum*, «Documenta et Scriptores», Series A, Romae 1940-1946, P. III, p. 40.

¹⁶ В листі по вступі Ягайло писав до папи:

«Sed nec predictae gentis conversionem una cum fratre meo Alexandro alias Vitholdo duce Lithwaniae putavimus nobis sufficere ad meritum, nisi etiam terras amplissimas nostris dicionibus sub ritu Graecorum suppositas accuratissima diligentia ad gremium sanctae matris, a quo tam periculos diutissimeque oberraverunt, reduci quantum in nobis est curaremus.

Propter quod ecce virum insignem moribus et scientie in Greco et Ruthenico lingwagiis et aliis iuxta sui ritus decenciam virtutibus multipliciter predictum, Gregorium scilicet archipresulem seu metropolitum tocius Russie ac plage orientalis, ad tantum debitis mediis et monitis salubribus induximus, ut ipse meo fratrisque mei predicti subnixus auxilio ad sanctitatem vestram et ad prelibatam sacram synodum gressus veloces dirigit, tractaturus sinceriter oblaturusque modos et vias propicias, per quos et quas se cum suis reintegrare intendit unitati ecclesie.

De cuius accessu et aliis, que apud eandem sanctitatem vestram gesturus est, oratores nostri, qui sanctitatis vestre assistunt conspectibus, quos super premissis loculentius informavimus, lacius eidem sanctitati vestre declarabunt. Quem quidam Gregorium pedibus apostolicis se presentaverit, placeat et paternis favoribus et salutaribus attolere consiliis et demum in sinu sanctae Romane ecclesie paternaliter confovere». *Monumenta mediae aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. XII, p. 98 sq. LEWICKI A., *Codex Epistolaris XV saec.*, vol. II, p. 99.

кої грандіозної православної делегації, яка мала б затьмити все дотепер зроблене там у справі унії Церков. Вона мала б рішально направити польську католицьку репутацію на Соборі, підкопану німцями. Це мала бути делегація під проводом самого православного київського митрополита Григорія Цамблака, яка мала б перед Собором показати великі можливості для поширення католицтва на сході.

Приїзд великої православної делегації з України та Білоруси заповідав Яґайло окремим листом до папи Мартина в дня 1 січня 1418 р. У вступі Яґайло виявляв радість з покінченням розколу на римським престолі та вибору папи Мартина V. Після того заповідав приїзд до Констанції делегації православних з Польщі та Литви під проводом нового київського митрополита Григорія Цамблака. Справу навернення русинів Яґайло вважав немов уже справою полагодженою й приписував заслуги собі та Витовтові. Яґайло пише до папи так: «Одначе навернення згаданого народу (русинів) я разом з моїм братом Олександром, чи там Витовтом, великим князем Литви, вважаємо, що це не вистачає для заслуги, якщо ми також людей з розлогих земель, що живуть, під нашою владою й під грецьким обрядом, найшляхнішим трудом не привернемо до стада святої Церкви. Від них виходили дотепер довгий час такі небезпеки; їх усунути ми намагалися за нашими силам.

Для осягнення цілі оце ми нахилили до того потрібними середниками та спасеними нагадуваннями визнатного мужа, обдарованого многими чеснотами чесного життя та освіти, мовами грецькою та руською, згідно з потребою його обряду, Григорія першоїєрарха чи там митрополита цілої Руси та східньої сторони. Він, діставши допомогу від мене та мого брата, звертає свої кроки до вашої святости та до скликаного святішого синоду, щоб щиро викласти й запропонувати способи та пригоди шляхи, якими й з допомогою яких він з своїми має намір включитися до єдности церковної.

Про його приїзд та про інші справи, що будуть стосуватися до вашої святости, наші послі, які стоять на боці вашої святости, інформаціями, які про ці справи їм докладніше те подали, і вони обширніше вашій святості донесуть. Цього ж Григорія, коли прибуде до стіп вашої святости, треба буде батьківськими ласками та поданими спасеними порадами вкінці прийняти до лона Святої Римської Церкви по-батьківськи».¹⁷

Лист Яґайла до папи Мартина розпочинав польсько-литовську акцію на Соборі, закресну на широкі розміри, щоб доказати, що Яґайло та Витовт, погромники Німецького Ордену, який в очах німців був за-

---

¹⁷ ВАХТЕР J.H., *Copiale Prioratus Sancti Andree*, Oxford 1930, p. 38-44.

служеною місійною станицею на сході, на ділі в ліпшими католиками, ніж хрестоносці, бо навернули дві дотепер « схизматицькі Церкви », Київську Церкву та Церкву ще одної східньої країни. Під цією східньою православною країною, тепер наведеною разом в київською митрополією в межах Великого Литовського Князівства, мабуть, треба розуміти Молдавську Церкву.

З'єднання в унійною акцією київського митрополита Цамблака також Молдавської Церкви, яка тоді була незалежною від візантійського патріархату, мабуть, не було тільки фікцією. Молдавія політично була під протекторатом Ягайла, отже Ягайло міг мати деякий вплив на молдавського господаря, щоб він ішов у цім випадку разом з Київською Церквою. Та не тільки політичний натиск Ягайла міг тут діяти. Сам Цамблак був перед його вибором на київську митрополію добре відомим, а навіть заслуженим церковним діячем Молдавської Церкви. Він навіть, хоч висланий патріарха, своєю акцією був помічним в збереженні самоуправи тої Церкви, отже був особою приязною для сучасного митрополита. Тому сучасний митрополит міг мати до Цамблака довір'я та не відхилитися йти в ним на спільні переговори в справі поєднання і Молдавської Церкви з Римом.

В привітальній промові, яку митр. Цамблак виголосив до папи Мартина по приїзді до Констанції, сам Цамблак також згадує, що він говорить про об'єднання двох народів — русинів-українців та білорусинів, яких тоді у Великим Литовським Князівстві вважали за одну націю, і молдован. Історики витягають з тої фрази з промови Цамблака слушний висновок, що митрополитові Цамблакові, по його виборі на київського митрополита вдалося навіть втягнути тоді також молдавську Церкву в залежність від старої Київської митрополії в той спосіб, що молдавський митрополит підлягав старшому київському митрополитові.

Лист Ягайла до папи має знаменні риси: поперше, він виразно підкреслює, що це йому та Витовтові вдалося нахилити Цамблака їхати на Собор до Констанції в справі церковного об'єднання. Можна прийняти це за правду, бо митр. Цамблак передовсім за спонукою Витовта, якому завдячував свій вибір, вибрався на Собор, що однак не пересуджувало справи його постави до церковного об'єднання. Певно, що він не був проти церковного об'єднання, бо вже в Болгарії він ісе традиційну нейтральну поставу до Риму та Візантії. Він, можна припускати, був навіть за церковне об'єднання, однак він напевно його розумів інакше ніж переважна більшість учасників Констанцького Собору, а вже цілком певно інакше, ніж Ягайло. Витовта, мабуть, обходила більше політична, ніж церковна сторона вирядження Цамблака.

В тогочасній католицькій опінії більшости Собору, а Ягайла в окремий спосіб, східні християни не були навіть християнами, а схизма-

тиками та невірними, яких треба привести до церковної єдності тільки шляхом переходу на латинський обряд. До якої міри захід тоді не розумів східніх, видно з того, що Собор мав переконання, що Русинів треба наново хрестити як скрайніх єретиків, коли вони переходять на католицтво. Тому Ягайло ще в серні 1417 р. вистарався був від Собору «привілей», що русинів не будуть перехрещувати, коли вони схотять поєднатися з Католицькою Церквою.¹⁸ Дивне, що ще й нині деякі католицькі історики вважають, що це була «концесія, якої домагалася Руська ієрархія з тою ціллю, щоб усунути важливу перешкоду для об'єднання».¹⁹ Можна бути певним, що такого домагання Руська ієрархія напевно не ставила, вважаючи перехрещування за найбільшу образу для східніх християн. Це напевно сам Ягайло та Витовт самі зробили, зрозумівши на місці образливість перехрещування східніх, що переходять на католицтво. На ту справу далеко здоровіше дивилися на заході ще за папів Інокентіїв в XIII стол. Впродовж сірого XIV стол. в житті Католицької Церкви нетолеранція до східніх християн зроста до великих розмірів, зростаючи майже рівнорядно з релігійним екстремізмом у Візантії. Тому для церковного поєднання з боку заходу тоді не було потрібного клімату. Його не було ще більше в польсько-литовській федерації. Мабуть, в розмови з Цамблаком відчували це Ягайло та Витовт. Тому Ягайло в листі до папи, підкреслюючи свої та Витовта заслуги у виїзді митр. Цамблака на Собор та подаючи справу рожево, немов церковне поєднання властиво вже немов цілком підготоване, рівночасно, одначе, прохає папу поводитись з митр. Цамблаком обережно й прийняти його з «батьківською прихильністю» (*paternis favoribus*) та по батьківськи прийняти його (*paternaliter confovere*) в лоно Святої Римської Церкви.

В душі Ягайло, мабуть, розумів, що унія — це ще далеко не довершена справа, це справа майбутности, якій він як ревний католицький неофіт щиро сприяв. Очевидно, церковну унію він розумів як перехід східніх християн на латинське католицтво. Тешер, одначе, актуальною була політична справа виїзду Цамблака до Констанції.

В час коли на Новий Рік 1418 р. Ягайло писав до папи й оголошував приїзд митрополита до Констанції, грандіозна валка православних у числі близько 300 людей вже була готова до виїзду. Це було посольство, різнорodne своїм складом та різношеретне своїм виглядом, своїми льокальними строями. Учасник Собору, канонік Ульрих фон Ріхенталь, описує так в'їзд того великого посольства до Констанції 19 лю-

---

¹⁸ НАЛЕСКИ О., *From Florence...*, op. cit., p. 29.

¹⁹ За Яцимирским, *твір цит.*, стор. 191.

того 1418 р. Оточений руськими князями, татарами, волохами, Митрополит Цамблак з полоцьким архієпископом та 9 монахами в'їздив до Констанції. В його оточенні були представники русинів усіх країв польсько-литовської федерації. « Починаючи від Перемішля, Городка коло Львова, кінчаючи Києвом, Вільном, Смоленськом, Стародубом. Були також висланники Новгороду Великого, Басарабії та молдаван, від хана Великої Орди ». ²⁰ Це велике посольство викликало могутнє враження об'єднання східніх християн з Католицькою Церквою. Сам цісар Жигмонт, бажаючи виявити свою пошану для повороту східніх до Католицької Церкви, вийшов на зустріч Цамблакові в оточенні єпископів та польських членів Собору.

Папа Мартин V прийняв посольство 25 лютого 1418 р. Це прийняття записане в щоденнику кард. Філястреса, призначеного папою зайнятися посольством Цамблака. ²¹ Записано там: « На троні засів папа Мартин V в святигельських ризах (in pontificibus) серед збору кардиналів, і в той час перший увійшов до салі митрополит в товаристві архієпископа гнєзненського Миколая Тромби, єпископа полоцького, а також шести своїх монахів василіянського монастиря.

Митрополит тричі приклонив коліна перед папою й став на своє місце, призначене для куріяльного адвоката, напроти папи Мартина V. Потім вислухав Маврикій з Праги, магістер богословія, і прочитав в латинським перекладі промову Цамблака, що доказувала бажання церковного об'єднання, під головством Вселенської Римської Церкви, яке привело б до щасливого об'єднання Церков в особі одного видимого голови. ²²

---

²⁰ FİNKE H., *Acta Concilii Constanciensis*, vol. II, p. 166. Щоденник Філястреса.

²¹ Згаданий Маврикій з Праги був професором університету в Празі, рішучий противник Гуса. Його чеське ім'я було Маржик Рвачка. В роках 1403-1405 він був професором краківського університету, тому на Соборі співпрацював з польською делегацією. Флоровський А.В., *Чехи и Восточные Словяне*, Прага 1935, стор. 363.

²² « Cum itaque ego dudum hanc sanctam unionem desiderarem, adii christianissimum dominum meum d. regem Poloniae ad d. ducem Wytoldum fratrem suum, devotissimos principes sacrorum pedum tuorum, apud quos contigit me eo tempore reperiri et ut plurimum conversari, quorum eciam serenissimorum principum devocione et amplissima fide dudum ad hanc sanctam voluntatem s. romane ecclesie motus sum atque deductus, ut non solum ego ad hanc sanctam fidem ecclesie summa exarserim aviditate, sed eciam omnibus meis viribus et omni mea cura et vigilia elaboraverim alios, quoscunque potui, ad hanc sanctam voluntatem inducere predicando et ammonendo in ydeomate ruthenico. Ex quibus populis, sanctissime pater, multos repperi huius sancte voluntatis, qui cupiunt hanc sanctam unionem ecclesie. Itaque supplex rogavi predictos serenissimos principes, quatenus me expedirent venire ad pedes vestre sanctitatis ob hanc maxime causam, ut ego eciam fruere hac sancta pace ecclesie Dei cum ceteris christianis, insuper eciam, ut rogarem, quibus precibus possim sanctita-

Простотою і духом побожності була надихана промова Цамблака. По короткім вступі, в яким він вітав папу Мартина V з нагоди набуття урядування, Христового намісника, митрополит додав, що в руських землях під владою Ягайла настала незмірна радість з тої причини, що сповнилося вкінці те, чого з такою нетерпеливістю всі прагнули в глибині душі, а саме: об'єднання Церков в особі одного незаперечного її Голови. За тим настав спокій у Церкві, який тепер запанував на землі. Далі Цамблук говорив:²⁸ « Коли я тої святої єдності бажав, звернувся я до найбільше християнського мого пана польського короля й до пана князя Витовта, його брата, найревніших князів твоїх святих стіц, і коли я мав щастя вже їх стрінуги та з ними багато розмовляти, я був зворушений ревністю найдостойніших володарів і найглибшою їх вірою, а навіть тою вже готовою волею (працювати) для святої римської Церкви, і це мене нахилило запалитися найбільшою жадобою тої святої церковної віри; я також всіма моїми силами та всією журбою й турботливістю нахилив до тої святої готовости інших, проповідуючи та нагадуючи руською мовою. Серед тих людей, святіший отче, знайшов я багато з тою святою волею, які бажать цієї святої єдності Церкви. Тому вдруге я просив цих згаданих найдостойніших володарів, щоб

---

tem vestram, quatinus, sicut Dei voluntate in persona vestre sanctitatis ecclesia Dei unita est cum summa omni alacritate, ita eciam per vestram sanctitatem summa cura atque sollicitudine agatur, quatinus fiat unio inter illam ecclesiam orientalem cum sancta romana ecclesia... Redeantque iste due gentes clarifice et magnifice in pristina illarum benivolencia et amore... a qua benivolencia ob tam diuturnum scisma destitute sunt. Cupit hanc sanctissimam unionem, beatissime pater, serenissimus dominus meus d. imperator constantinopolitanus, filius sanc. vestre, patriarcha eciam illius urbis ceterique populi christiani illarum partium...

In quantum autem attinet ex regionibus illis, ex quibus huc ad vestram sanctitatem accesi, que subiecte sunt in magna parte dominio et precepto superius nominatorum ser. regis et principis, *que tamen gentes cultui et ritui illius ecclesie subiecte sunt* — ipsi gloriosissimi principes, sicut in aliis curam gerunt in amplificationem christiane religionis et augmentum, omnem eciam curam fecerunt, ut gentes que ipsorum precepto subiciuntur, que sequestrate sunt a gremio s. romane ecclesie, *reducantur, hoc servato, ut cum via debita et honesta atque consulta fiat, scilicet per congregationem concilii, ut utrimque congregarentur periti et experti juris, qui discernant de negociis fidei...* Itaque sit imitatrix sanc.v. illius vicarii Christi Petri, cuius sedem occupas... Nec proceletur amplius negocium hoc clarissimum in longius, sed quam cicius rumpantur more mittanturque ad illas partes persone ydonee, que sua odorifica conversatione sanctaque vita edificent illos populos trahuntque ad unitatem s. matris ecclesie ». FINKE H., *Forschungen und Quellen zur Geschichte des Konstanzer Konzils*, Paderborn 1889, p. 238-239.

²⁸ FINKE H., *op. cit.*, p. 240. « Post illam cedulam lectam dominus papa respondit congratulans intentioni illius et quod ad illum actum perficiendum et modum faciendi deliberaret et diem assignaret ».

вони помогли мені схилитися до стіп вашої святости в цій великій справі, щоб і я користав з того святого миру Божої Церкви разом з іншими християнами, а в додаток, щоб я міг просити вашу святість якими тільки можливими проханнями, щоб так, як в Божої волі через особу вашої святости Церква Божа об'єдналася цілком в усією скорістю, то це саме, щоб також сталося через найбільше старання та турботливість вашої святости, щоб наступило об'єднання тої східньої Церкви з святою римською Церквою... Щоб ці два народи славно та велично повернулись до первісного їх благовоління та любови, якого то благовоління вони були повбавлені через так довго тривалу схизму.

Бажає тої найсвятішої унії, святіший отче, найясніший мій пан царгородський імператор, син вашої святости, також патріярх того міста та інші християнські народи тих сторін... Коли ж іде про ці землі, в яких я прибув до вашої святости, які в більшості є підданими під владою та розкавами вище згаданих, яснішого короля та князя і які *то народи є визнавцями культу й обряду тої Церкви*, то найсвітліші володарі так, як в інших справах, дбали про побільшення християнської релігії та її зростання, вони теж дбали, щоб народи піддані їх наказам, а які є відділені від стада римської Церкви, *повернулись назад з тим застереженням, коли це станеться приписаним шляхом, чесним та звичаєвим, тобто на скликанім Соборі, де зібралися б з обох сторін досвідчені та знавії права, які розібрали б справи віри...* Тому будь наслідувачем того святого намісника Христового св. Петра, якого престол Ти тримавш... щоб ця найшляхотніша праця не продовжувалася довго, але щоб почалася якнайскорше та, за звичаєм, щоб були післані до тих країв особи здібні, які своїм запашним словом та святим життям могли б (духово) здобувати ці народи та їх потягнути до єдності з святою римською Церквою... ».

На ці слова Цамблака папа відповів, що він бажає об'єднання і обіцяв подумати над можливими способами для його здійснення і назначить термін засідання для тої справи.²⁴ Після відповіді папи були ще прочитані листи Яґайла та Витовта в цій самій справі.

Виїзд митр. Цамблака на Констанцький Собор бажану ціль для Яґайла та Витовта досягнув. Цамблак аж надто виразно підкреслював у своїй промові прокатолицьку працю Яґайла та Витовта. Приїзд Цамблака на Собор був тим чином новим ударом по хрестоносцях, і вони намагалися скомпромітувати самий виїзд православного київського митрополита на католицький Собор. Хрестоносці пустили в рух готовий апарат компромітування унійної праці Цамблака, що є відверкалене у

---

²⁴ LINDENBLATT'S J., *Jahrbücher. Her. Voigtung Schubert*, Königsberg 1823.

пруського хронікаря Лінденблята. Він записав, що мовляв, духовні з оточення Цамблака мали говорити приватно, що їх примусили їхати на собор, а про ніяку унію й чути не хочуть.²⁵ Далі мовляв, Цамблак скомпромітований мусів втікати з Собору, а сама місія Цамблака була « соромом для поляків ».²⁶ Це все були плітки цілком безпідставні. Цамблак залишився в Констанції ще повні два місяці. Ріхенталь записав, що митрополит все маніфестаційно відправляв богослужби за своїм обрядом з роздаванням просфор тощо. Одно видання хроніки Ріхенталю навіть прикрашене п'ятьма ілюстраціями, на яких видно архиерейські чинності митр. Цамблака.²⁷

Закриваючи Собор папа Мартин V, дякував всім, що причинилися до успіху Собору. Річ природна, що на першому місці були підкреслені заслуги цесаря Жигмонта III не тільки для усунення західньої схизми, але також для сподіваної справи поєднання сходу та заходу. Далі папа говорив, що не тільки цесар Жигмонт, але заслужилися також інші володарі, що вислали туди своїх послів; про них він більше писав у листі до архиепископа Кольонії 1420 р.²⁸ Певно папа мав на думці величне посольство Цамблака.

Цим самим посольство Цамблака не закінчилося ніякою компромітацією ані для Ягайла й Витовта, ані для митрополита Цамблака, який гідно заступав становище Київської Церкви в справі церковної унії, якої він бажав.

При кінці квітня митрополит розпустив своє посольство, а сам з шістьма своїми монахами вибрався через Краків додому. В Кракові в дні від 1-5 травня 1419 р. він був гостем на королівському дворі, з чого залишилася записка двірського економа, що вказує на аскетичну риску життя Цамблака.²⁹

Під кінець Собору відносини поміж Польщею та Німецьким Ордемом сильно загострилися, бо з кіл Ордену випустили образливий пашквіль проти Польщі. Тому, що Собор скоро папа Мартин V закрит, представництво Польщі на Соборі застерегло собі право висунути справу протипольського пашквілю на наступнім Соборі.

Чи поза політичною ціллю Ягайло та Витовт, обидва римокатолики,

---

²⁵ *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. III, p. 376.

²⁶ У творі Яцимирського ці ілюстрації подані.

²⁷ НОҐМАН, *Epistolae...*, op. cit., vol. I, No. 11.

²⁸ КАРТАШЕВ А.В., *мѣр цѣм.*, т. I, стор. 345.

²⁹ Наступає приділ для станиці київського митрополита, коли повертався, з Констанцького Собору, і в період від 1 до 5 травня в самий день Вознесення до обіду... він сам з своїми монахами м'яса не споживали». *Rachunki dworu Jagiełły i Jadwigi, Mon. medii aevi historica*, t. XV, p. 520-521.

справді сприяли справі церковної унії? Витовт, мабуть, підходив до цієї справи з чисто політичного становища, і самостійна Київська Митрополія, як було за Цамблака, його цілком вдоволяла. Натомість Ягайло напевно бажав церковного об'єднання православних його держави з Римською Церквою, але не шляхом церковної унії, тільки унію він розумів як переведення всіх русинів на латинське католицтво. А що це було цілком неможливим при сильно піднесеній вже тепер національно-церковній свідомості українців, то, не маючи розуміння для іншого церковного поєднання, Ягайло на ділі тільки шкодив поєднанню Церков.

Насувається питання, як на ділі ставився до церковного поєднання сам митр. Цамблак. Більшість російських істориків накидається на митр. Цамблака як на уніята та зрадника православ'я, а навіть в московських церквах його виклинали в неділю православ'я як відступника та єретика. «Трикратне зігнорування ним патріяршої екскомуніки кваліфікує його як церковного авантюриста», — пише новий історик російської Церкви.³⁰ Дехто з православних, між ними й Грушевський, не бачать у нім відступника від православ'я, а його виступ в Констанції вважають звичайним політичним кроком, зробленим своїм володарям без дійсної думки укласти церковну унію.³¹

На ділі митр. Цамблак ані не був церковним авантюристом, ані людиною бездієюю та зрадником православ'я, ані не був він засадничим противником церковної унії, як думає Грушевський. Аналізуючи основно життя та діяльність митр. Цамблака, слід ствердити, що він був духовим продуктом старих церковних традицій своєї батьківщини Болгарії та прийнятої батьківщини Руси-України. Засадничо він стояв на становищі незалежності болгарської Церкви від візантійського патріярха, він був співавтором унезалежнення від Царгороду молдавської Церкви, серед якої йому доводилось жити й працювати велику частину життя. Саме ця його прикмета рішила, що його, а не грека, полоцького архієпископа, Витовт вибрав на митрополита Київської Церкви та Литви, коли хотів унезалежити православну Церкву Великого Литовського Князівства від Москви та з konieczности й від Візантії. Прийняття вибору на митрополита собором єпископів та поставлення його їх руками на митрополита, він не вважав ніяким порушенням церковних канонів, навпаки, справою чисто канонічною. Не слід забувати й того, що митр. Цамблак був людиною глибоко побожною та аскетичною, подібною до київського митрополита з XII стол. Кліма Смолятича.

По виборі в Окружнім Посланні, яке боронило канонічність по-

---

³⁰ Грушевський М., *твір цит.*, т. V, стор. 515 наст.

³¹ Євгеній, *Словар Писателі Духовного Чина*, стор. 105.

ставлення Цамблака київським митрополитом, виразно отці Собору в Новгородку покликалися на київську традицію вибору мит. Кліма Смолятича (1147 р.) та на таку саму болгарську традицію. Там також митрополитів, а навіть патріархів поставляли руками краєвих єпископів. Тим самим митр. Цамблак ставав перемником київської традиції з XI та XII століть, і тому сумління того митрополита — аскета було зовсім спокійне. Навпаки, він вважав претенсію московського митрополита Фотія на київський митрополитичий престол за незаконний акт інтруза, дарма що його навіть підтримував царгородський патріарх. Так само думали всі українські патріотичні духовники перед ним та по нім аж до початку XVIII стол.

Підчас, коли Московська Церква довго потім у неділю православія проклинала митрополита Цамблака як єретика, українська православна Церква вважала його постійно за канонічного київського митрополита. На потвердження того можна навести факт, що в Супрасльським Пом'янику з XVII стол. перераховані канонічні київські митрополити, яких слід поминати як архиєреїв покійників. Там подані імена таких митрополитів XV століття: Фотій — 1407 р., Григорій Цамблак — 1415 р., Ісидор — 1437 р., Григорій — 1458 р.³² Св. Дмитро Тупталенко Ростовський, святий української православної Церкви з кінця XVII та початку XVIII стол., автор відомих Четій і Міней (Життєписів святих на цілий рік) записав таке: 14 жовтня — Празник св. Параскевії — в такою допискою: свято це встановив митр. Григорій Цамблак і написав Житів св. Параскевії.³³ Св. Параскевія тирнавська, це болгарська свята, популярна на Україні.

Це говорило б, що анатемізація митр. Цамблака на Московщині мала своє джерело не в релігійно-православнім, тільки в московським національнім підході. Це помста Московської Церкви Цамблакові за його відокремлення Київської Церкви від московської та за викинення з України московського митрополита Фотія.

Коли ж іде про справжнє відношення митр. Цамблака до Римської Церкви, то воно було таке саме, як київського митрополита Клімента Смолятича та багатьох болгарських первоієрархів. Митрополит Цамблак, очевидно, хотів поєднання Київської Церкви спільно з Молдавською, яку він приєднав до Київської, в Римською Церквою, одначе, на тих засадах, які культивувало Київське Християнство XI та XII століть

---

³² За Яцимирским, ор. сіт. стор. 181.

³³ Таку розмову зберігав один рукопис Петербурзької Публічної Бібліотеки, записаний під IV, 133 (За Яцимирским, стор. 183-184). Переказана вона також у московських компіляціях, ПСРЛ, IV, 115; V, 120; Воскр. I, 89; Никон. III, 233 (За Грушевським V, 513).

та Болгарська Церква, а саме, що Київська Церква бажас бути в згоді з Римською Церквою й признавати вчительський примат папи в Христовій Вселенській Церкві, одначе при збереженні самоуправи Київської Церкви під власним первоієрархом. Деякі такі ідеї визирають навіть з промови Цамблака, виголошеної перед папою Мартином V в Констанції. Він є прихильником замирення Церков. В першу чергу він радіє із замирення розколеної західньої Церкви. Він визнає першість престолу св. Петра, якого папа є наступником та Христовим намісником на землі. Одначе, митр. Цамблак не просить папу без застережень включити Київську Церкву до Римської Церкви, себто перевести звичайну унію, втілення адміністраційне Київської Церкви до Римської Церкви. Він тільки просить папу скликати Вселенський Собор, і на Соборі експерти від канонічного права та богословія мали б вирішити форму поєднання Київської Церкви з Римським Престолом. Цей натяк митр. Цамблака на потребу справи поєднання Київської Церкви з Апостольським Престолом вирішити на Вселенським Соборі деякі історики хотіли інтерпретувати як проблеск західньої доктрини конціліяризму. На це нема ніяких доказів, бо конціліяризм був проблемою внутрішню західньої Церкви, а не формою відносин поміж Церквами сходу та заходу.

Правда, митр. Цамблак у своїй промові натякає на потребу універсальної унії й тому згадав там про візантійську місію на Соборі. Одначе, він, мабуть, розумів, що мимо критичного політичного становища Візантії, партія візантійських екстремістів не допустить до повного замирення Церков. Зрештою, в цей час практично ані болгарська, ані сербська Церква, обидві вже під турецькою владою, ледве чи визнавали над собою якусь зверхність Візантії. Тому замирення Церков Цамблак, мабуть, розумів як замирення всіх східніх Церков поміж собою та з Престолом св. Петра.

Мимо засадничої прихильности митр. Цамблака до церковного замирення, до такого замирення не прийшло. Головною перешкодою був не митр. Цамблак, але брак відповідного ентузіазму в недавно поєднаній західній Європі.

У відповідь митр. Цамблакові на його прохання скликати Вселенський Собор для замирення східніх Церков з Петровим Престолом, папа Мартин V дав властиво ухильну відповідь. Папа поминув місце в проханні про Собор, а тільки обіцяв застановитися над способом та днем для порозуміння. Папа Мартин зробив це свідомо, бо не мав у пляні цю справу полагоджувати в час Констанцького Собору, тільки прямував до того, щоб Собор якнайскорше закрити та позбутися Собору, який в більшості підтримував доктрину соборовости, репрезентовану паризьким богословом Жаном Жерсоном і підтримувану кількома університетами. Продовжування Собору грозило новим вибухом непорозуміння,

а може навіть новою папською схизмою, що показалося оправданим на наступнім Базилейським Соборі. Тому хоч папа напевно сердечно сприяв справі замирення із східніми Церквами, він волів би був це робити поза Собором.

Другим негативним подумом в соборовій атмосфері було те, що таки більшість учасників Собору з польською делегацією на першому місці розуміли церковну унію як прийняття Київською Церквою латинського християнства. А це знов митр. Цамблак мусів цілком відкинути як нереальний спосіб замирення. Та ж перед самим виїздом Цамблака на Собор Витовт писав до Собору, що Київська Церква і Цамблак плянують «прийняти християнство», що в тогочасній термінології розуміли латинство.

Московські літописи записали цікаву розмову, ледве чи правдиву, поміж Витовтом та Цамблаком перед його виїздом на Собор. Цамблак мав тої зими спитати Витовта: «Чому ти, княже, сам віри людської, а не православної християнської?» Витовт відповів йому: «Коли ти хочеш бачити мене у своїй православній вірі і всіх інших невірних людей мові литовської землі, то іди до Риму, доведи своє перед папою і його мудрецами; а коли не доведеш, то всіх людей своєї землі переведу на німецьку віру».³⁴ Людська, чи в словах Витовта, німецька віра, це латинське християнство; православна віра — це східне християнство. Третьої можливості католицької віри східного християнства в тогочаснім розумінні немов не було. В антагонізмі тих «двох вір», латинської та східної, кожна сторона назву християнства приписувала тільки собі, вважаючи противника невірним та еретиком.

Цамблак розумів ту трудність і тому під кінець промови до папи він вставив трохи незрозумілий для нас заклик до папи, щоб він прислав до його вірних місіонарів, які уміли б своєю запашною проповіддю та побожним прикладним життям переконувати православних, що й латинники є християнами й православні є християнами, крім різниці обрядів.

Брак потрібної атмосфери до церковного поєднання й на Соборі і в польсько-литовській федерації був причиною, що ані папа не скликав об'єднаної конференції, ані Цамблак не робив ніяких дальших кроків у справі унії Церков. По закритті Собору, правда, папа Мартин написав листи до візантійського імператора Мануїла II, до його сина і наступника Івана VIII та до патріярха Йосифа, закликаючи їх до церковної унії.³⁵ Імператор після початку 1419 р. виступив перед папою

---

³⁴ Hofman, *Epistolae...*, op. cit., vol. I, No. 3, 4, 5.

³⁵ *Ibidem*, No. 6, 7.

в проханні скликати Вселенський Собор до Царгороду.³⁶ Позитивної реакції з боку папи на цю пропозицію не було. На початку 1420 р. Цамблака вже не було на київським митрополичім престолі. Що в ним сталося, донині є історичною загадкою.

Московські компіляції та литовсько-руські джерела, правда, дуже непевно говорять про смерть митр. Цамблака при кінці 1419 р., деякі на початку 1420 р.; одні пишуть про смерть в січні, другі — в лютім. В році 1420 панувала морова зараза, тому не є виключеним, що митрополит Цамблак впав жертвою морової зарази.

Про смерть митр. Цамблака доносив папі Мартинові V також король Ягайло, коли писав: « Великий жаль тяжить на моєму серці з тої причини, що той владика Григорій Македонянин, який з такою щирістю й запалом сердечним займався справою унії східньої Церкви (та й ваша святість і всі отці святого Констанцького Собору могли бачити його прихильність і відданість цій справі) — зійшов із світу і тим утруднив той легкий приступ, який ми мали через нього до святої справи унії, так пожаданої і так уже близької до здійснення. Але запал мій не остигає, і я до кінця не відстану від переходу Греків в лоно святої римської Церкви, до послухності вашій святости, й вірю, що Бог на місце утраченого Григорія пішле нам когось іншого до нашої справи ».³⁷

Супроти такого серйозного свідчення про смерть митр. Цамблака важко сумніватися, що Цамблак справді не помер на переломі 1419 та 1420 р. Але крім тих джерел, існує багато джерел в території молдавської Церкви, які говорять про довгу ще церковну та літературну діяльність Григорія Цамблака на Молдавії по році 1420. Вони твердять, що Цамблак в цім році покинув добровільно київську митрополичу катедру, прийняв схиму та під іменем схимника Гавриїла жив ще близько 30 літ і мав померти 1452 р. в глибокій старості, маючи 88 років. На початку XVI стол. Теодосій, ігумен Нянецького монастиря таки записав, що Цамблак « от престола архиерайского избіже ».³⁸

В Нянецькім монастирі навіть мала бути нагробна плита, мабуть, над гробом свого основника з багатомовним написом: « Його видала Тирнава, підховав Атос, називався пастирем города Києва, а тепер дістав рай ».³⁹ Румунські дослідники літератури подають багато інформацій про письменницьку діяльність митр. Цамблака — схимника Гав-

---

³⁶ LIBER CANCELLARIAE, *Stan. Ciolek*, I, No. 72, II, No. 29. CARO, *Archiv fuer Oesterreichische Geschichte*, B. I, 132 sq. Rationes Curiae Vladislai Jagiellonis, p. 520-521. AMMAN, *op. cit.*, p. 126.

³⁷ ЯЦИМИРСКИЙ, *міір цит.*, стор. 207 сл.

³⁸ ЯЦИМИРСКИЙ, *міір цит.*, стор. 27.

³⁹ ПСРЛ, т. II (I вид.) під р. 1415.

рила. Його літературні твори також відомі на території давньої Київської митрополії, передовсім на землях українських та білоруських, які Цамблака величають як митрополита обновленої Київської митрополії. З нагоди вибору Григорія Цамблака на київського митрополита дотепер « Киевская Митрополия аки осиротѣвшая красоти своей лишена есть », — записав український автор Густинського Літопису.⁴⁰ Яцимирекий подає такі духовні твори, яких авторство приписуване Цамблакові: Похвальне слово (надгробне) митрополитові Кипріянові, Слово на Констанцькій Соборі (до папи), Похвальне Слово Отцям Констанцького Собору, Ісповідання Віри при посвяченні, Слово на Різдва св. Івана Хрестителя, Слово на Вознесення Г.Н. Ісуса Христа, Слово на Преображення, Слово на св. Іллі, Слово на Успіння Матері Божої, Слово на Воздвиження Чесного Хреста, Слово на св. Димитрія, Похвальне Слово Евтимієві Тирнавському.⁴¹ Беручи під увагу велику літературну спадщину по митр. Цамблакові та з огляду коротке його перебування на київській митрополитській престолі, натомість дуже близькі зв'язки українських єпархій з молдавською Церквою, для якої Нянецький монастир був в XV стол. духовим осередком, Яцимирській прихильється до погляду, що митр. Григорій Цамблак не помер на початку 1420 р., тільки добровільно відійшов і переніс свою діяльність до Нянецького монастиря в Молдавії, з яким була зв'язана його духовна діяльність молодших літ, перед приходом на київську митрополитську катедру.

Все ж таки докази його смерті в році 1420, а передусім лист короля Ягайла до папи такі сильні, що скорше таки треба прийняти, що на початку 1420 р. митрополит обновленої Київської митрополії таки відійшов із світу, а залишена його літературна спадщина — це плоди його творчості перед поставленням на київського митрополита та в дволітній періоді його архиєрейства на київській престолі.

Бажаючи дійти до пізнання духового портрету митр. Цамблака, хочемо ствердити, що він був одним із кращих представників східного вселенського християнства тих слов'янських країн, що бажали зберегти зв'язок з Головою Христової Церкви, з Престолом св. Петра, тому бажали з глибокого переконання поєднання християнських Церков всіх країн світу, зберігаючи духові властивості християнства своїх народів: Болгарії, Молдавії, України чи інших. Духовні провідники того типу мусіли входити в непорозуміння так з візантійським церковно-політичним централізмом, як теж з латинським централізмом та виключністю

---

⁴⁰ Яцимирский, *твір цит.*, стор. 195 сл., 208 сл.

⁴¹ *Памятники древне-рускаго каноническаго права*, 49, стор. 419-422.

латинського християнства. Цамблака слід вважати за кращий зразок духовного провідника тому що крім свого зудару з візантійською патріярхією і московською митрополією та відкинення виключності латинського типу християнства, він на першому місці ставив євангельські принципи життя, монашої аскези та Христового миру в Христовій Церкві.

Пора, коли йому доводилося виступити з своїм щирим проектом поєднання східних Церков із західньою, була дуже непригожа. Західня Церква щойно вийшла з болочої схизми на верхах і попала в протилежну екстремність соборовості. Суперництво між папою та Собором теж не сприяло єдності Церкви. Все ж таки митр. Григорій працював в першу чергу в ім'я добра Церкви, дарма що його виступ в Констанції Витовт та Ягайло використовували для своїх політичних цілей. Його скорий відхід з старого митрополитичого престолу України-Руси був також великою шкодою для українського християнства тим більше що тоді в період пробудження християнських та національних амбіцій українського народу його праця була б знайшла прихильний відгомін.

Порівнюючи духову постать митр. Цамблака з постаттю його стрія митр. Кипріяна, нам доводиться поставити вище митр. Цамблака як християнського принципіяліста, глибоко побожного та меншого опортуніста — дипломата, яким був митр. Кипріян, хоч засадничо вони обидва вийшли з того самого церковного середовища, самоврядної болгарської Церкви.

Московський митрополит Фотій вдруге київським митрополитом

Коли взяти під увагу гостроту конфлікту поміж Витовтом та московським митрополитом Фотієм перед поставленням Григорія Цамблака на київський престол, виглядало, що замирення між ними неможливе. Однак ще 1420 року, по опорожненню київського митрополитичого престолу Цамблаком, ми знову бачимо митр. Фотія в межах Великого Литовського Князівства, помиреного з Витовтом, який знову дозволив йому обняти митрополитичу владу над українсько-білоруськими єпархіями. Тоді патріярх Йосиф II, щоб облегшити його працю в Галичині, розтягнув його митрополитичу владу також на єпархії занепакої Галицької митрополії.⁴²

Вже в серпні 1420 р. ми зустрічаємо митр. Фотія в Новгородку в товаристві Витовта, коли він приймав там висланника візантійського імператора Мануїла II, Мануїла Філіантропеноса, який вертаючись з

---

⁴² НАЛЕСКИ О., *La Pologne et l'Empire byzantin, Byzantion VII*, p. 49. СНОДУ-НИСКИ, *op. cit.*, p. 48. *Codex Epistolaris Vitoldi*, No. 985.

політичної місії до Венеції, дістав доручення повернутись на північ до Польщі та до Великого Литовського Князівства. Вей майже тогочасні візантійські посольства на заході політичну місію допомоги Візантії проти турків в'язали з проблемою об'єднання Церков.⁴³ Чи ця проблему порушував він в Новгородку, не знаємо, одначе Фотій за цілий час свого митрополитування стояв твердо на московським, протикатолицьким становищі. В році 1421 Фотій відвідував Галичину й був у Львові.

Що могло вплинути на зміну церковної політики Витовта? На цю зміну вплинуло кілька причин. Поперше зять Витовта, московський князь Василій Димитрівич, вже старівся, а 1425 р. помер, залишаючи сина малолітнього Василія II, якого батько ще за життя призначив своїм спадкоємцем, порушуючи дотепер практиковане право старшинства правом первородства. Василій II був внуком Витовта. Опікуном малолітнього князя, Василія II, зробив московський князь Василій I митрополита Фотія. Тим Витовт посередньо був зацікавлений, щоб берегти право свого внука до престолу. Тепер значення Витовта в Москві зросло, причім Витовт зокрема по 1425 р. мусів співпрацювати з митр. Фотієм. По звільненні київського митрополитського стола Витовт вважав, що для нього в цій ситуації найкраще буде привернути Фотія як митрополита також для українсько-білоруських епархій.

В останній десятиці свого життя Витовт (помер 1430) почав знову відсуватися від Ягайла, а нав'язувати ближчі зносини з німецьким цісарем Жигмунтом та з Німецьким Орденем, прямуючи до повного усамоствінення Великого Литовського Князівства від Польщі. Витовт хотів бути прямою порядкуючим чинником політичних справ східньої та центральної Європи. Його амбіції в цім напрямі підсилював цісар Жигмонт, бажаючи ослаблення Польщі. Доказом зростання значення Витовта був міжнародний конгрес монархів в Луцьку 1429 р., скликаний цісарем та Витовтом для обговорення спільних справ в зв'язку з зростаючою небезпекою з боку турків, гуситських воєн тощо. До Луцька приїхав цісар Жигмонт, Ягайло, Витовт, Срик, король Данії, Швеції та Норвегії, представники Мечових Орденів — пруського та лівонського, молодий московський князь Василій II, кілька князів та ханів півсамоствійних; представником візантійського цісаря був вікарій домініканів візантійського роду Андрій Хризоберт, брат Теодора. Потаємно цісар Жигмонт та Витовт плянували на конгресі проголосити Велике Литовське Князівство королівством, а Витовта коронувати королівською короною, яку за старанням цісаря Жигмонта мав прислати папа. Про цей

---

⁴³ LOENERTZ R., *op. cit.*, p. 19, note 54.

плян та присилку корони довідалися пани польські, особливо тодішній потентат Польщі, краківський єпископ Збігнев Олесніцькі, який розставив стійки на шляхах, якими могла б прийти до Луцька корона, щоб її переловити. Це йому вдалося, і луцький з'їзд не осягнув цілі, укладеної царем Жигмонтом та Витовтом.

Висилка Цамблака на Собор до Констанції для Витовта та Ягайла мала передовсім цілі політичні, для доказу своєї католицької ревности, що її виявляли хрестоносці. Тепер, дозволяючи Фотієві супротивникові унії обняти обов'язки митрополита епархій українсько-білоруських, Витовт мав виправдання в тім, що по Соборі Констанцьким без перерви велися переговори поміж візантійським царем при згоді патріярха Йосифа II з папою. Тим самим він міг мати виправдання, що коли загальна унія патріярха з папою стане фактом, то й московський митрополит Фотій також з цілою Московщиною піде за патріярхом.

Переговори одначе між царем Мануїлом II та папою Мартином V велися мляво та без надії на наслідки. Хоч посольства та кореспонденція між Царгородом та Римом постійно вимінювалися, Візантія все просила папу скликати Вселенський Собор в Царгороді або деінде, де була б обговорена справа церковної унії та воєнної допомоги візантійцям як невідлучні справи. Натомість папа відтягав скликання Собору, домагаючись від візантійців вперед прийняти церковну унію. Не диво, що імператор Мануїл II, вмираючи 1425 р., остерігав свого сина й спадкоємця Івана VIII не трактувати унії серйозно.⁴⁴ Брак відчуття візантійських настроїв на заході свідчить хоч би факт, що папа Мартин у посольстві до царя та візантійського патріярха послугувався найрадше Андрієм Хризобергом, візантійцем з походження, з домініканського монастиря в Галаті, що прийняв латинське католицтво. До своєї смерті папа Мартин V не скликав Собору (помер на початку 1431 р.), мабуть, боячись нового заколоту в Церкві від скликаного Собору.

Доперва новий папа Євген IV (1431-1447), вибраний в березні 1431 року, *відаважився скликати Вселенський Собор до Базилей*, де мала бути поставлена на порядок нарад також справа унії східньої та західньої Церкви біля справ гуситизму та реформи Церкви. Гусити у своїй боротьбі з німецьким елементом звертали бачну увагу на слов'янські краї; Польщу, а ще більше на українсько-білоруські князівства сильно невдоволені протегуванням латинників новоохрещеної в латинство Литви. Умірковані гусити на українсько-білоруських землях бачили в практичній церковній житті саме те, що було їх реформаторською програ-

---

⁴⁴ Флоровський А.В., *Чехи и восточные Словяне*, Прага 1935. HEYMAN G.H., *John Žižka and the Hussite Revolution*, Princeton 1955.

мою: причастя під обома видами, жонате духовенство, літургія в слов'янській мові.⁴⁵

По детронізації цесаря Жигмонта, як чеського короля з трону, Гусити звернулися до Ягайла, пропонуючи йому чеську корону. Ягайло корони не прийняв, але відіслав Гуситів до Витовта. Цей вислав до Чех Жигмонта Корибутовича, сина сіверського князя Корибута, старшого брата Ягайла. Втручання литовської католицької династії в гуситську справу викликало в католицькій Європі таке обурення, що Витовт мусів відкликати Жигмонта Корибутовича. Той одначе скоро повернув до Чех на власну руку, де став « Намісником Чеського Королівства » і помер 1435 року.⁴⁶

Недовго по Луцькій Конгресі помер Витовт (1430 р.) після останньої невдачі, погодившись з Ягайлом. Витовт був першим в історії литовцем, коли візьмемо під увагу ідеологію нинішнього литовського народу. За такого його вважають нинішні литовські патріоти. Поперше, він був охрещений в латинське католицитво і, як великий князь литовсько-руської держави, давав все й постійно першість латинським католикам на Литві, які саме тоді покидали поганство, бо головною справляньню литовською землею була Жмудь. Рівночасно Витовт постійно прямував зробити з Великого Литовського Князівства самостійну державу, тому часто входив у конфлікти з Ягайлом, який, зв'язавшись з Польщею, репрезентував інтереси Польщі. На ділі Ягайло був тільки знаряддям польської (а зокрема малопольської) шляхти, яка за Ягайла була керована краківським єпископом Збігнєвом Олєсніцким і постійно прямувала до втілення Великого Литовського Князівства з Польщею. В своїм змаганні з поляками Витовт часто послуговувався поміччю хрестоносців, тому своє католицитво не він називав, як русини називали польським (лядським) католицизмом, але німецьким католицизмом.

Прямуючи до централізації литовської держави Витовт боровся з системою українських та білоруських князівств, що на ділі переминювало Велике Литовське Князівство у федеративну державу земель під проводом Вільна. Він усував особливо більших князів і заступав їх намісниками або князями з інших земель в ролі намісників.

Володіння Витовта відзначилося прикрим упослідженням православних, даючи згоду на постанови Городельської Угоди яка вищі урядування в Великім Литовськім Князівстві застерігала тільки для католиків а православних виключала навіть від великокняжої ради. В державі де православні українці та білорусини становили близько трьох

---

⁴⁵ Грушевський М., *Історія...*, т. IV, стор. 153.

⁴⁶ Грушевський М., *Історія...*, т. IV, стор. 184.

четвертин населення такої постанови було неможливо здійснити. Однак політика католицької виключності поділила державу на два табори — більшість православних українців і білорусинів та меншість католиків литовців.

Не диво тому, що православна більшість нетерпляче ждала на смерть Витовта, а в міжчасі гуртувалася біля свого провідника, яким став Свидригайло, молодший брат Ягайла.

Свидригайло великим князем Литовсько-руської держави

Життя Свидригайла за володіння Витовта було бурхливе. Сам він, теж латинський католик, був до тої міри зрученим, що впродовж цілої своєї політичної кар'єри орієнтувався виключно на русинів, отже, на православних, понижуваних політикою Витовта та Ягайла. «Витовт, — пише Грушевський, — помер серед самого розпаду боротьби за самостійність Великого Литовського Князівства. Ця ситуація мала свій важливий вплив на справу великокняжого престолу».⁴⁷ Головним ворогом усамотінення Великого Литовського Князівства та піднесення його до гідності королівства вважали Ягайла та його польське оточення, тому до старої опозиції українсько-білоруської проти надто великого зближення з Польщею долучилась тепер також ще опозиція католицьких литовських магнатів. Тим самим Свидригайло був однодушно вибраний великим князем.

Опозиція Свидригайла проти Польщі датується від часу першого замирення поміж Витовтом та Ягайлом (1401). Свидригайло, як яркий опонент скасування князівської системи, втікає до Пруссії. Не можучи з допомогою Німецького Ордену спришити процес деградування князів, він повертається назад і годиться з Витовтом, за що дістає Сіверщину. Та вже в 1408 р. він емігрує на Московщину, однак, розчарований московськими порядками, вертається на Литву. За участь в конспірації проти Витовта він потрапляє на дев'ять літ до тюрми. Завдяки українському волинському князеві Дашкові Островському та Олександрові Носові, йому вдається втекти з тюрми у Крем'яниці до цісаря Жигмонта, який своїм посередництвом у Ягайла та Витовта поміг йому вернутися додому й дістати знову Сіверщину.

По тих переживаннях та розчаруваннях Свидригайло став обережні-

---

⁴⁷ *Codex Epistolaris saec. XV*, vol. II, p. 290. JOANNES DLUGOSIUS, *Historiae*, vol. IV, p. 418 sq. *Акты Южной и Западной России*, т. I, стор. 18, *Архив Юго-Западной России VIII*, т. IV, стор. 3 і наст. *Scriptores Rerum Prussicarum*, vol. III, p. 494.

шим, але пляново намагався здобувати собі прихильність українських та білоруських православних князів. Цю його доцільну працю здобувати прихильність русинів підкреслюють всі джерела польські та пруські. За словами Збігнева Олсеніцького в листах з 1432 р. Свидригайло, сидючи на Сіверщині, вже перед смертю Витовта «притягнув до себе потайки майже всіх православних (schismaticos) князів і бояр і прив'язав їх до себе якнайтісніше всякими ласками, а особливо обіцянками, що коли він дійде до свого теперішнього становища (великого князя), то піднесе їх віру й за їх радою буде правити».⁴⁸ На думку Олсеніцького, Русини трималися Свидригайла тому, що він обіцяв дати перевагу їх релігії та опиратися на них у своїй політиці. Русини не давали йому пізніше помиритися з Ягайлом, щоб знову у Великім Литовськім Князівстві не взяли перевагу елементи литовсько-католицькі.

І дійсно, Свидригайло не завів надій православних князів; Олсеніцькі пише далі: «Завдяки прихильності Свидригайла та його підмозі Русини вняли перевагу над Литвинами; вони мають у своїх руках важливіші міста й урядування, чого не бувало за небіжчика Витовта».

Все ж таки по смерті Витовта не тільки православні Русини, але також литовські магнати католики підтримували кандидатуру Свидригайла в переконанні, що він одинокий може бути оборонцем самостійності Литви проти виразних плянів Польщі приєднати всі землі Великого Литовського Князівства до Польщі.

Свидригайло ставив на ділі на добру карту, бо в цей час українські та білоруські землі становили культурнішу та більш освічену частину держави й своїм релігійним східнім характером були запорукою опору проти Польщі.

Та крім того, Свидригайло не мав великого державницького таланту ці культурні сили сконсолідувати й покласти їх в основу державної окремішності Великого Литовського Князівства. В додаток він був людиною поривчастою й сильно незрівноваженою, чого яскравим доказом може бути його нешочтальний крок з митрополитом Герасимом. Правда, він був оточений з усіх боків польськими інтригами, особливо серед лагідно-католицьких литовців, з якими боротися йому доводилось нелегко.

Головний закид, виставлений поляками проти Свидригайла, була його прихильність до православних. В західню Європу пускали навіть з Польщі плітки, що він покинув католицьку віру. Цей закид вдалося йому скоро заперечити своєю церковною політикою, яка відкривала для католицького світу можливості не тільки церковної унії право-

---

⁴⁸ JABLONOWSKI H., *Westrusland zwischen Wilno und Moskau*, Leiden 1955, p. 89.

славних епархій Великого Литовського Князівства, але також території Новгороду, Пскова та візантійської Церкви на новім Вселенському Соборі, скликанім до Базилеї в літі 1431 р. новим папою Євгеном IV (1431-1447). На ділі Свидригайло виявився чи не одиноким щирим прихильником церковної унії.

*Київський Митрополит Герасим (1433-1435)
та Базилейський Собор*

В місяці липні 1431 р., тобто в місяці відкриття Базилейського Собору помер у Москві митр. Фотій. Смерть Фотія стала кличем для брата померлого великого московського князя Василя I, Юрія Димитрівича, домогатися московського престолу. В самій Москві виникли неприємності, тому не було кому зайнятися висланням до патріярха нового кандидата на митрополита. Навпаки в Великім Литовськім Князівстві сила Свидригайла була велика і здавалося б незаперечна. Тому Свидригайло подбав у році 1432, щоб вислати до Царгороду на посвячення смоленського єпископа Герасима. Користаючи з безладдя політичного та церковного в Москві, Новгород Великий і Псков стали цілком по боці Свидригайла та його кандидата Герасима.

В Царгороді мусіли знати про безладдя в Москві, тому Герасим дістав легко поставлення на митрополита Київського та Всієї Руси скорше, поки підібраний остаточно в Москві кандидат на митрополита, рязанський єпископ Йона, міг прибути до Царгороду. Тим способом перший раз новелося Великому Литовському Князівству дістати Київського митрополита та Всієї Руси, що означало також юрисдикцію над епархіями московської держави, митрополита, що мав жити в Києві.

Справа церковної унії східної та західної Церкви від самого початку скликання Собору в Базилеї цікавила живо отців Собору. Пильнували тої справи візантійські представники на Соборі. Тому вже в жовтні 1431 р. Собор запропонував папі написати в справі унії до Ягайла та великого князя Свидригайла в пропозицію вислати послів на Собор.⁴⁹ Хоч відповідний лист папи не зберігся, однак можна думати, що такий лист був написаний, бо 14 липня 1433 р. Свидригайло немов у відповідь писав до Собору, що він всіма способами переконує «князів, воєвод та знатних русинів» (*principes, duces et seniores Ruthenorum*) для справи унії та висилки послів на Собор.⁵⁰ Він писав правду,

---

⁴⁹ MANSI, *Collectio Conciliorum*, vol. XXX, p. 627.

⁵⁰ JABLONOWSKI H., *op. cit.*, p. 90.

бо ще скорше, в березні того ж року, якісь прибічники Свидригайла, що назвали себе « князі, шляхта, бояри, воєнні люди, міста та міщани руських земель » (*principes, nobiles, boiari, militares, civitates et oppidani terrarum Russiae*) писали до Собору в справі церковної унії.⁵¹

Псковські літописи записали, що митр. Герасим зараз по повероті з Царгороду мав 1434 р. підтримати ініціативу Свидригайла й вислати послів до Базилей.⁵² В 1434 р. митр. Герасим практично виконував також свою юрисдикцію і над Церквою Новгороду Великого, для якого він висвятив архієпископа Евтимія, якого довго відмовлявся святити Фотій.

В міжчасі у Великим Литовським Князівстві була зорганізована змова поляків з ціллю повалити Свидригайла з велико-княжого престолу й поставити на його місце Жигмонта Кейстутовича, молодшого брата Витовта. Змова поставила собі ціль через повалення Свидригайла повалити велике значення українсько-білоруських князів та повернути до постанов в Городді. Полякам вдалося прихилити на свій бік латино-католицьку шляхту литовської національності та деяких руських князів, залежних від Польщі. Поміж князями головою заговору був князь Семен Гольшанський, стрийко третьої жінки Ягайла Соньки Гольшанської. Змова, що зреалізувалася на початку 1433 р. відбилася на плянах церковної унії, що її підготовляв Свидригайло з допомогою руського Ордену, з ним союзного. На Свидригайла посилалися обчєрнення з боку його політичних противників, що, підтримуючи Русинів, він покинув Католицьку Церкву. Щоб підтримати цей наступ, православні та католицькі прихильники Свидригайла, зібрані в березні 1433 р. у Витебську, вислали до Собору в Базилей декларацію, в якій заперечили обчєрнення, кинене на Свидригайла. У своїм листі вони писали, що Свидригайло не тільки сам був і залишився католиком, але що працює ревно над творенням церковної унії православних України та Білоруси з Римським Престолом. Православні учасники конференції у Витебську заявляли відразу охоту приступити до церковної єдності.⁵³ Декларацію католицької лояльності Свидригайла підтримав Німецький Орден.⁵⁴

Після тої вступної акції Свидригайло безпосередньо звертається до папи Євгена IV, нав'язуючи переговори в справі висилки дипломатичного, а потім церковного посольства до Базилей. До того листа Свид-

⁵¹ Псковські літописи, изд. А. Насонова.

⁵² *Veterum Scriptorum amplissima collectio* (ed. Martène et Durand), Paris 1733, vol. VIII, p. 575. НАЛЕСКИ О., *From Florence...*, p. 40.

⁵³ АММАН, *op. cit.*, p. 128.

⁵⁴ *Concilium Basiliense*, vol. II, p. 430 sq.

ригайла майстер хрестоносців від себе додав листа поручаючи папі заходи Свидригайла.⁵⁵ Ініціатива Свидригайла живо зацікавила папу Євгена IV, і на неї він відповів двома актами, дня 20 жовтня 1434 р. Першим листом папа домагався, щоб Свидригайло скликав у себе Собор помісної Церкви православного духовенства, який виніс би формальну постанову про охоту приступити до церковної унії з Римською Церквою; самі умовини унії оформляться в Римі.⁵⁶ Рівночасно для безпечного переїзду до папи посольства Свидригайла та митрополита Герасима в його духовенством папа виставляє два листи безпечного переїзду (Глейти). Перший лист безпечного переїзду був владжений для послів «Болеслава (Свидригайла), які плянують прибути до папи «у важливих справах у зв'язку із справою нашої віри та Римської Церкви». Другий лист безпечного переїзду папа виставив для Герасима, київського митрополита, та його послів в числі до сорока. Обидва листи були важні принайменше на один рік.⁵⁷ Видані папою документи свідчили, що в Римі трактували плян церковної унії Київської Церкви в Римом серйозно. Унією Київської Церкви цікавився передовсім голова Собору кард. Цезаріні.

Серйозно задумана акція Свидригайла примусила Польщу та суперника великого литовського князя Свидригайла, Жигмонта Кейстутовича, теж взяти участь в Базилейськiм Соборі, 5 листопада 1434 р.⁵⁸

Ініціатива церковної унії Київської Церкви в Римом вислизнула формально з рук Польщі та її протеґованця на Литві Жигмонта Кейстутовича, а перейшла цілком у руки митр. Герасима та його великого литовського князя Свидригайла. Церковна унія перестала тепер бути політичним козирем у руках Польщі в її користь, тому польський уряд по смерті Ягайла (1434) та Жигмонт Кейстутович всупереч своєму становищу на Констанцькiм Соборі стають противниками пляну церковної унії. *А Жигмонт, великий князь литовський, залишився аж до своєї нагальної смерті ворожим до церковної унії*.⁵⁹

Жигмонт Кейстутович, підтримуваний спершу Ягайлом, а по його смерті за володіння малолітнього Володислава, краківським урядом кер-

---

⁵⁵ JABLONOWSKI H., *op. cit.*, p. 91.

⁵⁶ *Epistolae Pontificiae...*, *op. cit.*, vol. I, p. 44. *Doc. Pont. Rom. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 112.

⁵⁷ *Concilium Basiliense*, vol. V, p. 106 sq., Basel 1904. *Tagebücher und Akten*.

⁵⁸ AMMAN, *op. cit.*, p. 128.

LEWICKI A., *Powstanie Swidrygielly*. *Rozpraw. Akad. Umiej.*, t. 29, 1892.

⁵⁹ БАРВИНСЬКИЙ Б., *Жигмонт Кейстутович*, Жовква 1905.

мованим Збігнєвом Олєсніцьким, зрозумів, що засадами Городельської Угоди щодо православних він не зможе притягнути на свій бік нікого з православних князів. Тому в році 1434 він видав привілей, який ще раз потвердив привілей Ягайла з 1432 року. Той привілей майже зрівнював православних Великого Литовського Князівства з католиками, хоч формально постанов Городельської Угоди не відкликував. Це давало часом й пізніше підставу покликуватися на акт Городельської Угоди.

Проти Свидригайла розпочав тепер краківський уряд плянову підпільну роботу на терені Великого Литовського Князівства, щоб перетягнути на сторону Жигмонта найперше литовське католицьке панство, а також і деякого з руських князів. Рівночасно з допомогою Польщі Жигмонт розпочав воєнну акцію проти Свидригайла. В цій ситуації Свидригайло міг підозрівати зраду з усіх боків; брак у нього духової рівноваги присмішив його надіння. Він став підозрівати також митрополита Герасима, що він підготував зраду в користь Жигмонта. Митр. Герасим був з походження москвичем, тому підозріння могло мати основу. Важко ствердити, чи Свидригайло мав певні докази зради митрополита, чи це було тільки підозріння. Все ж таки важливі докази мусів він мати, коли відважився на такий незвичний крок. Свидригайло наказав митрополита, свого ставленика, ув'язнити в Смоленську, перевезти його до Витебська й там його спалити на кострі (1435). Не треба хіба казати, що цей крок великого князя, приятеля православних, мусів викликати гнітюче враження серед православних України, Білорусі, Новгороду Великого та на Московщині, бо Герасим був митрополитом Всієї Руси. Вістка ця мусіла дійти й до Риму та на Базилейський Собор, де скоро сподівалися приїзду митрополита на чолі більшої делегації для розмов у справі церковної унії. На ім'я митр. Герасима папа Євген IV видав був для тої делегації глейт вільного переїзду.

Свидригайло стратив видно цілком рівновагу духа, коли пустився на таку відплату, навіть коли б мав певні докази вини митрополита. Що завело в таким випадку митр. Герасима, москвича з походження, в один табір з латинниками? Можна догадуватися, що він потаємно був ворогом церковної унії, і це протиріччя до унії звело його до одної спілки з латинником Жигмонтом Кейстуговичом, постійним ворогом церковної унії, як це побачимо з його ворожого ставлення до митр. Ізидора.

Цей непочитальний крок Свидригайла скоро використав Жигмонт та поляки, які вислали більше військо проти Свидригайла, що тримався ще тільки на Білій Русі. Навіть Полоцьк, постійна вірна опора Свидригайла, пошав у руки поляків та Жигмонта. Восени 1435 р. Свидригайло потерпів повну поразку над рікою Свєнтою, після чого вже не піднісся. Жигмонт Кейстугович став великим князем, а Свидригайло зник з по-

літичного обрїю Великого Литовського Князівства. Зробивши в краківському урядом умову, він дістав маєтності в Галичині. Півніше дістав ще князівство луцьке й до смерти (1452) жив на Волині. З його прихильністю до церковної унії стрїнемося ще пізніше.

Також і його противник Жигмонт не втішався довго велико-княжою гідністю. За тогочасними джерелами — це мала бути людина прямо страшна, в тиранськими інстинктами; до речі в боротьбі проти Свидригайла він опирався на дрібній шляхті, а навіть на нешляхоцьким елементі. Тому боротьба поміж Свидригайлом та Жигмонтом за владу великого князя носила не тільки характер боротьби східних християн проти латинників, але також характер соціальної боротьби — вищої княжо-магнатської верстви, яка стояла за Свидригайлом проти соціально нижчих шарів населення Великого Литовського Князівства. В році 1440 проти Жигмонта зробила заговор група магнатська з-поміж Русинів і його вблиди, не можучи зносити його тиранства, як це вбивство опраздують сучасні джерела.⁶⁰

Падіння Свидригайла, беручи з церковного становища, було великою страатою для поєднання Церков, бо політичні обставини в Великим Литовським Князівстві були тоді пригожі для церковного поєднання Київської Церкви, тобто єпархій України, Білорусі, а навіть Новгороду Великого з Апостольським Престолом. Поперше, плян церковної унії вийшов тепер від великого князя, який підтримували в більшості князі та великі бояри України та Білорусі, отже, православні прибічники Свидригайла. Яке було справжнє становище самого митр. Герасима до Церковної унії, не знаємо. Проф. Амман думає навіть, що Герасим мав якісь зв'язки з московськими єпископами і тому не був прихильником унії. Це цілком можливе. Натомість прихильником церковної унії з переконання до самої смерти (1452) був Свидригайло.⁶¹

З сусідних католицьких країв тим разом не Польща (як було за Цамблака), тільки пруський Орден, став речником, що рекомендував на Базилейським Соборі митр. Герасима та Русинів. Німецький Орден ані не мав пляну, ані амбіції ширити на Україні та Білорусі таку унію, яка накидала б українським та білоруським православним латинський обряд, як засіб польщення українських та білоруських земель. Отже, релігійна атмосфера тепер була яснїша та більше вселенська, бо була запурука, що серед православних той плян церковної унії не буде викли-

---

⁶⁰ АММАН, *op. cit.*, p. 128-129.

⁶¹ Там же.

кати підозрінь, що за церковною унією криється на ділі польська політична латино-польська експансія на східні землі, в першу чергу на Україну. Їх Польща усіма засобами прямувала приєднати до Польщі, що й остаточно зробила в політичній Люблинській Унії 1569 р.

Раз ця позірно католицька місія на сході вирвалася з рук Польщі, так тепер влада польсько-литовської держави, проваджена кард. Збігневом Олєсніцьким, стає виразним противником церковної унії, провадженої під новим аспектом; це стверджує німецький єзуїт, історик Церкви східніх слов'ян, проф. Амман. На Базилейськiм Соборі все ж таки справа загальної церковної унії поступала наперед. Підтримувала її тепер група духовників під проводом учених гуманістів: Ісидора, ігумена монастиря св. Димитрія в Царгороді, Виссаріона та інших, а вкінці й самого патріярха Йосифа II. З політичних рацій, як усе бувало до-тепер, церковну унію підтримував гаряче цісар Іван VIII Палеолог.

Вже від самого початку відкриття Базилейського Собору нав'язалися живі зв'язки поміж Собором та візантійцями. Це знову давало підставу папі Євгенові IV бути неспокойним, чи Собор не схоже і в справі унії із східними піти своїм шляхом понад голову папи, тому папа та італійські кардинали були за перенесенням Собору до Італії прямо для вигоди греків, яким доступ морем був легкий до будь-якого прибережного міста в Італії. Частина Собору, між ними й представництво Польщі, чинило опір тому. Тим самим уже наперед закроювався конфлікт між папою та частиною Собору. Вкінці папа таки рішив перенести Собор до Феррари в Італії.

В той час була теж необсаджена Руська Митрополія, де вже тепер була головна база східнього православ'я. Тому з огляду на близьке трактування справи церковного об'єднання було для патріярха кінечним обсадити престол Руської митрополії відповідною людиною, здібною провадити справу церковного поєднання.

Призначення Герасима, кандидата Великого Литовського Князівства, на престол Митрополита Київського та Всеї Русі, вдалося патріярхові через непорядки на московськiм князівськiм престолі. Тепер становище в Москві змінилося. Кандидат на московськiй престолі Юрій Димитрієвич помер, і Василій II, хоч осліплений, засів певно на московськiм престолі. Молодий князь та боярська рада вирішили знову вислати до Царгороду на поставлення в митрополити давного кандидата рязанського єпископа Йону. Коли ж він прибув 1436 р. до Царгороду, застав там справу Київської Митрополії вже вирішену. Патріярх Йосиф II вже вирішив, що Київськiм Митрополитом та Всеї Русі буде ігумен Ісидор з свято-димитрієвського монастиря в Царгороді, з огляду на близькі переговори в справі церковної унії з Католицькою Церквою на Соборі.

7. РОЗДІЛ

ВІД КОНСТАНЦІЇ ДО ФЛЬОРЕНЦІЇ

Цісар німецький Жигмонт, головна рушійна сила в скликанні Констанцького Собору, був братом чеського короля Вацлава, який не був таким ревним прихильником чеського національного руху, як їх батько Карло IV, то все таки під його володінням чеський національний рух мав свого окремого національного короля. Вацлав помер 1419 р., а претендентом на чеський престол став цісар Жигмонт, що знову мав сполучити цісарську корону з короною чеського королівства, яке вважалося складовою частиною Святого Римського Цісарства Німецького Народу.

В Чехах головну вину за спалення Гуса в Констанції складали на цісаря Жигмонта. Йому вони закидали ще й віроломство; що мимо цісарського глейту вільного переїзду Гуса з Праги до Констанції, цісар наказав Гуса ув'язнити та по церковнім його присуді, як цивільна влада, спалити. Цісар твердив, що Гус мав тільки запевнення вільного переїзду до Констанції, а не запевнення безпеки від наслідків церковного присуду, які все виконувала цивільна влада. Та в публічній чеській opinіі цісар Жигмонт став винуватцем смерти Гуса.

Цісар Жигмонт був вихований в німецькім оточенні й тому на терені Чех теж сприяв німцям так само, як він був постійним опікуном німецьких лицарських орденів Пруського та Лівонського, ворогів слов'янської Польщі та Литви. *Тому по смерті короля Вацлава проти Жигмонта вибухла чеська національно-церковна революція, відома під назвою Гуситизму.* Гусити за ніяку ціну не хотіли допустити Жигмонта на чеський престіл. Чеські гусити почали шукати кандидата на чеський престіл в слов'янськім світі. Найбільше підхожим для них був польський король Ягайло або Витовт, провідники погрому німецького пруського Ордену під Грунвальдом. Гусити зокрема зацікавилися православним світом України та Білоруси, шукаючи там союзників і проти Риму й проти німецького наступу на чеський народ.¹

¹ Флоровский А.В., *Чехи и Восточные Славяне*, Прага 1935, Slovansky Ustaw. Prace, vol. XIII.

Гуситизм та українсько-білоруські християни

Чеська корона усеїхалася Ягайлові з політичних причин: це ж було б створення могутнього бльоку Чехії, Польщі та Великого Литовського Князівства, основу проти германського світу та Москви. Та з другого боку, ціла східна агресивна політика тодішньої Польщі, проваджена на ділі канцлером, краківським єпископом Збігнєвом Олесніцким, ставила карту на свою католицьку місію на сході. Польща постійно апелювала до католицького світу йти з допомогою католицькій Польщі наvertати « схизматиків невірних » українців та білорусинів. Погодити похід на схід для наvertання « руських схизматиків » на римо-католицтво з переговорами з гуситами « найгрізнішими єретиками » Католицької Церкви, за словами папи Мартина V, було важко.² Все ж таки Ягайло спершу став переговорювати з гуситами, доки папа Мартин V не скарґав його гострими словами, осуджуючи його як такого, « який змовляєтєся з єретиками ».³

Це приневолило Ягайла перервати всякі зв'язки з гуситами й звернути чеських послів до Витовта. В літі 1421 р. Витовт нав'язав переговори з проводом гуситів, що скликали свій сойм до Часлява й там формально детронізували цїсаря Жигмонта. На сойм приїхав посол Витовта Вишек Рачинський. Витовт, не хочучи залишити писемних слїдів своїй протиримськїй роботї, переказав усно чеським гуситам свою готовість прийняти чеську корону. Скоро прибув до Чехії висланик Витовта князь Жигмонт Корибутович, братанок Ягайла, який формально був охрещений в латинськїм католицтві, але вихований в православнїм дусї. Його батько Дмитро Корибут був чернїгівським князем. Тепер Корибутович явно став на чолї гуситського руху, як вибраний намісник (sprawce) чеського королївства.⁴

Чехи прийняли його спершу з ентузіазмом не тільки як оборонця « слов'янського кореня », але також як оборонця « Чотирьох артикулів всякої Божої правди... докваної святим писемом ».⁵ Таке глибоке заглиблення Витовта виразно в справу релїгійного гуситизму його занепокоїло, бо він розумів, що скоро він буде мати проти себе цілий католицький світ, а передовсім німців та цїсаря Жигмонта, з якими він не хотїв зривати. Навпаки, плянуючи ще більше усамостїїнитися як володар Литви проти Польщі, двї німецькї сили, Пруський Орден та цїсар Жигмонт, могли бути його союзниками проти Польщі. Тому, щоб закри-

² *Codex Vitoldi*, op. cit., p. 481-484.

³ Індем, « qui machinatur cum hereticis », p. 551-552.

⁴ Флоровский А.В., *тїїр цит.*, стор. 285.

⁵ Там же, стор. 286. « Všechny prawdy Bozie... a dovedeny Pismem svatym.

ти дійсне обличчя своїх переговорів з гуситами, він звернувся до папи Мартина як посередник замирнення гуситів в Римом, одначе папа не прийняв посередництва Витовта.⁶

В році 1422 папа поставив до Витовта рішуче домагання відкликати з Чехії Корибутовича. В році 1423 Витовт погодився з цісарем і відкликав Корибутовича з Чехії, а навіть оголосив гуситам війну.⁷ Корибутович повернувся в Чехії, але через кілька місяців він повернувся на власну руку з Польщі до Чехії, потягнувши за собою багато поляків-добровольців, приятелів гуситизму.⁸

Фактом є, що в Польщі тоді гуситизм мав багато прихильників серед католиків поляків, але передовсім серед православних українців із західньо-українських земель. В році 1424 Ягайло одружився останній раз, а його жінкою стала руська княжна Сонька (Софія) Гольшанська. Рід Гольшанських тримався східного християнства й тим самим на Вавель в характері королеви католицької Польщі прибула православна княжна, яка формально стала католичкою. В Кракові відбулася урочиста коронація Соньки на королеву Польщі. Це старалися використати гусити, які в православнім слов'янським світі бачили своїх союзників. Тому використовуючи близьке посвоячення Корибута з Ягайлом (стрийком), вислали на коронацію Корибута, щоб в новій королеві знайти свого прихильника. Сонька стала справді покровителькою гуситів, а навіть Ягайло під кінець життя «зм'як супроти гуситів», на думку Грушевського, під впливом молоді жінки Соньки.⁹

Перед Римом та цісарем Ягайло виправдувався, що він не має зв'язків з Корибутовичем, якого назвав скитом та варваром (*scita et barbarus*). На Жигмонта Корибутовича посипалися з боку короля кари, конфіскації майна та позбавлення прав.¹⁰ В очах католицького світу та Риму Витовт став тепер кращим католиком, ніж старий Ягайло. На ще більшу компромітацію Ягайла перед папою та цісарем наразив Корибут, який повертаючись з коронації в Кракова, встиг потягнути за собою до повстанчої гуситської армії великі відділи польського війська, зібрані до походу на гуситів.¹¹

Помітно, що між тим формально польським військом головна ча-

---

⁶ Там же, стор. 288. *Codex Vitoldi*, op. cit., p. 585.

⁷ *Codex Vitoldi*, op. cit., p. 632-633.

⁸ DŁUGOSIUS J., *Historiae*, vol. IV, p. 328-329. «Collecta numerosa Polonorum colluvie». Флоровский А.В., *мір цум.*, стор. 292.

⁹ Грушевський М., *Історія...*, т. V, стор. 62.

¹⁰ *Codex Vitoldi*, op. cit., p. 656-657.

¹¹ *ІВІДЕМ*, p. 657-58. Флоровский А.В., *мір цум.*, стор. 311.

стина була складена з жовнірів, з трудом звербованих в Галичині, отже, з православних українців.

Духові зв'язки західних українців з чеським національним та релігійним рухом не були зовсім нові. Вони не народилися доперва по спаленні Гуса. Чеські впливи продіставалися на українські, а передовсім на західньо-українські землі через празький університет, на який приїздила студіювати багатша молодь з українських земель, остаточно прилучених Ядвигою до Польщі, тобто по 1387 р. Спершу молодь з тих земель приїздила, мабуть, до краківського університету, заснованого ще Казимиром 1364 р. Однак краківський університет скоро підупав і обновив його доперва Ягайло 1400 р. Тому молодь, яка мала амбіцію здобути кращу науку, переїздила по початкових студіях в Кракові до кращого празького університету, щоб там досягти вищій ступеня — магістра.

Професор празького університету Андрій з Броду (помер 1427 р.), сучасник Гуса, теж професора празького університету, у своїй академічній мові, перераховуючи народи, що їх діти студіюють у Празі, згадує також українців (Rutheni).¹² В році 1408 перед іспитовою комісією празького університету, в якій засідав навіть проф. Іван Гус, складала іспити в році 1382 магістер Іван зі Львова, а в році 1396 Франціск зі Львова (Joan de Lemberg, Franciscus de Lemberg). Ім'я першого магістра Йоан говорило б, що це був львівський українець, другого, що це був львівський німець. В році 1445 був записаний до празького університету, видно для вищих студій, Мартин з Перемишля (Martinus de Przemyslia). До празького університету він прибував уже як «краківський магістер» (Magister cracoviensis).¹³ Тому можна догадуватися, що до Праги він прибував для якихсь спеціальних студій або для здобуття ступеня доктора, в середні віки рідкого ступеня.

Флоровський глушно вказує, що нам збереглися в актах Карлового університету тільки імена градуантів, починаючи від магістра, але не збереглися куди численніші імена студентів нижчих ступенів т.зв. «загальних студій» (studium generalium), яких могли бути десятки з українських земель.¹⁴

В році 1397 Ядвига закупила в Празі дім для студіюючих з Литви, названий Брусалимом. Це була т.зв. Колегія Литовська, призначена для 12 студентів з Литви, передовсім католиків. Однак ця колегія не

---

¹² THEINER A., *Monumenta Hist. Poloniae*, vol. II, p. 164. Флоровський А.В., *твір цит.*, стор. 338.

¹³ Флоровський А.В., *твір цит.*, стор. 337.

¹⁴ Там же, стор. 336-337.

все була повна, тому могли там бути також українці, передовсім із західно-українських земель. Дослідник Гуса Первольф, на основі ним досліджених документів, твердить позитивно, що Гус знав студентів русинів (українців).¹⁵

Ідеї, що ними перейнявся Гус і які на Соборі в Констанції довели до криви, ширилися в Чехії вже в останніх двох десятиліттях XIV та перших — XV століть. Вони поволі прибирали характер релігійної опозиції проти тодішньої дійсності в католицькій Церкві на заході та рівночасно набирали сентименту гостроти на підложі чеських національно-політичних амбіцій. Радикальні національно-релігійні та соціальні погляди чеських академічних кіл продіставалися на українські землі під Польщею далеко легше, ніж деінде, бо тут стикалися українські православні з подібною римо-католицькою дійсністю тих часів, що приходила на українські землі. Ця римо-католицька дійсність була інструментом упослідження людей та установ українського християнства. На додаток до ала в дійсності римо-католицьку дійсність на українських землях тільки на верхах репрезентували поляки, а в щоденному житті, як для прикладу у Львові, німецькі католицькі колоністи. Коли ж у Чехії прийшло до гуситської кризи, зверненої проти німців, то тоді симпатії західних українців мимоволі ставали по боці протинімецьких гуситів, маючи у себе своїх німців.

Через університетських студентів продіставалися на українські землі під Польщею, а також у Велике Литовське Князівство, чеські літературні впливи. Ми зустрічаємо в першій половині XV стол. прями переклади з тодішньої чеської мови. Тоді в'явився відомий по нинішні часи твір: «О Сивилле Пророчици Сказаніе», зукраїнізований пізніше як «Пророцтва Сибілли». Чеського походження є також твір «Житіє Св. Олексія, чоловіка Божого». Хоча ці твори не містять якихсь прямих гуситських ересей, але вони мають характер позацерковний, наближений до старої апокрифічної літератури. В них відзеркалені тільки погляди гуситів на правдиве християнське життя. Через чеську редакцію продістався тоді західно-європейський твір «Люцидаріус» — «Луцидарій», що говорить про устрій світу. Через чеську редакцію продісталася також тоді на Україну героїчна повість західного походження «Повість о Брунцвизи королевици».

Було вже згадано вище, що Корибутович був у силі потягнути за собою військо для гуситів, приготоване на війну проти гуситів. Припадково нам збереглися документи про нове утяжливе вербування польського війська в Галичині проти гуситів. Мабуть, для прискіпшення

---

¹⁵ Там же, стор. 340.

вербування того війська сам Ягайло прибув до Галичини та в дні 27 травня та 2 червня 1423 р. видав в Тереховці два листи, немов відозви до галицьких українців. У своїм першому листі Ягайло пише таке: « Наші, і то передовсім уродженці Руської Землі, і наші шляхоцькі родини проти нашого знання та волі » перейшли на бік Корибутовича.¹⁶ В другому листі король стверджує, що заклик старости Спитка Тарновського вступати за гроші до нового війська проти гуситів мав дуже слабкий відгомін.¹⁷ Все це сказане свідчить, що не тільки галицькі уродженці українці, але навіть польські шляхоцькі родини, поселені в Галичині, симпатизували в гуситами.

В році 1431 новий папа Євген IV постановив скликати новий Собор до Базиліє; тоді поляки, щоб виявити добру волю, улаштували в Кракові богословський диспут з чеськими гуситами в надії, що може їм удасться поладнати ту болючу для Католицької Церкви ересь. Диспут ні до чого не довів. Чехи та Корибут покинули Краків з різкими погрозами під адресою Польщі та Збігнєва Олєсніцького.¹⁸ В листі до Базилійського Собору, на адресу його передсідника кардинала Цезаріні, Олєсніцькі, здаючи звідомлення з усього, що Польща зробила в гуситській справі в користь Церкви, дивно в'яже стисло гуситизм з православієм польсько-литовської держави. Згадавши про небезпеку гуситизму і для Польщі, він пише: « Загрожують нам, одначе, багато еретики та схизматики руські, які йдуть за грецькою вірою; вони у многім, як видно з многих артикулів, згідні з чехами, як щодо Причастя під обома видами, вбожеством духовенства та іншими численними забобонами, в додаток мають одну мосу ».¹⁹

Насувається питання, чи керманіч польської державної політики мав підставу то говорити, чи це було тільки застрашення отців Собору « схизматиками », яких можна тому в польській державі унослідкувати. Розбираючи релігійно-національну програму гуситів, слід признати, що Олєсніцькі говорив правду. Під релігійним оглядом так звані « Чотири артикули Празькі », яких сповнення гусити домагалися від

---

¹⁶ Ягайло пише: « Nostri et praesertim terrae Russiae indigenae et nobiles familiares nostri contra nostram scientiam et voluntatem... » перейшли до Корибута. *Codex Vitoldi, op. cit.*, p. 588.

¹⁷ *Codex Epistolaris saeculi XV*, S. I, p. 56-57.

¹⁸ Długosius J., *op. cit.*, vol. IV, p. 339-340.

¹⁹ Олєсніцькі пише про загрозу в Польщі: « sed magis ab hereticis et schismaticis Ruthenis, fidem Graecorum sectantibus, qui inter se videntur de multis articulis, videlicet communiōne utriusque speciei, paupertate cleri et aliis multis superstitionibus concordare cum Bohemis et sunt unius ydiomatis ». *Codex Ep.*, s. XV, *op. cit.*, vol. II, p. 289.

Риму, то виключно догматичні справи, які в більшості покривалися з практикою східньої Церкви. Ними були: Причастя під двома видами, жонатє духовенство, слов'янська літургічна мова. Цікаво, що Олєснічкі згадав також убогість духовенства. Хоч східня Церква не ставить це як канонічну вимогу, але через соціяльне упослідження українців у Польщі, їх духовенство в дійсності було далеко більше вбоге, ніж латинське.

Досліди над історією формування гуситської ідеології ще за життя Гуса виявляють, що ці практики східньої Церкви гусити, мабуть, таки взяли від східньої Церкви. В гуситизмі величезну роль відігравав чеський націоналізм, який у боротьбі з наступом германізму на Чехію, шукав опертя у слов'янськїм світі. Слов'яни, крім Польщі та менших народів серед полудневих слов'ян, були східнього слов'янського обряду, тому вони були немов народними союзниками чехів. Згадано було вище, що по приході Корибута до Чехії, вони цінили його слов'янський характер — «слов'янський корінь». Історія гуситизму відкриває, що цей слов'янський східньо-християнський корінь Гус та його школа, студіювали далеко перед трагедією Гуса на Констанцькїм Соборі.

Справою східніх слов'янських християн Гус зацікавився безпосередньо по розгромі Німецького Ордену під Грунвальдом (1410).

В лютім 1411 р. Гус пише листа до короля Яг'айла, в якїм вітає його з нагоди перемоги над німцями. В дні 11 червня він пише знову до Яг'айла та до цісаря Жигмонта, закликаючи їх спільно підняти боротьбу з неморальністю духовенства.²⁰ А ще в наступнім (1413) році він висилає на Білорусь свого приятеля, одностумця, дещо молодшого від нього, духівника Броніма з Праги, згодом теж спаленого в Констанції. Коли по спаленні Гуса також Бронім з Праги був поставлений перед духовний трибунал, то якісь свідки русини з Угорщини свідчили проти нього, що Бронім мав симпатії до православія русинів, згідно з обвинувачуванням духовного прокуратора.

Поїздка на Білорусь у східньо-християнські землі Броніма з Праги звернула на себе увагу німецьких професорів ще того самого року (1413). Проф. Зібарт з віденського богословського факультету закидав Бронімові, що він їздив до Витовта «до королівства слов'янського, щоб підривати віру краківського короля та його брата (Витовта)». В обороні Броніма виступив Гус, який писав під адресою Зібарта: «Це ти, професоре, не є професором святої теології, але негідного обчернювання».²¹

²⁰ Флоровский А.В., *твір цит.*, стор. 344-345.

²¹ Флоровский А.В., *твір цит.*, стор. 346-347.

Витовт приймав Єроніма зичливо; їздив з ним по Білій Русі. Єронім ганив Витовта за те, що він навчений лагінськими духовними твердив, що православних, які переходять на католицтво, треба перехрещувати.²²

Повертаючись з Білоруси до Праги, Єронім став симпатиком православних, запустив бороду. Саме такі речі закидав йому акт обвинувачування на Соборі, а саме немов Єронім мав говорити, що « руська секта та віра невірного народу була і є досконалою та що русини є добрими християнами ».²³ Про самого Єроніма один чеський документ пише, як він набрав свою науку школи та життя: « в Парижі, Гайдельбергу, Кольонії, Празі, у Відні, на Угорщині, на Русі і в Констанції ».²⁴ Це останнє є, очевидно, гіркою сатирою. Дослідник Гуса Гільфердінг прямо твердить, що Єроніма вислав у православні краї сам таки Гус.²⁵

Немов живим символом того східнього християнства поміж гуситами був спершу князь Корибутович. Але, як звичайно, того роду релігійно-національні рухи скочуються щораз більше в бік скрайности, прибираючи звичайно соціально-радикальний характер. Так само було з гуситизмом. Гусити розколотися на радикальне крило — таборитів під проводом Жіжки та умірковане зване утраквістами, бо їх головним домаганням було Причастя під обома видами. Серед того розбиття опинився чужинець, Жигмонт Корибутович, формально навіть римо-католик. В листі до Витовта вже 1426 року він писав: « Шляхом тиранства нічого доброго не можна зробити, хіба знищення та страшне проливання християнської крові, як також тяжкі воєнні нещастя ».²⁶

Корибут шукав замирення з папою, але без кашітуляції гуситів. Папа навіть прихильно поставився до того його кроку. Корибутович уже був навіть попросив авдієнцію у папи для своїх представників та чехів.²⁷ Одначе гуситські радикали визнали це за злочин, ув'язнили його прихильників, а навіть самого « управителя чеської землі » ув'язнили в замку Вальдштайн біля Турнова.

На цім покінчилася його політична кар'єра як управителя чеської землі. Все ж таки з прихильности до гуситів він пізніше наблизився

---

²² HORST JABLONOWSKI, *Westrussland zwischen Wilno und Moskau*, Leiden 1955, S. 76. Флоровский А.В., *мєір цум.*, стор. 347.

²³ Там же, стор. 349.

²⁴ Там же.

²⁵ Там же, стор. 351.

²⁶ Корибутович писав: « per viam tirranidis nihil boni poterit efficere nisi strages et sanguinis christiani horrides effusiones et graves bellorum tempestates. *Codex Vitoldi*, *op. cit.*, p. 717-718.

²⁷ *Codex Epistolaris s. XV*, vol. II, p. 200-202.

до Свидригайла, коли цей став великим князем, постійно підтримував його як союзник і згинув у бою над рікою Свентою (1435).

Умірковані гусити погодилися з католиками; радикальні — продовжували існувати як громади «чеських братів» аж до нової хвилі релігійних ересей, до реформації з перших десятих XVI стол.

Гуситські війни та гуситська ересь при все ще існуючій фронті Базилейського Собору проти папи, поширені в сусідних краях, що межували з балканським півостровом, ставали тим чинником, що паралізував сили західного католицького світу в час, коли турецька навала заливала балканський півостров та щораз тісніше затискала петлю довкола шиї репток візантійської держави, Царгороду. Церковне поєднання східної Церкви із західною вважалося в Царгороді одинокою допшкою рятунку.

Митрополит Київський і Всієї Русі Ісидор (1436-1458)

Через трагічну смерть митр. Герасима звільнився в 1435 р. престіл Руської митрополії. В Москві тоді вже настали впорядковані відносини, й московський князь подбав, щоб його кандидат Йона став митрополитом. Та коли московський кандидат прибув в 1436 р. до Царгороду, справа митрополії була вже вирішена; патріарх Йосиф II призначив на Руську митрополію грека Ісидора. Призначення Ісидора, ігумена монастиря св. Дмитрія в Царгороді, було майже церковною та державною konieczністю для візантійського патріарха та цісаря з багатьох причин. Становище візантійської держави стало таким уже грізним, що церковна унія, а через неї військова допомога католицького заходу стала справою життя та смерті.

І для Візантії, і для тривалости справи церковного замирення приязне наставлення для тої справи московської та українсько-білоруської Церкви було конечне. Це все міг зробити тільки Ісидор у ролі митрополита київського та Всієї Русі. Митрополит Ісидор був уже відомий з своїх проунійних переконань. Ще в році 1434 цісар вислав його на Собор до Базилеї, щоб там актуалізувати справу унії. На привітну промову голови Собору кард. Цезаріні Ісидор відповів промовою, в якій виявився гарячим прихильником поєднання Церков. Він говорив, що пора тепер вельми пригожа до реалізації такого великого діла. Він звертав увагу Собору на те, що юрисдикція візантійського патріарха простягає на великанські простори східної Європи аж до «гіпербороейських гір» (Уралу). Вже тоді Ісидор звертав увагу на значення для поєднання Церков всіх країн Руської митрополії.²⁸ «Унією церковною, — го-

²⁸ *Concilium Basiliense*, ed. T. Haller, vol. III, p. 148, 151, Basel 1900.

ворив Ісидор стилем гуманіста, — буде збудований великий пам'ятник, який буде суперничати з Колосом Родосу, якого вершок досягне небес та якого блиск буде видний на сході та на заході».²⁹ По безуспішних дискусіях щодо місця Собору, отці Собору вирішили, що по полагодженні гуситських неспокоїв вони візьмуться до справи греків. Присутні там грецькі делегати з партії зельотів були глибоко ображені тим, що їх, православних християн, поставили нарівні з «гуситськими еретиками». Правда буря вибухла в Царгороді, коли вістка про це дійшла до імператорської столиці.³⁰

Висвячений на київського митрополита Ісидор скоро вибрався разом з нецеставленим московським кандидатом Іоною до своєї митрополії. Він прямував прямо до Москви, дотеперішнього осідку Київського Митрополита та Всєї Руси. Він оминув зовсім українські землі та Київ, де тоді перебував Свидригайло, постійний прихильник унії. Причини, чому він не спинився в Києві та на Україні, могли бути різні. Прикрий кінець його попередника Герасима мусів викликати непрямні почування у самого митрополита Ісидора, щоб стрінутися тепер із Свидригайлом. Він волів з московського обсерваційного становища орієнтуватися в ситуації. Другою й то найважливішою причиною було те, що великим князем тоді фактично був уже переможний Жигмонт Кейстутівич, який, ображений пронимецьким становищем папи Євгена IV та Собору, став тепер рішучим противником церковної унії та до самої своєї нагальної смерті ставив їй перешкоди.

Зустріч Ісидора з Свидригайлом чи з якиминибудь іншим його прибічником, яких тоді на українських землях було багато, була б тільки ще більше погіршила ставлення великого князя Жигмонта до Ісидора. Ісидор, мабуть, орієнтувався в цій політичній ситуації і не спинився на Україні, дарма що саме там він міг знайти найбільше духовних та світських прихильників його плянів церковної унії. Митрополит поїхав прямо до Москви. Крім тої його великої обережності, він таки не впів проломити упередження великого князя Жигмонта.

До Москви прибув Ісидор з св. Іоною на Великдень 1437 р. Поворот Іони знову без митрополічої гідности сильно вразив московського князя Василя Васильовича. Того, мабуть, сподівався імператор та патріарх, тому з Ісидором прибув до Москви якийсь цісарський посол, здатний виправдати конечність іменування Ісидора. Князь дався переблагати. Ті переживання описав пізніше сам князь у своїм листі до патріарха, в яким переповідаються дійсні факти, серед яких наступило

---

²⁹ Гл. PIERLING, *La Russie et le Saint-Siege*, Paris 1906, vol. I, p. 11.

³⁰ *IBIDEM*, p. 12, 15.

визнання Ісидора митрополитом у Москві з боку великого князя.³¹ Він писав: «І кого то ми не посилали, за кого ми не просили, кого ми не потребували, то того нам післали, а скажу — оцього Ісидора. І Бог знає, що коли б ми були не виконували того нашого первісного православного християнства, і коли б ми не мали Божого страху в серці, то в ніякий спосіб ми не були б нахилилися прийняти його звідти. Але через благання царського посла й через благословення святішого патріярха й через того ж (Ісидора) скруху й велику покору й через одного за одним його поклонів, ми його прийняли. Коли змусила нас його покора велика й поклони, ми прийняли його як отця і учителя з великою честю й добрим наставленням до нього, за давнім звичаєм, як і тамтих попередніх наших руських митрополитів, думаючи, що він є один із них, незнаючи кільки нещастя принесе його діло».³²

Ці слова московського князя написані після розриву з Ісидором, очевидно, дещо перебільшують жертвенність поступовання князя. В Москві перебував Ісидор близько п'яти місяців, відразу приготувавшись до виїзду на Собор. Пізніші московські джерела записали, що князь спершу заборонив йому їхати на спільний Собор з латинянами, а навіть коли погодився, то взяв від Ісидора присягу, що в Собору привезе ту саму православну віру. Та це пізніша кольоризація подій московськими книжниками, щоб подати Ісидора в гіршій світлі. Та так на ділі не було. Московський князь мав, поперше, діло з ученим греком митрополитом, а греки все були вчителями Москви і до візантійців у Москві мали довір'я. Далі Ісидор приїхав ще й у товаристві царського посла. Вкінці й сам Ісидор був на стільки розумним, щоб переконати князя, що це діло добре, що згода з латинянами врятує візантійську імперію, осередок східного православ'я, без поступок з боку православних у справах віри. В московських та новгородських джерелах навіть дається відчуття переконання, що московський митрополит грек Ісидор плянує їхати на католицький Собор, щоб наvertати латинян на православ'я. Московський князь одного тільки не міг зрозуміти, як може бути скликаний новий вселенський Собор, коли в понятті московського православ'я є тільки Сім Вселенських Соборів легальних, натомість уже восьмий був би недійсним.

Ще перед виїздом на Собор митр. Ісидор запросив до себе новгородського архієпископа й поінформував його, що плянує їхати негабаром на латинський Собор через Новгород Великий. Новгородський владики поставився до того пляну прихильно до тієї міри, що погодився

---

³¹ Гл. Голубинский Е., *История...*, *твір цит.*, т. II, стор. 414-440.

³² За Карташевом, *твір цит.*, т. I, стор. 350.

платити митрополитові по-давньому церковні судові витрати, за які до-тепер існував спір близько сорока літ поміж митрополитом московським та новгородською Церквою.³³

Московський князь, раз переконаний митр. Ісидором про konieczність їхати на католицький Собор, постановив гідно запрезентувати там московську Церкву. З Ісидором мало їхати посольство, складене з близько ста людей. Погодився їхати з ним також суздальський єпископ Авраамій та монах Симон, пізніший автор неприхильного опису Фльорентійського Собору. Ісидорові з Царгороду до Москви та з Москви до Фльоренції товаришив його царгородський учень Григорій, пізніший наступник Ісидора на київським престолі.

Посольство їхало через Твер, де до нього приєднався, немов ви-сланик тверського князя, боярин Тома Михайлович. В Новгороді при-єднались деякі новгородці. В цілій делегації київської митрополії під проводом Ісидора не було ані одної людини з України та Білоруси, й то так з Великого Литовського Князівства, як теж з Польщі. Польща тоді проваджена єпископом Збіґнєвом Олшеніцким, ставилася негативно до Папи Євгена IV, а по перенесенні Собору з Базилеї до Феррари в Іта-лії стала тримати із збунтованим проти папи Базилейським Собором. З Базилейським Собором тримала також латинська ієрархія Литви. Натомість великий князь литовський Жигмонт Кейстутович ставився до самої церковної унії та до Ісидора до тої міри вороже, що заборонив виразно посольству митрополита Ісидора переїхати на Собор коротшою дорогою через землі Великого Литовського Князівства та Угор-щину.³⁴ Причиною тої ворожнечі Жигмонта до унії було, мабуть те, що за унією був його поконаний, але не знищений супротивник Свидри-гайло, який все ще мав оперття на Україні.

Митр. Ісидор рушив на Новгород Великий, де його приймали тріум-фально, а далі через Пеков та Лівонію до Риги. В Юр'єві витав його латинський єпископ в товаристві латинських та православних духов-них. В Ризі посольство Ісидора веіло на корабель, щоб частинно мор-ською дорогою, а потім через Німеччину дістатися до Італії. Коли Іси-дор був уже на морі, на поновне прохання майстра Німецького Ордену, Жигмонт Кейстутович дав для Ісидора дозвіл на переїзд через Велике Литовське Князівство, але це було вже запізно. Про вороже становище в литовського князя Ісидор доносив до Базилеї, коли вкінці висів в

---

³³ На думку істориків тогочасних господарських справ, спір ішов за щорічні оплати для митрополита близько 30 тисяч нинішних доларів.

³⁴ AMMAN, *op. cit.*, p. 140.

³⁵ НАЛЕСКІ О., *W drodze na sobór florencki*, Oriens, t. VII, p. 68, Warszawa 1934.

Любеці.³⁶ Там він довідався, що 18 вересня 1437 р. Собор уже був перенесений до Феррари. Збунтовані члени Базилейського Собору скинули папу Євгена IV з престолу 24 січня 1438 р. Ісидор вирішив їхати до папи. Через Німеччину, альпійські краї вкінці прибув Ісидор до Феррари в половині серпня 1438 р. Тим способом ціла подорож з Москви до Феррари тривала майже один рік.

У Феррарі митр. Ісидор застав уже грецьке посольство, що під проводом імператора та патріярха прибуло дорогою через Венецію ще в перші дні квітня 1438 р. Перед греками стояла дуже важка проблема до розв'язання. Ще на повнім Базилейськiм Соборі була поставлена на порядку нарад справа грецької унії негайно по справі гуситській. Справа гуситів була частинно полагоджена в Базилеї по лінії домагань уміркованого табору Утраквістів. Головна справа, грецької унії, ще перед виїздом Ісидора до Москви була підготована і в Базилеї, що тоді Собор виконав у згоді з папою і в Царгороді. Тим способом по приїзді греків до Феррари відразу приступили до розгляду справи унії.

Поставлення тої справи перед вирішення великого ареопагу західніх католиків було гарячим бажанням імператора та його партії вже від закриття Констанцького Собору. Домагання скликати окремий Собор для тої справи поставив також київський митрополит Цамблак. Тепер ця справа вкінці опинилася на Соборі Католицької Церкви. Для Візантії це була проблема життя чи загибелі, тому навіть патріярх Йосиф II прибув особисто на Собор, щоб рятувати візантійську Церкву та візантійську батьківщину. Річ ясна, що для візантійців була потреба людного Собору, з участю монархів, щоб постанови Собору про довернену церкву унії східньої Церкви з західньою відразу перемінялися у великий згідний христоносний похід проти турків.

Розкол самого Собору на дві частинки, на одну з папою і на другу проти папи, був прямою трагедією для візантійців тим більше, що тепер і збунтований Собор в Базилеї і папа Євген IV запрошували візантійців приїжджати до них на Собор. Важливим є до нині незовсім ясне питання, яке вирішило, що цісар і патріярх таки воліли всісти на папські галери й приїхати до Італії та зігнорувати Базилею.³⁶ Немає сумніву, що крім деякої зміни настроїв у користь єдності Церкви у Візантії під впливом трагічного та беввихідного становища, то таки на першому місці, крім таких одиниць, як Ісидор, Висаріон та ще дехто, грекам ішло передовсім про воєнну допомогу для Візантії, що загибає. Хто тепер міг скорше запевнити таку допомогу — Базилея чи Рим? Чи біль-

---

³⁶ Це питання розбирається в праці: GEANAKOPOLOS D.T., *The Council of Florence; Church History*, vol. XXIV, 1955. Слід зокрема звернути увагу на 40 примітку.

ше воєнних потуг Західньої Європи піде скорше за покликом папи, чи Базилейського Собору, який також вибрав собі анти-папу Фелікса V (1439)? Проти папи виразно поставилося Велике Литовське Князівство, яким рядив Жигмонт Кейстувович, ворог церковної унії. По його замордуванні литовсько-руськими магнатами (1440), рядили литовські магнати та виленський єпископ Матвій в імені другого малолітнього сина Ягайла Казимира; вони також стали проти папи. Більшість держав вагалася й тому займала невольне становище супроти Базилей та Риму. До таких належала Польща, кермована в імені малолітнього короля Володислава краківським єпископом Збігнєвом Олєсницьким, який своєю нейтральністю посунув до того ступеня, що прийняв кардинальський кашелюх, і від папи Євгена IV, а недовго потім і від антипапи Фелікса V. Нейтральні стали для політичних комбінацій візантійців безварганними, в цій ситуації були вони незацікавлені справою церковної унії. В наслідок цього надія на їх воєнну допомогу проти турків була марна. Католицький розбитий світ стояв перед настуком турків уже на Європу, немов паралітик. На воєнну допомогу візантійці могли числити тільки з боку держав, виразно приязних для папи; найскорше від безпосередньо загроженої Угорщини. Все ж таки цісар і патріярх прийшли до переконання, що папська схизма, полагоджена в Констанції, не має популярности в Європі, тому сподівалися, що й базилейська — проміне скоро. Вкінці цісар і патріярх прийшли до переконання, що авторитет папи скоро відроджується, і поміч проти турків при допомозі папи є річчю більше реальною, ніж супротивників папи; тому греки вибрали Феррару, а не Базилею.

По прибутті до Феррари митрополит Ісидор, сам переконаний противник розбиття Христової Церкви, впав відразу в гущу праці для виконання церковного поєднання Царгороду з Римом.

В перші роки нарад Базилейського Собору сподівалися приїзду на Собор представників малоазійських Церков для виконання церковної унії, а саме з Трапезунту та Грузії, як також від Церков Сербії та Волощини. Одначе це вповні не сталося.²⁷

Особа митрополита Ісидора

Від першої появи в Базилей 1434 р. в ролі представника візантійської Церкви та цісаря, Ісидор, тоді ігумен монастиря св. Димитрія, вніс відразу на Собор атмосферу нового підходу до церковного поєднан-

---

²⁷ *Concilium Basiliense*, vol. I, p. 377, Basel 1896.

ня своїми глибокими думками та шириною цієї великої справи. Це був духовник високої інтелігенції, що єднав у собі досконале знання візантійської богословської науки з модерним тоді гуманістичним культурним рухом. Він був у живій кореспонденції з гуманістом Іваріно Веронезе. Своєю освітою й талантом перекопувати інших будив він подив навіть у противників. Це була людина непересічна. Навіть учасник Фльорентійського Собору, суздалець монах Симон, завзятий противник уніята митрополита, записав, що він був духовним провідником для багатьох народів, «многих язиком сказателем» та що всі там присутні греки вважали його великим вченим понад усіх, «боль всіх греки мѣли его великим философом».³⁸

Ісидор був провідною людиною серед цесарської партії; він був не тільки богословом, але також державним мужем і дипломатом партії, рішуче угодової щодо заходу. Візантіїців того типу зустрічали ми вже в час Констанцького Собору. Бачачи безрадність візантійської ортодоксії, вони хилилися щораз більше в сторону заходу, не звертаючи на те уваги, що їх присвоювання собі західніх форм вносить зраду до візантійської ортодоксії. До крайности в цім напрямі дійшли відомі вже нам брати Хризоберги, які прийняли таки латинський обряд і стали монахами домініканами, в помилковім переконанні, що тим служать якнайкраще справі єдності Христової Церкви, а також своїй візантійській батьківщині.

Ісидор був великою індивідуальністю, щоб, будучи переконаним прихильником єдності Христової Церкви, міг зайти аж так далеко. Одначе якусь дозу того нахилу він мав також, коли по Соборі, виступаючи на Україні та в Москві як київський митрополит, був у процесії з латинським хрестом, часто в ноші кардинала західньої Церкви. На такі новини нерадо дивилися вже в українським Львові, а прямо вороже — в Москві. Ці зовнішні дрібниці, що він застосовував, ставали, одначе, в очах москвичів основою думати про його зраду православія.

В догматичних дискусіях на Соборі Ісидор найчастіше вишукував а творів Отців Церкви аргументи, що зводили схід із заходом, а не віддаювали; одначе не все він це робив. Коли латиняни речі неістотні для єдності Церкви висували як істотні, Ісидор нерідко гостро їм суперечив деколи, стоячи в однім ряді опозиції з Марком Евгеніком з Ефезу, безоглядним противником церковного поєднання.

*Якого погодження був цей великий візантієць? На що справу погляди вченого світу поділені.*³⁹ Слов'янські, зокрема російські історики,

³⁸ За Карташевим, *твір цит.*, т. I, стор. 349.

³⁹ Особа могутнього співтворця Фльорентійської Унії вже на свого історика біографа. Всі дотеперішні проби накреслити життя того київського митропо-

твердять, що Ісидор був візантійцем, але слов'янського походження.⁴⁰ Правда, в той час, коли візантійська держава була обмежена до європейської околиці Царгороду та відокремлених територій в Греції, зокрема на Пельопонезі (Мореї), багато слов'ян із сусідніх південно-слов'янських територій Болгарії, Сербії та Македонії напливало до Царгороду й робили навіть в Царгороді духовну та світську кар'єру. Такими саме були нам відомі київські митрополити Кипріян та Григорій Цамблук. Всі вони приносили ідеї самоврядування тих слов'янських Церков і душевно перейняли для справи церковної унії. В додаток Ісидор знав церковно-слов'янську мову, і звідси переконання про його слов'янське походження. Все це докази далекі та посередні.

Натомість, є факти безпосередні в різних фазах життя Ісидора, які доказують, що він був греком і походив з Пельопонезу, конкретно з міста Монембазії на східній побережжі Пельопонезу. Це було місто торговельне з постійними купецькими зносінами з італійськими республіками Венецією на Генуєю. Меркати думає, що Ісидор народився межі рр. 1380-1390 і в Монембазії здобував початкову науку. Середню та вищу освіту діставав Ісидор уже в Царгороді, бо з нагоди поставлення Ісидора на київського митрополита монах Марко з Царгороду, вітаючи його шпше, щоб він пам'ятав те місто, яке його кормило та виховало.⁴¹ До Царгороду він мусів прийти в молодім віці; там був він уже близько 1405 р., отже, маючи близько 20 літ. Іваріно Веронезе, гуманіст, з яким він листувався вже 1411 р., перебував в Царгороді в рр. 1403-1408; тоді, видно, Ісидор з ним познайомився. В році 1409 він був вже знову у своїй родинній Монембазії, де вступив до монастиря св. Михаїла та Ангелів.⁴² Там перебував він довгий час, бо в році 1429 був вислаником місцевого митрополита до патріярха в церковних справах. Здається, тоді звернув він на себе увагу царгородських кіл. Мабуть, полагодивши справи свого митрополита, вернувся напостійно до Царгороду, де став приятелем цісаря. Той 1434 р. вислав його як свого посла на Базилей-

---

лита неповні. Матеріяли для написання життя Ісидора зібрав Меркати у своїм творі: MERCATI G., *Scritti d'Isidoro il Cardinale Rutheno*, Roma 1936.

Короткий, але добрий нарис життя Ісидора дав проф. Ціглер в творі: ADOLF ZIEGLER, *Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche*, Würzburg 1938, S. 56-73. Також диви статтю Митр. Архис. Йосифа, *Творче обличчя і гріб київського митрополита і царгородського патріярха кард. Ісидора*, « Богословія », 1964, стор. 1-23.

⁴⁰ МАКАРІЙ М.М., *История Русской Церкви*, т. IV, стор. 106, С.-Петербург. Филарет, *История Русской Церкви*, Москва 1894, т. III, стор. 98. PELESZ J., *Geschichte...*, *op. cit.*, vol. I, p. 367.

⁴¹ MERCATI G., *op. cit.*, p. 156. ZIEGLER A., *op. cit.*, S. 58.

⁴² *Дати за твором Меркати*, стор. 102 і наст.

ський Собор у справах церковної Унії, про що вже була мова. Тоді він був уже ігуменом монастиря св. Дмитрія в Царгороді та з ігуменства покликаний був через два роки на гідність митрополита Київського та Всієї Русі. Це була тоді найбільше прибуткова посада, якою розпоряджатись міг візантійський патріарх. По призначенні на київську митрополію Ісидора стали в Візантії снувати пляни про скликання Вселенського Собору до Царгороду для справи церковної унії; того все прагнули греки з національних амбіцій. Цісар вияснив, що це неможливе з браку гроша. На це патріарх сказав: « Якщо треба б було й сто тисячі аспрів, то можна зібрати їх з єпископів: руський митрополит один привезе таку суму ».

В серпні 1438 р. Ісидор прибув в великою делегацією московської Церкви на собор до Феррари, скоро перенесений до Фльоренції. Відтепер став він впродовж цілого року 1438-1439 головним промотором в дискусіях та в укладанні точок Фльорентійської унії. В роках 1439 до 1443 митр. Ісидор перебував ще на терені своєї митрополії, наділений папою Євгеном IV гідністю Апостольського Легата (в серпні) та кардинала (в грудні) 1439.

При кінці 1443 р. Ісидор знову в Італії й звідси працює для підтримання Фльорентійської Унії на Україні, Молдавії та в Царгороді, все ще зберігаючи гідність київського митрополита. Є сліди, що юрисдикцію на терені київської митрополії виконував він ще в 1451 році. В цім році Ісидор прийняв урядування єпископа Сабіни. З того виходило б, що він зрезигнував з урядування київського митрополита.⁴³ Від 1448-1456 р. був адміністратором єпископства Червія, коло Равенни. В Італії він працює далі для Царгороду, де в році 1452 як папський легат у Св. Софії формально проголосив об'єднання візантійської Церкви з римською.⁴⁴ До занепаду Царгороду й перехід в руки турків він працював для оборони свого міста. В час здобуття Царгороду Ісидор був у столиці, але йому вдалося щасливо дістатися з Царгороду, а звідти до Греції на Пельопонез. Звідти став він розсилати в усі кінці апелі до західного світу — спішити на допомогу грекам. В 1456 р. старався про церкву для греків у Венеції. Пізніше він перенісся до Риму, де помер 23 квітня 1463 р. На київську митрополію Ісидор був поставлений при кінці 1436 р. На території київської митрополії він працював до 1443 р. В році 1439 був призначений кардиналом титулу св. Петра й Марце-

---

⁴³ Ісидор десь в р. 1449 настановив для Молдавії митрополита Йоакима, що признавав Фльорентійську унію. Цей митрополит в рр. 1449-1451 виконував юрисдикцію також над Галичиною. За Бучинським Б., *Студії з історії церковної унії*, Записки НТШ, стор. 86.

⁴⁴ VASILIEV A.A., *History of the Byzantine Empire*, Madison 1952, p. 647.

ліна; в 1451 р. став кардиналом єпископом Сабіни. Амман думає, що в тим роком закінчилася його діяльність як митрополита київського. На ділі формально той титул він зберігав аж до р. 1458.

Митрополит Ісидор був синтезом протилежних духових напрямів, що переливалися у Візантії напередодні її занепаду. Він був безперечно визначним візантійським богословом. На Соборі виявив свою велику ерудицію в знанні Отців Східної Церкви. Він належав рівночасно до тої інтелектуальної верстви, що клала поміст поміж візантійською культурою та західною латинською, якої продуктом був гуманізм, тому західній католицький світ не був для нього вже зовсім чужим. Попри це все, він був гарячим візантійським патріотом, тому належав до найближчих осіб імператора, що мали йому помагати в шуканні всіх можливих шляхів для рятування Візантії від турецької загибелі.

Тою останньою стежкою рятунку, тоді видавалося, було поєднання Церкви Східної із Західною. Та під час, коли імператор дивився на унію тільки як на засіб для політичної цілі, ідея привернення єдності Христової Церкви була для Ісидора сама в собі ціллю, незалежно від політичних наслідків. Він також шукав порятунку для своєї батьківщини шляхом наближення до католицького світу, але він шукав того наближення, навіть коли б воно не обіцяло політичних користей. Одним словом, митр. Ісидор був глибоко ідейним вселенським християнином, що зривав основно з націоналістично-церковним минулим Візантії — першости візантійського патріярха в цілім християнським світі. Перед Старим Римом цей блискучий таланти модерного візантійського богослова заблестів уже в час Фльорентійського Собору, де він виступив не як провідник делегації Руської Митрополії, Митрополит Київський і Всієї Руси, але також як уповноважений антиохійським патріярхом репрезентант антиохійської патріярхії.

8. РОЗДІЛ

ФЛЬОРЕНТІЙСЬКА УНІЯ ТА ЇЇ ПРОГОЛОШЕННЯ В КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ

Фльорентійська Унія була, властиво, першою серйозною пробою усунути церковний розкол в половини XI стол. на спільнім Вселенським Соборі по основнім вирівнанні богословських різниць поміж Церквами Східньою та Західньою. В період соборовости, з одного боку, та смертельної загрози для Царгороду, з другого боку, Фльорентійський Собор ставив собі два завдання. Перше було привернути традиційну структуру Католицької Церкви в приматом папи, захитану течією соборовости. Другим завданням було привернути єдність розколеної Церкви розколом в половини XI стол. Церковної єдності з християнським заходом догоряюча візантійська держава потребувала коначно, Рим бажав в цілому сепця.¹

Фльорентійський Собор був скликаний папою Євгеном IV, який по всіх старих традиціях Христової Церкви все вважався першим патріархом, отже, компетентним скликати Вселенський Собор. На першій засіданні 9 квітня прочитано буллу папську та листи патріарха про скликання Собору. Тим способом канонічність Фльорентійського Собору важко було оспорювати й противникам.² Собор стягнув близько 800 учасників католиків та православних. Між православними були не тільки візантійці, але також представники Московської Церкви; з України та Білоруси не було нікого через заборону віленського уряду Жигмонта Кейстутовича та віленського єпископа Матвія. Так само краківський уряд на чолі з Збігнєвом Олесніцьким не пустив на Собор нікого з українських єпископів з Польщі. Мабуть, без дозволу Олесніць-

---

¹ GILL J., *The Council of Florence*, New York 1959.

² Цікаво, що московський опис Фльорентійського собору суздальського єпископа Авраамія носить титул: «*Исхождение Авраамия Суздальского на осьмий собор...*», отже, називає його черговим іменем по традиційних легальних семи Соборах, апробованих православною Церквою. Виходило б, що Авраамій не квестіонував його легальности. Попов А., *Историко-Литературный обзор древне-русских полемических сочинений против латинян (XI-XV вв.)*, Москва 1875, стор. 400-406.

кого прибули на собор представники православної громади львівських вірмен, які говорили в імені львівських та кам'янецьких вірмен, як висланники їх архієпископа Григорія. Вислані Григорієм вірмени прийняли Флорентійську Унію.³ Ця квантанна українських та білоруських єпископів від Флорентійського Собору була наслідком того, що віленський та краківський уряди підтримували базилейських схизматиків. Немає сумніву, що це був сильний удар по Флорентійським з'єднанні Церков, бо саме на Україні та Білорусі церковна унія мала пригожий ґрунт. Безпосередня участь владик з України та Білоруси була б помогла церковному об'єднанню глибше заустити коріння. Заключуємо це з того, що коли по соборі Ісидор поніс церковну унію саме в ці країни, вона була прийнята більше прихильно, ніж деінде, крім того, що українські та білоруські владика не мали змоги самі бути співтворцями акту замирення Церков.

З греків, крім патріарха Йосифа II та імператора Івана VIII Палеолоґа, було присутніх 20 митрополитів та кілька десятків вищих духовних учених богословів. Після перенесення Собору з Базилеї до Феррари розпорядженням папи Євгена IV перше загальне засідання Собору в Феррарі відбулося 9 квітня 1438 р. По нім друге загальне засідання призначили на 8 жовтня 1438 р. Тому, що не було ще митр. Ісидора з його великою делеґацією, не було світських володарів, в чім передовсім був зацікавлений імператор, і вінці сподівалися, що може прибудуть опоненти з Базилеї. На Собор прибули також представники дрібних Церков: вірменської, маронітської, халдейської та сирійської. В міжчасі відбувалися засідання вужчих гуртків богословів, немов комісії для розгляду догматичних різниць.

Імператор призначив, щоб з грецького боку промовляли на цих вужчих зібраннях тільки два богослови: Марко, митрополит з Ефезу, та Виссаріон, митрополит з Нікеї. Так само з католицького боку були призначені папою кард. Юлій Цезаріні та кард. Миколай Альберґаті. Вже на третім засіданні обидві сторони погодилися, що є тільки чотири спірні справи, які треба обговорити та вияснити; ними є: наука про Святого Духа, про чистилище, про оцрісноки та примат папи.⁴ Головним референтом з католицького боку був кард. Цезаріні, який передкладав учасникам богословам відповідні реферати в латинським та

---

³ OBERTYNSKI S., *Die Florentiner Union der polnischen Armenier und ihr Bischofskatalog*, «Orientalia Christiana», vol. XXXVI, I. PETROWICZ Gr., *La Chiesa Armena in Polonia*, Roma 1971.

⁴ HOFMANN G., *Concilium Florentinum I*, «Orientalia Christiana», vol. XVI, 3, Roma 1929.

грецьким текстах. Поки прибув Ісидор і була відкрита друга загальна сесія 8 жовтня, богословські дискусії сильно поступили вперед, однак, ще не було узгоджених рішень. З приходом Ісидора соборові праці ожили й переохотили періоди згоди й таких рівниць, що грозили зірванням Собору.

Центральною немов рівницею поміж східними та західними богословами була наука про Святого Духа, яка виринула на повнім засіданні 8 жовтня й була продовжувана на наступних публічних засіданнях Собору.⁵ З католицького боку науку про Святого Духа виклав кард. Цезаріні у відповіднім рефераті, який гостро заатакував Марко Євгенік в Ефезу як недопущений додаток до Нікейсько-Царгородського Символу Віри. Він домагався від латинян відкликання додатку « й Сина ». Дискусія зосередилася на двох проблемах: 1) Чи додаток « й Сина » має богословське виправдання в науці східних Отців Церкви; 2) чи додатки до Символу Віри взагалі можливі. Митр. Ісидор та Висаріон виявили з науки східних Отців Церкви, передовсім з науки св. Івана Золотоустого, що Дух Святий походить від Отця через Сина. Латинський єпископ Андрій з Кольоси на Родосі доказував, що додатки до Символу, які не вносять чогось нового, але тільки виясняють чи розвивають існуючу догму, можливі. Таким саме додатком є « й Сина », який тільки ближче поясняє науку про Святого Духа в Символі, а нічого нового не додає. Що це тільки пояснення, а не нова наука, наводили докази в творів Отців Церкви.⁶

Між учасниками соборових дискусій можна б знайти рівний підхід поодиноких учасників чи цілих груп. Постійно та до кінця Собору напримиримим валишився властиво, тільки один Марко Євгенік в Ефезу. Що було причиною його постійно негативного становища, годі сказати, бо дискусія дійсно захитала його богословські аргументи. Його часто підтримували інші грецькі богослови, але не так послідовно. Причини ворожості Марка в Ефезу, мабуть, слід шукати в двох моментах: перший, що він був членом екстремістичної візантійської партії вельотів, яка засадничо виключала всякі розмови з латинянами. Друга причина, мабуть, була та, що Марко в Ефезу був уже митрополитом в-під турецької влади, тому для нього особисто вже не було хоч би другорядного аргументу — через унію рятувати візантійську землю від турків; його митрополія вже була під турками. Немає доказу на те, чи турки вже тоді не виконували пресії на грецьких владик в-під турецького воло-

---

⁵ Hofmann G., *Concilium Florentinum III*, « Orientalia Christiana », vol. XXII, 1, Roma 1931.

⁶ *IBIDEM*.

діння, що бувало пізніше основною причиною опозиції греків до церковної унії з католиками. Все ж таки Фльорентійський Собор, що має у своєму складі переважну більшість греків під проводом імператора для здобуття воєнної допомоги заходу проти турків, мусів теж цікавити турків, і тому пресія на грецьких митрополитів з-під турецької влади була можлива.

Цісар займав на Соборі становище сторожа, щоб Собор не розбився та щоб довів до згоди задля політичних інтересів Візантії, для здобуття воєнної допомоги заходу. Коли пасії деяких дискутантів загрожували покиненням Собору, то цісар користав з своєї влади як імператора та канонічної влади як сторож Церкви, й наказував своїм владикам припинити свої пасії та й не думати про опущення Собору. Патріярх Йосиф II ставився прихильно до замирення Церков, однак не хотів користати із своєї патріяршої влади над своїми духовними та їм накидати свою думку. Він умер під час Собору, залишаючи листа, яким доручав дійти й до догматичної згоди з західними християнами та з папою. Він мав скласти таку писемну заяву скоро перед своєю смертю: « Я, Йосиф, з Божої ласки архієпископ Константинополя, Нового Риму, та екуменічний патріярх. Тому, що я дійшов до кончини мого життя, і слід віддати звичайний довг людського роду, то хочу при Божій милості написати й підписати мою думку яено для добра всіх моїх (духовних) синів. Отже все, що Католицька і Апостольська Церква нашого Господа Ісуса Христа в Старім Римі визнає й навчає, то це я теж визнаю та свято потверджую, і цьому також підлягаю: Я визнаю найкріпкіше Святого Отця Первосвященника Намісником Господа нашого Ісуса Христа, Папу Старого Риму, а також чистилище. На доказ цього підписано 9 червня 1439, другого індікту ».⁷

Головними промоторами згоди Церков були два вчені греки гуманісти — Ісидор та Виссаріон. Вони працювали для справи поєднання Церков з глибокого переконання. В дискусіях вони намагалися переконувати своїх земляків богословськими та грецько-патріотичними аргументами. Свій ентузіязм для довершеного діла зазначив Ісидор тим, що побіч свого підпису на акті Фльорентійської Унії, додав дописку « радо апробуючи, підписав » (*libenter approbans subscripsi*). Закиди Сирополоуса, автора опіску Фльорентійського Собору з становища ворожого до довершеної унії, та московських авторів, немов обидва вони були зрадниками православ'я, підкуплені папою, не мають ніякої підстави.⁸ Навпаки, католицьке видання актів собору наводить багато мієць

---

⁷ PELESZ J., *Geschichte...*, vol. I, p. 369.

⁸ SYLVESTROS SYROPULOS, *Vera historia unionis non verae inter graecos et latinos*.

суто переконливої дискусії тих обох візантійців на догматичні теми, зокрема щодо науки про Святого Духа.⁹ Їх богословські виклади прямо вирішували справу. Всі джерела, противні та прихильні церковній унії, погоджуються, що в богословських дискусіях на перше місце вибивався митр. Ісидор і силою своїх догматичних і практичних аргументів переконував тих, що хитаються.

В 1971 р. Папський Інститут Східніх студій видав окремим томом п'ять промов митр. Ісидора на Фльорентійському Соборі.¹⁰ В першій промові митр. Ісидор подає практичні вказівки, як належить поступати в соборових дискусіях і радить спиратись на силі доказів зі святих канонів і науки святих Отців. Заохочує до справедливого і рівноправного взаємного відношення, бо воно зроджує пошану і любов, яка є твором Св. Духа. В другій промові митр. Ісидор доказує безпідставність аргументів тих богословів, які хотіли б додати якісь пояснення до Символу віри, тобто розглядав відоме в історії питання про *Filioque*. Третя промова є немов продовженням другої, в якій митр. Ісидор висуваючи своїх 52 докази, покликуються на авторитет рішень перших Вселенських Соборів і на вчення Отців Церкви, приходять до заключення, що у Символі віри не вільно додавати щось противного правдам віри, але навіть і те, що виглядало б добре і правильне.

Найкращою є четверта промова, в якій проявляється горяча любов і посвята митр. Ісидора для ідеї єдності Церков. В ній аналізує причини невдач, пропонує як примір справжньої згоди ту, яка панувала між грецькими і латинськими святими. « *Якщо між святими, через*

Edit. R. Creighton, Nagaе 1660. Переклад з грецького ще підфальшований перекладчиком; ZIEGLER A., *op. cit.*, p. 14-15.

⁹ Офіційні акти собору у Фльоренції пропали. Збереглися натомість приватні записки папського нотара Андрія Санта Кроче, який списав свій твір п.з. « *Andreas a S. Cruce, Disputationes seu collationes inter Latinos et Graecos in generali Concilio Florentino habitae* ». Автор, присутний на соборі, свій твір згодом доповняв з актів, які йому тоді були доступні. Твір доповнив ватиканський бібліотекар в XVII стол. Джюстиніано та видав п.з. « *Acta sacri oecumenici Concilii Florentini ab Horatio Justiniano...* », Romae 1638.

¹⁰ *Concilium Florentinum — Documenta et scriptores*. Editum consilio et impensis Pontificii Institutii Orientalium Studiorum.

Vol. X, fasc. I (Series A) — Isidorus metr. Kioviensis et totius Russiae. — Sermones inter Concilium Florentinum conscripti. E codicibus graecis autographis deprompti additis versione latina, notis, indicibus a Georgio Hofmann, S.J. et Emmauele Candal, S.J. editi.

Card. Juliani Cesarini Memoria de additione ad Symbolum cum versione graeca Nicolai Secundini a Georgio Hofmann, S.J. edita. Roma 1971, pag. XIV+128.

В « Богословії » 1971 р., стор. 217-221 є рецензія о. д-ра П. Павлика на цей том. Також диві на його рецензію в « Богословії » 1964, стор. 157-165.

яких промовляв один Святий Дух, який не в собі незгідний, в згода, то нехай вона теж і між нами володіє». Цей аргумент київського митрополита про ролі святих в питанні з'єднання Церков — це найголовніший аргумент. Він закликає соборових отців до взаємної співпраці для віднаєкання втраченої єдності, щоб вложений труд не пішов на даремно і не став поєміхом для нащадків та ворогів. « Великі речі мають теж великі труднощі. Правда, що ми стратили багато часу, але завжди непокові шукали єдності Церков, чи то на нашім зборі, чи то з нашим імператором, і ніколи ми не відпочивали. Нема нічого дивного, якщо заходить якась трудність ». Щодо питання Філіокве митр. Ісидор пропонує відому тезу патр. Івана Векхоса (1275-1282) предложену вже на II-му Ліонському Соборі, а саме, що вислів « через Сина » істотно означає те ж саме, що « і від Сина ». В п'ятій промові митр. Ісидор подає проєкт, як закріпити єдність Церков.

Окреме місце займали духовні москвичі на Флорентійськім Соборі: суздальський єпископ Авраамій, ієромонах Симон та їх оточення. Московські духовні практично не брали ніякої участі у обрадах собору з двох причин: поперше, через незнання грецької і латинської мови, які обидві були вживані на соборі; подруге, через свою незвичайно низьку богословську освіту. Генадій Схолярій, грецький учасник Собору, на Соборі прихильник унії, а пізніше її противник, та перший візантійський патріарх, вибраний під турецькою владою, висловлюється з крайньою погордою про незнання богословських справ поміж московськими духовниками на Соборі. Він згадує, що для здобуття їх згоди сам митрополит Ісидор, їх духовний зверхник, мусів їх підкуплювати.¹¹

Московські джерела записали, що перед кінцевим підписанням акту Флорентійської Унії митр. Ісидор вжив насилля, щоб змусити єпископа суздальського Авраамія до підписання акту унії. Він мав його замкнути на вісім днів до тюрми. Цікаво, що цей інцидент подають тільки московські джерела, оперті лише на інформаціях самого Авраамія та, мабуть, його товариша ієромонаха Симона. Про ув'язнення Авраамія нічого не згадує історія Собору грека Сіропульоса, написана в дуєі ворожім до унії, хоч він висуває інші недоліки з боку прихильників унії. Отже, можна сумніватися в правдивості тої інформації Авраамія тим більше, що по ув'язненні Ісидора в Москві та по відкиненні унії московським князем, Авраамій теж зазнав нападів у Москві за що він власноручно

---

¹¹ ŠEVČENKO I., *Intellectual Repercussions of the Council of Florence*, «Church History», vol. XXIV, chapter X, 1955; CHERNIAWSKY M., *The reception of the Council of Florence in Moscow*, «Church History», vol. XXIV, p. 347-351; HALECKI O., *From Florence...*, p. 50-51.

підписав акт унії. Тоді він виправдувався насильством, чиненим над ним Ісидором.

Все ж таки навіть коли б це була правда, то слід собі усвідомити, що Ісидор був митрополитом київським, московським і Всієї Русі, отже, найвищим зверхником церковним в Москві. Авраамій був йому підлеглим владикою. Тому, навіть згідно з канонічним правом східньої Церкви, він як голова Церкви мав право змушувати свого підлеглиго до згоди, згідно заборонити йому в духовних чинностях. В таких ситуаціях, зокрема в Москві, митрополит не раз застосовував духовний арешт супроти непослушних духовних. Цікаво що в дискусіях брали живу участь та боронили свого вірменсько-православного становища представники львівських вірмен, що підкреслило в листі з дня 15 грудня 1439 р. до львівського вірменського архієпископа Григорія сам папа Євген IV.¹² Вірменські висланники зі Львова мусіли знати грецьку мову, бо безпосередно вони підлягали екзархові «патріярха Великої Вірменії», що жив у Кафі та в Криму.

Майже по однорічних богословських дискусіях та взаємних переконуваннях, не раз в дуже гострих формах, погляди догматичні узгіднили до тої міри, що акт церковного порозуміння міг бути списаний та підписаний. Акт церковного поєднання сходу із заходом був проголошений в оригінальний спосіб. Папа Євген IV проголошував церковне порозуміння буллою: «*Laetentur coeli et exultet terra*» (Хай тішаться небеса та радіє земля), яка різниться від інших булл тим, що видана не одним папою, а більше особами.¹³ На вступі папа зазначає, що булла видана за згодою візантійського імператора та східніх патріярхів. Папа дефінює узгіднені догматичні правди віри, але теж Антоній, митрополит Гераклеї. Він, заступник помершого патріярха Йосифа, також підписав як дефінюючий (*definiens*). Буллу в справах віри підписав також

---

¹² ОВЕРТУНСКИ S., *op. cit.*, p. 44-46. Папа Євген IV повідомив польського короля, що вірмени прийняли Унію. НОФМАНН G., *Litterae Pontificiae...*, *op. cit.*, vol. III, No. 252.

¹³ «*Eugenius episcopus servus servorum Dei: Ad perpetuam rei memoriam. Consentiente ad infrascripta carissimo filio nostro Ioanne Paleologo romaeorum imperatore illustri et locatenentibus venerabilium fratrum nostrorum patriarcharum, et caeteris orientalem ecclesiam representantibus*».

Оригінал того переважно історично-церковного документу зберігається в Бібліотеці Фльорентійській Лоренца Медічі у Фльоренції, де його можна й нині оглядати. Фльоренція в той час під освіченою диктатурою родини Медічев була головним огнищем тогочасної гуманістичної культури. Поза тим цей документ був передрукований в різних публікаціях, востаннє в українській: *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 113 sq.

одинокий світський — імператор РOMEІВ. До булли папа причепив свою олов'яну печатку, а цар свою золоту.

Тому, що булла дефініює спірні дотепер справи віри поміж Східною Церквою та Західною, між підписами, крім імператорського, немає осіб світських. В ряді латинських духовних на першому місці стоїть підпис папи Євгена IV під скромним з'ясуванням його урядування: « Я, Євген, єпископ Католицької Церкви так дефініюючи підписав ». Після підпису папи належні підписи репрезентантів західної Церкви: підписи 16 кардиналів, присутніх на Соборі, далі підписи архієпископа та двох єпископів Бургундії, якої одинокий католицький володар Пилип Добрий особисто прибув на Собор. Потім на всі заклики папи він прислав за своїми силами скромну воєнну допомогу в боротьбі проти турків (як під Варною). Далі йдуть 59 підписів архієпископів та єпископів, підписи 4 головних настоятелів тільки великих монашеских Чинів. Бракує для прикладу головного настоятеля впливових тоді домініканів, який, видно, тримав з базилейськими схизматиками. Підписи учасників західної Церкви закінчує ряд підписів опатів 41 монастирів; між ними видніє грецький підпис грецького італійського монастиря в Гротта Феррата.

Підписи учасників Східних Церков розпочинає підпис одинокого світського володаря: « Іван Палеолог, во Христі Господі вірний король та імператор РOMEІВ ». Цей одинокий виїмок для світського у документі, який дефініював правди віри, допустили тому, що це було цілком згідне з візантійським канонічним правом, що у Візантії цар мав голос також у справах віри. Замітний другий підпис по царським: « Покірний Антоній, митрополит Гераклеї, голова митрополитів і екзарх цілої Тракії й Македонії, рівночасно заступник (на Соборі) апостольського престолу святішого патріярха Олександрії, підписав як той, що дефініює ». Митрополит Гераклеї Антоній був заступником померлого патріярха Йосифа II, тому він підписаний як голова митрополитів, себто патріяршого Синоду, яким все був сам патріярх. Митрополит сусідньої від Царгороду Гераклеї вважався найстаршим митрополитом візантійської патріярхії, бо спершу сама Візантія, передтим, як стала столицею імперії, була тільки єпископством гераклійської митрополії. Митрополит Гераклеї Антоній дістав рівнож доручення від олександрійського патріярха заступати його на Соборі у Фльоренції. Тим способом митр. Антоній, виступаючи тут в ролі тимчасового Голови візантійської патріярхії, вважав, що він теж має право дефініювати засади віри, в цім випадку по папі як репрезентант східних Церков. В цім випадку він мав ще й доручення репрезентувати другого щодо гідности на сході Олександрійського патріярха. На це слід звернути увагу, бо побіч папи він одинокий поставив дописку, таку саму як папа: « *definiens subscripsi* ».

Олександрійський патріарх Фільотей, хоч формально уповажив репрезентувати себе на Соборі представникові візантійської патріархії, то, крім того, вислав на Собор свого другого представника, ієромонаха Григорія, свого протосинкела та особистого духовника. Той з огляду на гідність Олександрійської патріархії підписався зараз по представникові візантійської патріархії. З черги підписаний Ісидор, митрополит Київський та Руси, який рівночасно заступав на Соборі антиохійського патріарха Доротей. Третє місце між ієрархами східної Церкви Ісидор дістав не тому, що був митрополитом Києва, найбільшої митрополії візантійської патріархії, а тому, що заступав антиохійського патріарха, який мав у східній Церкві третє місце. Після того йшов підпис митрополита Доситея з Монебавії, родинного міста Ісидора в Пельопонесу, який дістався на четверте місце тому, що був особистим представником єрусалимського патріарха, отже, четвертого в порядку гідности патріархів східної Церкви. Після них ідуть підписи пістєох митрополитів візантійської патріархії, більшість з них підписала з додатком « приєднуюся » (*secutus*).

Між тими пістєма грецькими митрополитами видніють два великі імена — Митрофана, наступника Йосифа II на візантійським патріаршим престолі, як Митрофана II (1440-1443), до смерти вірного церковному об'єднанню, та нікейського митрополита Віссаріона, другого побіч Ісидора, великого вченого та гуманіста, в році 1439 теж призначеного на кардинала. Тому він не вернувся більше до своєї Нікейської митрополії; може й не міг вернутися через турків. Турки нерадо дивилися на скріплення папської сили, як організатора проти турецьких альянсів. Віссаріон побіч Ісидора був другою руйнівною силою унії. Серед митрополитів візантійської патріархії немає підпису митрополита з Ефезу Марка Евгеніка, який до кінця вів опозицію проти згоди з Римом та одинокий відмовив підпису. Становище його митрополії на території зайнятій турками, не давало імператорові змоги якимсь способом нахилити його вкінці акт унії таки підписати. Важко сказати, де було джерело такого протиримського наставлення у Марка, чи у візантійським екстремізмi, чи в протурецьким опортунізмi.

По грецьких митрополитах ідуть підписи двох не грецьких митрополитів, Ігнатія, митрополита тирнавського, та Даміяна, митрополита Молдавовахалії (нинішньої Румунії). Перший Ігнатій стояв тепер на чолі болгарської Церкви, якої територія була вже завойована турками. Перед турецьким нападом Тирнава була церковною столицею самостійної, від візантійського патріарха незалежної Церкви, яка носила теж назву патріархії. Видно, що по турецьким нападі самі болгари прийшли до переконання, що краще їм для охорони християнства трима-

тися разом з візантійським патріархом і самі наново підкорилися візантійській патріархії. Турки їх хіба до того не приневолювали.

Церква Молдаво-валахії ще за Цамблака не становила одної церковної одиниці. Волоська митрополія підлягала візантійській патріархії, натомість Молдавська митрополія була самостійна й гравітувала скорше до київської митрополії за Цамблака. Подібне було тепер за Ісидора. Коли він не міг встояти у Москві на митрополії, піддав молдавському митрополитові близько 1451 року юрисдикцію над Галицькою єпархією, щоб затримати її при церковній унії.

Після підписів тих двох не-греків, ідуть знову підписи сімох грецьких митрополитів здебільшого з грецьких островів, між ними одно ім'я знаменне, а саме Геннадія, митрополита Іани. Акт унії підписав він з переконання, бо з допискою «привднуоучись, підписую».

По занятті Царгороду турками, патріярший синод, скликаний за дозволом султана, вибрав Геннадія на візантійського патріярха, першого від турецькою владою. Він керував під іменем Геннадіос II Схоляріос (1454-1457). Він був першим візантійським патріярхом, який зірвав Фьлорентійську Унію візантійської Церкви з Римом; можна думати, що під натиском турків.

Після того йдуть підписи п'ятьох найвищих духовників з візантійської патріяршої курії; всі вони тільки дякони свяченнями. Між ними видніє ім'я Сильвестра Суроцульоса, дякона та Великого Еклексіярха (провідника хору) Св. Софії та члена патріяршого суду. Його ім'я тим важливе, що акт унії він підписав, але згодом написав доволі ворожий для унії опис подій на Фьлорентійським Соборі. Ієрархічно не був він високою постаттю, бо свяченнями був тільки дяконом, тому, не маючи вищої богословської освіти, нічим на Соборі не вибивався.

Доперва після підписання документу унії катедральними достоїнниками дяконами, допустили до підпису одинокого єпископа московської Церкви Авраамія, що підписався: «Смирений єпископ Авраам суздальський підписую». Його підпис побіч латинських, а потім грецьких підписів був одинокий церковно-слов'янським письмом. Немає сумніву, що поставлення його по дяконах, це було легковаження того московського єпископа греками, про що вже була мова. По Авраамієві підписався ще протопоп Константин із штабу митрополита молдаво-волоського. Після того скромного духовника йшли підписи дуже важливі, бо представників двох найбільше відомих монастирів на Святій Атонській Горі, підпис ієромонаха Мойсея, що репрезентував Велику Лавру та Доротея, представника монастиря св. Ватопедія. Це не мало-важливе, бо в XV стол. візантійські монахи були пробовною силою проти повднання візантійської Церкви з римською. Листу підписів кінчають два ігумени з двох царгородських монастирів.

Насувається кінцеве питання, чи Фльорентійське церковне замирення рахувалося із зміненою будовою Західньої Церкви, сцентралізованою по церковнім розколі 1054 р.? Яке тепер мало бути становище східніх патріархатів? Під тим оглядом Фльорентійський Собор був великим поступом в порівнянні з Констанцьким. В Констанції церковне поєднання сходу із заходом розуміли не тільки як повне адміністративне піддання Церкви східньої західній, але навіть розуміли, що церковна унія рівнозначна з прийняттям на сході латинського обряду.

У Фльоренції тільки примат папи, як найвищого Вчителя Церкви в справах віри, був підкреслений, натомість папа Євген рахувався з тим, що неможлива церковна унія без збереження в Церкві Христовій старої патріяршої системи, дарма що з старих патріярхатів під музульманською владою залишилися вже тільки округи.

Про становище патріярхів в буллі є мова; там є застережені їх старі права: « Обновлюючи, — читаємо в буллі, — знову порядок, переданий в канонах інших гідних пошани патріярхів, як патріярх Константинопільський, що має бути другим по святішим римським первосвященникові, третім одначе александрійський, четвертим Антіохійський, а п'ятим Єрусалимський, із збереженням всім привілеїв та їх прав ».¹⁴ В тих словах Фльорентійського акту немов зникав дух латинської нетерпимости XII-XIV століть. Де причина того? Побіч церковних клопотів Риму та західніх католиків в хронічними західніми схизмами, деякий вплив на зміну настроїв мав, мабуть, тодішний культурний рух гуманізму, який відкривав у грецьким світі цінності, дотепер невідомі на заході.

Фльорентійський Акт церковного замирення був підписаний на письмі, та чи справді християнський мир запаував між східніми та західніми християнами? Найближчі дні показали, що досягнути правдиве замирення не так легко, бо в практичнім житті все липалося по-старому. Глибокого рову, ритого століттями, та упередження, створеного впродовж століть не доводилося так легко засипати одним актом на папері. На це треба було більше часу та доказів довір'я одних до одних. « Підписи справді були поставлені на декреті поєднання, — пише проф. Ціглер, — одначе воно ще довго не було перетворене в дійсність... Тим, на кім по смерті патріярха Йосифа лежав обов'язок взятися до прак-

---

¹⁴ « *Renovantes insuper ordinem traditum in canonibus caeterorum venerabilium patriarcharum, ut patriarcha Constantinopolitanus secundus sit post sanctissimum Romanum Pontificem tertius vero Alexandrinus, quartus autem Antiochenus, et quintus Hierosolymitanus, salvis videlicet privilegiis omnibus et iuribus eorum* ». *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 115.

тичного здійснення унії, був цісар Іван. Що ж він зробив? Він, який у Фльоренції не дався нахилити, щоб зарядити вибір нового патріярха, також по своїм повороті не підняв нічого в цім напрямі».¹⁵ Патріярхія впродовж майже двох літ не була обсаджена. Це давало змогу явним противникам церковного поєднання в Царгороді спритно з допомогою тих, які були у Фльоренції, розгорнути агітацію проти Фльорентійського поєднання. Можна думати, що причиною тої апатії імператора були збочені його надії, що Фльорентійський Собор переміниться в такий політичний збір світських володарів, яким був Собор в Констанції. А тут Фльорентійський Собор перемінився в чисто церковне зібрання, яке не давало імператорові ніякої спроможности нав'язувати із західними володарями приязних зв'язків, і зацікавити їх великим походом проти турків, який, розгромивши османську державу, приніс би віддих візантійській державі, а може навіть поміг би їй наново відродитися. В додаток його стрінула тоді одна болюча невдача. Альбрехт Габсбург, зять цісаря Жигмонта, який по смерті свого тестя був вибраний цісарем німецьким, і одіичив королівства чеське й угорське, помер. Альбрехт як прибічник папи зобов'язався був підняти великий похід проти турків. На нещастя, зглядно молодий Альбрехт саме в час фіналізації Фльорентійського Собору помер, і всі надії цісаря розвіялись.

Фльорентійський Собор натомість став великим тріумфом папи Євгена IV над базилейськими розкольниками. Папі вдалося доконати без базилейців поєднання Церков, бажане всім католицьким світом від століть. Воно мало розгорнути перед Римом широке поле реалізації церковної унії на терені слов'янського православного світу та рівночасно викорінювати базилейську церковну недугу. Всюди, а передовсім в середній Європі, де вона ще існувала. Базилейська схизма виступала там або в співпраці поодиноких католицьких Церков з базилейцями, або в хитрій неутральності поміж Римом та Базилеєю. Перше було у Великим Литовським Князівстві, німецьких орденах над Балтикою, друге — в Польщі, кермованій тоді зручним дипломатом краківським єпископом Збігнєвом Олесніцким.

Виїзд митр. Ісидора до українських єпархій своєї митрополії

На широкий та непевний терен православного світу східньої Європи вислав папа Євген IV в серпні 1439 р. митр. Ісидора, забезпечивши його такими правами, яких тут не мав ніколи ніякий католицький ієрарх.

¹⁵ ZIEGLER A., *op. cit.*, p. 19.

Київського митрополита папа наділив ще правами апостольського легата для провінцій Литви, Лівонії та українських частин Польщі (Лєхії). « В справі становища цілої Церкви за порадою достойних братів кардиналів, — читаємо в папській буллі, — і на нашу (думку) робимо тебе повновласним легатом нашим та апостольського престолу з повною силою... будувати, засаджувати, реформувати, поправляти, керувати загально і в подробицях, що є потрібне до винищування ересей, вивищення та зростання католицької віри, миру та єдності Христових вірних, стану цілої Церкви, збереження авторитету нашого та апостольського престолу... ».¹⁶

З тої буллі виходить, що Ісидор дістав найширші уповажнення апостольського легата, які територіально та речево переходили управління київського митрополита, натомість виразно говорили про потреби цілої Церкви, про привернення авторитету римського папи в цілій Церкві. Управління апостольського легата надав папа Ісидорові по нараді з кардиналами також у цілі викорінювання базилейської схизми та привернення повного авторитету Апостольського Престолу.

Звичайно, історики помилково інтерпретують цей привілей митр. Ісидора, що він стосується тільки східних християн на терені Київської митрополії та Всєї Руси. Та на ділі так воно не було. На території своєї митрополії щодо вірних східнього християнства Ісидор мав достатню кількість влади над духовенством, йому підлеглим, та над вірними. В додаток Литва та Лівонія не були тереном Київської митрополії. Наділяючи Ісидора, східнього митрополита, владою папського легата, папа Євген IV віддавав у руки східнього митрополита широку владу зреформувати латинську Церкву в Лівонії, на Литві та в українських провінціях Польщі, отруєних базилейською схизмою. Можемо собі уявити обурення всемогутніх католицьких духовних потентатів на Литві, Лівонії, в Галичині, коли там з'являвся недавній « схизматик, невірний, сумнівний чи навіть хрещений » з повною владою від папи реформувати католиків латинського обряду, із становиська папи злих католиків.

---

¹⁶ *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 119-120. Hofmann G., *Epistolae Pontificiae*, op. cit., No. 202. «Lituaniae, Livoniae ac totius Russiae provinciae necnon in civitatibus, diocesis, terris et locis Lechie, que tibi iure metropolitico subesse noscuntur, de venerabilium fratrum nostrorum sancte Romane Ecclesie Cardinalium consilio pro statu universalis ecclesie atque nostro nostrum et apostolice sedis legatum de lettere cum plena potestate auctoritate apostolica facimus... edificandi plantandi, reformandi, corrigendi et statuendi omnia et singula, que ad extirpationem heresum, exaltationem atque augmentum catholice fidei, pacem atque unitatem Christifidelium, statum universalis ecclesie, conservationem auctoritatis nostre et apostolice sedis... ».

В другій половині серпня Ісидор із своїм оточенням рушив до Венеції, щоб звідти дорогою через Угорщину передістатися до своїх перших єпархій в Галичині. У Венеції він затримався на якийсь час, бо Угорщина, яка все була вірна римському папі, потрапила в заколот по несподіваній смерті короля Альбрехта Габсбурга в жовтні 1439.¹⁷ Альбрехт Габсбург сидів на угорськiм престолі неповних два роки. Почалася боротьба за угорську корону, яку Збігнєв Олесніцкі упрямував здобути для молодого польського короля Володислава Ягайловича. Тим способом прийшло б ще до персональної унії Польщі та Угорщини.

До рук митр. Ісидора, що повертався, папа передав листа до московського князя Василя Васильовича, який записаний в Никонівській компіляції під тим роком.¹⁸ В грудні перед самим виїздом Ісидора з Венеції папа додав йому ще гідність кардинала титулу св. Петра та Марцеліна.¹⁹ Таке вивищування митр. Ісидора папою безперечно було доказом сердечности папи трактувати східнього католицького ієрарха з повним довір'ям нарівні з латинськими. Папа не міг передбачати, що гідність Апостольського легата, реформатора усїєї Церкви на сході Європи, оборонця авторитету папи серед католиків базилейців, викличе таку ненависть до митр. Ісидора, що на терені, де ці католики мали владу, його праця стане неможливою. Про якусь напругу тут становища католицької Церкви через інтервенцію легата Ісидора не могло бути мови. Гідність кардинала та його виступи в ролі кардинала римської Церкви в Москві сягала до нього нещоборне ушередження, яке засуджувало його акцію в Москві на повну невдачу.

Затримавшись до грудня у Венеції, митр. Ісидор стрінув болочі переживання. Східні християни, тепер вже об'єднані з Римом, стрінулися з боку венеціян з давнім незмінним ушередженням та образливим трактуванням. В додаток два послы з його митрополії, москвич монах Симеон та тверський боярин Тома, не вважаючи на дуже приязне їх трактування у Фльоренції з боку папи, потаємно покинули Венецію та Ісидора, щоб скорше добратись додому з несприхильними вітками про Фльорентійську унію.²⁰ Залишився тільки єпископ Авраамій. Пля-

---

¹⁷ В осені 1439 р. митр. Ісидор плянував навіть змінити шлях своєї подорожі до Києва та Москви через Царгород і Чорне море. В цій справі папа Євген IV писав листа до імператора візантійського з дня 28 листопада 1439. *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 121-122; HOFMANN G., *Epistolae Pontificiae...*, vol. II, No. 233.

¹⁸ HOFMANN G., *Litterae Pontificiae...*, vol. II, No. 204.

¹⁹ KORZENIOWSKI J., *Analecta Romana*, Cracoviae 1894, p. 31-33.

²⁰ У Фльоренції папська курія трактувала єпископа Авраамія та боярина Тому дуже ввічливо. Обидва вони в актах записані як «*Oratores Ruthenorum*» та «*Ора-*

нована зміна тури митр. Ісидора скоро виявилася непотрібною, бо на Угорщині політичне становище стало вияснитися. На початку березня 1440 р. митр. Ісидор опинився вже в Буді, де довідався, що польський король Володислав обраний угорським соймом королем. В переговорах Олесніцкі зобов'язався навіть, що король угорський Володислав з польською допомогою підійме давні зобов'язання Альбрехта Габсбурґа — підняти похід проти турків.

Ця вістка була приємною для Ісидора, бо виринали надії більшого християнського походу проти турків, що ворожило теж корисні обставини для утривалення церковної унії в Царгороді; там справа унії заляжала передовсім від військової допомоги заходу. В додаток польський канцлер через свою дипломатичну дію на Угорщині був приневолений рахуватися більше з римським папою та й з його папським легатом і київським митрополитом, об'єднаним з Римом.

Ісидор, піднесений тим на душі, видав у перші дні березня 1440 р. в Буді окружний лист до православних слов'ян балканського півострова та східньої Європи. В цім листі він закликає їх до злуки з Римською Церквою, йдучи за прикладом греків. Закликає до згоди та християнського співжиття народів грецького та латинського обрядів. «Коли ви греки (грецького обряду) перебуваєте в латинській землі, де є латинська церква, сміло вчащайте на богослуження, шануйте тіло Христове й віддавайте йому честь і покору, як і в своїх церквах, приносить покуту латинським священикам і приймайте від них тіло Христове. Латиняни також повинні ходити до їх (грецьких) церков, слухати богослуження й з теплою вірою кланятися тому ж Христовому тілу, бо правдиве Христове тіло і те, що свячене грецьким священиком на кваснім хлібі, і те, що свячене латинським священиком на солодкім хлібі, тому треба однаково його поважати — і солодке, і квасне, приходити на покуту до священиків грецьких і приймати від них Причастя, бо й те і се одно».²¹

Хоч окружне послання Ісидора було видане в Буді, але воно заховалося в московських компіляціях. З того виходило б, що Ісидор поширював його пізніше на території своєї митрополії. Тепер подорож Ісидора провадила за Карпати на територію Польщі, в західню частину

---

tores magni regis Russiae». В час подячної літургії по проголошенні акту унії боярина Тому попросили асистувати папі при умиванню рук. На пращання камера папська виплатила їм 237 фльоренів як зворот коштів подорожі до Фльоренції. Hofmann G., *Acta Camerae Apostolicae... de Concilio Florentino*, Romae 1950, p. 82; Шевченко І., *op. cit.*, note 108.

²¹ II Софійська, Пол. Собр. Русских Лѣт, т. VI, також Воскресенська і Никонівська.

його митрополії. Поки Ісидор залишив Буду, покинув його єпископ Авраамій, щоб скорше дістатися на Московщину.

Ісидор увійшов на територію Польщі, першої держави, що збійкутувала Фльорентійський Собор мимо того, що папа Євген IV два рази запрошував гнзненського архієпископа та примаса Польщі взяти участь в Соборі.²² Друге запрошення до гнзненського архієпископа Вінцента з Дембна вийшло від папи вже тоді, коли грецький цісар з візантійською делегацією вже були у Феррарі. Крім того, ані примас, ані Олсеніцкі, ані ніхто з польської ієрархії, ані краківський університет не був репрезентований у Фльоренції. Натомість в Базилей сидів постійно репрезентант Польщі Дзерслав з Божимова впродовж цілого Фльорентійського Собору.²³ В таку католицьку протипапську країну в'їздив митр. Ісидор.

Все ж таки канцлер Олсеніцкі, більше дипломат, ніж князь Церкви, вважав потрібним прийняти митр. Ісидора чемно. Він виїхав навіть напроти нього до Санча, щоб звідти запросити його до Кракова, тогочасної столиці Польщі. В парохіяльній латинській церкві в Санчі, а також у Кракові в катедральнім храмі на Вавелі, митр. Ісидор відправив богослуження в грецьким обряді, голосячи всюди церковне поддання та рівність християн обох обрядів.²⁴

Саме тоді, коли Ісидор вступив на терен своєї митрополії, у Великим Литовським Князівстві відбувалися політичні події, що мали також рішальний вплив на долю церковної Унії на Україні та Білорусі. На початку 1440 р. здавалося, що великий литовський князь Жигмонт Кейстутович, зломивши силу свого суперника Свидригайла, прихильника русинів та церковної унії, стоїть на вершці своєї потуги. Несподівано, одначе, (30 березня 1440 р.) він був убитий литовськими католицькими та руськими православними магнатами.²⁵ Свидригайло вже не виринув як кандидат на великого князя, тільки змовники звернулися до Кракова, просячи на великого князя молодшого брата польського короля Володислава, Казимира Ягайловича. Коли він на це погодився, магнати литовсько-руські вибрали його великим князем, не питаючись згоди магнатів польських, як постановляла Городельська Умова. Тим способом Велике Литовське Князівство виявило свою повну незалежність

²² Hofmann G., *Epistolae Pontificiae...*, vol. II, No. 126, 136.

²³ *Concilium Basiliense VI*, Basel 1926, p. 428, 724.

²⁴ Długosius J., *Hist. Pol...*, IV, 624.

²⁵ Саме в той самий час папа вислав до Жигмонта приязний лист, запрошуючи його підтримувати церковну унію, оголошувану митр. Ісидором. Лист цей, одначе, мабуть, не застав Жигмонта живим. *Codex Diplomaticus Cathedrae Vilnensis* (ed. Fijałek T., Semkowicz W.), Cracovia 1932, No. 161 (Feb. 27, 1440).

від Польщі. Тим способом у Польщі та Угорщині запанував 16-літній старший син Ягайла, Володислав (III), у Великим Литовським Князівстві 13-літній молодший син Ягайла, Казимир. Не від речі буде додати, що обидва вони були синами православної з роду матері Соньки, княжни Гольшанської. Хоч це останнє не відогравало великого значення, бо сама Сонька, формально принайменше перейшла на католицтво. Але все таки вона підтримувала живі стосунки з своєю православною родиною й мала в своїм оточенні на Вавелі православних українців.²⁶ Річ природна, що її діти були виховувані в чисто католицькій душі. Все ж таки живі зв'язки матері королеви з русинами мали деякий вплив на польське оточення.

Коли часто польські історики пишуть про «волю чи постанову» польського короля Володислава чи великого литовського князя Казимира, то слід не забувати, що в році приїзду митр. Ісидора в межі Польщі, а скоро й Великого Литовського Князівства, Володислав мав 16, а Казимир 13 літ. Це на ділі були діти. В їх імені в Польщі рядив всевладно, рахуючись тільки з малопольськими маґнатами, кардинал Збіґнєв Олєсніцкі, а у Великим Литовським Князівстві — віленський єпископ Матвій та литовські маґнати. Щодо Володислава ситуація так змінилася, що, ставши угорським королем, великий вплив мали на нього угорські маґнати.

Це мало вплив на церковну політику Угрів, Польщі та Великого Литовського Князівства в час, коли католицький світ був розколений поміж Римським папою Євґеном IV та Базилейським Собором і вибраним там антипапою Феліксом V. Угорщина традиційно, як «Апостольське Королівство», було вірне римському папі. Олєсніцкі, потентат Польщі, хоч хитрував на дві сторони, приймаючи кардинальство і від папи Євґена IV, і від антипапи Фелікса, був у час приїзду митр. Ісидора за Базилею, одначе, як розумний дипломат, не вважав потрібним

---

²⁶ В році смерті Ягайла (1434) королева польська Сонька звернулася до папи Євґена IV з проханням, щоб «русини, головно шляхотні, грецького послушення, які її відвідують та до неї приходять, могли бути присутні, коли перед ними відправляють священники всі частини Служби Божої та інші богослужби...». «Sophiae, Reginae Poloniae... petitio continebat plerosque Ruthenos..., qui, de obedientia graecorum sunt, eandem Reginam visitare... consueverunt... sacerdotes Missas et alia divina officia celebrare pertimescunt...». Папа дав на це дозвіл в надії, що це їх притягне до католицької віри. *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 111. Це тільки свідчить, що королева Сонька підтримувала живі зв'язки з руськими князями та боярами. Насувається здогад, чи це не її треба завдячувати появу в ті часи праць українських малярів на Вавелі.

наражати собі митр. Ісидора, а через нього й римського папу, тому поступав обережно, противно як віленський єпископ Матвій, представник католицьких литовських магнатів, самостійників у відношенні до Польщі. З Олсеніцким політично Матвій не погоджувався, хоч був так само, як він, базилейцем, тільки менше дипломатичним. Не маючи, як Олсеніцкі, зв'язків з проримською Угорщиною, Матвій явно тримав з Базилею і явно ставився неприхильно до Фльорентійської Унії та до праці митр. Ісидора.

Все ж таки його руки не були такі довгі, щоб він міг мати таку саму владу у Вільні, як на Україні чи Білорусі. Велике Литовське Князівство далеко не було ще такою одноцільною державою, якою було Польське Королівство. Тут існували глибоко релігійні та національні протиставлення. Тому митрополит Ісидор не можучи сподіватися з боку Вільні нічого більше, як ворожнечі, натомість на Білій Русі та Україні він міг рахувати на співпрацю й симпатію поодиноких удільних князів і земського боярства, з яких одні ставилися до унії більше прихильно, другі менше. Секретом успіху або невдачі митр. Ісидора було визнатися в цій різниці національних та церковних амбіцій та їх використовувати навіть проти віленського потента Матвія. Це в тій ситуації було цілком можливе тим більше, що Матвій не дорівнював зручності Олсеніцкому. Однак чужинець грек Ісидор, який привик дивитися на державну владу як на одну та абсолютну силу, як було у Візантії, не легко орієнтувався у цій відмінній ситуації Великого Литовського Князівства й тому не умів використовувати пригожих для нього та його святої справи обставин.

Так було зокрема на придніпрянській Україні, де амбіція Кизва як старої церковної (а посередньо й політичної) столиці зростала ще за Витовта і Свидригайла. Дещо інакше було на українських землях під Польщею, хоч і в зв'язку з нестерпним наступом зарозумілого латинства. Зовсім інший світ була Московщина, дотепер осідок київської митрополії.

З Кракова вибрався митр. Ісидор на схід. Можна припускати, що перед від'їздом з Кракова він мусів мати якісь розмови на тему становища східної Церкви в Галичині, тема напевно дуже дразлива для Олсеніцкого. В Галичині Ісидор застав, тільки в далеко більше гострій формі, ту саму проблему, яка була на грецьких островах, окупованих венеціанцями чи генуєнцями, де побіч існували дві ієрархії, одна оригінальна, своя, східна для загалу автохтонного населення, друга латинська, чужа, насаджена там католицькими окупантами, для малої меншини чужих колоністів. На початку Фльорентійського Собору греки

ставили до папи домагання скасувати ту насаджену для колоністів латинську ієрархію.²⁷

По заключенні Флорентійської Унії це була справа навіть канонічно узасаднена, бо на IV Лятеранським Соборі (1215) за папи Іннокентія III Собор виніс постанову, що не може бути дві католицькі ієрархії на тім самім терені.²⁸ Ординарій єпископ мав би бути єпископом більшости вірних, а меншість другого обряду мала підлягати ординарієві більшости, але мати генерального вікарія свого обряду для християн обряду меншини.

Як довго в Галичині українці були православними, тоді були дві ієрархії двох інших вір, що боролися між собою за вірних та за терен. Тепер, коли митр. Ісидор проголошував у провінціях під Польщею церковну унію, латинські єпископи меншини мали б бути скасовані, а всі християни мали б підлягати єпископам ординаріям східнім; для латинян мали бути створені тільки латинські генеральні вікаріяти.

Кожному ясно, що це була в Галичині теорія недосяжна, бо виконання III декрету IV Лятеранського Собору на українських землях під Польщею означало б тут повне завершення польської політики Казимира на українських землях через скасування латинсько-польської ієрархії. До яких висновків прийшов Ісидор у розмовах з Олесьніцким та чи взагалі прийшов до якихсь, невідомо. Напевно Олесьніцкі не обіцяв йому виконувати той декрет. Тому митрополит мусів толерувати існуючий церковний неканонічний стан.

Ідучи до столиці Галичини, Львова, Ісидор затримався в Перемишлі. Тут він застав владичий престол необсадженим, а стару катедру, загарбану латинниками, на латинську катедру. Українське духовенство терпіло утиски. Тут Ісидор в квітні проголосив церковну унію. Русини мали заявити митр. Ісидорові, що не думають лишитися під владою польського латинського єпископа; тому, покинувши Перемишль, Ісидор згодом прислав їм єпископа.²⁹ В той час перемиський єпископ, повбавлений катедри, мабуть, жив якийсь час в Самборі, звідки взявся

---

²⁷ Бучинський Б., *Студії в історії церковної Унії*, Зписки НТШ, т. 85, стор. 24.

²⁸ Decretum III «*De diversis ritibus in eadem fide*». «...Prohibemus autem omnino, ne una eademque civitas vel diocesis diversos pontifices habeat tamquam unum corpus diversa capita quasi monstrum. Sed si propter praedictas causas urgens necessitas postulaverit, pontifex loci catholicum praesulem nationibus illis conformem provida deliberatione constituat sibi vicarium in praedictis, qui ei per omnia sit oboediens et subiectus». НАЛУŠСЬНСЬКУ Т., *Acta Innocentii III*, Romae 1946, p. 484.

²⁹ Бучинський Б., *тевір цит.*, т. 85, стор. 28; Соневицький Л., *Український Єпископат Перемиської і Холмської Єпархій в XV-XVI стол.*, Записки ЧСВВ, Рим 1955, стор. 23 сл.

північний титул перемиських єпископів: перемиський, самбірський та сянїцький єпископ.³⁰

З Перемишля митр. Ісидор поїхав до Львова та своїм звичаєм став трактувати християн східнього та латинського обряду як рівноправних. В латинській катедрі він відправляв богослуження за східнім обрядом і тут проголосив унію Церкви східньої із західньою. Длугош, а також історик Львова з XVII стол. Зіморивич, очевидно, на якихсь йому відомих джерелах записали, що львівські українці прийняли церковну унію обоятно, а практику їх митрополита відправляти богослуження в латинській катедрі неприхильно, дивлячись на цю новину криво (*oblique tuentibus*).³¹ Це може бути правдою, коли вони бачили й чули з уст свого митрополита слова взаємної християнської приязні та довір'я, а місцева практика, стосована «тим приятелем християнином латинником», на кожному кроці ставала гіркою іронією, запереченням тої приязні. Українці впродовж кількох десятків літ не тільки втратили свою галицьку митрополію, але також галицько-львівського єпископа, а в самих містах були трактовані гірше нехристиян. Львів зокрема не надавав до виявів такої унійної приязні без довшого приготування тим більше, що й між поляками латинниками протиримські настрої в користь базилейської схизми були поширені.

Все ж таки, як папський легат на терені Львова, митр. Ісидор міг похвалитися успіхом. Львівським латинським архієпископом у Львові був тоді член могутньої польської родини Ян із Спрова Одровонж, дотепер прихильник Базилей. Його всемогутність на цім терені збільшувалася ще й тим, що його рідний брат Петро був воеводою Червоної Руси, теж прихильник Базилей. З латинським архієпископом Ісидор мусів мати якісь довші розмови, які закінчилися тим, що архієпископ признав Ісидора правовірним католиком; це було в травні 1440 р. Коли

---

³⁰ Перший раз до титулу перемиського єпископа додали титул «і самбірський», він зустрічається вже 1422 р.; Соневидський Л., *мір цит.*, стор. 17.

³¹ Długosius J., *Historiae...*, vol. IV, p. 724-25. У зв'язку з перебуванням Ісидора у Львові про Флорентійську Унію Длугош записав так: «Ця унія латинської Церкви з грецькою потривала дуже коротко, бо греки й русини, що не були присутні при її укладенні з неї насміхалися та її легковажили». Треба взяти під увагу факт, хто був Длугош. Автор Історії Польщі був сучасником Збігнєва Олеснічного та його підлеглим. Длугош був каноніком краківської капітули та убожателем Олеснічного. Річ природна, що він ішов вірно за своїм єпископом-канцлером і у відношенні до Риму і Базилей. Базилейці все робили, щоб осяг папи у Флоренції применшити. Слова Длугоша є відгомонам базилейських настроїв. Зіморивич, львовянин з часів Хмельниччини, написав Історію Львова «*Leopolis Triplex*» Потрійний Львів — Руський, Німецький, Польський. Грушевський М., *мір цит.*, т. V, стор. 525 слід.

в липні Ісидор покидав галицьку Україну, дотеперішній базилець архиеп. Ян Одровонж разом з своїм братом повернулись під послух римського папи. Через рік вони знову свої симпатії повернули до Базилей.

Насувається питання, за яку ціну львівський архиепископ це зробив. Дійсний управитель Польщі Збігнєв Олесніцкі не тільки не віддалявся від базилейських схизматиків, але, навпаки, покинувши своє нейтральне становище з року 1440, при кінці 1441 р., явно став по стороні збунтованого Собору та антипапи Фелікса V. Це насуває питання, чим здобув собі Ісидор таку, хоч би хвиливу, зміну львівського латинського архиепископа. Можна здогадуватися, що він, користаючи з прав папського легата, потвердив на терені галицької митрополічної архієпархії стан, який там застав, себто в браку східного єпископа місцевого латинського архиепископа як одинокого ординарія на цій церковній території. Воно могло навіть видаватися бути згідним з мертвою буквою постанови IV Лятеранського Собору, прийнятою також у Фльоренції, що на одній території має бути тільки один єпископ ординарій, але зовсім миналося це з духом того декрету, що тим ординарієм має бути владика більшости автохтонного населення, а не єпископ меншини колоністів; таке бувало і в Греції. Здогад наш підпирає факт, що на терені галицької — головної єпархії Галичини, ще недавно митрополічної, митр. Ісидор не зробив нічого, щоб стан тутешньої церковної анархії поправити. Не настановив він єпископа, що його бракувало хоч бував тут доволі довго, більше як місяць. Проголосивши унію у Львові, митр. Ісидор відвідав ще Кринос, осідок церковної адміністрації галицької архієпархії, де також проголосив унію. Для направи церковного безладдя він не зробив нічого на очевидне невдоволення релігійно гноблених русинів.³² Можна думати, що він, як чужинець візантійць, тепер глибоко переїнятий церковною унією, робив це в добрій вірі, не знаючи дійсного стану. В умовах польської держави, глядячи очима візантійця, він прямо міг вважати, що існування тут одинокого латинського архиепископа є канонічно справою правильною, якої не треба комплікувати настановленням другого, східного єпископа. Таку розв'язку в подякою мусів би прийняти архиепископ Ян Одровонж. Така, одначе, розв'язка для церковної унії мала б негативні наслідки. З джерел невідомо, щоб Фльорентійська Унія в Галичині знайшла приязний привіт, як деінде на Україні — в Києві та на Волині. Не диво, що в наступні століття Галичина із столицею Львовом стає bastіоном протикатолицького православ'я найдовше.

В липні зі Львова прибув Ісидор до Холму, де, мабуть, застав оди-

---

³² Бучинський Б., *твір цит.*, стор. 29.

ногого єпископа на землях під володінням Польщі. Ним був єпископ Григорій, згадуваний ще в р. 1443 і 1446. Тут він застав також рівнорядного латинського єпископа, який по проголошенні тут унії, підносив право до першости. Для вияснення справи Ісидор видав тут під даєю 27 липня декрет, який цілком зрівнював єпископа східнього (українського) з латинським (польським).³³ І в холмській єпархії Ісидор застав багато неладу з браку вищого церковного нагляду, але все таки східня Церква мала тут повагу з двох причин. Найбагатшим родом на Холмщині все ще був старий боярський рід Угровецьких з Угровьєка, у яких митр. Ісидор навіть гостював. Ця родина була тут опікуном Церкви. Друга причина була та, що старостою, себто повітовим виконним урядовцем був тут воевода Поділля, Кердей, з відомої на тих землях української та православної родини Кердивичів, постійно лояльної до Польщі. Через це вплив воеводи Кердія давався чути й на Холмщині, де він в додаток дістав урядування старости, та те урядування мусів тут виконувати через свого заступника.³⁴

Пробувши в холмській землі 17 днів, а на українських землях польської держави три місяці, митр. Ісидор рушив в границі Великого Литовського Князівства, в якого границях була велика більшість українських земель включно з Києвом та усі землі Білоруси. Одні та другі дотепер православні. В серпні 1440 р. Ісидор був уже у столиці держави у Вільні, щоб з центральною владою обговорити справу унії київської митрополічної Церкви в межах Великого Литовського Князівства. У Вільні був він, мабуть, недовго, але на території Великого Литовського Князівства пробув він аж до початків березня 1441 р. У самім Вільні панував ще хаос по недавнім вбивстві великого князя Жигмонта. Вся влада була в руках магнатів, називаних Панами Радою Великого Литовського Князівства. Політична унія з Польщею там тоді наче не існувала, бо хоч вбитий Жигмонт, противник Свидригайла, вважався ставлеником Польщі, а щід кінець життя також усамостійнювався. Панував тут ще хаос, однаке на перше місце вже вибивався віленський єпископ Матвій, базилевць, що хотів тепер у Великім Литовськім Князівстві зайняти роль Олєсніцького в Польщі.³⁵

Перша зустріч київського митрополита з віленським єпископом розчарувала Ісидора. Матвій, не маючи ще політичної сили, тільки церковну на невеликій Литві, не міг Ісидорові, легальному київському

---

³³ Там же. Дехто думає, що в році 1440 і в Холмі не було східнього єпископа, а Григорія висвятив Ісидор доперва 1443 р.

³⁴ НАЛЕСКИ О., *From Florence...*, р. 58.

³⁵ Бучинський Б., *таір цит.*, стор. 32; НАЛЕСКИ О., *op. cit.*, р. 59.

митрополитові, заборонити проголошувати унію в його єпархіях, одначе заборонив проголосити Фльорентійську унію у Вільні як радісну вістку для кожного католика без огляду на обряд.³⁶

Латинський віленський єпископ Матвій, майже все в сучасних джерелах називаний зпольська Мацейом, впродовж понад десять літ рішальна особа в політиці центрального віленського уряду, здобув собі перше місце між руйнівниками Фльорентійської унії на терені східної Європи. Процес, виточений йому в Римі 1451 р. за саботаж церковної унії, викрив неймовірний цинізм того римо-католицького ієрарха, який підписував з московським князем в імені Великого Литовського Князівства договір, щоб Фльорентійську Унію в українсько-білоруських єпархіях Великого Литовського Князівства зліквідувати, а юрисдикцію над ними передати в руки «схизматика», московського митрополита Йони. Та рівночасно перші його два десятиліття років на єпископському престолі (1421-1453) виявляють його як ревного латинського ієрарха, тому варто ближче приглянутись до його особи. Життя та діяльність єп. Мацея є жалюгідним прикладом базилейського та латинського засліплення.

Матвій, чи Мацей, народився у Вільні в родині німців, які зайшли сюди з прибалтійських провінцій. Це був час енергійної місії новонаверненого в латинське християнство Ягайла для навертання литовських поган в латинське християнство. В Кракові Матвій закінчив університетські студії із ступенем доктора теології та магістра красномистецтва, отже, був людиною освіченою, польської культури. Спершу з члена віленської капітули та пароха катедри став він єпископом в новоутвореній Витовтом катедрі Медніки. Скоро на прохання віленської капітули був перенесений папою Мартином V на віленську єпископську катедру. Його попередник на віленській катедрі, перенесений до Львова, в дорученім листі до папи хвалив його як ревного місіонера та пастиря душ, в додаток глибоко освіченого, що вивчив навіть мову жмунднів.³⁷ Як пастир віленської єпархії він виконував свої обов'язки ревно й мав у папи Мартина V якнайкращу опінію. Папа звільняв його від участі в синоді Павія-Сієна «через його виняткові чеснотливі заслу-

---

³⁶ ZIEGLER A., *op. cit.*, p. 127; DLUGOSIUS J., *Historiae...*, vol. XI, p. 133, 215; FIJAŁEK J., *Le sort réservé à l'Union de Florence dans le Grand-Duché de Lithuanie sous le règne du Casimir Jagellon*, « Bulletin de l'Académie Polonaise », p. 84, Nr. 1-3, Cracovie 1934.

³⁷ Він був людиною «de vitae puritate, morum venustate et scientia ceterisque virtutibus multipliciter commendandum ac de ydiomate Samogitico sufficientissime institutum». FIJAŁEK J. - SEMKOWICZ, *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej*, tom I, Z. 1, Kraków 1932, Nr. 103.

ги» (*propter eius singularia virtutum merita*).³⁸ Його вірцева єпископська праця закінчилася в хвилину зірвання папи Євгена IV з базилейською опозицією. З днем вибору антипапи Фелікса V він цілком переходить на бік базилейців до тої міри, що диспензи та уповаження, отримані раніше від папи Євгена IV, він казав собі поновляти в базилейців. На думку Ціглера, його про-базилейські переконання були виснені з краківського університету, який тоді був «твердиною конциліярзму» (стор. 128). Його про-конциліярзм та віддання справі Базилей були одною із причин неприхильного наставлення Матвія до Ісидора та його унії.

Але була ще друга причина. Мабуть, таки з краківського університету він виніс свого роду обрядовий шовінізм, питомий польському клірові, що, мовляв, католицтво та латинський обряд — це речі ідентичні. Хто не латинник, той — не християнин, а «схизматик». Хто є схизматиком, той є невірним, і його треба навіть перехрещувати, коли навертається на католицтво. Хоч ця справа була вирішена ще папою Мартином V та поновлена Фльорентійським Собором, що хрещення православних дійсно, то в Польщі світський клір тримався старої засади. Ту засаду практикував цілком єпископ Матвій. Для нього церковна унія так само, як для світського польського кліру, була сполучена конечно з прийняттям латинського обряду. Діялося це тільки частинно в раціях західної нетерпимости до християнського сходу. В Польщі й на Литві таке екстремістичне розуміння церковного об'єднання культивувалося в чисто утилітарних раціях латинського духовенства, в політичних раціях Польщі та Литви щодо великанських просторів України та Білоруси з населенням східного обряду. Фльорентійська унія із збереженням східного обряду обмежувала польську місію латино-католицького елемента, до меж етнічної Польщі та Литви. Унія клала межі цій політично-церковній експансії.

Дивно, що єп. Матвій, такий латинський екстреміст та базилеець, ідеологічно близький полякам, політично стояв за самостійницькою політикою Витовта, а по його смерті навіть підтримував спершу Свидригайла. Одначе, мабуть, разом з митр. Герасимом плянував покинути Свидригайла за його фаворитування православних русинів. На думку Ціглера, Матвій був на тій самій стежці, що митр. Герасим, коли б був попав у руки Свидригайла.³⁹

За той час вже приходили через Білорусь московські збігці з Фльоренції, єп. Авраамій та монах Симон, як також тверець Тома. Всі вони

³⁸ IVIDEM, No. 112.

³⁹ ZIEGLER A., *op. cit.*, p. 126-128.

агітували проти церковної унії, що було на руку Матвієві. Забороняючи Ісидорові проголошувати унію на Литві, менше дипломатичний Матвій не скривався й подавав дві причини свого спротиву: поперше, що він не визнає зовсім Фльорентійського Собору, ані папи Євгена IV, тому не визнає церковної унії. Подруге, він проти зрівняння в церковній теорії та практиці якихнебудь духовних східнього обряду з духовними західнього обряду. Єпископ Матвій сам був доктором теології.⁴⁰ В своїй запальності Матвій пішов навіть далі, ніж західні базилейці, які хоч із завдрістю доцінювали осяг укладення церковної унії у Фльоренції, але доручали своїм прибічникам проти самої унії не виступати.

Для Ісидора пригожою обставиною був хаос в центральнім уряді у Вільні по вбивстві великого князя та й таки немов федеративний устрій держави в автономними князями та землями з своїми земськими статутами. В додаток національно-церковна боротьба в останні літа зв'язана з становищем Свидригайла, боротьба з московським митрополитом, щоб Київ наново зробити дійсною столицею митрополії й розірвати з московською Церквою, все це були обставини, дуже пригожі для Ісидора, бо на ділі українські землі Великого Литовського Князівства були прихильно наставлені до церковної унії, яка мала їх Церкві загарантувати рівні права з латинянами, що наступають. Так само на Білій Русі симпатії до унії були очевидні. Тому, користаючи з того становища у Великим Литовським Князівстві, Ісидор з Вільна повернув на ці українські землі, через які недавно вступив у межі держави, на українську Волинь. Тут у Луцьку жив у час смерті Жигмонта Свидригайло, довголітний суперник Жигмонта в боротьбі за великокняжий престол. В Луцьку було тепер два єпископства — східне та латинське. Тут жив Свидригайло, який на вістку про смерть Жигмонта навіть опанував Волинь, але не міг зібрати більше прибічників, щоб стати проти молодого Казимира. Свидригайло все був приятелем церковної унії, тому Ісидорові було неважко проголосити унію в Луцьку та в другій єпископській столиці на Волині у Володимирі, якого єпархія сягала поза Волинь на Берестейщину. Існує документ, який свідчить, що володимирський єпископ визнав над собою фльорентійського митрополита та церковну унію.⁴¹

За митрополитом Ісидором та Фльорентійською унією стали місцеві українські князі та боярство. На переломі XIV та XV століть, як також в XV стол. Волинь була найживішим осередком українського національного й церковного життя. По занепаді Галицько-Волинської дер-

---

⁴⁰ Бучинський Б., *твір цит.*, стор. 32 і наст.

⁴¹ *Русская Историческая Библиотека*, т. VI, стор. 72; Макарій, *История Русской Церкви*, т. VI, стор. 373.

жави Волинь наймужніше боронить рештки української державности способами та засобами, які в той час були можливі. По важких боях Волинь таки не дала себе приєднати в склад Польської держави, але оборонила своє автономічне становище в складі Великого Литовського Князівства. Діялося це тому, що в потатарськiм періоді Волинь не зазнала такого знищення, як інші українські землі. Тому на Волині зацілило багато дрібних княжих родів та сильних боярських родин з часів княжої Русі-України. Деякі з них таки виводили своє походження від українських Рюриковичів, тому тут не було місця для пришельців з Польщі чи Литви. Навіть як в час пересування князів Витовтом, коли зайшов тут якийсь княжий нащадок Гедиміновичів, то скоро українцями.

З українських Рюриковичів виводили своє походження князі Четвертинські, що мали бути нащадками Святополка Ізяславича, великого київського князя, на переломі XI та XII стол. Від Рюриковичів виводили свій рід також князі Острозькі. Острозькі з своєї столиці Острогу вибиваються на провідну княжу родину не тільки на Волині, але скоро й поза Волинню. Дослідник української старовини Максимович виводить походження Острозьких з Рюриковичів сусідньої турівської землі.⁴² Використовував він записки ієромонаха Боболинського з Чернігова (XVII стол.), який записав, що Острозькі — це нащадки відомого князя Давида Ігоровича.

Вже в першій половині XV стол. Острозькі вибиваються на перше місце між князями на Волині й беруть участь у виразно українській політиці, помагаючи Свидригайлові, прихильникові українського народу, вирватися з ув'язнення, в яке його запроторили Витовт та Ягайло. Цей сміливий крок князя Острозького, що міг на нього та його рід стягнути гнів короля польського та великого литовського князя з катастрофальними наслідками, свідчить про його національну характерність. Поза тими двома провідними княжими родами на Волині були ще інші княжі роди українського походження, як: Чарторизькі, Збаразькі, Вишневецькі, Корецькі, Курцевичі, Ружинські та інші. Побіч княжих родів були тут старого походження боярські роди, як: Семашки, Гулевичі, Загоровські та інші.⁴³ Хоч вони всі трималися в той час вірно своїй національності та православної віри, але це були люди освічені, що користали вже також з джерел західньої освіти. По боці Ісидора став на Волині князь Федір Острозький. Він був людиною побожною,

---

⁴² Максимович, *Собрание Сочинений*, т. I.

⁴³ Грушевський М., *Історія...*, т. V, стор. 28-30.

бо згодом закінчив своє життя в монашій рясі в Печерськiм монастирі. Церковні справи його живо цікавили.

Мабуть, поширена там західня освіта була причиною, що Волинь стояла вірно при унії ще довгі роки, коли з допомогою віленського уряду московський митрополит Йона почав перебирати церковну юрисдикцію в межах Великого Литовського Князівства. Тоді у Володимирі помер єпископ, і волинське боярство вибрало кандидата й післало його до Царгороду на посвячення до патріарха Григорія Мама, який тримав єдність з Римом. Новий волинський єпископ Данило заприсягнув у Царгороді на унію і, вернувшись додому, мусів зносити переслідування з боку католицького віленського уряду. В сучасних грамотах про Ісидора пишуть, що він мав признання «всему купно христоименному люду» або «всім православним». ⁴⁴

На Україні головною ціллю Ісидора було відвідати старий Київ, номінальну столицю його митрополії. В Києві обставини для Ісидора та його справи були сприятливі. В Києві сидів автономічний князь Олександр Володимирович, названий на Україні популярно Олельком. На київській престолі сидів колись його батько, тому їх рід вважався тут своїм. Олелько та його батько були православними й мали зв'язки з Царгородом, ⁴⁵ тому князь Олелько вважався тут опікуном православія. Олелько був з новим великим князем Казимиром споріднений як стричаний брат.

До Києва прибув Ісидор в грудні 1440 р. й пробув тут довший час, проголошуючи у старій столиці Руси-України поєднання східної та західної Церкви. До своєї ролі як київського князя Олелько підійшов серйовно. Він виставив «як государ і отчич київський» грамоту для «господина отца своего Сидора митрополита Київського и всея Руси», якою передавав в його руки всі митрополіччі маєтності, що належали до Св. Софії, тобто до митрополії. ⁴⁶ У своїй грамоті він покликався як «отчич Києва» на старе право київської митрополії, визначене їй в Уставі св. Володимира та в церковнім Уставі Ярослава Мудрого.

Слідом за цим актом київського князя також Печерська Лавра прийняла Ісидора й визнала його своїм митрополитом. Грамота князя Олелька Ісидорові виставлена була, мабуть, недовго перед його виїздом на Білорусь, бо має дату 5 лютого 1441 р.

Після того Ісидор виїхав на північ на білоруські землі, до осередку

---

⁴⁴ Бучинський Б., *msip цум.*, т. 86, стор. 36 і слід.

⁴⁵ JABLONOWSKI H., *Westrussland zwischen Wilna und Moskau*, р. 94, appendix, Note 40.

⁴⁶ *Акты Исторические*, т. I, ч. 259.

церковного та культурного, до Смоленська. Місцевий князь Юрій Лінгвенович ще перед прибуттям митр. Ісидора до Смоленська співпрацював з ним в той спосіб, що наказав ув'язнити й притримати московського втікача з Венеції, монаха Симона, щоб передати його в руки Ісидора. Монах Симон провадив на терені Новгороду Великого й Смоленська агітацію проти Ісидора та унії. Юрій Лінгвенович був так само, як Олелько, православним та кузином великого князя Казимира.⁴⁷

З того виходить, що не зважаючи на гостру ворожнечу Вільна, Ісидор був у силі сповнити свою місію на Україні та Білорусі, з якої міг бути вдоволений. Сидячи ще в Смоленську, Ісидор з допомогою місцевого князя Юрія потрапив нав'язати зв'язки з колами, йому прихильними в Новгороді. Батько Юрія Лінгвеновича колись був князем у Новгороді Великім. Це, мабуть, місцевий архієпископ Евтимій наказав зловити в Новгороді московського монаха Симеона, який там вів пропаганду проти митрополита та Фльорентійської Унії, й відіслати Ісидорові до Смоленська.

В 1441 р. поглибився спір поміж Римом та Базилеєю. Базилейці бачачи здобутки папи через осягнення замиріння з греками, новели сильнішу акцію за союзниками. В цім році перейшов на бік Базилейський архієпископ Генінг і став леґатом антипапи Фелікса V. Явніше на сторону Базилей став також Збігнєв Олєніцькі.

Прибуваючи до Смоленська, митр. Ісидор підходив до Москви, до найважчого відтинку своєї місійної подорожі в користь поєднання Церков. Втеча його фльорентійських співучасників та їх агітація проти нього на Білорусі не ворожили нічого доброго в Москві.

Проголошення Фльорентійської Унії в Москві

По трілітній з половиною неприсутності митр. Ісидор 19 березня 1441 року, в третю неділю великого посту прибув до Москви. Його приїзд став зворотним днем в історії московської Церкви. Цей факт та наступні, широко описані в московських джерелах, містять багато фантастичного матеріялу, з якого нерідко тяжко вилуштити правду, починаючи від виїзду Ісидора з Риму до остаточного зірвання московської Церкви з візантійським патріярхатом 1448 р.⁴⁸ В додаток опише зовсім переочу-

⁴⁷ Бучинський Б., *твір цит.*, стор. 34-36; JAWLONOWSKI H., *op. cit.*, p. 93.

⁴⁸ Науковій критиці піддавав московські джерела тої доби перший Голубинський, *История Русской Церкви*, т. II, стор. 252 наст. По нім PIERLING, *La Russie et la Saint-Siège*, vol. I, p. 56-59; KONCEVICIUS J., *Russia's Attitude toward Union with Rome*, Washington 1927, p. 120-123; ZIEGLER A., *op. cit.*, p. 96 sq.; CHERNIAVSKY M.,

ють факт, що від укладення Фльорентійської унії 6 липня 1439 р. до приїзду Ісидора до Москви проминув рік і три чверті з того більше, ніж пів року перед прибуттям Ісидора, на терені Москви, а навіть поза Московію в Твері та в Новгороді провадили проти митрополита агітацію московські перебіжчики, які про все, що сталося у Фльоренції, поінформували московського князя та єпископський собор наперед. Все, що наступило з Ісидором, було вже наперед ушляповане.

Чи, в'їжджаючи до Москви, митр. Ісидор справді казав нести перед собою латинський хрест, а навіть казав бити жезлом тих москвичів, що не хотіли поклонятися тому хрестові; чи митр. Ісидор справді вбрав кардинальські відзнаки та чи робив такі інші речі, ледве чи правда. Скорше це тільки кольоризація московських книжників. Ісидор мав у себе в Царгороді фанатичних противників Риму, він знав, що в'їздить до фанатично протикатолицької Москви і вступає в найтяжчу кризу своєї місії, тому ледве чи провокував би ще москвичів. Навпаки, він міг сподіватися найгіршого.

Урочистий в'їзд Ісидора до Москви закінчився в Успенському Соборі в Кремлі, де Ісидор відправив урочисту Службу Божу, підчас якої споминав папу перед патріархом. По літургії його протодиякон відчитав декрет Фльорентійської Унії. По скінченні він передав публічно до рук московського князя особистий лист папи Євгена IV з проханням взяти під опіку митрополита та церковну унію. Папа писав, що Ісидор багато причинився до укладення унії.⁴⁹ Прикрашенням книжників є, що князь перервав читання декрету унії. Князь Василь Васильович був молодий тільки 21-літній чоловік.

Такий відважний виступ Ісидора ошоломив усіх присутніх. «Всі князі, — записав літописець, — замовкли і бояри та багато інших, і передовсім єпископи російські всі замовкли й задрімали та заснули». Та згодом, набравши відваги, радили, збиралися через три дні й на четвертий день вирішили в присутності князя, що митр. Ісидор єретик. Князь наказав Ісидора ув'язнити. Цей рішальний момент московський літописець так записав: «Всі єпископи російські збудилися; князі, бояри і вельможі і множество християн тоді згадали й зрозуміли закони грецькі первісні й почали говорити словами святого письма й звати Ісидора єретиком».⁵⁰

Для москвичів ситуація справді стала прямо безвихідною. Серед

The Reception of the Council of Florence in Moscow, Church History, vol. XXIV (1955), p. 353-356.

⁴⁹ ПСРЛ, т. VI, стор. 160; т. VIII, стор. 108.

⁵⁰ За КАРТАШЕВИМ, *таір цит.*, т. I, стор. 355-356.

загально пануючої тоді в Москві темряви й богословського неуттва дотепер релігійними православними провідниками були візантійці, протиримська візантійська література була улюбленою читанкою та непомильним викладником православія. А тут вони дістали до вирішення до нестями трудне питання з двох причин: перше, перед ними стояв Київський Митрополит і Всієї Руси, оригінальний візантієць, про якого й одинокий єпископ москвич Авраамій сказав, що у Фльоренції він світив своїм розумом та знанням богословія на цілім Соборі. Друге, він був митрополитом греком, легально поставленим, тим патріярхом, що був дотепер непомильним викладником правдивого православія. Не дивно, що московські єпископи немов попали у транс-сон; що робити, що це все значить? Дискутувати з ним на богословські теми навіть не забиралися, тому залишався один вихід, як сліпого єрусалимського назовпу: розпни, розпни його, бо він єретик, вчить не так, як ми думали, ми його не в силі зрозуміти.

Єретиків у такій ситуації в ті часи палили на кострі, так само як чарівниць. Ісидорові це справді загрожувало. Інквізиційний московський трибунал складався з усіх єпископів тільки московського князівства. Засідали там: єпископи ростовський Єфремій, суздальський Авраамій, рязанський Йона, коломенський Варлаам, Сарайський Йов, пермський Герасим, архимандрити та ігумени. Видавши присуд, що Ісидор єретик, інквізиційний трибунал не брався до виконання при суду, тільки грозили Ісидорові смертю єретика та приневолювали до покаяння. Ісидор стояв твердо при своїм.

Присутній там Авраамій був свідком обвинувачення, але рівночасно мусів свідчити, що декрет унії запав при згоді візантійських богословів по цілорічних богословських дискусіях, при прихильності померлого патріярха Йосифа та апробований імператором, канонічно з тою самою силою, що й апробата патріярха. Остаточо тільки один Марко з Ефезу був проти. Хтось з інквізиторів мусів московському духовному трибуналові та великому князеві звернути на це увагу, що, властиво, цей духовний московський трибунал сам протизаконний, бо Ісидор як митрополит є їх зверхником та компетентним у Москві вирішувати заєади православія; легально його міг би судити тільки суд патріярха. Спалити покищо легального митрополита? Це ж стягнуло б на цілу московську Церкву та на князя анатему та викляття з боку патріярха, а може апробату всіх патріярхів.

Поставити на таке позорище архиправославну Москву вони таки не відважилися, і Ісидор просидів з своїм учнем Григорієм більше ніж п'ять місяців у Чудівській монастирі в Кремлі, як монастирський в'язень без якогось розумного та можливого виходу.

Вихід дав їм сам Ісидор, бо дня 15 вересня він утік з тої монастирської тюрми разом з своїм учнем Григорієм, наступним східньо-католицьким київським митрополитом. Можна вірити напевно тим усім джерелам, які пишуть, що князь заборонив ганятися за в'язнями втікачами. Він хіба міг радіти, що позбувся такого невигідного в'язня.

Найпростішим шляхом для Ісидора видавався шлях на Твер. Тверський князь Борис Александрович був політичним опонентом Москви та приятелем Великого Литовського Князівства. В церковних справах він займав подібне становище, як Новгород Великий. Прив'язання до візантійського православ'я у нього було культивоване так само, як у Новгороді, хоч на церковному полі бажав звільнитися від верховодства Москви, яке щораз більше зростало, тому, що там був осідок київського митрополита. На Фльорентійський Собор він вислав світського боярина Тому, більше як обсерватора політичного, ніж церковного. Що московські перебіжчики Симон, Авраамій та інші вели на терені Твері так само, як на терені Новгороду, пропаганду проти Ісидора та Фльорентійської унії, це певне. Одначе, ми бачили, що ця агітація на терені Новгороду не дуже приймалася, коли архієпископ новгородський Евтимій подбав, що агітатора Симеона могли арештувати й передати в руки Ісидора. Мабуть, і на терені Тверу ця протиуїйна агітація не пішла глибше. Тому Ісидор мав підставу вірити, що в Твері він знайде⁵¹ принайменше неутральне ставлення до його, як митрополита, особи та високопоставленої в Католицькій Церкві. Сталося інакше. Коли митр. Ісидор прибув до Тверу, князь наказав його ув'язнити й тримати майже один рік.⁵² Папа Євген IV мусів вставлятися за своїм кардиналом.⁵²

Насувається питання, де причина того кроку тверського князя. Мабуть, помилковим є пояснення російських істориків, що на релігійному полі Твер ішов пара в пару з Московією. Ув'язнення Ісидора в Твері відбулося на основі політично-церковній. Його ув'язнення домагався політичний союзник Тверу, віленський уряд, іншими словами, віленський єпископ Матвій, вже тоді фактичний керівник політики віленського уряду в імені 15-літнього великого князя Казимира Ягайловича.

Акти духовного суду в Римі з процесу, що його перепроваджували над єп. Матвієм 1451 р., по остаточній ліквідації базилейської фронди, коли віленський єпископ був обвинувачуваний за саботування Фльорентійської Унії на Україні та Білорусі, вичисляють, хто інспірував тверське ув'язнення Ісидора. Єпископ Матвій там виправдувався,

⁵¹ Бучинський Б., *тойр цит.*, стор. 39.

CHERNIAVSKY M., *op. cit.*, 354.

⁵² MERCATI G., *Scritti*, «Studi e testi», vol. 46, p. 88, Roma 1926.

що ув'язнення Ісидора в Твері наступило через конспірацію князів, до якої ніби то мав належати не тільки московський і тверський князі, але також князі Білоруси та України, виразно прихильні Ісидорові та унії.⁵³

Саме тоді, коли Ісидор вирвався з Чудівського монастиря, вершок своєї сили здобула базилейська фрonda. Матвій все був прихильником Базилей, але тоді врівно за Базилею заявився непевний і політикуючий Олсеніцкі. Перед серпнем 1441 р. львівський архієпископ Ян Одровонж повернувся під Базилею так само, як ризький архієп. Генінг враз з Орденom. За почитом єп. Матвія, 9 травня 1442 р. навіть 15-літний великий князь Казимир приєднався до базилейських синодалів як прихильник обрядового шовінізму латинського духовенства на Литві.⁵⁴ Чи Ісидор, звільнений з тверського ув'язнення, прибув ще раз до Вільна, не знаємо. Деякі історики твердять, що Ісидор був у Вільні й там знову стрінувся з ув'язненням на наказ Матвія. Мабуть, тверське ув'язнення митр. Ісидора (не без впливу Матвія) деякі історики беруть за третє ув'язнення Ісидора. Натомість, покинувши Твер, митр. Ісидор подався на Білорусь, може до Полоцька, і мав там якийсь прикрий випадок з ризьким архієпископом Генінгом, легатом антипапи Фелікса V. Папа Євген IV в листі до Великого Майстра Німецького Ордену скаржився, що архієпископ Генінг, якому підлягала територія Ордену, «невдоволений Богом та нами і Апостольським Престолом, вчинив кривду нашому улюбленому синові Ісидорові, Руському Кардиналові, і переслідував його з своєю відомою переверотністю».⁵⁵

Ісидор тепер перенісся на українське полудне, де в час першого перебування стрічав так багато прихильності для нього та його справи.⁵⁶ На початку 1443 р. Ісидор був ще на Україні. Слідом його перебуванні там на думку Бучинського, є висвячення єпископа для Холма Григорія (1443 р.) та другого (1445 р.) для Перемишля.⁵⁷ Та це не є зов-

---

⁵³ Російський новочасний історик Церви визнав, що «православні литовські князі прийняли митр. Ісидора дружнєлюбно». КАРТАШЕВ А.В., *мір цит.*, т. I, стор. 355.

⁵⁴ AMMAN A.M., *op. cit.*, p. 144.

⁵⁵ HILDEBRAND H., *Liv-Est., und Curlaendisches Urkundenbuch*, В. IX, S. 667, Nr. 1015.

⁵⁶ *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 122; MERCATI G., *Scritti...* *op. cit.*, Nr. 158. Цікаво, що папа писав листа прямо до великого князя Казимира та до якогось дорадника Казимира «Nobili viro Doldio Baroni» 1442 р. Тим Doldio мав би бути Іван Довгірд, віленський воевода. СНОДЫНСКИ, *Kosciol Prawoslawny w Polsce*, str. 621. З того деякі історики, AMMAN A.M., *op. cit.*, p. 144, вносять, що Ісидора у Вільні втретє назав ув'язнити єп. Матвій, НАЛЕСКИ О., *From Florence...*, p. 64 та воевода Довгірд (Doldio), на прохання папи звільнив.

⁵⁷ Бучинський Б., *мір цит.*, стор. 40.

сім певне, чи перший раз згадуваний 1443 р. єпископ Холма Григорій не був єпископом в Холмі вже в час першого там перебування Ісидора 1440 р. Якщо справді в роках 1443 і 1445 Ісидор висвятив для єпархій під Польцею двох нових єпископів, — це тільки доказ, що по дволітніх переживаннях з латинськими ієрархами на землях своєї митрополії Ісидор зрозумів дійсну нецерковну роль насаджуваних латинських єпископств на українських землях та що тут ні в якій мірі постанови IV Лятеранського Собору про одного католицького єпископа на тій самій території не може мати практичного застосування.

9. РОЗДІЛ

УНІЙНА ПРАЦЯ МИТРОПОЛИТА ІСИДОРА ПОЗА КИЇВСЬКОЮ МИТРОПОЛІЄЮ

Таки ще 1443 р. митр. Ісидор покинув територію своєї Київської Митрополії, не щоб її залишити й перестати нею взагалі цікавитися, але щоб в ширшого терену поміж Римом та Царгородом тим успішніше для неї працювати в аспекті утривалення церковного об'єднання у східній Європі. Його чотирилітнє перебування на обширній території первісної Київської Митрополії, сполучене з стражданнями Христового ісповідника, дало йому змогу пізнати ускладнені церковні відносини на цій території серед трьох собі протилежних сил — московського противселенського національного християнства, латинського католицького, на цім терені польського національного християнства та створеного Флорентійською унією східного католицького християнства українців та білорусинів. Зокрема в Києві та на Україні це східно-католицьке християнство мало свої старі традиції в Київській Християнстві. Нерозуміння тих трьох типів християнства внеможливило зрозуміння подій в наступних десяти літах на цім терені: народження московської автокефалії і несамотивої в історії Католицької Церкви боротьби латино-польського Кракова та Вільна, кермованих двома римо-католицькими достойниками, кардиналом Збігневом Олвеніцким та віленським примасом римо-католицької Литви, єпископом Мацейом, проти Флорентійської Унії. Ця заїлість дійшла до таких абсурдних форм, як союз Вільна та Кракова, тобто латинського католицтва на сході з Москвою проти Римом підтримуваного східного католицтва на Україні та Білорусі. Ісидор пізнав, що якась розв'язка заогнених відносин поміж католиками латинського та східного обряду конечна для дальшого існування церковного замирення. Тому з Галичини прямує він старою дорогою через Карпати до Буди до польського та угорського короля Володислава, змальовуючи йому болочі відносини між латинським папівним кліром та східним-пониженим, поміж обома католицькими.

Король Володислав скоро по виборі на угорського короля був тільки раз у Польщі 1440 р., а потім постійно перебував на Угорщині, яка все трималася римського папи вірно. Це перебування короля поза ме-

жами Польщі давало змогу Олесніцкому провадити свою про-базилейську політику на власну руку, політику від якої король Володислав був ізольований.

Митр. Ісидор мусів, видно, наблизитися до короля й ширше змальовувати йому дійсні потреби Католицької Церкви в Польщі. Помічним мітрополитові в цій справі був український магнат Грицько Кердиевич, воєвода подільської землі та впливова людина серед польської адміністрації на українських землях в Польщі. Наслідком тих заходів митр. Ісидора було видання привілею для східньо-католицького духовенства в Буді з датою 9 червня 1443 р. Надання цього привілею відбулося урочисто перед угорським соймом в присутності одного українця, воєводи Грицька Кердиевича, угорських та польських панів.¹ Привілей цей,

---

¹ HARASIEWICZ M., *Annales Ecclesiae Ruthenae*, Leopoldis 1864, p. 78 sq. Акты Западной России, С.-Петербург 1846, т. I, стр. 46. PELESZ J., *Geschichte...*, op. cit., vol. I, p. 374-376.

«...Nos Vladislaus Dei gratia Hungariae, Poloniae... rex... Cura efficacior nos sollicitat, ut ad ea quod divini cultus ampliationem, decus et gloriam ac laudem aediumque sacrarum, Unionem statumque felicem et quietum respiciunt, convertamus animum, disponamus et mentem, nam in coelestes tesauros reponi eo indubius confidimus, quidquid ad magnificandum Deum et ss. ecclesiarum augmentum ipso largiente ordinamus: Cum igitur Spiritus sancti cooperante clementia ecclesia orientalis ritus videlicet graeci et Ruthenorum, quae longis heu temporibus in disparitate quadam et scissura fidei s. et divinorum Sacramentorum, non sine multorum salutis dispendio ab unione s. Rom. Ecclesiae fluctuare videbatur, et quam unionem Patres nostri, immo tota plebs catholica temporibus nostris videre cupiebat, modo iam miserante Domino decretis ss.mi Dni Eugenii Nostri Papae IV, et aliorum Patrum plurimorum fidei s. zelatorum, cum ipsa s. Romana et Universali Ecclesia reducta sit ad identitatem dudum desideratae unionis: pro tanto ut ipsa Ecclesia Orientalis Praelatique et Clerus universus ejusdem ritus graeci et Ruthenorum in amplitudine Dominiorum nostrorum et ditioni nostrae subjectorum, ubilibet consistentes, qui alias stante hujusmodi disparitate et scissura quantum depressionem sustinebant restituta ipsis libertate divino cultui insistere possint, et Salvatoris nostri clementiam pro salvandis fidelium animabus, et s. fidei conservando statu in pacis dulcedine uberius exorare valeant, ad laudem et gloriam Dei... universis ecclesiis earumque episcopis seu Vladicis, praelatis, clero, et ceteris personis ecclesiasticis ejusdem ritus graeci et Ruthenorum haec omnia iura et libertates, modos, consuetudines et immunitates universas duximus in perpetuum concedendas, et presentibus concedimus, quibus omnes ecclesiae regnorum nostrorum Poloniae et Hungariae etc. earumque Archiepiscopi, Episcopi, Praelati et ceterae personae ecclesiasticae consuetudinis Romanae Ecclesiae fruuntur atque gaudent.

Volumus insuper et presentibus decernimus, quod a modo nullus dignitariorum, capitaneorum, officialium, et ceterorum subditorum nostrorum cujuscunque status et conditionis existunt, et precipue regni nostri Poloniae praedicti, singulariter autem terrarum nostrarum Russiae et Podoliae et aliarum ipsis annexarum de jurisdictione prefatorum Episcoporum seu Vladicarum et Praelatorum eiusdem ritus graeci et Ru-

як зазначено в ній, виданий з нагоди привернення церковної єдності східньої та західньої Церков, став тепер і мав бути на майбутнє Magna Carta Libertatum Української Церкви в Польщі. Він був аж надто часто порушуваний та кілька разів, в рр. 1504, 1543, 1621, знову підтверджуваний польськими королями, але все становив він стовп хребетний правного становища Української Церкви в Польщі. Він прийшов на світ як дар Фльорентійської Унії.

Побожний король, за рік мученик-герой за християнську віру в бою під Варною, немов передчуваючи свою смерть, починає цей привілей словами, що за життя треба призбирувати для себе скарби небесні. Такою спроможністю є саме нинішні часи. Привілей починається: « Ми, Володислав, з Божої ласки король Угорщини й Польщі... оцим постановляємо... Журба за більше вартісне заохочує нас, щоб те, що починається до збільшення божого почитання, до прикраси, слави й почитання святих, до щасливого та спокійного стану Унії, ми туди звернули свого духа та настроїли розум, бо уповаємо тим певніше на згромадження небесних скарбів, які тільки до возвелчення Бога та для зростання святих церков (потрібні); з Його ласки заряджуємо: Коли, отже, при співраці Святого Духа наступила згода церкви східнього обряду, тобто грецького і Русинів, яка через довгі часи була в деякій нерівності у виконуванні святої віри й святих тайн, та не без страти спасіння многих, щодо єдності з святою Римською церквою хиталися, і ту унію наші батьки, а навіть увесь католицький народ бажали бачити за наших часів. Вже з милосердя Божого, декретами святішого Пана нашого кир Євгенія, нашого Папи IV й інших многих Отців ревно вірою з Римською Вселенською Церквою була привернена справді бажана унія та для того, щоб сама Східня Церква, Прелати і весь клір того обряду грецького й Русинів у всіх наших посіلوх та підлеглих наших владі, денебудь вони існують, то де ще тепер втримують такі не-

---

thenorum, sed neque de iudiciis sacerdotum seu plebanorum ipsorum, imo de causis matrimonii et divortiorum se deinceps impediunt quoque modo, non obstante quavis consuetudine ad hactenus in terris praescriptis quomodolibet in contrarium observata.

Praeterea ut iidem Episcopi seu Vladicae ceterique Praelati est eccl. personae saepe dicti ritus Ruthenorum vitae adminiculis sustentati, ad laudes Deo exsolvendae eo commodius intendere possint, ipsis et eorum ecclesiis universis in dominiis nostris ubicunque existentibus omnes villas et possessiones quaslibet, quibuscunque nominibus censeantur quae ab antiquo ad ipsas ecclesias pertinere videbantur, et per quascunque personas et in quibuscunque terris et districtibus nostris in praesens habitas cum omnibus eorum iuribus pia mansuetudine duximus restituendas, et restitimus per presentes temporibus in aevum successuris, harum, quibus sigillum nostrum appensum est, testimonio literarum. Actum et datum Budaee... 1443 ». *Monumenta Ucrainae Historica*, vol. I, p. 2-5, Romae 1964.

рівності й тертя, і де вони вносять якісь упослідження (хочемо), щоб була привернена їм свобода божих культів та миролюбність нашого Спасителя для спасіння душ вірних та для збереження святої віри в стані солодкого миру і щоб він ще щедріше міг побільшатися, на похвалу і славу Богу. *Ми всім церквам та їх єпископам або владикам прелатам, клірові та іншим церковним особам того ж обряду грецького і руського такі всі права та вольності, способи, звичай та всі імунітети рішили ми на віки признати, оцим (декретом) визнаємо, які всі церкви наших королівств Польщі та Угорщини і їх Архiepіскопи, Єпископи, Прелати та інші особи церковні за звичаями римської Церкви покорюються та втішаються.* Хочемо також і оцим вирішуємо, щоб відтепер ніхто з достойників, старост, урядників, і з інших наших підлеглих, якогонебудь стану та заняття вони є, зокрема одначе земель наших Руси і Поділля та інших їх аннексів, в юрисдикцію згаданих Єпископів, Владик Прелатів цього ж обряду грецького і руського не вмішувалися ані в суди священників та парохів, передовсім в справи подружні чи розводів; також нехай не перепиняють їм якимнебудь способом без огляду на це якийнебудь дотепер існував би противний звичай на згаданих землях... А також, щоб ті ж єпископи або владики та інші прелати й церковні особи того ж згаданого обряду Руського утримувані вірними, щоб могли тим краще виконувати чинності на славу Божу; їм та всім їх церквам в наших володіннях хоч би де вони існували, їх сема та якінебудь посілости, і хоч би яким іменем вони називалися, які від давнини ясно до їх церков належать та якінебудь особи і в якихнебудь землях та округах вони тепер посідають з усіма їх правами побожним звичаєм слід їм повернути і привертатмо на наступні часи оцим документом, до якого причіплюємо нашу печатку до написаного листа. Дано в Буді, 22 березня 1443 р. ».

Привілей Володислава Варненчука для Руської Церкви, тепер об'єднаної з Римом, це майже одинокий правний документ, який не на словах, а на ділі хотів привернути повну рівність поміж Церквою східною та латинською в українських провінціях Польщі. Документ цей появилася в атмосфері релігійного ідеалізму, яким митр. Ісидор, повертаючись до Риму потрапив захопити молодого короля. Аналіза того документу дає змогу легко ствердити, що цей документ пов'язаний стисло з унійною місією Ісидора, отже, привілей рівності Церков для підтримання Фльорентійської Унії на українських землях під Польщею. Хоч автором формально був король, одначе на багатьох місцях визнає, що матеріялу до складення того привілею достачили йому два дорадники: Ісидор та воевода Грицько Кердявич. Вони обидва найкраще знали церковні несправедливості, доконувані над православною

Церквою під Польщею. Ісидор здобув матеріал своєю візитацією тих епархій; Грицько Кердивич знав їх досконало з своєї адміністративної практики.

Митр. Ісидор піддав королеві ідею повного зрівняння східньої ієрархії та духовенства з латинським, приймаючи за підставу привілей та імунітети латинської ієрархії та духовних. Грицько Кердивич знав найкраще надужиття латинського кліру, доконувані з допомогою польських старостів та інших урядовців. До таких надужиттів належало втручання латинських духовних в юрисдикцію церковних судів східньої Церкви. Привілей забороняє комунебудь вступати в юрисдикцію духовних судів східньої Церкви. Привілей наказував вирівняти дотепер нерівності поміж правами латинських та східніх духовних. Вони мають бути усунені без огляду на те, коли вони були запроваджені, навіть коли стали звичасм. Такі звичаї мають бути покасовані.

Привілей бере в оборону маєтки східньої Церкви й наказує звернути в користь правного власника, східньої Церкви, маєтки, присвоєні кимнебудь. Щоб дотеперішні загарбники не могли викручуватися чи то сумнівним означенням духовного керівництва, чи описом маєтку, привілей докладно те очеркує, що назва єпископ та владина — це означає те саме; що церква грецького чи руського обряду це те саме. В цім напевно можна бачити руку воеводи українця Грицька Кердивича, досвідченого адміністратора Поділля. Він з своєї практики знав різні кручки та викрути шляхоцьких польських судів, тому подбав, щоб докладною стилізацією привілею обороняти маєтки своєї Церкви та свого народу. Він одинокий міг це зробити, бо як льояльний до Польщі він мав повне довір'я короля, а навіть до державної верхівки в Кракові.

Насувається питання, дискутоване й істориками, на які території розтягалася сила того привілею. Сам привілей говорить, що він має силу для всіх церков « наших королівств Польщі та Угорщини », а далі натякає, що його зобов'язання розтягається на урядовців « передовеім нашого Польського королівства, а зокрема, однак, наших земель Руси і Поділля та інших їх аннексів ». В привілеї нема мови про його діяння на території Великого Литовського Князівства. Тому територіальне означення діяння того привілею доволі ясне. Воно стосується засадничо до всіх територій тільки Польського та Угорського королівств, а окрему вагу кладеться на воевідство Руське та Подільське. Ці дві останні землі були заселені компактно масою українського населення східнього християнства, тому на них кладеться окремий натиск. Про цю вставку, мабуть, теж просили Ісидор та Кердивич, бо на цій території порушення засад привілею було прямо на порядку дня й вимагало основної санації. Поза тими територіями були території, де східньо-християн-

ське населення творило малі енклави або було церковно ще незорганізоване. Такими були території Карпатської Русі в межах Угорського королівства та західні частини нинішньої Лемківщини, які ніколи не належали до Київської держави та й під Польщею не входили в склад Землі Руського воєводства; його західні межі докладно були ідентичні із західними межами Галицько-Волинської держави; вони були на лінії ріки Високи.

Зasadничо перед Люблинською Унією (1569), коли то майже всі українські землі з-під володіння Великого Литовського Князівства були перенесені в межі Польської Корони, цей привілей не розтягався на українські та білоруські східно-християнські землі в межах Великого Литовського Князівства. Правда, в титулі привілею між різними титулами короля Володислава згадано, що він теж « Найвищий Князь Литви », однак в самім привілею нема згадки, щоб він розтягався також на землі Великого Литовського Князівства. В цей час це було б прямо нелогічним, бо в році 1443 унія поміж Польщею та Великим Литовським Князівством на ділі була розірвана.

На цей привілей Церкви українського народу з 1443 р. часто покликалися церковні та світські провідники українського народу пізніше, коли київська митрополія розірвала знову зв'язки з Римом. Чи ці засадничо слухні домагання мали правну основу, можна різно пояснити, бо сам привілей виразно говорить, що він виданий тому, щоб порівняти східне та латинське духовенство по Фльорентійській унії, тоді релігійно порівняне, одне та друге — католицьке. Все ж таки той привілей потвердив король Володислав IV і для української православної Церкви.

Доля Фльорентійської Унії до занепаду Царгороду

Фльорентійська Унія, довершена в Фльоренції й там потверджена компетентною візантійською верхівкою (з винятком Марка з Ефезу) була проголошена вже на цілій території первісної Київської митрополії, себто на Україні, в Білорусі, на Московщині та в Новгороді Великім. На Московщині вона була відразу цілком відкинена; на території республіки Новгороду Великого відношення до неї було неясне; можна сказати, нейтральне. На територіях України та Білорусі проголошена Фльорентійська унія здобула прихильність більшості населення тоді, коли римо-католицький центральний уряд віленський, опанований базилейцями, Фльорентійську Унію відкинув так само, як Московщина, хоч в інших раціях.

Із сказаного виходить ясно, що вже в році 1441 церковне повднання було зовсім можливе на Україні та Білорусі. Вже тоді виразно за-

рисувався поділ, що існував уже від кінця XII стол. поміж московською та українсько-білоруською Церквами. Тоді вже теж зарисовувався формальний розділ Церкви Московської від Київської. Той давно існуючий поділ, штучно підтримуваний візантійським патріархатом, тепер ставав прямо konieczністю. При тодішній відкритій неприхильності віленського католицького уряду до справи унії та при укрітій неприхильності польського уряду в Кракові, доля церковного поєднання Українсько-білоруської Церкви з Римською залежала передовсім від того, що станеться в церковно унію у Візантії, бо церковний авторитет візантійського патріарха на Україні та Білорусі був тоді респектований. Утримання церковної унії в Царгороді майже гарантувало утримання церковної унії в Києві, Полоцьку та Смоленську.

У Флоренції в кінці Собору на церковну унію остаточно погодилися імператор та вся церковно-богословська верхівка за винятком Марка Евгеніка. Цю згоду треба було досягнути важкими, не раз гострими дискусіями впродовж цілого року. Одначе навіть тоді, коли розумові догматичні різниці, здавалося, були вирівняні, то й тоді треба було ще вживати людських, патріотичних аргументів, які теж не вирівняли різниць до самої глибини душі всіх греків. Людський аргумент, а саме, що одинока військова допомога католицького заходу врятує Візантію бо їхню батьківщину, братів, сестер та дітей жде жахлива доля. Такий аргумент доповнив богословські рації.

Одна з новіших праць на тему боротьби візантійських партій у Флоренції советської візантиністки Удальцової навітлює цю справу.² На думку авторки, переконання грецької делегації піти остаточно на церковну унію вирішила промова Виссаріона, виголошена в половині квітня 1439 р. не на повнім засіданні Собору, тільки на приватнім зібранні грецької делегації в помешканні імператора. На початку своєї промови Виссаріон намагався безсторонньо подати історію церковного розколу, що приніс Візантійській державі стільки лиха. В праці над церковним об'єднанням радив він їти не шляхом сліпої пристраси, а дорогою шукання правди. Учителями в пошукуванні правди мусять стати Отці Церкви. « В ім'я правди, — говорив він, — треба мати відвагу й нарадитися ». Виссаріон широко покористовувався у своїй промові Отцями Церкви східними та західними. Він наводив цогляди святих Атанасія, Григорія Ниського, Василя, Івана Золотоустого та інших. Із західніх

---

² Удальцова З.С., *Борьба Византийских Партий на Флорентийском Соборе и роль Виссариона Никейского в заключении унии*. Византийский Временник, т. III, Академия Наук СССР, Москва-Ленинград, 1950.

Отців Церкви він наводив богословські погляди Гіларіона, Амбросія та Августина.

В справі науки про Святого Духа, в справі додатку « й Сина » він пропонував прийняти таку формулу, на яку всі згодяться. Нею є наука Максима в посланні до Марина та наука царгородського патріярха св. Тарасія, що « Святий Дух походить від Отця через Сина ». Після аргументів догматичних, Виссаріон перейшов до аргументів патріотичних. Він змалював грізне становище візантійської держави; з тої небезпеки може нас врятувати, — говорив він, — тільки допомога Заходу. З глибоким сентиментом він апелював до любови батьківщини та до почуття відповідальности за її долю, що ми, — казав він, — не подбали, щоб врятувати її в ріпальну годину.

Для розділу Церкви нема причин, бо наука латинян не суперечить науці Отців Церкви. « Той, — говорив він, — хто замикає очі на світло, губить себе і грецький народ, а також наводить небезпеку на всі християнські народи й країни ». Свою промову Виссаріон закінчив, що він умиває руки від сліпої впертости ортодоксів і сам піде на об'єднання. « Я зможу виправдатися перед нащадками, — казав він, — що не брав участі в погубнім розколі, що несе незчисленні нещастя грецькому народові ».³

Той виступ Виссаріона зробив величезне враження на присутніх і став переломовою подією в поглядах візантійців. Георгій Схолярій, дотепер прихильник ортодоксів, з місця заявив, що він тепер є за унією. У своїй промові він наводив передовсім патріотичні аргументи. « Хто знає, — говорив він, — чи вже тепер турки не б'ють Царгороду від суходолу та від моря, а ми, провідники народу, з імператором далеко від дому. Сам наш поворот підніс би на дусі Царгород. Зверніть увагу на наші діти і жінки, вбивані, тягнені в полон, відлучувані одні від одних. Може прийти, — говорив він, — час, що многі, одні добровільно, а другі під примусом насилля відійдуть від правдивої віри й звернуться до невірного культу Магомета ».⁴ Далі Схолярій говорив, що наука « й Сина » ясно доказана; а закиди, що латиняни відсували книги західні Отців, прямо несерйозні. Все ж таки той самий Схолярій по занятті турками Царгороду повернув до церковного розколу й навіть став першим патріярхом під турками під іменем Геннадія II Схоляріоса (1453-1457). По занепаді Царгороду за Схолярієм пішли інші ортодокси, які так само, як він, підписали декрет Фльорентійської Унії: Антоній Гераклійський, Дозифтей Монемвазимський. Марко з Ефезу, бачачи на

³ MIGNE, *Patrologia Graeca*, vol. 161, p. 243-611.

⁴ Ibid. vol. 160, p. 397.

соборі дезерцію ортодоксів у користь унії сказав: « Латинізм нас крок за кроком завойовував ».⁵

Ми навели ці голоси, щоб виявити, що навіть розумово доказані аргументи догматичного характеру тут не рішали, тільки старі навики думання. Про дальшу долю унії рішали у переважній більшості, включно з цісарем, тільки аргументи опортуністичні, політичного характеру, справа воєнної допомоги заходу для Візантії. Найкраще знали це переконані уніоністи греки Ісидор та Виссаріон; вони розуміли, що унія втримається, коли прийде військова допомога заходу. Тому митр. Ісидор в журбі за унію в київській митрополії на Україні та Білорусі, як теж у рідній Візантії, вважав потрібним залишитися на заході й підтримувати, з одного боку, саму унію в Царгороді, з другого боку, підтримувати організацію військової допомоги для Візантії. Плянував він два рази вибратися на Русь, але йому не повелося цей плян здійснити. З своєю митрополичою провінцією він зносився листовно, а всі справи полагоджував з Римом чи Візантією. По довшій затримці в Угорщині він рушив на Русь, головний терен між Римом та Візантією. Угорщину покидав він з оптимізмом, бо молодий король Володислав, відданий папі, з допомогою угорських, деяких польських сил та місцевих балканських пішов на турків уже (1443) і навіть мав перемогу. Це захопило його до організації великого походу на ширшу скалю. Папа Євген IV призначив для цієї справи двох легатів кард. Юлія Цезаріні, щоб працював з Володиславом на Угорщині, та другого Христофора Гаратоні, що мав зайнятися організуванням інших допоміжних християнських сил. Енцикліка папська з 1443 року накреслювала плян такого хрестоносного походу, згадуючи між сподіваними союзними силами не тільки Угорщину та Польщу, Молдавію та Валахію, але також Литву та якісь « дві Сарматії ».⁶ Сарматією по-латинськи традиційно називали Україну. З тої енцикліки видно, що в Римі не орієнтувалися як слід в становищі в Польщі, на Литві та на Україні. Рішальні державні чинники там не спішилися на співпрацю з папою Євгеном IV в обороні церковної унії.

В самій Польщі молодий король міг мало рахувати на співпрацю Олєсніцького, натомість він мав у Польщі доволі сильну партію, яка громадилася около матері Володислава, вдови по Ягайлові, королеви Соньки з православного роду Гольшанських. Вона, крім переходу на католицтво, підтримувала живі зв'язки з православними приятелями

---

⁵ MIGNE, P.G. vol. 159, p. 1076.

⁶ *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 111. Також, *Epistolae Pontificiae*, vol. III, p. 261.

Гольшанських на Білій Русі та на Україні.⁷ Хто знає, чи папа, пишучи про якісь дві «Сарматії» як членів протитурецького союзу, не мав на думці якихсь двох князів з білорусько-українських удільних земель. В тогочаснім заколоті у Великім Литовськім Князівстві це було можливе.

З Польщі допомога могла йти саме через сторонництво матері-королеви Соньки. Володислав мав на Угорщині опонента в особі Івана Гунядого, воеводи Семигороду, одначе він був завзятим прихильником боротьби з Туреччиною, тому їх холод до себе не перешкаджав походів. У поході особисто взяв участь кардинал Цезаріні. Восені 1444 р. похід був уже цілком підготований, і християнські війська рушили проти турків. В листопаді 1444 р. прийшло до бою під Варною над Чорним морем; християнські війська були розгромлені, а король Володислав та легат папський Цезаріні згинали на полі⁸ бою. Поразка під Варною була сильним ударом по Фльорентійській Унії, бо з тим походом зв'язували великі надії цісар та прихильники церковної унії. Імператор Іван, який по укладенні унії у Фльоренції не проголошував її, щоб не збурювати партії невідповідальних ортодоксів проти себе та унії, подбав, правда, щоб у році 1440 вибрали патріярха. Ним став прихильник унії Митрофан II (1440-1443). Одначе й він уже помер. Тепер в зв'язку з такою поразкою християн цісар не готував вибору нового патріярха. Аргумент католицької допомоги для Візантії відпадав, і вибір патріярха міг впасти на ворога унії.

Більше, як по чотирьох роках укладення Фльорентійської Унії, в літі 1443 р. Ісидор знову був в Сієні у папи невабаром, як папа Євген IV дістав прикру вістку про смерть візантійського патріярха Митрофана II (1 серпня 1443), який зберігав єдність з Римським Престолом. Для збереження унії стало важливою річчю питання вибору нового патріярха. Тому папа довго не затримував Ісидора, але вже дня 28 серпня 1443 р. вислав його до Царгороду. Лист, зв'язаний з виїздом Ісидора на схід, інформує, що він вибрався «до Царгороду й на Русь».⁹ Папа вважав тоді Ісидора ісповідником церковного об'єднання, неугнутим героєм Церкви, в'язником та переслідуваним, найбільше відповідною особою, щоб насамперед поладити справи в Царгороді, а потім наново вибратися на Русь. Першою справою, яку треба було допильнувати в Царгороді, була справа вибору нового патріярха. З

---

⁷ MALCZYNSKA E., *Spółczesność polskie pierwszej połowy XV w. wobec zagadnień zachodnich*, Wrocław 1947, P. V.; HALECKI O., *From Florence...*, p. 66.

⁸ HALECKI O., *The Crusade of Varna*, New York 1943. GILL J., *Eugene IV, Pope of Christian Unity*, Westminster Nd. 1961.

⁹ EUBEL, *Hierarchia Medii Aevi*, vol. II, Nr. 55.

гою справою цісар отягався, бо вибір нового патріярха в цій ситуації, коли проти себе стояли насторожені вже виразно дві партії фльорентійських східніх католиків та православних ортодоксів. Краще було для цісаря ту дразливу справу відкласти на час, коли його позиція в середині держави й назовні буде сильнішою. Саме тоді підготовлявся хрестоносний похід проти турків на Угорщині. Імператор не хотів бути винним в безчинності, тому порозумівся з своїм братом Констянтинном, деспотом (володарем) Мореї, щоб він в умовлений час прибув до Царгороду з своїм відділом війська та в час, коли хрестоносний похід рушить з Угорщини на полудне через Дунай, і греки з полудня нападуть на турків. На жаль, хрестоносний похід проти турків закінчився катастрофою під Варною.

В роках від 1444 до 1448 Ісидор перебував у Царгороді, пильнуючи справ Фльорентійської Унії в столиці. Звідси він, одначе, пильно слідкував за подіями у своїй Київській митрополії й навіть виконував митрополитчі функції. Близько р. 1445 чуємо про існування вже в Перемишлі східньо-католицького єпископа, якого там, мабуть, ще не було 1443 р. Виходить, що його висвятив Ісидор.¹⁰ Депо пізніше чуємо про настановлення у Володимирі на Волині єпископа Данила, поставленого патр. Григорієм Мамаєм.¹¹ Він довгі роки був вірний Фльорентійській Унії, зносячи навіть переслідування віленського уряду. В році 1451 з'являється у Львові намісник митрополита, настановлений в Константинополі.¹²

Та, мабуть, Ісидор мав на оці ширші пляни. В Москві в рр. 1444-1446 розгорілася домашня війна за московський престіл, в яку на короткий час навіть втрутилася Литва. Московський князь Василь Васильович на короткий час був скинений з престолу. Він дістався в руки противника, князя Дмитра Юр'вича, й був осліплений. Тому можна було теж сподіватися зміни в Москві й щодо Ісидора при інтервенції імператора і патріярха. Така інтервенція була можлива тільки на випадок удалого хрестоносного походу. При щасливому хрестоносному поході візантійська держава була б скріплена й побільшена. Авторитет імператора сильно зріс би, передовсім на терені Москви. Імператор у візантійським церковним праві мав теж духовну владу, рівну з патріярхом. Папа пильно стежив за подіями у Царгороді для добра Фльорен-

---

¹⁰ Бучинський Б., *таір цит.*, стор. 41.

¹¹ Горскій-Невоструев, *Описание Рукописей Московской Синодальной Библиотеки*, ч. III, 771, Нр. 331.

¹² *Ahta grodzkie i ziemskie*, XIV, Nr. 2409. Там записано: « Jakum metropolitanius Constantinopolitanus et Haliciensis Ruthenorum »; Грушевський М., т. V, стор. 398.

тійської Унії. Митр. Ісидор найкраще до того надавався. Не без його впливу в р. 1445, (теж поразка під Варною в липні 1445 р.) вибрали нового патріярха Григорія Маму (1445-1451), знов прибічника Фльорентійської Унії, який відтепер співпрацював стисло з Ісидором.¹³ Тогочасні події на терені Царгороду були такі важливі й такі змінливі, що папа листом 11 червня заохочує Ісидора частіше писати до нього та інформувати про події безпосередньо.¹⁴ Катастрофа під Варною серед мас Царгороду викликала настрій безнадійности якогонебудь порятунку від латинян, а тим самим і безцільности говорити про церковну унію, проти якої постійно була пропаганда противників Фльорентії. Така пропаганда тим скорше продіставалася до душ візантійських християн, що серед візантійців на низах та на верхах проявлялося моральне заломання, ширилася національна зрада в користь турків.

В році 1446 в Москві наставав спокій. Московський князь Василь Васильович почав думати про вибір власного митрополита без згоди патріярха та про остаточне зліквідування митрополитчої влади Ісидора і на терені України та Білорусі, а передовсім у Києві. Київський князь Олелько був швагром московського князя, тому цей намагався відтягнути його від лояльності, виявленої Ісидорові ще при кінці 1440 р. відповідними грамотами. Річ природна, що московський князь ганив Ісидора як унія та еретика. Олелько не давав себе так легко перетягнути на бік свого швагра проти Ісидора. Досі в 1447 р. звернувся Олелько до царгородського патріярха, щоб той выяснив йому правдивність митр. Ісидора та справу Фльорентійської Унії. Цей лист Олелька нам не зберігся, але збереглася відповідь патріярха Григорія Мамаса.¹⁵ Патріярх Григорій Мамас у листі до князя Олелька в році 1448 выяснив, що Фльорентійська Унія не є ніяким відступством від православія й інформував його, на яких умовах вона була укладена. При кінці додав: « А коли прийде до вас преосвященний митрополит київський і Всієї Руси і всечесний кардинал кир Ісидор, во Святім Дусі возлюблений брат і сослужитель нашого смирення, то він навчить вас і вкаже вам все словом і ділом ». Така авторитетна відповідь патріярха царгородського цілком заспокоїла сумління князя Олелька, і він далі стояв на становищі проголошеної Ісидором Фльорентійської Унії. Патріярх дня 26 червня 1447 р. листом до українських князів навіть за-

---

¹³ Йосиф, архиеп.-митр., *Царгородський патріярх Григорій III Мамме*. « Богословія » 1964, стор. 114-120.

¹⁴ *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 123.

¹⁵ Попов А., *Историко-Литературный Обзор древне-русских сочинений против Латинян*, Москва 1875, стор. 332.

повідав близький приїзд митр. Ісидора до своїх вірних.¹⁶ Одначе Ісидор не приїхав.

В році 1447 помер папа Євген IV. Впродовж цілого свого понтифікату він присвятив так багато праці для церковного об'єднання східних християн з Римським Престолом, що він не тільки набрав великого досвіду у східних справах, але став глибоким любителем та ентузіастом справи поєднаних з Римом східних християн. Його смерть була великою втратою для справи утривалення Фльорентійської Унії. Його наступником став папа Миколай V (1447-1455).

Новий папа Миколай V цікавився також східною церковною політикою, але не мав так багато розуміння, ані сентименту для східних християн, питомого його попередників та Ісидорові, для яких обряди немов зливалися в одно річище вселенського християнства. Релігійно уособлених західних українців це турбувало. Папа Миколай V став суворо на сторожі латинського обряду, про що свідчить його лист, звернений до інквізитора еретичних блудів та до провінціала грецької провінції домініканів з дня 6 вересня 1448 р.¹⁷ В цім листі папа доручає інквізиторові еретичних блудів та провінціалові грецької провінції-домініканів найгостріше вишукувати й карати проступників. Живучи на грецьких островах, окупованих найбільше венеціанцями, або генуєнцями, «*під претекстом унії вони безсоромно переходять на грецький обряд*». Папа сильно дивується, що вони, народжені та виховані у своїм обряді, переходять до обряду чужинців. «*Бо хоча навіть похвальні обряди східньої Церкви, не слід змішувати обряди Церков, бо ж і Святіший Синод Фльорентійський того ніколи не дозволяв*»..., тому, бажаючи якнайскорше, щоб зло довше не втискалося, «*церковними карами, і, як треба, й з допомогою цивільної влади це спинити*». З листа цього віс холодом до східного обряду, зокрема коли візьмемо під увагу, що грецька провінція домініканів мала багато греків, навіть у своїм проводі, які, живучи у візантійській державі, наповняли латинський домініканський монастир в Галаті, закладений під самими мурами Царгороду (Брати Хризобергі).

Восени 1448 р. помер цісар Іван VIII Палеолог тільки через кілька днів після того, як невгнутий угорський борець проти турків Іван Гуніяді зазнав поразки на Косовім полі, на цім самім місці, де серби 1389 р. на сотки літ поховали свою самостійність. Може й було б краще, щоб імператор Ромеїв перед самою смертю не чув тої болочої вістки. Імпера-

¹⁶ Попов А., *Обзор...*, стор. 332-334; АММАН А.М., *op. cit.*, p. 147.

¹⁷ *Bullarium Romanum*, ed. Taurinensis, vol. V, p. 100; *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 127.

тор Іван не мав спадкоємців, тому першим в черзі його спадкоємцем став його брат Константин, відомий нам дотепер деспот Мореї (Пельопонезу). Імператор Константин Палеолог XI, останній імператор Ромеїв, був може навіть більше зацікавлений в повднанні Церкви ніж його попередник. Свою думку про імператора Константина виявив померлий папа Євген IV у своїх листі до Константина, тоді деспота Мореї, з дня 22 квітня 1441.¹⁸

Користаючи із зміни імператорського престолу, фанатичні ортодокси почали агітацію проти церковної унії до тої міри, що патріарх Григорій Мамаєс мусів покинути Царгород і перенісся до Риму (1451), виконуючи свої обов'язки патріарха на вигнанні для тих країн, що визнавали Фльорентійську Унію. Ще скорше, по кількох роках праці у Візантії, перенісся також митр. Ісидор до Риму. В році 1448 ми бачимо його вже на дворі папи. Може він справді плянував відвідати Київ, як заповідав князеві Олелькові патр. Григорій Мамаєс.

Та в той час відбувалися на території київської митрополії під католицьким володінням жалюгідні події, які кинули на тогочасний римокатолицький церковний провід Литви та Польщі темне світло.

Із вступом на папський престол Миколая V (1447) базилейська схизма тратила зовсім прихильників у католицьким світі й нищіла на очах. Це спостерегли католицькі провідники Польщі та Литви й вирішили повернутись під послух римського папи по 10 роках церковного бунту. Казимир Ягайлович, великий литовський князь, по коронації на польського короля 6 липня 1447 заявив послух Апостольському Престолові; за королем безпосередньо пішов його канцлер, подвійний кардинал (римський та базилейський) Збігнев Олесніцкі. Скоро за ними упокорився перед Римським Престолом найбільше войовничий базилеець в польсько-литовській спілці, литовський канцлер, віленський єпископ Матвій. Одним словом, Польща та Литва повернулись в ряди добрих синів Католицької Церкви. Поволі у Великім Литовським Князівстві вигасло повстання Михайла Жигімонтовича проти великого князя Казимира, й настав спокій у краю. В міру нормалізації церковних та політичних відносин у Польщі та на Литві митр. Ісидор міг мати надію, що все ще жива у Великім Литовським Князівстві Фльорентійська Унія зможе захити повним життям тоді, коли для Фльорентійської Унії московська частина митрополії була втрачена. В цім саме напрямі інформував візантійський патріарх Григорій Мамаєс київського князя Олелька про недалекий приїзд митр. Ісидора до Києва, до своїх духовних овець.

---

¹⁸ *Epistolae Pontificiae*, vol. III, Nr. 249.

Однаке і в Москві тоді відносини нормалізувалися. Осліплений московський князь Василь II постановив приступити до вибору митрополита. Скликаний собор єпископів тільки великого московського князівства 15 грудня 1448 р. вибрав єпископа рязанського Йону « митрополитом на всю Русь », так звучала постанова синоду. В Москві мусіла бути відома грамота нагріярха до швагра Василя II, князя Олелька, що на терені митрополії київської скоро появиться митр. Ісидор, і тому постановили спішитися.

Вибравши Йону митрополитом, московський князь став заходитися, щоб у час, поки ще появиться митр. Ісидор, захопити також юрисдикцію над українсько-білоруськими єпархіями. Московський князь звернувся тоді до Казимира з пропозицією повного замирення. Для своєї безпеки Казимир погодився укласти мир з Москвою і також з Твер'ю. Дня 31 січня 1449 року прийшло до укладення Віленського Договору взаємної допомоги проти всяких зовнішніх та внутрішніх ворогів. Підписуючи договір, Казимир погодився, щоб московський митрополит Йона та кожночасний московський митрополит мав під своєю церковною владою також українсько-білоруські єпархії Великого Литовського Князівства.¹⁹ З боку віленського уряду головну роль в підготовці умови відігравав канцлер Матвій та литовські католицькі магнати; всі вони цю умову підписали. Та підписана Віленська Умова з 1449 р. не давала ще Йоні дійсної церковної влади над українсько-білоруськими єпархіями, які часто покривалися з автономічними князівствами та землями, й тому автономічні князі та бояри мусіли б на це погодитися. Вони ж на Україні та Білорусі були майже всі за митр. Ісидора та за церковну Унію. Йона пробував писати до поодиноких князів у цій справі. Писав він і до Олелька, якому погрожував, що він « одного дня » таки дістане церковну владу і над Києвом.²⁰ Видно, що Олелько явно був проти Йони.

Та минав час, і Йона не міг багато осягнути. Тоді знову Москва звернулася до Казимира за допомогою, щоб Москві передати церковну владу над єпархіями України та Білоруси, яку дотепер мав митр. Ісидор. На це погодився Казимир та його канцлер, єп. Матвій. Під датою 31 січня 1451 р. появилася привілей в користь московського митрополита Йони, непризнаваного ані Римом, ані Візантією, за підписом Казимира Ягайловича та Матвія, єпископа віленського, привілей яким митр. Ісидор позбавлявся митрополічної влади над єпархіями Великого Литовського Князівства, а його владу мав перейняти московський митрополит Йона. Цей привілей, крім короля та канцлера, підписало ще

---

¹⁹ *Акты Западной России*, т. I, 50, 51, стор. 621.

²⁰ *Памятники древне-русского канонического права*, т. I, стор. 66.

кілька римо-католицьких литовських магнатів. Крім того, король наказав удільним князям прибувати до Вільна й підписувати цей привілей як свідки. Тим самим на цім привілеї під примусом знайшовся також підпис київського князя Олелька та старого Свидригайла.²¹ Та й тепер не йшло так легко приневолення духовних перейти під владу московського митрополита Йони. Волинський єпископ Данило оправся аж до смерти Свидригайла. Стративши опікуна (1452), він мусів піддатися під владу Йони.²² Йона домагався також влади над єпископствами в Польщі, тобто над єпископствами давньої Галицької митрополії, але Казимир відмовився.²³ Казимир, мабуть, боявся, що в Польщі з найдуться якісь католицькі єпископи, що не погодяться на такий протикатолицький вчинок без протесту. Тому митр. Ісидор передав юрисдикцію над галицькими єпархіями тимчасово в руки молдавського митрополита, об'єднаного в Римом, від 1451-1458.²⁴ Тим способом офіційно Фльорентійська Унія в Великім Литовськім Князівстві була зліквідована. Природна річ, що вона не була зліквідована з церковного становища, для Апостольського Престолу. Та хто її зліквідував? В цій справі пише проф. Амман ось що: «Найгірше було те, що також латинські князі Церкви — Матвій в Вільна та Збігнев Олесніцкі в Кракова²⁵ — справу унії продали. Також король Казимир писав тоді до Івана Капістрана, щоб він прибув до Польщі працювати над Русинами; тільки їх «обряд» стримує їх від в'єднання з Римом.²⁶ Навіть наша Миколай V, як видно, хитався.²⁷ Він мав враження, що і в слов'янських краях «Унія Фльорентійська завнала повної невдачі», — докінчує проф. Амман.²⁸

Щоб виправдати протикатолицький учинок Олесніцького та Матвія, Ян Длугош, тогочасний голосник могутнього краківського канцлера, про насильну ліквідацію Фльорентійської Унії на Україні, записав таке: «Однак ця унія латинської Церкви з грецькою тривала коротесенько. Греки та Русини, які при ній не були присутні, висміювали її та нею погорджували».²⁹ Далекіо ясніше формулює польське стано-

²¹ Там же, т. I, стор. 67, 68.

²² Там же, т. III, стор. 72.

²³ Там же, т. III, стор. 568-570.

²⁴ Соневицький Л., *міст ум.*, стор. 11.

²⁵ AMMAN A.M., *op. cit.*, p. 147. Sokołowski A., *Codex Epistolaris*, vol. I, p. 2, Cracovia 1876, U. 113, p. 122.

²⁶ RAYNALDI, *Annales Ecclesiastici*, a. 1451, vol. IV, p. 582; ZIEGLER A., *op. cit.*, p. 117-118.

²⁷ LEWICKI A., *Codex Epistolaris*, vol. III, Nr. 50.

²⁸ AMMAN A.M., *op. cit.*, p. 147.

²⁹ DLUGOSIUS I., *op. cit.*, vol. XIV, p. 624.

вище до Фльорентійської унії польський історик Фльорентійської Унії Анатоль Левіцкі. Закінчуючи свій звір «*Unia Florencka*», — Левіцкі так з'ясовує польське становище до Фльорентійської Унії: «Польща хотіла церковної унії, одначе не такої, яка була укладена у Фльоренції з рівністю обох обрядів. Польща хотіла унії з латинським обрядом. Прийняття латинського обряду на українських землях рівнозначне з польонізацією, отже, Польща хотіла такої церковної унії, яка стала б знаряддям польської державної політики, тобто польщення українців».³⁰

Негаймо по переданні церковної влади в руки московського митрополита Йони король Казимир від себе, а Олсеніцкі від себе звернулися до славного тоді місіонера в середній Європі, бернардина Івана Капістрана, запрошуючи його працювати серед русинів. Капістран вєлавився тоді успішними місіями серед гуситів та як організатор хрестоносних походів проти турків. Бернардини, тоді новозорганізований чин як галузь менших братів, до яких належав Капістран, славилися тим, що навертання на католицтво розуміли вони тільки як навертання на католицтво латинського обряду. Король писав до Капістрана 7 вересня 1451 р. і запрошував його на працю серед русинів. «Іх легко навертати, — писав він, — бо вони не боронять завзято своїх блудів, тільки до свого східного обряду дуже прив'язані». Східний обряд тут уявлявся, як одинака перепона унії з Католицькою Церквою. Через вісім днів Олсеніцкі писав до папи Миколая V з проханням нахилити Капістрана прибути до Польщі. «Нехай не думас Ваша Святість, — писав Олсеніцкі до папи, — що через ту Фльорентійську Унію Русини або Греки змінили свої забобони та блуди або їх покинули. Вони вперто тримаються їх і все твердять, що не вони, а латиняни помиляються».³¹ На Русинів треба іншого способу навертання, щоб їх відірвати від греків, а саме — накинути їм латинський обряд. В цій праці Капістран може бути дуже помічним. Тільки тоді русини можуть дістати рівноправність. Без зміни обряду на латинський рівноправности вони не можуть дістати. Як прийняв аргументи Олсеніцкого папа Миколай, не знаємо.

Сам факт, що католицький єпископ Матвій поставив свій підпис на документі, який ліквідував Фльорентійську Унію, не міг лишитися без реакції з боку Апостольського Престолу. Матвія покликали до Риму перед духовний суд за діяльність проти Фльорентійської Унії. Папа викликав 70-літнього Матвія з'явитися в Римі особисто, бо він сам та

---

³⁰ LEWICKI A., *Unia Florencka*, p. 259 sq.

³¹ *Codex Epistolaris*, XV, 2, p. 125.

кардинал Ісидор були до крайности обурені цією діяльністю католицького достойника й то по його вже повороті під послух папи.

В справу вступив відразу Збігнєв Олєсніцкі, стараючися виправдати Матвія від вини. Його лист до папи скидає вину за ув'язнення та скинення Ісидора з престолу на конспірацію князів. Ці князі десять літ працювали, щоб скинути Ісидора з престолу та вибрати нового митрополита, який дістав би признання царгородського патріярха. *Патріярх потвердив нового митрополита, і в той спосіб Ісидор був відсунений від свого престолу.* Олєсніцкі намагався скинути вину на духа винних князів. Він ватаїв співпрацю Матвія в московським князем, а Йону змалював як такого, що дістав визнання та свячення від візантійського патріярха, що було суцєю неправдою.³² Рівночасно Олєсніцкі просив про милосердя для 70-літнього єпископа, бо таки не міг заперечити факту, що Матвій підписав документ, силою якого Ісидора скидалося з митрополитого престолу, а церковну владу віддавалося в руки московського митрополита, подвійного схизматика, Йони.

Олєсніцкі, на ділі сам співвинний, виступив тут в ролі адвоката. Справа тягнулася в Римі якийсь час, приймаючи деколи дуже некорисний оборот для обвинуваченого Матвія до тої міри, що як оповідає А. Левіцкі, з польського представництва в Римі прийшло до Кракова звідомлення, що ту справу треба буде полагодити якоюсь сумою гроша. Канонік краківський, історик Длугош, мав виїхати до Риму, мабуть, з тим золотом. Як ту прикру справу остаточно полагодили, не знаємо. Єпископ Матвій наступного року помер.

Історик Ціглер ровбираючи апостольську діяльність Ісидора, головного співтворця Фльорентійської Унії та працю протилежну латинських ієрархів, Матвія та Збігнєва, приходить до висновку, що ми маємо перед собою дві тогочасні католицькі доктрини на справу церковної унії. В кінцевім слові до тої справи він написав: « Матвія відділяють від Ісидора не тільки його базилейські наставлення, але також різниця основного характеру. Ісидор домагається рівноуправнення греків, підкреслює важливість грецьких святих Тайн, Матвій перечить це; він вивнає тільки латинський обряд. Конфлікт поміж Матвієм та Ісидором — це суперечність двох протилежних унійних теорій, в яких одна домагається латинізації, тоді як друга — рівноправности ».³³

На нашу думку, цей висновок Ціглера, автора пова тим вартісної та науково об'єктивної праці, помилковий. Помилковий тому, що проф. Ціглер неознайомлений з одним моментом, що означає латинізація на

³² *Codex Epistolaris*, p. 121 sq.

³³ ZIEGLER A., *op. cit.*, p. 131.

пограничним терені співжиття українського та польського народів. Від року 1340, від першої інвазії Казимира на українські землі, по рік 1939, себто повних шістсот літ латинізація — поняття стисло ідентичне з польонізацією, тобто поставлення релігії римо-католицької на послуги загарбницькі, політичні. До нині на цім пограничнім терені, хто є римо-католиком, той є звичайно поляком. Хто східній християнин, католик він чи православний, той українець. Тим способом тут не маємо справи з доктринальним спором, але із справою практичною, християнської моралі: чи вільно Христову релігію поставити на послуги політичного імперіялізму, чи невільно ні в якій ситуації й для ніякої людської цілі. Папа та Ісидор стояли на становищі, що не вільно. Єпископи, Матвій та Олсеніцкі, стояли на становищі, що вільно латинський обряд католицької віри вжити як засіб для побільшення польського терену на східно-християнські простори України, через латинізаційну польонізацію. Матвій та Олсеніцкі в цій моральній проблемі давали собі таку розв'язку, що Фльорентійська Унія спидить польонізацію і латинізацію, тому вона не може мати місця. Тоді вони воліли замість східного католицизму мати у себе московську схизму, принципіально антикатолицьку. Чому це? Тому, що раз українські та білоруські землі залишалися некатолицькими, то для Кракова й Вільна все залишався ще претекст для «польської католицької місії на сході», очевидно в латинно-польським характері.

Від початку польського завоювання українських земель (1340), Рим, виходячи з чисто доктринального становища, до речі про-латинського, намагався створити на завойованих українських землях українське латинське католициство. Встановляючи на українській землі латинське галицько-львівське архидієцезієство-митрополію (1375), папа ставив умову, щоб перший архієпископ був русином або щоб принайменше знав українську мову. Два перші латинські перемиські єпископи таки були українцями, принайменше носили українські імена: перший звався Іванус, а другий Миколай Русин. Але це були марні намагання Риму створити тут українське латинно-католициство. Східній обряд став уже такою есенціальною складовою частиною української духовости, що забрання його вбивало саму українську духову істоту. Шістсотлітня практика виявила, що латинізація та польонізація на цім терені — це поняття постійно ідентичні. Тому, надуживаючи релігію для польських імперіяльних цілей на українських землях, поляки постійно ширили латинізацію, а українці її відкидали.

Підчас прикрих подій 1451 року митр. Ісидор не зрікся свого урядування, до якого мав всі церковно-правні підстави, одначе інтервенція польського та литовського уряду в справу церковну, внеможливіювали пастирську працю на терені його митрополії. Тому до певної міри є слухною заввага Аммана, що в цім році закінчилася Ісидорова митрополічна діяльність на терені київської митрополії. Ця заввага слухна тільки до певної міри, бо ми знову спостерігаємо активізм митр. Ісидора на терені його митрополії напередодні нової рішучої інтервенції Апостольського Престолу 1458 р., зв'язаної з призначенням нового київського митрополита Григорія.

Новий папа Миколай V бачив жертвенну працю митр. Ісидора на візантійським терені, тому хотів йому дати змогу важити трохи спокійнішим життям, зв'язуючи його матеріально в Римською Церквою. Декретом в дня 31 січня 1450 Папа передає³⁴ митр. Ісидорові монастир св. Василія (властиво, доходи) біля Риму. Незадовго, бо 8 лютого, надає папа митр. Ісидорові єпископство сабінське, зберігаючи виравно за ним право до Київської митрополії.³⁵ Наступник папи Миколая V, папа Каликст III (1455-1458) додає йому ще в додаток доходи з монастиря Цистерсі в Нагарі на Сицилії.³⁶

Одначе Ісидор не думав зв'язуватися матеріальними справами в латинською Церквою; він все мав на думці Фльорентійську Унію в рідній Візантії та в далекій Руській митрополії.

По закінченні судової справи з польсько-литовськими духовними потентатами, його боліло, що Фльорентійська Унія формально ще досі не була проголошена у Візантії, що давало широке поле ортодоксам до протиунійної агітації. Користаючи з приходу нового імператора Константина XI, візантійський натовп, підбурюваний ортодоксійними агітаторами проти латинян, зчинив у столиці такі бешкети проти патріярха Григорія Мамаса, що той мусів покинути столицю, а гурт ортодоксів нелегально поставив нового патріярха Атанасія, противника унії в такий спосіб, що навіть православні історики ставлять у сумнів його легальність.³⁷

³⁴ *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae*, vol. I, p. 126-127.

³⁵ *ІВІДЕМ*, vol. I, p. 128-129.

³⁶ *ІВІДЕМ*, vol. I, p. 133-134.

³⁷ В православній літературі поширена вістка, немов то в році 1450 мав відбутися в Візантії у Св. Софії Святософійський Собор з участю трьох східних патріярхів та представників православних церков, який мав осудити Фльорентійську Унію та привернути в Царгороді православіє. Якийсь рукопис в цій справі появилася в

Політичне становище Візантії саме тоді стало скоро погіршуватися до меж кінцевої кризи. По смерті султана Мурада II, все ще більше митрополитом наставленого, вступив на султанський трон молодий султан Магомед II, зовсім іншого характеру. Той відразу поставив собі ціль покінчити з самостійністю Візантії. Днями й ночами він роздумував над планами завоювання імператорського міста. Він підготовляв мало це тоді де правильно зорганізовану артилерію. На ділі це була перша правильно зорганізована артилерія в Європі. Він організував військо з турків та підбитих слов'ян. Мораль Візантії так упадала, що в армії султана були й греки, в додаток не тільки прості, але навіть письменники.³⁸ Доїзд до міста ставав щораз важчий. В році 1452 султан став будувати близько Босфору сильний форт, який мав виконувати дві цілі: покищо контролювати мореплавання до і з Чорного моря, з другого боку, стати сильною базою для турецької артилерії, щоб проломити мури міста від суходолу; від моря вони були нездобуті, але від суходолу вони були старші й слабші. Новий цісар їх поспішно направляв. Все це побільшувало нервовий настрій населення Царгороду, а настрої за й проти унії постійно мінялись.

В такий час митр. Ісидор вибрався до імператорської столиці. Приїзд грецького кардинала й київського митрополита зробив велике враження; появилися виступи за й проти унії. Сподівалися, що той приїзд Ісидора віщує близьку велику поміч Заходу. Митр. Ісидор постановив вкінці виконати той церковний акт, відкладаний давно цісарем Іваном VIII та теперішнім, — офіційно проголосити в Царгороді церковне об'єднання візантійської Церкви з Апостольським Престолом. За згодою цісаря, Ісидор відправив в соборнім храмі св. Софії літургію поєднання Церков з поминанням папи Миколая V. По літургії Ісидор проголосив публічно декрет Фльорентійської Унії.³⁹ Сталося це тільки

XVII стол., але сучасні вчені визнали його за фальсифікат, підроблений немов для доказу, що Візантія згинула таки як протикатолицька. Від того часу писали про той Софійський Собор за і проти. Нині, на думку візантолога Васильєва, більшість візантологів відкидає думку, що такий Собор взагалі відбувся. Ними знайдений документ вважають за фальсифікат. VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 675.

³⁸ Нам збереглися два описи занепаду Царгороду, написані в турецького державного становища; обидва написані не-турками. Один написаний греком Крістобольосом, що перейшов до турків, другий слов'янином з турецької армії, Іскандером. Грек Крістобольос проявив навіть письменницький талант. Він пише стилем Тукидида й славить «найбільшого імператора, короля королів, Магомета II». Це свідчить, що Візантії прийшла природна смерть.

³⁹ VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 647. При цій нагоді візантійський достойник Люкас Нотарас мав сказати гореславні слова: «Краще є в місті бачити владу турецького турбану, ніж латинської тіяри».

за п'ять місяців перед загибеллю Візантії, яка тим чином згинула як поєднана в Вселенською Церквою та Петровим Престолом.

Ісидор вже не покинув столиці своєї батьківщини і був свідком її занепаду. Підготування турецькі довкола столиці відбувалися вже на велику скалю. Цісар та Ісидор видали ще раз апелі до католицького світу по допомогу. Допомога, яка прийшла від папи та головно від Генуї, була неvistачальна. З початком квітня султан дав наказ до наступу на мури міста. Босфор був замкнений. Цісар дав наказ залізними ланцюгами замкнути царгородську пристань. Два місяці тривали героїчні бої оборонців. Начальний вождь генуенців Джюстініані та сам цісар боролися в перших рядах як звичайні жовніри. Дня 28 травня турецька артилерія проломилла мури до тої міри, що занепад міста наступного дня був неминучий. Дня 28 травня ввечері східно-християнський Новий Рим прощався з своєю тисячолітньою величавою минувшиною. На великім згромадженні народу імператор дав останні накази до оборони. Потім всі пішли до Святої Софії. Там відбулося останнє християнське богослуження у храмі Божої Премудрости. Цісар, кардинал, патріярх, митрополити та сотки духовних, священників, монахів і маси вірних по скінченні того тайственного богослуження гірко плакали. Цісар попращався з усіма. Сльози лилися струмком всім уніятм та ортодоксам. З церкви всі бійці пішли на мури. В годині першій по півночі (29 травня) почався загальний наступ турків. Імператор Констянтин XI Палеолог, останній імператор РOMEІВ, згинув як герой у бою на мурах біля соток своїх підданих, оборонців міста Констянтинового. Перед полуднем 29 травня 1453 року Царгород був уже в руках турків. Султан Магомед II перші свої кроки по вулицях здобутого міста звернув до Св. Софії, щоб подякувати Аллахові за так бажану перемогу. Свята Софія, побудована імператором Юстиніаном 900 літ тому, стала тепер першою мшешкою Аллаха в Істамбулі.

Митр. Ісидор майже чудом вирвався, спершу вже з полону, а потім і з міста. На генуенським кораблі він прибув на острів Крету. Звідти видав він запальний заклик до християн цілого світу латинською мовою. «Ad Universos Christifideles de expugnatione Constantinopolis». В цім закликіві він кличе всіх християн рятувати християнську віру, сильно zagrożену занепадом Царгороду й переходу в руки турків.⁴⁰

Занепад Царгороду відбився голосно у сучасних писаних творах усіх народів Європи, більше, ніж яка інша подія. Ця подія становила межівний стовп в історії релігійного, культурного та політичного життя в Європі.

---

⁴⁰ VASILIEV A.A., *op. cit.*, p. 649.

10. РОЗДІЛ

ПОДІЛ СТАРОЇ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ НА КИЇВСЬКУ ТА МОСКОВСЬКУ (1458)

Прогнання та ув'язнення митр. Ісидора легально патріархом встановленого митрополита Київського та Всєї Руси та таке саме прогнання Ісидора католицьким урядом Великого Литовського Князівства та Польщі з території його духовної влади, так із становища православного канонічного права, як також із становища католицького канонічного права було річчю нечуваною та цинічно безправною. Обидві ці події говорили, що на території старої Київської митрополічної провінції заіснували вже такі обставини, що давно зріла до поділу Київська Митрополія вже так далі існувати не може; її треба конечно поділити на дві природні частини.

Були дві головні причини, чому стара одноціла Київська Митрополія стала пережитком. Першою причиною було те, що на території культурно відсталой та богословськи неосвіченої Московщини витворилося вже нове московське національне православ'я, яке, правда, відповідало психології московського народу та інтересам політичної потуги московської держави, що швидко зростала але вже не була пов'язана з вселенським християнством і була зовсім відсталою від Київського Християнства передмонгольського періоду, а навіть від візантійського християнства XV століття перед і по турецьких часах. Коли східні та західні християни, об'єднані чи необ'єднані з Римом, визнавали, що Христова Вселенська Церква збудована на догматичних та канонічних засадах і що про деякі можна тільки спорити, дискутувати, погодитися або не погодитися, то з проводом московської Церкви така дискусія була взагалі неможлива. В Москві приймали без дискусії, що кожен, хто навіть розмовляє з латинником, є єретиком, бо всі латинники — єретики. Єретиками є не тому, що вони різняться в догмах віри про які московські богослови були нездібні дискутувати через своє неучтво, а тільки тому, що його зовнішні обряди не такі, як московські. Для московської Церкви візантійське православ'я стало тепер гіршим від московського тому, що у Фльоренції вони розмовляли з латинни-

ками. По занятті Царгороду турками, коли турки хоч залишили християнам багато церков, але наказали повдіймати в них хрести й дзвони і перестати дзвонити, то для московського царя Івана III Васильовича (1470 р.) в Царгороді вже перестала існувати взагалі православна християнська Церква, бо нема, — говорив він, — ані дзвонів, ані хрестів. Не жива християнська віра, але зовнішній обряд став для москвичів вірою. Не можна заперечити, що й у московській Церкві були люди, глибоко побожні та аскетичні, от як згадуваний св. Сергій Радонезький, але їх не було у проводі Церкви, ані їх християнських ідей у протектора Церкви московського великого князя. По занепаді Царгороду московський князь претендував заступити місце давнього православного імператора РOMEїв.

Але також і Київська Церква не могла вже жити у спільній митрополії в московською Церквою. Про постійні амбіції тої Церкви впродовж XIV та XV стол. відокремитися від московської була вже мова вище. Постійні спроби литовського уряду за Гедиміна та Вітовта відокремити Київську Церкву від московської та посадити її митрополита знов у Києві, пробудили національні амбіції українців також на церковнім полі до тої міри, що створення окремої Київської митрополії для українських та білоруських земель стало головним домаганням передовсім українських князів та боярства (Ф. Острозький, Олелько, Свидригайло). Існування вже й між українським та білоруським народом людей освічених в сусідніх університетах, а навіть у далеких університетах Італії та Франції в'язало українську культуру та її східне християнство мимоволі із заходом, однак не до тої міри, щоб дати себе асимілювати латинському християнству. Навпаки, з допомогою західного знання намагалися скріпити власну культуру й зв'язати її тісніше в старою київською культурою. Не диво, що саме в цей час занепадала Печерська Лавра відновлює свою літературну діяльність і видає повну редакцію Печерського Патерика (Касіянська редакція). Тепер закінчилося складання того барвнього літопису українського аскетичного життя від хрещення Руси-України до часів митр. Ісидора, зглядно його учня митрополита Григорія.

При відродженні тої церковно-національної сили не було місця на Україні та Білорусі для польсько-литовського латинства, яке дивним дивом своїм обрядовим шовінізмом та ідентифікуванням латинського обряду з католицтвом так радикально розходилося з ідеями Фльоренції, а наближалось своєю духовістю до московського православного благочестія також не на засадах Христової віри та моралі, але на обрядовості. Саме ця близькість церковного та політичного думання Москви, з одного боку, а Кракова та Вільна, з другого боку, створила та-

кий несамовитий їх альянс у Вільні з 1449 та 1451 р., звернений проти Ісидорового вселенського християнства.

Коли пригадаємо собі глибоке внутрішнє життя Київського Християнства передтатарської доби, зокрема на землях України, й порівнаємо його з безмістовним, зовнішно-обрядовим, фанатичним московським християнством, сполученим з убожествлюванням царської влади, то мусимо при застосуванні найбільше критичної наукової методи ствердити, що поміж Київським Християнством передтатарської доби та московським християнством, народженим уже у Суздалі та Володимирі над Клязмою, а вирощеним буйно в Москві, немає духової єдності та якоїнебудь тягlosti, крім чисто формального скелету одної київської митрополії, штучно та з великим трудом підтримуваної царгородським патріархом із страху, щоб Київ не присунувся ближче до Риму. Для українців-русинів ще в половині XIII стол. латинські християни були такими самими християнами, як східні християни. Це однак далеко не означало, що вони самі ними хотіли бути або добровільно дозволити чужу форму латинського християнства засаджувати на українській землі. Митр. Ісидор, Флорентійська унія приносили до Києва саме те, чого хотіла християнська душа українського народу, тому там він знаходив прихильне прийняття.

Слід уважати за велику шкоду для світової науки, зокрема для історії християнства, що більшість чужих істориків, задивлена у безмістовну форму існування формальних рам київської митрополії, упрощуючи цю проблему, вважають московське християнство прямим спадкоємцем київського. Це саме робить більша частина (хоч не всі) російських істориків. Перші роблять це з незнання, другі з російських великодержавних національно-політичних рацій, щоб для російської культури придбати першу добу Українського Київського Християнства, враз з величною культурою київської Русі-України.

За Ісидором у церковних справах щодо Москви та польсько-віленської спілки йдуть майже солідарно *білоруські землі*. Хоч вони вже в передтатарську добу виявили безсумнівні ознаки окремого національного індивідуалізму та в церковних справах вони провадили політику, незалежну від Києва, скорше зближену до церковного життя народу Великого Новгороду. Опинившись, однак, спільно з українським народом в одній литовсько-польській державі, білорусини з одіченою культурою Київського Християнства тепер з українським народом стали її вважати за свою та спільну. Білорусько-українська церковна спілка спричинила, що осередок київської митрополії баянає поміж українськими та білоруськими землями. Церква, спільна для українців та білорусинів, стає називатися Руською Церквою (в лат. Ecclesia Ruthena),

а в щоденній мові українці та білорусини вважаються одним народом — Русинами, хоч білоруська національна ідентичність на ділі ніколи не заникала.

Створення московської автокефальної Церкви

Ув'язнення та відкинення митр. Ісидора в Москві, поставило Москову у прямо безвихідне канонічне становища. Насамперед собор московських єпископів ані московський князь не мали права проголошувати митр. Ісидора єретиком. Таке осудження могло бути тільки ділом Патріяршого Синоду під проводом самого патріярха. Тим способом це була церковна самоволя не тільки супроти свого митрополита, але також супроти візантійського патріярха.

Московське православ'я вирросло й стало тілом і душею твором візантійської патріярхії; воно зросло у боротьбі з церковними самоуправними амбіціями Києва. Тільки воля візантійського патріярха зробила Володимир над Клязмою, а потім Москву столицею «Київського митрополита та Всєї Руси». Як можна було зберігати цю традиційну форму московського митрополита, відкидаючи патріярха?

В московських джерелах збереглися три документи, якими намагалися в Москві обійти Константинопіль, тепер уніятський. Зладжений перший лист до патріярха в р. 1441 переповідав коротко про відкинення та осудження митр. Ісидора, приймаючи немов, що митр. Ісидор був влий, але патріярх — добрий; він же — стовп православ'я. Випадало б було просити нового митрополита. Та поки цей лист вислали, в Москві довідалися, що новий патріярх Митрофан також уніят, і того листа взагалі не вислали. Зрозуміли, що патріярх, діставши такого листа осудить їх, а то ще й обкладе клятвою за нецерковний вчинок в митр. Ісидором.

Московські книжники стали укладати другого листа, де розповідали про відкинення митр. Ісидора, просили патріярха дозволити поставити у себе митрополита для Руси. «І просимо святіше владичество, щоб ми в святим царем, з усім божественним і освяченим собором, поглянувши на ваші святі й божественні грецькі правила й взявши під увагу труднощі далекого та непрохідного подорожжування й через набіг на наше християнство безбожних агарин і через неспокої та заколоти в сусідніх країнах та через появу нових володарів, щоб нам було вільно виконати в нашій землі поставлення митрополита... і тому просимо вашу святу владу післати нам грамоту, щоб, зібравшись в нашім краю і при благодаті Святого Духа, ми могли б вибрати добру людину, мужа духовного, віроу православного й поставити собі митрополитом на Русь,

бо й раніше з konieczности поставлення митрополита на Русі бували». Далі в листі пишеться, що цар і московська земля хочуть постійно стояти в залежності від візантійського патріярха. Цей лист оригінальний тим, що він не хоче ще творити московської самостійної Церкви, а хоче тільки дозволу патріярха на місці, в Москві, з поміж московських духовних поставити митрополита для всієї Руси.

Цікаво, що це послання до Царгороду згадує, що такі поставлення митрополитів на Русі вже бували. Коли? Хіба Кліма Смолятича 1147 р., але це було без відома патріярха, або Петра Акеровича (бл. 1242 р.), але також ледве чи за згодою патріярха. Це послання має в одній редакції дату 1441, в другій 1445. Друга дата льогічніша, бо тоді не було вже патріярха — уніята Митрофана, а в Москві сподівалися, що цесар скорше дасться нахилити до такої згоди. Одначе, в Царгороду не було відповіді на цього листа.¹ Так і в Москві не було митрополита. Дперва по скінченій домашній війні, коли Василь Васильович, хоч осліплений, засів знову на московськiм престолі, в Москві взялися серйовно до поладження справи митрополії. Спішитися наказували відомості, що прийшли з України, що до київського князя Олелька в 1448 р. візантійський патріярх — уніят Григорій Мамас писав, що митр. Ісидор скоро вибирається до своєї митрополії. Москва могла бути для нього закрита, але для Ісидора був відкритий Київ та епархії України й Білорусі.

Дня 15 грудня 1448 р. відбувся в Москві собор тільки єпископів великого московського князівства, на яким вибрали « Митрополитом для Руси » рязанського єпископа Йону. Після вибору Йони на митрополита великий князь зладив листа до нового цесаря Константина в надії, що він не є вже уніятом і потвердить стан, витворений у Москві. Князь знову описував справу Ісидора й вияняв, чому в році 1448 московські єпископи приступили до вибору нового митрополита. Ними були перешкоди внутрішні та закордонні. Одначе московська Церква, писав князь, не тільки зберігає старе православіє, але також визнає, що московський митрополит повинен мати благословення від Святої царгородської Софії. Одначе й цей лист не був висланий до Царгороду; мабуть, довідалися, що новий імператор не є більшим православним, ніж його померлий брат. Не сподіваючись потвердження того неканонічного кроку, воліли мовчати, щоб у відповідь не стягнути на себе вираних клятв та відлучень від Церкви. В такий спосіб московська Церква стала самочинно автокефальною в неканонічний спосіб. До занепаду Царгороду вона не дістала патріяршого потвердження.

---

¹ Карташев А.В., *твір цит.*, т. I, стор. 358-359.

Все ж таки поставлення митрополита без благословення патріярха викликало опозицію навіть на Московщині. Там повстала ціла партія, яка відмовилася визнавати Йону своїм митрополитом. Духовим провідником тої партії був Преподобний Пафнутій Боровський. Йона закликав його на свій суд, бив власним жезлом, але, mimo митрополичого в'язнення, Пафнутій таки відмовлявся визнати Йону законним митрополитом. В джерелах записано, що якийсь боярин Василій Кутуз також відмовлявся визнавати Йону митрополитом і не хотів брати від нього благословення.²

Та крім опозиції вдома, митр. Йона здобув великі успіхи поза московською державою з ласки католицького уряду Великого Литовського Князівства, про що була вже мова. Все ж таки в московській духовній літературі далі існував спір щодо легальности автокефалії московської Церкви.

Занепад Царгороду струснув не тільки цілим політичним світом, але передовсім світом східного православ'я, з кількох причин: поперше занепад тлумачили цей як Божу кару за відступство від православ'я на Фльорентійськiм Соборі. Зникнення з обр'ю східного цісарства викликало деякий заколот в думанні серед православних народів. Імператор мав не тільки владу державну, але також церковну. Виклав це ясно патріярх Антоній ще 1393 р. в листі до московського князя Василя Дмитрієвича: «Святий цар, — писав він, — займає високе місце в Церкві — він не то, що інші місцеві князі та володарі. Царі на початку забезпечили й зміцнили благочестя по цілiм світі... За це вони мають велику честь і займають високе місце в Церкві... цар дістає то саме поставлення від Церкви і тим самим обрядом і тими самими молитвами помазується й *поставляється царем і самодержцем Ромейв, тобто — всіх християн*».³ Тепер того царя і самодержця «Ромейв» забракло, й тому пофльорентійській кризі в Москві самочинно насувалася думка, що тепер тим царем православних християн став цар московський.

У Візантії була доктрина переємства. Таж ціла ідеологія візантійського православ'я була збудована на переємстві прав Старого Риму, державним та церковним Новим Римом. У Візантії вірили, що Новий Рим буде вічний, до кінця світу. А тут він перестав існувати. Ідея візантійського переємства немов самочинно насувала думку, що найсильніший православний монарх, великий князь московський, став переємцем імператора, а Москва — Візантії.

---

² Там же, стор. 360.

³ Там же, стор. 371.

Всі ці візантійські ідеї аж напрошувалися, щоб їх скоро по занепаді Царгороду ще за митрополита Йони пристосовувати до Москви. Це зробив відомий нам ієромонах Симеон Суздалець, учасник Фльорентійського Собору, у своїм творі: «Слово избранно из святых писаний, еже на латиню, и сказаніе о составленіе осмого собора латиньского, по исверженіи Сидора Прелестнака и ноставленія в русской земли митрополитов, сих же похвала благоверному великому князю Василию Васильевичу всея Руси». Слово ієромонаха Симеона становило немов офіційальний твір московської Церкви, який з'ясовував нове православне становище Московської Церкви та її володаря після зірвання з Візантією ще перед її занепадом. Це слово складається з трьох частин: оповідання про Фльорентійський Собор, про ереси латинян та про церковну гідність московського князя Василя Васильовича.

Провідною думкою Слова є ідея, що московське православ'є є кращим від грецького, бо грецьке заплуталося в унію й виявило свою православну слабкість, навпаки як Москва — свою сталість у православ'ї. Чому московське православ'є краще від візантійського догматично, канонічно чи морально, автор не вмів доказати, бо його богословське знання дуже низьке. Неуцтво, пише Карташов, — закріпило окремий погляд на чистоту православ'я. «...тоді, звичайно мусіло наступити те, що типовим взагалі є у наївної релігійності, і саме змішування в християнстві зовнішності з його внутрішнім змістом, ідентифікування обряду з догмою».⁴ Син Василя Васильовича Іван III Васильович висловлюється, що візантійське православ'є тому зіснувало, що його церкви, одні замінені мошеї, в другі хоч залишилися церквами, але без хрестів, нема дзвонів та й дзвонять, тому їх православ'є зіснувалося.

Московського князя Василя Васильовича автор Слова величає: «Подібним до св. Володимира, а навіть до Константина», бо він зміцнив православ'є в Москві через скинення митр. Ісидора. Слово Симона Суздальця намагалося, як його автор умів, доказувати вищість неосвіченого московського православ'я над візантійським навіть тоді, коли під турецькою владою візантійська патріярхія повернулася знову до православ'я.

За митрополитування Йони (помер 1461) все таки в Москві стояли на становищі, що зірвання московської Церкви з візантійською тимчасове й може бути ще направлене. Чи за його наступника Теодосія (1461-1464) московська влада робила дальше і якісь намагання налагодити стосунки з візантійським патріярхом, не знаємо, але маємо доказ, що візантійський патріярх Дионісій в році 1469 уважав московську

---

⁴ Там же, стор. 368.

Церкву за схизматицьку й не признавав московських митрополитів.⁵ Це осудження з боку візантійської патріярхії московських митрополитів не було зняте ніколи. Доперва участь візантійського патріярха Єремії в поставленні московського патріярха (1589) стало актом міжцерковного поєднання поміж Москвою й Візантією.

Коли митр. Йона сидів певно на своїм московським престолі, перейняти юрисдикцію над східними епархіями Великого Литовського Князівства, згідно з умовою з 1451 р., не приходило йому так легко. На Україні володимирський та берестейський єпископ Данило не визнавав його влади до 1454 р. В році 1457 в Полоцьку архієпископ Симеон проголосив себе митрополитом, і цей клопіт сам розв'язався тільки через смерть Симеона.

Та в цей час за папи Каликста III готувався вже новий радикальний плян, щоб раз на все усунути претенсії московського митрополита до українсько-білоруських епархій; ним був плян, укладений у Римі, поділити стару київську митрополію на дві природні частини: на українсько-білоруську з осідком у Києві й на московську, до якої Рим не підносив ніяких претенсій.

Доля Фльорентійської Унії в 50-тих роках XV століття

Часи понтифікату папи Миколая V (1447-1455) могли збудити найбільше песимістичні переконання про майбутність Фльорентійської Унії у Візантії та східній Європі. Катастрофа християнських військ 1444 р. під Варною й друга — на Косовім Полі (1448) свідчили, що створити блок християнських народів проти турків для відтиснення музулман від Царгороду не вдається. Від християнської допомоги Візантії залежав тривалий успіх Фльорентійської Унії в Царгороді. Хоча по смерті патріярха уніята Митрофана (1443) партії Ісидора вдалося посадити на патріяршій столі другого уніята, патріярха Григорія Мамаса (1445 р.), то одначе смерть імператора Івана VIII і вступ на престіл нового імператора Констянтина дали ортодоксам змогу таки опанувати маси й переконати їх, що католицький захід не дасть Візантії військової допомоги. Серед заворушень патр. Мамас мусів вліхати до Риму, а прийшов новий патріярх Атанасій, ставленник протикатолицького натовпу невідно з канонами Церкви. Правда, й він не керував візантійською Церквою, коли митрополит-кардинал Ісидор міг 1452 року у візантійській Софії проголосити офіційно Унію з Римом як віру Візантії,

⁵ Там же, стор. 376-378.

тільки п'ять місяців перед занепадом Царгороду (1453). По занепаді Царгороду церковну політику, протиримську, диктував новому патріярхові Геннадіосові II Схоляріосові турецький уряд.

Однаке, й на території Київської митрополії Ісидора становище Фльорентійської Унії було прикре. Хоч митр. Ісидор по своїм виїзді з меж митрополії (1443) все робив, щоб підтримувати об'єднання з Римом, та це приходило йому нелегко супроти явно ворожої постави до церковної Унії польської влади Збігнєва Олєсніцького та литовського єпископа Матвія, яка зазначилася скандалом. Два католицькі ієрархи міждержавними умовами з Московщиною в 1449 та 1451 рр. прогнали з території польсько-литовської федерації фльорентійське поєднання Церков, а церковну юрисдикцію над єпархіями України та Білоруси, які недавно прийняли Фльорентійську Унію, передали в руки московського митрополита, непризнаваного також Візантією. Такі події ледве чи могли в Римі підтримувати оптимізм щодо майбутности Унії. В додаток це зробили вже не збунтовані базилейці на перекір папі, а послушні, примирені вже з папою сини католицької Церкви.

Духовний процес формально обвинуваченого єпископа Матвія та неформально обвинуваченого краківського єпископа кардинала Збігнєва за діяння на шкоду та саботаж Фльорентійської Унії не закінчився навіть суспензією церковних шкідників. Нам навіть невідомий кінець цього нерідкого процесу. Чому папа Миколай V так мало енергійно діяв в цій справі, невідомо. Історик Амман прямо стверджує, що папа Миколай V сам виявляв хитання в справі Фльорентійської Унії.

Віру, однаке, у Фльорентійське церковне замирення мали її грецькі творці митр. Ісидор та Виссаріон, які знайшли оптимістичного співробітника в цій справі, в новім папі Каликеті III та його наступникові Пієві II. Папа Каликет III (1455-1458) наново зробив справу Фльорентійської Унії справою живою Апостольського Престолу. В Римі відбувалося розважне та на століття закрене плянування церковних справ з ціллю зберегти східне католицитво на території київської митрополії як головне завдання Католицької Церкви. Під проводом папи Каликета III, експерта церковного поєднання, як митр. Ісидор та кард. Виссаріон, стали постійними доповідачами тієї справи на засіданнях окремої комісії кардиналів. Про існування такої церковної роботи при папі Каликеті III та про свою участь в її працях згадує кілька разів у своїх буллах та листах наступник Каликета III, папа Піій II, а перед вибором на папу кардинал Еней Сільвій Піккольоміні, відомий італійський гуманіст.

Головним архитектом пляну відбудови Фльорентійської Унії у Східній Європі став при папі Каликеті III митр. Ісидор. У цілім пляні видно

Його досвід та знання церковних і національних справ на терені Київської Митрополії та Всієї Русі. Після відбудови Фльорентійської Унії на цім терені став на засадничім становищі, що церковне об'єднання — це не накиннення латинського християнства, але тільки привернення єдности віри та признання головства папи в Христовій Церкві. Друге, Апостольський Престіл мусить стати на становище, що проголошена Ісидором Фльорентійська Унія існує далі, незалежно від узурпації церковної влади московським інтрузом Йоною. В листах з Риму Йона ніколи не називаний митрополитом, бо в Римі виходили з правного становища, що він не дістав поставлення на митрополію навіть від візантійського патріярха, нез'єдиненого з Римом, отже, слушно, не є митрополитом.

Вже в квітні 1457 р. папа Каликст III, даючи львівському латинському архієпископові право раз у місяць по Службі Божій робити публічний обхід з Найсвятішими Тайнами по вулицях міста, доручає йому робити це з побожністю, щоб нез'єдинені, бачачи це, наvertsалися до правдивої християнської віри.⁶ Дня 3 вересня того самого року папа видав буллу, звернену до священників грецького обряду, в якій стверджує, що їх вірні стоять під впливом отруйної агітації, тому, стоячи на становищі, що по проголошенні Фльорентійської унії вони з'єдналися в одну Христову Церкву, вони повинні це зазначати згідно з обрядом Східньої Церкви в час богослужень. А це мало зберігаться. Тому папа пише: «Силою апостольської влади оцим листом постановляємо й наказуємо, щоб від тепер, як давніше, всі поодинокі пресвітери та священники грецькі, всюди де вони є в час урочистої Служби Божої, ім'я Римського папи на належнім місці піднесеним і виразним голосом виголошували, за нього та Святої Римської Церкви цілість та мир молилися.⁷ Так само папа дає розпорядження, щоб при виголошуванні Символа Віри визнавали науку про Святого Духа, усталену в Фльоренції. Треба виголошувати, що «Дух Святий походить рівно від Отця та Сина, як святий Атанасій учив, просвічений світлом того ж Святого Духа, говорячи, що сам Святий Дух не стався, не сотворений, тільки народжений у вічності, походить від Отця і Сина». ...«Тому, щоб через промовчування в минулому ума вірних від віри в цей артикул на шкоду

⁶ *Doc. Rom. Pont. Hist., Ucrainae...*, vol. I, p. 136.

⁷ *IBIDEM*, vol. I, p. 137-138. «Auctoritate Apostolica tenore presentium statuimus et ordinamus, quod ex nunc in antea omnes et singuli Presbyteri et sacerdotes graeci ubilibet existentes intra Missarum solemnia nomen Romani Pontificis in loco deputato alta et intelligibili voce exprimere ac pro ipsius et S.R.E. incolumitate, statuque pacifico orare teneantur».

не відчужувалися, докладно наказуємо й доручаємо, щоб походження Святого Духа було вкладене в символ грецькими священниками виразно й піднесеним голосом, щоб віра достоеувалася до дійсности в серці та щоб усе виражування відбувалося для спасіння всіх як завжди послужні сини Святої Римської Церкви».⁸

Призначення грецько-католицького єпископа для Галича 1457

Після того основного розпорядження папа Каликет, очевидно, на прохання митр. Ісидора, зайнявся санацією найбільше прикрої справи — відносин поміж латинниками та східними християнами на терені галицько-львівської єпархії. Вже було згадано, що після кількالكітнього спору останнього кандидата на галицького митрополита єп. Івана з патріархією та митр. Кипріаном, в другій десятиці XV стол. Галицька митрополія перестала існувати. Подбав про це наступник митр. Кипріяна на московськiм престолі Фотій. Користаючи, мабуть, з того, що єп. Іван опинився в монастирській тюрмі в Москві, він без розпорядження патріарха приєднав Галицьку митрополію до Київської під свою руку. Боячись, щоб новий галицький єпископ знов не підніс справи бути Галицьким митрополитом, він прямо не призначав єпископа на Галич, тільки призначив митрополитичого управителя, яким став Ігнатій Крехович. Сталося це в час перебування митр. Фотія в Галичині 1413 р. Та, побіч цієї першої причини сконсолідувати свою митрополію, Фотій мав ще другу — доходи галицької єпархії забирати собі.

Хто був цей перший митрополитичий управитель, не знаємо, але тому, що він не замешкав в єпископськiм домі, тільки в Крилосі під Галичем, можна думати, що був крилошанином. Видно, там мав бути осідок митрополитичого крилосу, звідки й назва місцевости. Деякі історики (Спасів за Рудовичом) твердять, що в Крилосі був також монастир та що Крехович жив в крилоськiм монастирі. Приймаючи це останнє, можна думати, що Крехович був ігуменом крилоського монастиря.⁹

Первісна влада митрополитичого управителя над галицькою єпар-

---

⁸ IVIDEM. «Quapropter ne per taciturnitatem posterioris temporis mentes fideium ab istius credulitate articuli fiant damnabiliter longiores, districte precipimus et mandamus quatenus processio Spiritus Sancti a Sacerdotibus grecis explicite, et manifeste ponatur in Simbolo, ut fides ad iustitiam teneatur, in corde et ad salutem eius fiat oris confessio, se tamquam filii obedientes semper Sacrosanctae Ecclesie Romanae».

⁹ Рудович І., *Історія Галицько-Львівської Єпархії*, Жовква 1902, стор. 22; Сташ М., *Metropolis Haliciensis, Romae 1960*, р. 39.

хією була велика. Він мав, мабуть, усі права єпископа, крім права святити духовних. Влада митрополичого управителя поволі дегенерувалася, пізніше переходила в руки світських людей, а на початку XVI століття навіть право іменувати митрополичого намісника засвоїв собі латинський львівський єпископ.

Крок митр. Фотія, умертвлення Галицької єпископії, був катастрофальним для галицької єпархії, а немов бажаним дарунком для латинського архієпископа, митрополита галицького, який за рік перед тим перенісся на постійно до Львова. З поля бою за душі, за маєтки церковні та за значення православної духовної влади уступив єпископ, а залишився митрополичий управитель намісник, який ніколи не міг ставати до змагання з такою силою, яким тут став латинський архієпископ.

Як уже було згадано, навіть митр. Ісидор, римський кардинал та папський легат, не був у силі відбудувати в Галичці зруйновану Фотієм єпархію в час такий, до речі, вразливий, яким був період базилейської схизми в Польщі. Він не потрапив іменувати для Галича єпископа, що був в силі зробити для Холма та Перемишля. Мабуть, не орієнтуючись ще тоді як слід в місцевім становищі, Ісидор як ентузіяст рівності двох обрядів в Галичці-Львові, пішов, мабуть, навіть на якийсь компроміс, далі не обсаджувати східного єпископства.

Та від того часу проминуло 15 літ. Ісидор мав спроможність зокрема в час церковного процесу єп. Матвія в Римі добре пізнати латинську виключність польських католиків, використовувану на українськім терені, особливо в Галичині для цілей, далеко не Божих. Тому тепер він подбав переконати кардинальську раду папи Каликста III про konieczну потребу іменувати на галицький престіл єпископа ординарія, який дбав би на цім терені про впровадження в життя Фльорентійської унії, яка тут по її проголошенні була, мабуть, прийнята найбільше холодно з усіх єпархій України.

Митр. Ісидор мав підставу сподіватись, що справа поставлення галицького єпископа грецького обряду піде тепер далеко легше, бо в Польщі базилейська схизма вже заникла, а польська ієрархія мала за собою такі упокорюючі справи, як умови з Москвою проти католицької Церкви та процес єп. Матвія.

Дня 16 січня 1458 р. появилася лист папи про призначення Макарія, монаха царгородського монастиря св. Кипріяна, серба з походження, на галицького єпископа. У своїм листі папа згадав, що галицька єпархія колись була митрополичою й була викроїна з Київської митрополії, однак довгий час була необсаджена. «Коли ж нині, — пише папа, — за радою наших братів... ми вирішили з певних розумних при-

чин силою апостольської влади визнати цю церкву за катедральну й обсадити її в спосіб, узявши до уваги установи самої галицької церкви... При розважанні як поставити цій церкві особу, корисну й успішну, з тими нашими братами ми мали пильну (застанову) і вкінці звернули ми очі нашого ума на тебе, монаха царгородського монастиря св. Кіпріана, чину св. Василія, який склав монаші обіти й був поставлений на священника. Про твою монашу ревність, освіту, чистоту життя та чесність звичаїв, духовну мудрість, у справах маєткових орієнтацію та про багато інших дарів чеснот зберігаються у нас вірогідні свідчення. ...Тепер ми нашою апостольською владою тебе вибираємо й поставляємо на єпископа й пастиря, доручаючи тобі опіку та повне управління тією церквою в справах духовних та маєткових». Папа надіється, що з Божою поміччю ця церква дістане доброго пастиря.¹⁰

Можна думати, що такі позитивні рекомендації для монаха Макарія на єпископа Галицького дав на раді папській митр. Ісидор. Макарій, видно, належав до тої групи духовних царгородських, що підтримувала Фльорентійську унію. Його сербське походження, з'єднане із знанням церковно-слов'янської мови робило його ужиточним кандидатом на галицький престіл.

Того самого дня папа Калікст III випустив лист до польського короля Казимира. Папа подає королеві до відома таке: «Нині силою апостольської влади за порадою наших братів щодо особи улюбленого сина (Макарія) з Сербії, єлекта галицького, для галицької церкви, піднесеної до катедральної, ...ми згаданою владою зробили досліди й поставили його на єпископа та пастиря». ...«Просимо твій королівський маєстат та упоминаємо з увагою згаданого єлекта та цю церкву, доручену його опіці з пошани для нас та Апостольського Престолу..., щоб цей єлект, підтриманий домогою твоєї величності міг з Божою домогою успішно виконувати свою пастирську опіку...».¹¹

В обох листах з січня 1458 р. Макарій, згадуваний ще як єлект галицький, отже, ще не був висвячений на єпископа. То мусіло статися перед його виїздом до Галичини. Макарія, мабуть, висвятив митр. Ісидор, який в той час правно був ще митрополитом київським. Після рукоположення Макарій мусів негайно вибратися до своєї галицької єпархії, щоб перейняти духовну та матеріальну адміністрацію єпархії, яка вже близько 50 літ не мала свого владика, тільки була адміністрована митрополічними управителями. Ісидор мусів сподіватися,

---

¹⁰ *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 138-139.

¹¹ *ІВІДЕМ* р. 140.

що Макарій стріне там великанські труднощі. Це дасться відчувати навіть з тону листа папи до короля Казимира.

Прибувши до своєї єпархії, справді Макарій застав повну руїну маєтків єпархії рухомих та нерухомих, розтягнених включно з документами, які дали б змогу розтягнене майно відшукати. Владичі невідомі імена розкрадачів єпископського майна, яких він зве одним іменем « сини неправости » (*filii iniquitatis*). Макарій після того звернувся до Апостольського Престолу за допомогою, вичисляючи довгий список розкрадених речей. Лист Макарія до нас не дійшов, але його зміст майже знаний з листа папи Пія II, вже наступника Каликста III, зверненого до латинського львівського архієпископа та до латинського перемиського єпископа. Папа накладає на них обох спільно та на кожного окремо обов'язок поробити все, щоб майно української галицької єпархії відібрати з рук злочинців. Макарій мусів натякати, що тими розкрадачами церковного добра мусіли бути латинські католики, люди що є в якійсь залежності від латинського львівського архієпископа. Це видно з того, що обов'язок відібрати пограбоване майно папа накладає на львівського архієпископа, а не на цивільну адміністрацію; отже, не йшло тут про звичайних злочинців. Папа призначає також другого латинського сусіднього єпископа перемиського, як менше зацікавленого в прикриванні грабіжників майна галицької єпархії. На нього папа накладає обов'язок спільно й окремо відповідати за виконання папського доручення.

Львівським латинським архієпископом була тоді особа, відома в історії польської культури, один із перших польських гуманістів, Григорій з Сянока (*Grzegorz z Sanoka*). Перемиським латинським єпископом був Миколай Бляшковіч. Лист папи Пія II, як було сказано, вразно цитує лист Макарія до папи, тому для пізнання жалюгідного становища галицької єпархії він дуже повчаючий. Папа Пій II пише: « До нас нам пановий наш брат Макарій, Галицький єпископ, що деякі сини неправости, яких тепер не знає, забрали десятини, оплати, овочі, доходи, данини, ґрунта, дома, посілости, жатниці, стайні, стодоли, склади, ліси, млини, села, замки, греблі, озера, рибниці, води, річні спливи, дерева, овочі з дерев, опал, стовпи тратви, винокурні..., оливу, мучні крупи, золота, срібла, чеканені і нечekanені запаси, чапї, хрести, церковні прикраси..., казани, срібні вази і позолочувані, металеві, мідяні канделябри і дерев'яні, пательні, обрусї..., ліжка, обрусївні, пафи..., жорна, кортини, параменти, мапи..., домашні знаряддя, убрання, туніки..., накидки, мантилі, капузи, коні, упряж, воли, корови, вівці, свині, кози та інші тварини, книжки, грамоти, публичні документи, документи контрактів, цедули, потвердження, обліґації, земельні ре-

естри, заповіти, кодицилії, протоколи, карти, записки, записи довгів, кредитів, леґати, суми грошей, управління, юрисдикції та багато інших рухомих та нерухомих маєтностей, правно приналежних до галицького єпископського стола, їх нерозважно та злосливо укрили та в укритті черетримують... ».

В цій справі просив єпископ допомоги Апостольського Престолу.¹² Папа доручав обом єпископам подбати про реституцію майна галицької Церкви, змушуючи винних також єсєкомуніками змусити повернути загарбане добро Церкви. Та ледве чи удалося Макарівві відшукати добро галицької єпархії. В тогочасній дійсності Галичини це було прямо неможливе. Щодо українського єпископа всяке беззаконня уходило безкарно мимо намагань папи та мимо існування привілеїв в Володислава IV з 1443 р.

Скарга Макарія до папи на людей архієпископа львівського тільки озлобила їх ще більше до тої міри, що йому, мабуть, довелося покинути галицьке єпископство й перебраться на Угорщину, де він згодом працював у Трансильванії серед румунів східнього обряду.¹³ Його перебування в Галичі на єпископськїм галицькїм престолі в році 1458 є фактом певним. Натомість немає підстави з документів, нам відомих, твердити, що папа Каликет III призначував Макарія на Галицьку митрополію. У всіх документах є мова тільки про галицького єпископа. Галицька митрополія в той час була вже справою мертвою.

Папа Пій II ділить Київську Митрополію (1458)

В критичний період історії християнства, в період Фльорентійського повднання східньої Церкви із західньою, остаточного занепаду Візантійської Імперії, що впродовж тисячі літ була могутнім центром східньохристиянської культури, в ті історичні часи сталася найважливіша подія в історії християнства України від часу її хрещення — поділ старої Київської Митрополії на дві природні частини — на українську та московську (1458 р.).

В час хрещення Русі-України Володимирова держава-імперія ділилася на дві виразні частини — на Київську Русь-Україну та на її північні колонії, пізнішу Московщину та Білорусь. Перша частина держави була століттями цивілізована, друга — жила в примітивній

---

¹² *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 153.

¹³ BUNEA A., *Ierarchia Romanilor din Ardeal si Hungaria*, Blas 1904, p. 116; STASIU M., *Metropolia...*, p. 43-44.

стані. По хрещенні християнською на повних сто літ стала тільки Русь-Україна; північні колонії були тереном київських християнських місій, які скорше приймалися на північній Білорусі, пізніше на Московщині. Остання стала дійсно християнізуватися тільки від початку XII стол.

Церква Київської Русі-України від перших днів офіційного хрещення здобула приневолену згоду Візантії на право церковної самоуправи, з власним старшим архієпископом з правами патріярха. Той церковний ідеал духові провідники Київського Християнства культивували із змінним успіхом до митрополита Кліма Смолятича (1147). Північні колонії Русі-України в той саме час, себто в половині XII стол. усамостійнюються політично, а на церковнім полі намагаються унезалежитись від Києва, й провадять про-візантійську політику. Вона уможливила візантійському патріярхові не тільки сконсолідувати свою церковну владу на північних колоніях в Суздальсько-Володимирській землі, в Новгороді Великим та в білоруським Полоцьку, але навіть напостійно закріпити безпосередню зверхність у Києві. Крім того всього, християнська ідеологія Київського Християнства, все дотепер вселенська, основно різнилася від того християнства, яке формувалося під впливом політичних амбіцій колишніх колоній Києва, Суздаля, Володимира над Клязмою, Москви.

Властиво, з остаточним розпадом Київської імперії в другій половині XII стол. на Русь-Україну та на неоднцілу етнічну й церковну північ з провідним становищем московського народу вже був прийшов час поділити також стару Київську митрополію. Українська полуднева та північна Суздальсько-Володимирська Церкви були собі вже два чужі світи. Проти поділу з усіх сил протиставився візантійський патріярх; з власних рацій не випустити з своїх рук влади над одноцілою старою Київською митрополією Русі. Рації були подвійні: церковно-релігійні та матеріальні.

Русь-Україна від часів хрещення все культивувала в себе ідеал вселенського християнства. «Знай Полікарпе, що Церква Христова збудована на Петрі», — писав ще близько 1220 р. єпископ Симон, постриженець Печерського монастиря, до свого печерського спів-брата монаха Полікарпа, першого редактора Печерського Патерика. Жевріючі постійно такі суто вселенські погляди, ще на передодні татарської руїни зовсім природно, доказували, що Церква Русі-України все була схильна до поєднання з Престолом Петра, дарма що таке поєднання тоді було неможливе не так з вини української Церкви, як радше з вини католицького заходу. На заході під єдністю Церкви тоді розуміли не повернення такої Церкви, якою була Вселенська Церква перед царгородським розколом 1054 р., але таку централізовану Церкву, яка створилася вже по церковнім розколі 1054 р. Для західних екстремістів на-

віть латинський обряд був конечною ознакою вселенської Христової Церкви.

Та хоч Церква Руси-України не поєдналася з Римом, але вона в потатарські часи в очах патріярха все була підозрілою в прокатолицьких симпатіях. Це було головною причиною, чому візантійський патріярхат ціле своє довір'я звернув тепер у бік московської Церкви й зробив її сторожем правдивого візантійського благочестя. В Москві все приміщувався осідок « Київського Митрополита та Всієї Руси », як довго тільки міг. Проти цього неприродного пов'язання дійсної Київської Церкви з Московською в одну цілість бунтувалося все церковне життя України.

Побіч суто церковно-релігійних інтересів у цім зберіганні єдності старої Київської Митрополії з теперішнім осідком у Москві, у візантійській патріярхії не останню роль відігравали матеріальні інтереси зубожілої візантійської Церкви. Після погрому Візантії та візантійської держави, вчиненого латинцями, що почався з року 1204 й постійно тривав до 1261 року, візантійське царство вже ніколи не піднеслося політично, ані матеріально. Гордий Константинопіль, що його храми та палати колись прямо капали від золота, сильно зубожів до тої міри, що на Вселенський Собор до Феррари-Фльоренції візантійці не мали за що приїхати. Всі кошти переїзду та утримання кількосотної грецької делегації включно з коштами утримання імператора, мусів перейняти на себе папа.

Руська Митрополія стала тепер головним джерелом матеріального утримання візантійської Церкви, а навіть і візантійського двора. Не для симонії, а з konieczности патріярх мусів домагатися великих оплат при обсаді нового митрополита, а потім постійного матеріального підтримування візантійської Церкви. Недержавна, татарями руйнована Україна, тобто її не надто заможні єпархії, патріярхові того давати не могли. На матеріальну підтримку не міг, очевидно, візантійський патріярх рахувати з боку римо-католицьких володарів Великого Литовського Князівства та Польщі. Натомість на щедрі матеріальну підтримку він міг рахувати від багатого московського великого князя. Тому в життєвими інтересами візантійського патріярха було зберігати не тільки цілість старої Київської митрополії, але також її осередок у Москві проти великої природи. За той час московське православ'я далеко відстало не тільки від українського, але навіть від візантійського, про що була мова вище.

Проти того неприродного підтримування цілості старої Київської Митрополії ще й з осідком у Москві бунтувалася сама природа Київської (української) Церкви. За часів Галицько-волинської держави було домагання створення Галицької митрополії, як прояв хоч частинного

домогання поділу старої Київської митрополії на українську та московську. Утворена Галицька митрополія постійно була zagrożена з боку Візантії та Москви. В цій централізації Церкви Всієї Русі з осідком у Москві московські князі бачили засіб та велику допомогу в збиранні земель цілком розкладеної Київсько-руської імперії під володінням московських Рюриковичів.

Драматичним протестом проти зберігання неприродної цілості старої Київської Митрополії з осідком у Москві було посадження в Києві на оригінальним престолі Київських Митрополитів митр. Теодорита. Пишемо, в драматичнім посадженні тому, що українське християнство мусіло доконати цей революційний крок всупереч волі візантійського патріярха, якого тоді на Україні вже вважали з переконання своїм церковним зверхником та оборонцем супроти наступу польсько-латинського католицтва по розпаді Галицько-Волинської держави на церковну та національну душу українського народу з допомогою західнього католицького світу.

Природне домогання українського народу, з яким у Великім Литовськім Князівстві солідарно зв'язався білоруський народ, відділити Київську Церкву від московської для своїх політичних цілей використовували зручно великі литовські князі: Гедимін, Ольгерд та пізніше навіть недруг східнього християнства Вітовт. Домагаючись поділу старої Київської митрополії на дві, цілком природним та логічним було ділити її на Київську та Московську. Київ — це ж колиска східно-європейського християнства, Москва столиця нового типу православного християнства та таки столиця наймогутнішої держави на руїнах Київсько-руської імперії. І Гедимінові і Вітовтові не був невідомий відроджений український патріотизм, що прямував до відродження слави старого Києва, першого кроку до політичного усамостійнення.

Висуваючи Київ як відроджений центр східньо-європейського християнства, у Вільні, а ще більше в Кракові розуміли, що це небезпечний двосічний меч, що може звернутися не тільки проти Москви, але й проти інтересів Вільна та Кракова. Тому у Вільні пильно й з тривогою дивилися на те, що в Києві усадовлюється щораз твердіше рід Володимира Ольгердовича, рідного брата Ягайла, який в час хрещення Литви та багатьох литовських князів в латинське католицтво, зберігав свою православну віру й почувався спадкоємцем київських володарів. Будівничий католицької самостійної Литви, Вітовт (його сина Олександра українцями популярно називаного Омельком), усунув з Києва, однак той, користаючи з допомоги Свидригайла в час заволодування по вбивстві великого литовського князя Жигмонта знову появився в Києві (1441), де князь Омелько, як свій український, мав широку під-

тримку бояр та народу, тому його навіть віленський уряд боявся зачіпати. Засів він у Києві на княжій престолі тільки кілька місяців перед прибуттям до Києва митр. Ісидора. Яке прийняття стрінув митр. Ісидор в Києві, була вже мова. В Олельках віджила амбіція бути спадкоємцем св. Володимира та Ярослава Мудрого. На них, як на своїх попередників покладається князь Олелько при стрічі свого київського митрополита «отця нашого Сидора». В цій поставі київського князя до київського митрополита Ісидора, в образі Печерського монастиря до митрополита, поєданого з Апостольським Престолом, віджили старі традиції вселенського Київського Християнства перших століть. Олелько помер 1454 р., його наступником став його син Семен Олелькович. Саме тоді Київ став знову столицею Київської митрополії. Це ще більше піднесло повагу київського князя Семена Олельковича, до тої міри, що в році 1460 «руська партія», опозиційна до короля й великого князя Казимира, на віленським соймі подала внесення, щоб Семена Олельковича поставити великим князем на місце Казимира.¹⁴ Позиція Семена Олельковича в Києві була така сильна, що його не посмів рушити з Києва вже й сам великий князь Казимир. Доперва по смерті Семена Олельковича, коли на київський престол вступив Михайло Олелькович, брат Семена, Казимир скористав з пригожого для себе становища й усунув його з Києва, даючи йому мале князівство слупьке; до Києва він вислав звичайного намісника (1471). Цей мав перервати державницькі амбіції українського населення Великого Литовського Князівства, небезпечні зокрема на терені Києва.

В час свого перебування в Києві у князя Олелька митр. Ісидор знайомився з християнським думанням українського Києва. Він був людиною високої інтелігенції, також симпатиком гуманістичного руху, який в результаті дав у західній Європі початок відродженню національних літератур і причинився до зростання національних почувань. Ісидора хіба мусіла цікавити стара столиця, того колись першого суперника Візантії, в час його відвідин занепаłego, але у відродженні. Митр. Ісидор мусів студіювати ті національні первні, що складалися на зовсім інше християнське думання в Києві, на Волині та взагалі на українських землях по його драматичнім відході з Московщини. В душі тої глибоко інтелігентної людини вже тоді мусіло зродитися розуміння, що Київ і Москва — це два зовсім різні світи. Ісидор вже тоді напевно у своїй душі мусів створити собі ідею, що для добра єдності Христової Церкви konieczним є відділити церковно від себе ці два окремі та рівні християнські світи. Статися це могло тільки через від-

---

¹⁴ HALECKI O., *Dzieje Unii Jagiellonskiej*, vol. I, Kraków 1919, p. 403.

родження Київської Митрополії як церковної централі для України та Білоруси; натомість Московщину як «країну невірну» залишити своїй долі, залишити на боці як майбутній місійний терен. Відроджуючи наново Київську Митрополію, Ісидор все таки лишив фіртку для її поширення на Церкву Новгороду Великого, тоді окремої від московців нації.

Ця Ісидорова ідея нового погляду на церковні справи східної Європи була предметом основних дискусій в окремій комісії кардиналів за життя папи Каликста III й була розважувана довгий час. Під кінець життя папи Каликста III вона була вже зріла до плянового виконання. Цей готовий плян реорганізації Київської Митрополії впровадити в життя вже не мав щастя папа Каликст. Його перепровадив новий папа Пій II, який сам був членом тої комісії кардиналів; він знаний як Еней Сільвій Піккольоміні. Новий папа Пій II, не приписуючи собі авторства того пляну, все таки був гордий з того, що він був співробітником над ним. Рідко коли папа, суверен в Католицькій Церкві покликнується, що в якійсь роботі для Церкви він був учасником за своїх попередників. У всіх буллах та листах, зв'язаних з тим новим підходом до реорганізації Київської митрополії, папа Пій II немов з приємністю зазначає, що він був учасником нарад над тою справою ще за життя свого попередника. В усіх листах виразно зазначена також провідна роля в час цих нарад кардинала Ісидора, київського митрополита.

Намагання папи Каликста III *обсадити галицьку єпархію тої обновленої в майбутності Київської Митрополії новим єпископом* мало бути немов першою пробою прослідити, які труднощі може Фльорентійська унія ще стрінучи в Польщі та у Великім Литовськім Князівстві. Ця проба, зроблена в найбільше невральгічнім місці польсько-латинського наступу на схід, в Галичині, не вдалася й тільки виявила, що польсько-латинська нетерпимість все ще існує й може бути клопотом тільки щодо єпархій з-під володіння Польщі. У Великім Литовськім Князівстві по смерті віленського потентата Матвія ця загроза для оновлення Фльорентійської унії була далеко меншою з огляду на більшу силу українського елемента. В міжчасі митр. Ісидор зрештігнував з київської митрополії, і вона могла бути обсаджена новим митрополитом.

В дні 3 вересня 1458 р. папа Пій II видав буллу «*Decens reputamus*» в справі призначення на київську митрополію Григорія, ученика та довіреного співробітника Ісидора в час подорожі до Москви та в Царгороді. *Рівночасно з цим призначенням папа окреслює нову територію Київської Митрополії, відділеної від московської Церкви.*¹⁵

---

¹⁵ Справу поділу Київської митрополії в 1458 р. порушено при нагоді відновлення Галицької митрополії в 1807 р. Кард. Ларентій Літта, колишній Ап. Нун-

У вступі були папа стверджує, що справа призначення Григорія й справа нових кордонів Київської Митрополії вже була вирішена його попередником папою Каликстом III. Він тільки докінчує цю справу та її документально оформляє.

Булла стверджує, що на юрисдикцію Київської митрополії вкрався безправно московський монах Йона, який користаючи з того, що легальний митрополит Ісидор був насильно викопнений із своєї митрополії, як інтруз вдерся у владу митрополита. Вже попередній папа зробив старання, щоб це безправ'я припинити. Далі в буллі читаємо:¹⁶

цій в Польщі (1793-1797), а опісля делегат Ап. Престолу до імператора Павла I (1797-1799), в письмі з 16 квітня 1807 р. до префекта Конгрегації «Поширення віри» — кард. Мих. Ді Петро писав, що не можна приміювати прикладу папи Пія II, з 1458 р., коли він поділив Київську митрополію на «Горішню і Долішню Русь», творячи другу, віддільну митрополію. Пій II тому поступив так, щоб опертись нез'єдиненому митрополитові Йоні, який хотів узурпувати собі цілу Київську митрополію. Папа відділив здорову частину Русі, щоб рятувати її перед новими помилками Фотія. «Нагомість тепер йдеться — пише кард. Літта — про католицького і законного полоцького архієпископа (Гераклія Лісовського), і багато інших руських єпископів, наприклад берестейського і лудького та їх помічників і велике стадо русинів-католиків, які розкинені по широких просторах Русі. Їхнє вічне спасення виставлено б на велику і наглядну небезпеку, створенням Галицької митрополії, по зразку Пія II, бо виринуло б переконання, що Апостольський Престол вважає майже нез'єдиненими всіх Русинів католиків, які живуть в російській імперії. Вкінці папа Пій II не створив розколу своїм «Бреве», але подбав про захорону перед тим розколом, який застав. Нагомість тепер Пій VII, творячи нову Галицьку митрополію..., створив би власними руками новий розкол, якого, Богу дякувати, нема в митрополії всієї Русі».

Monumenta Ucrainae Historica, vol. VII, p. 316-317.

¹⁶ *Doc. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 145-146. «...De venerabilium fratrum suorum, de quorum numero tunc eramus, consilio et apostolice plenitudine potestatis ac eiusdem Ysidori archiepiscopi expresso consensu provinciam ruthenensem superiorem dumtaxat, illam videlicet, que per schismaticum, ac inferiorem, que per catholicum, scilicet carissimum in Christo filium nostrum Cazimirum Polonie illustrem regem gubernantur in duas partes apostolica auctoritate divisit. Nec non eadem ruthenensi ecclesia quoad reliqua sub regimine et gubernatione eiusdem Ysidori archiepiscopi, qui etiam partem regiminis et administrationis sue ecclesie antedictae ad effectum infrascriptos sponte cessit, remanente, in parte inferiori ruthenensi chievensem ecclesiam cum Lituanie et totius Russie inferioris partibus illis dumtaxat, in quibus secundum ritum grecorum sub obedientia archiepiscopi ruthenensis degentium vivit et que sub dominio prefati regis Polonie existunt, in metropolitana cum insigniis, privilegiis et honoribus ecclesie metropolitanae de iure vel consuetudine laudabili competentibus eadem auctoritate erexit eamque cum inferioribus partibus antedictis per proprium archiepiscopum regendam et gubernandam fore de ipsorum fratrum consilio statuit, decrevit et etiam ordinavit sibi que branchicensem, smolenisquicensem, poluschicensem, turrovicensem, luschocensem, vladimiricensem, peremislicensem, culmensensem, et gallicensem ecclesias, quas ab eadem ruthenensi ecclesia auctori-

« За радою гідних своїх братів, до числа яких і я тоді належав, і за врівняною згодою самого архієпископа Ісидора силою апостольської влади (київську митрополію) поділив (мій попередник) на дві частини — на руську горішню провінцію, що є зайнята схизматиком, та на долішню, яка є під владою католика, себто найдорожчого во Христі сина нашого Казимира, світлого короля Польщі. Далі в цій руській Церкві, яка лишилася під владою архієпископа Ісидора, Ісидор також ту частину влади та управління своєю Церквою, добровільно склав для вище наведених плянів. Долішню руську частину, Київську Церкву wraz з Литвою та частинами долішньої Русі, до неї приналежними, в якій живуть християни за обрядом греків під послухом руського архієпископа і яка є під володінням згаданого польського короля, (папа Каликст) апостольською владою підніс до становища Церкви митрополічної з відзнаками, привілеями та почестями, належними правно або на основі відповідних похвальних звичаїв, митрополічій Церкві. Її з'єднав він за порадою своїх братів із згаданими долішніми частинами (Руси), які мають бути власним архієпископом управлявані та керовані; так постановив, рішив і зарядив (папа Каликст): Церкви брянської, смоленської, полоцької, турівської, луцької, володимирської, перемиської, холмської й галицької він згаданою владою на основі докладних інформацій від тої (горішньої) руської Церкви відрівав, відділив і призначив на самостійні церкви... Для щасливого та скорого обсадження київської Церкви, до якої, крім попередника, ніхто в цім випадку не мав права втручатися, і щоб через протяжне опорожнення (Церква) не була наражена на шкоди, батьківськими та турботливими намірами ведений над розва-

---

tate prefata ex certa scientia dimembravit, separavit atque divisit in suffraganeas assignavit». ...Ac ad provisionem ipsius ecclesie chievensis celerem et felicem, de qua nullus preter ipsum predecessorem ea vice se intromittere poterat, ne prolixae vacationis exponeretur incommodis, paternis et sollicitis mediis intendens, post deliberationem, quam de preficiendo eidem ecclesie chievensi personam utilem et etiam fructuosam cum eisdem fratribus habuit diligentem, demum ad te, abbatem monasterii S. Demetrii constantinopolitani dicti ordinis S. Basilii in presbiteratus ordine constitutum, cui de religionis zelo, litterarum scientia, vite mundicia, honestate morum, spiritualium providentia et temporalium, circumspectione aliisque multiplicum virtutum donis apud eum fidedigna testimonio perhibentia extiterunt, direxit oculos sue mentis, quibus omnibus debita meditatione pensatis de persona tua sibi et eisdem fratribus ob dictorum tuorum exigentiam meritorum accepta eidem chievensi ecclesie ac partibus (Russie) inferioris antedictis de fratrum eorundem consilio videlicet duodecimo kal. augusti pontificatus sui anno quarto auctoritate apostolica providit teque illi prefecit in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem ipsius ecclesie chievensis et partium predictarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo».

жуванням, яку корисну та успішну особу поставити над тою Київською Церквою, параджувався (він) пильно з своїми братами; вкінці він звернув очі свого духа на тебе, ігумена монастиря святого Димитрія царгородського, чина св. Василя, висвяченого на священника, ревного для справи релігії, освіченого, чистого життя, чесних звичаїв, з розумом у справах духовних та оборотного в людських, обдареного дарами інших багатьох чеснот; на це у нього були певні свідчення. Він сам і з своїми братами застановившись над тим всім щодо твоєї особи і над твоїми великими заслугами, вирішив і апостольською владою поставив тебе архієпископом та пастирем над Київською Церквою та над частинами долішньої Руси, як сказано, за радою своїх братів, ще дня 20 липня в четвертій році свого понтифікату, доручаючи тобі повну опіку та управління Київською Церквою й згаданими частинами так у справах духовних, як і світських».

Папа пише далі, що ці постанови покійного папи він докладно виконує й бажає київському митрополитові ласк Божих в управлінні Київською митрополією. Оце та історична булла папи Пія II, якою Київська митрополія українського народу наново ставала його власністю, позбуваючись московської опіки та всякої єдності з московським великим князівством та його народом. Під тою самою датою, 3 вересня 1458 р., вийшло рівночасно чотири листи папи Пія II в справі митр. Григорія, що свідчить, як турботливо Апостольський Престол зайнявся справою зміцнення Флорентійської унії на Україні та Білорусі. Два листи були звернені до короля й великого литовського князя Казимира, один до крилосу й вірних Києва, четвертий до єпархій, підданих під владу нової київської митрополії. Можна думати, що цей останній лист був написаний у дев'яти копіях і розісланий кожному окремому єпископові. В першій листі до короля Казимира папа повідомляє його про рішення покійного папи Каликста III, ним тепер виконуване, поділити дотеперішню Київську митрополію — на київську для єпархій «долішньої частини Руси» та на московську для «горішньої частини Руси». Так звана «долішня Русь» — це Україна та Білорусь. Столицею митрополита Григорія має бути тепер Київ.

Папа інформує короля, що дотеперішній митрополит Ісидор зрештучив, а на його місце, згідно з волею покійного папи Каликста III, на київського митрополита призначений ігумен Григорій з царгородського монастиря св. Димитрія. Папа далі подає до відома короля Казимира, що Григорія вже висвятив на київського митрополита царгородський патріарх Григорій Мамає (на вигнанні в Італії). Григорієві треба допомогти обняти свою катедру й спокійно адмініструвати митрополією.

Папа просить короля Казимира, щоб прогнав Йону, московського

митрополита, як інтруза, та щоб не впускав його в межі київської митрополії. Далі він просить короля не впустити в межі польсько-литовської держави також якогонебудь духовного, від царгородського патріарха під турками.¹⁷ В Римі боялися, що патріарх під турецькою владою може прислати до Києва або до Москви свого митрополита.

Разом з митр. Григорієм папа вислав до короля Казимира свого особистого посланця лютеранського графа Миколая Цаґупігі.

Папа сподівався, що знову можуть виринути труднощі з посадженням Фльорентійського митрополита в Києві, й тому папський посол мав ужити всіх дипломатичних засобів, щоб Григорія ввести спокійно на його митрополитий престіл.

Цікавим є останнє прохання до короля, щоб дав всяку допомогу митр. Григорієві та папському дипломатові, коли б вони плянували їхати на територію «горішної Русі». Що мала б означати ця частинка листа? Чи митр. Григорій плянував їхати також до Москви? Дехто так розуміє цю частину листа, що папа сподівався, може, що митр. Григорій схоче розтягнути свою юрисдикцію також на землі московської держави. Таке припущення ледви можливе. В Римі сидів митр. Ісидор, який знав ситуацію на Московщині, й тому можна сумніватися, що він хотів пускати свого приятеля Григорія на такий ховзський лід. В Римі вважали покищо Московщину страчену для Фльорентійської Унії.

Ця частина листа скорше стосується до пляну митр. Григорія поширити Фльорентійську Унію також на Новгород Великий та на Псков. Це в тогочасній ситуації було можливе, бо на терені Новгороду існувала тоді політична про-литовська партія, яка може радо прийняла б церковну зверхність обновленого церковного Києва. Все ж таки, укладаючи плян поділу давньої Київської митрополії на «Русь Горішну», себто на Московщину, та на «Русь Долішну», себто — Україну та Білорусь, папа, докладно підраховуючи єпархії, вліті в нову Київську митрополію, Новгород Великий, Псков та Твер, мабуть, доцільно залишив немов в резерві. Евентуальне поширення нової Київської митрополії й на тамті єпархії не виключалося. Підчас, коли межі Долішної Русі докладно означені, то межі Горішної Русі неозначені. Новгород, Псков та Твер могли туди входити або не входити.

Другий лист папи Пія II до короля Казимира в цій самій справі у многим подібний до першого.¹⁸ Різниця хіба та, що папа більше докладно обговорює справу зліквідування юрисдикції дотеперішного узурпатора митр. Йони та більше детальноше обговорює справу впроваджен-

---

¹⁷ *Dom. Rom. Pont. Hist. Ucrainae...*, vol. I, p. 147.

¹⁸ *ІВІДЕМ*, p. 148.

ня в митрополичі обов'язки митр. Григорія. Прямо незрозуміло, чому папа писав цей другий лист. Коли ми порівнаємо ці два листи з собою, то різниця між ними та, що перший лист говорить ще про висилку папського дипломата Миколая Цаґупіті як товариша подорожі митрополита та про можливість їх виїзду до Горішньої Руси. З того виходить, що нами обговорений другий лист, мабуть, був першим. Вже по його написанні в Римі при обговоренні можливих нових труднощів для митр. Григорія в Польщі та на Литві рішили вислати з ним папського дипломата, що добре оперує латинською мовою, і спроможного змалювати в Кракові та Вільні не тільки вагу посадити в Києві прихильника церковного об'єднання, але також подати там наслідки для цих католицьких країв, коли б вони далі саботували Фльорентійську Унію, як це було в 1449 та 1451 рр.

В 1458 році вже не було базилейського розбрату, влада папи була сконсолідована та веіма католицькими державами визнавана, тому тепер папа був би в силі й церковними карами приневолити католицького володаря співпрацювати з Апостольським Престолом.

Деякі історики звертають увагу ще на одну обставину. Папа Пій II, давній кард. Еней Сільвій Піккольміні, як кардинал, мав славу германофіла. Польсько-литовська федерація знову ввійшла в гострий конфлікт з Німецьким Орденем. Тим способом поміж Казимиром та Апостольським Престолом могла витворитися атмосфера недовір'я. Таку делікатну справу можна було полагодити тільки шляхом особистої дипломатії. Папський дипломат Цаґупіті міг прямо запевнити Казимира, що коли він стане поступати в справі Київської митрополії як добрий син Церкви, то в Римі також будуть для нього ласкавіші. Мабуть, таки це останнє рішення, що митр. Ісидор гладко увійшов в юрисдикцію Київської митрополії, супроти угоди поміж Вільном та Москвою, що московський митрополит Йона буде митрополитом Києва і Воєві Руси по усуненні Фльорентійського митрополита Ісидора. Під тою самою датою папа видав ще два листи. Один лист адресований до крилосоу, духовенства, васалів (управителів маєтків) митрополита та до вірних Києва, яким доручає прийняти свого Пастиря душ, митр. Григорія, а не прияти Йони, який тепер не має ніякого права до Київської митрополії, « долішньої Руси ».¹⁹

Другий лист, висланий до всіх єпископів помічників нової Київської митрополії, подає їм до відома, що їх залежність від Йони безправна, а по зреченні Ісидора митрополитом їх тепер є Григорій.²⁰ Копії

---

¹⁹ ІВІДЕМ, р. 149-150.

²⁰ ІВІДЕМ, р. 150-151.

цього листа мусіли дістати єпископи всіх епархій, влитих в Київську митрополію, кожний окремо. Король Казимир тепер прийняв митр. Григорія, хоч нам не зберігся ніякий його документ у цій справі.

Недовго потім відбувався конгрес в Мантуї в справі організації протитурецької ліги під проводом папи; там, мабуть, польський делегат передав угоду Казимира папі усно тим більше, що він мав також до папи від Казимира своє прохання в справі Німецького Ордену.

По скінченні конгресу папа обсилав ряд польських достойників привілеями, а найбільші привілеї дістала королева — мати Сонька з Ольшанських, яка по смерті Олесьніцкого мала дуже великий вплив на державні справи. Папа величає її ревність для добра християнства й надіється, що вона й тепер послужить Церкві.²¹ Нема сумніву, що мати королева Сонька, мабуть, зробила найбільше для спокійного впровадження Григорія на київський митрополичий престол і в справі укріплення Фльорентійської унії на українсько-білоруських землях; це немов був вибраний предмет для неї. Вона сама була, з одного боку, католичка, а з другого боку, тісно пов'язана з князями та боярством України й Білоруси, тому була дуже рада тим, що вволить волю папи але рівночасно нічим не задражнить своїх прибічників східнього християнства. Сама унія, себто її догматична сторона, їх не вражала, а навпаки робила їх позицію в державі як католиків сильнішою.

Здавалосяб, що більше труднощів буде мати Казимир в цій справі розв'язатися з Московою. Одначе й тут нагода вдарити по своїм дотеперішнім союзникові Москві, була для Казимира потрібна. Угода поміж Великим Литовським Князівством та Московою 1449 та 1451 року передбачала взаємну допомогу при збереженні Status quo. Московський князь Василій Васильович, одначе, не думав зберігати дотеперішнього стану особливо на терені Новгороду та Твери, дотеперішніх союзників Литви. Москва все робила на полі політичним та церковним, щоб проковтнути ці дві самостійні держави. Накинена Московою Новгородові умова в Яжельбиці (1456) була сильно упокоряючою, дарма що Новгород стояв немов під протекцією також Литви.²²

З церковного канонічного боку становище Казимира в справі Григорія було сильне. Митрополит Київський і Всієї Руси мав бути поставлений царгородським патріярхом. Царгородським патріярхом був поставлений Исидор; царгородським патріярхом Мамасом був також поставлений Григорій. Натомість Йона не був поставлений царгородським

²¹ НАЛЕСКИ О., *From Florence...*, р. 91. Листи в Архіві Ватиканським.

²² ПРИСНЯКОВ А.Е., *Образование Великорусского Государства*, Петроград 1918, стор. 411 і наст.

патріярхом, але самовільно в Москві. Тому єпископи Долішньої Руси, себто України та Білоруси, мали канонічну основу не приймати Йони, а прийняти митрополита, поставленого легальним візантійським патріярхом Григорієм Мамасом. Тому листи, вислані Йоною на Україну та Білорусь до єпископів, залишалися без успіху. Один тільки Євтимій, брянський єпископ, перейшов на московський бік, покидаючи катедру. « Видимо, — пише російський історик Карташев —,²³ литовські єпископи тепер уже самі бажали бути незалежними від Москви, яка з бігом часу ставала щораз більше несимпатичною. Листи Йони, вислані, залишалися без відповіді. Крім одного (Євтимія), доволі спокійно прийняли Григорія. Відтепер починається окрема історія західньо-руської Церкви, і від Григорія бере свій початок ряд незалежних від Москви західньо-руських митрополитів ».

Маючи у себе митрополита свячення царгородського патріярха, Казимир звернувся до московського князя, щоб і він прийняв Григорія з огляду « на старість Йони ».²⁴ Йона, бачачи невпорядкованість свого канонічного становища, *скликав до Москви 1459 р. Синод, на яким остаточно сформулював своє становище незалежності від візантійського патріярха, стаєрджуючи позитивно створення московської автокефалії.* Йона намагався конче притягнути на той собор принайменше також єпископів Новгороду та Твери. Ані перший, ані другий не взяв участі в московським соборі.²⁵

Маючи на соборі тільки московських єпископів, Йона казав їм прийняти й підписати таку писемну декларацію-обітницю: « Ніколи не відступати від святої московської церкви й від митр. Йони, коритися йому в усім, а по його відході до Бога, коритися його законним наступником, а до відступника від православної віри Ісидорового ученика Григорія, відлученого від святої соборної церкви, нам, архієпископам руської митрополії, не приступати, грамот від нього ніяких не брати й нарад з ним не мати ні про що ». Тут перший раз про Руську Церкву, — додає Карташов, — говорить як про московську Церкву.²⁶ *На соборі 1459 р. в Москві народилася московська православна автокефальна Церква.* Ідеологічно намагався її узасаднити вже по смерті Йони (1461) згадуваний вже ієромонах Симеон у своїм творі « Слово Избранно... ».

²³ КАРТАШЕВ А.В., *твір цит.*, т. I, стор. 365.

²⁴ *Русская Истор. Библиотека*, т. VI, нр. 87, 100.

²⁵ КАРТАШЕВ А.В., *твір цит.*, т. I, стор. 365; *Русская Истор. Библиотека*, т. VI, нр. 82, 86; ГОЛУВИНСКИЙ Е., *История...*, т. II, стор. 1; ZIEGLER A., *op. cit.*, р. 135-138; АММАН А.М., *op. cit.*, р. 158 sq.; НАЛЕСКИ О., *From Florence...*, р. 93.

²⁶ КАРТАШЕВ А.В., *твір цит.*

Фактичним головою московської автокефальної Церкви ставав московський великий князь, згодом цар.

Немов офіційним потвердженням митр. Григорія на становищі митрополита київського з боку державної влади була ухвала Соїму Великого Литовського Князівства з 1460 р., яка признала його київським митрополитом.²⁷

Остаточне потвердження Григорія на кафедрі київської митрополії мусіло радувати старого вже кард. Ісидора, який по смерті патріарха Григорія Мамаса був призначений папою його наступником, візантійським патріархом на вигнанні.

Поділ давньої Київської Митрополії на дві, найважливішу по хрещенні Володимира подію в історії християнства східньої Європи, російські історики Церкви виправдують різними неістотними причинами як нехіття єпископів України та Білоруси до московської влади, чи впливами католицької влади Великого Литовського Князівства. Натомість обминають найважливішу причину, що вже від татарських часів наступив фактичний розклад областей київсько-руської імперії та її населення на окремі народи. Одинокий російський історик, який зрозумів цей найважливіший, національний чинник в розкладі «Київської Митрополії і Всєї Руси» є, на диво, російсько-советський історик Церкви Б.Я. Рамм.²⁸ Його твір написаний на основі великого та солідно простудійованого матеріялу, на жаль, є дуже сторонничий, протиримський, а тим способом у своїх висновках ненауковий. Беручи під увагу нинішні клопоти советської влади в самостійництвом українського народу, Рамм обвинувачує папство, що це воно через створення окремої Київської митрополії, відділеної від московської, грало на сепаратистичних тенденціях українців. За архітекта того проукраїнського та протимосковського пляну він приймає митр. Ісидора. Основою того Ісидорового пляну було протиставити московську глухо «схизматичку» північ проуніятському українському полудневі з його старою столицею Києвом. «В кількох папських посланнях Пія II з 3 вересня 1458 р., — пише Рамм, — ...говорилось про Русь, як про дві країни, в яких одна називалася «Верхньою Русю» (Russia superior), а про другу як «долішню» (inferior). Зокрема цікава в цім погляді була, якою курія доручає «капітулі, народові, васаллям» *київської єпархії й київської держави прийняти «новопризначеного київського митрополита Григорія II. В цій Буллі... вже в зверненні фігурує рмула «вседолишньої Руси» (totius*

²⁷ АММАН А.М., *op. cit.*, р. 159; НАЛЕСКІ О., *From Florence...*, р. 93.

²⁸ РАММ Б.Я., *Папство и Русь в X-XV веках*, Москва-Ленинград 1959, Академия Наук СССР.

Russiae inferioris), яка далі кілька разів повторюється, пристосовувана в основному до України й протиставляється областям «московським і горишньої Русі» (*Moschovensis et Russiae superioris partibus*) «відділеним і розділеним». «Можна погодитися із здогадом, — далі пише Рамм, — що ця зла та до того часу небувала політично-географічна концепція була плодом винаходу митрополита без митрополії, невдачливого Ісидора. Розуміючи, що можливість захопити провідні позиції в російській Церкві для нього і взагалі для ставленника папської курії остаточно замкнена. Ісидор намагався створити вигляд гострої окремішності України та західно-руських земель, де то немов мали б бути здорові корені католицтва».²⁹

Рамм, збираючи національні й державні рації Москви та потрібної для тих цілей Церкви, так синтетизує тогочасну політично-церковну постанову Москви: «Таким способом в другій половині XV століття Москва займає тверде антипапське й протиуніятське становище, відповідне до національної політики московських великих князів, особливо Івана III, наставленої на будову сильної централізованої і передовсім незалежної держави. Ця політика вимагала, щоб російська Церква була незалежною від зовнішніх сил, вільною від підпорядкування Риму чи Константинополю, а рівночасно з тим, щоб була підлеглою московському великому князеві».

Таке ставлення Церкви до держави не підходило ані церковній ідеології українського народу, ані поглядам Риму на становище Христової Церкви у світі. Тому християнство виключно на службі Христа, природне Апостольському Престолові та українському народові, сходилося, і тому католицтво східнього обряду, яке не могло знайти місця в Москві, знаходило пригожий ґрунт на Україні.

Карташев слушно зазначив, що поставлення митр. Григорія на київським митрополічим престолі становить новий період в історії Церкви східньої Європи, бо митр. Григорій починає новий ряд західно-руських митрополитів. Та тут іде не так про новий ряд митрополитів, як радше про новий період в історії самої київської митрополії, перерваний в потатарську добу переселенням київських митрополитів на московські землі. Тому з імени тільки «Київська митрополія і Всієї Русі» на ділі стала московською митрополією, хоч вона зберігала для зовнішнього вигляду назву київської. Доперва тепер стара Київська митрополія передтатарських часів після двоохот років перерви знайшла

---

²⁹ РАММ Б.Я., *матр цум.*, стор. 242-243; ГАЛЕСКИ О., *The ecclesiastical separation of Kiev from Moscow in 1458*, Studien zur älteren Geschichte Osteuropas, th. I (Test-schrift für H.Fr. Schmid), Graz-Köln 1956, p. 19-32; JABLONOWSKI, *op. cit.*

своє нормальне продовження. Московська Церква, як ідеологічно чужа Церква, розійшлася тепер з Київською, так само як політично, етнічно та культурно інший від Москви Київ вже давно розійшовся з Москвою.

(Кінець I-го періоду другої доби)

ПОКАЗЧИК ІМЕН І РЕЧЕЙ

А

Абрагам, В. 39, 40, 45, 59, 100
Августин, єп. Салюбрії 38
Августин, св. 206
Авіньйон, стол. папів 16, 28, 36, 38, 41, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 61, 67, 91, 98
« Авіньйонська неволя » 9с, 99, 101
Авраам, вірм. урядник 48
Авраамій, сузд. єп. 159, 166, 171, 172, 175, 179, 181, 189, 195, 196
Аєрович, Петро, архиєп., 225
Аламани 21
Алексей, моск. митр. 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 32, 66, 69, 70, 73, 78, 85
Альбанія 96
Альбергаті А., кард., 167
Амврозій, св. 206
Амман 105, 119, 134, 143, 146, 147, 159, 165, 197, 211, 214, 218, 229, 247, 248
Англія 97, 98, 99, 100, 101
Ангорія, битва п. 97, 98
Андаґавенський дім 74, 99
Андрій Ґедеминович 91
Андрій з Броду 151
Андрій з Кольоси на Родосі, єп. 168
Андрій, серетський лат. єп. 50
Андрій Ольґердович, князь полоцький 65
Андронік, імпер. 67
Анкара 97
Антіохійський, патріярх 165, 174, 176
Антоній IV, віз. папр. 74, 76, 80, 81, 96, 226
Антоній, гал. митр. 29, 30, 31, 32, 51, 52, 60, 76, 80
Антоній, митр. Гераклеї 172, 173, 206
Антоній, турів. єп. 76

Апостольський Престіл 35, 36, 38, 39, 41, 46, 51, 55, 62, 81, 98, 102, 107, 178, 229, 230, 233, 234, 235, 239, 241, 242, 245, 249
Аристаєс, вірм. впорядник 48
Арнд 40
Арпади 41
Архив Юґо-Западної Росії 90
Атанасій, папр. 218, 228
Атанасій, св. 205, 230
Атени 70
Атіуа 97
Атонські, монахи-аскети 66, 96, 115
Атос 10, 96, 134, 175

Б

Базилайці 177, 204
Бахтер, J.H. 123
Базилея 160, 161, 177, 181, 183, 186, 193, 197
Базилейський собор 122, 133, 138, 142, 143, 145, 146, 147, 153, 156, 157, 159, 160, 161, 167, 182
Балтійське море 17, 94
Барвінський Б. 144
Баязед, султан 75
Bellée H., історик 119
Бенедикт XIII, антипапа 104, 121
Берестейська Унія 11
Береаів 60
Бернард, лат. арх. митр. 59, 76
Білорусь 64, 84, 92, 94, 110, 116, 117, 123, 145, 154, 155, 159, 166, 167, 183, 187, 189, 192, 193, 197, 199, 204, 207, 208, 210, 213, 222, 225, 229, 236, 239, 242, 244, 247, 248.
Бляшкови́ч Миколай, лат. єп. 234
Бободинський, ієромонах 181
Боголюбський, Андрій 71

Болгарія 66, 68, 75, 114, 118, 124, 135, 163, 174
Боніфатій IX, папа 39
Борис Александрович, князь 196
Борис, князь ниж. новг. 25
Боровський, Пафнутій 226
Босфор 75, 106, 219, 220
Брієнніос, Йосиф 105, 109, 111, 116
Бригіда, св. 99
Буда 180, 181, 199, 200, 202
Віпеа, А. 235
Vunze, F.G.v. 120
Бургундія 173
Бучинський Б. 164, 184, 187, 193, 196, 197, 209
Бякопт, Теодор, чернигівський боярин 20

В

Вавель 150, 181, 182
Варлаам Калябрійський 67
Варлаам, коломенський єп. 195
Варна 173, 201, 208, 209, 219, 228
Варненьчук, Володислав 202
Василій В., св. 205, 223, 242
Василь Васильович, моск. кн. 157, 179, 194, 209, 210, 225, 227, 246
Василій I, князь 137, 142
Василій II, князь 137, 147, 213
Vasiliev, A.A. 96, 97, 106, 164, 219, 220
Василь Димитрійович, моск. кн. 72, 81, 97, 112, 137, 226
Вацлав, чеський король 102, 148
Векхос Іван, патр. 171
Велика Орда 126
«Велика Папська Схизма» 98, 99, 102
Велика Русь 72
Велике Литовське Князівство 9, 17, 18, 20, 24, 26, 32, 62, 63, 64, 65, 69, 70, 72, 73, 76, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 91, 92, 93, 94, 110, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 124, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 149, 152, 159, 161, 177, 181, 182, 183, 187, 188, 190, 192, 203, 204, 208, 212, 213, 214, 221, 226, 228, 237, 239, 240, 246, 248
Велике Московське Князівство 95
Венеція 68, 91, 137, 160, 163, 164, 179, 211

Вербіж, село 88
Веронезе, Іваріно, гуманіст 162, 163
Виссаріон, патр. 147, 160, 167, 168, 169, 174, 205, 206, 207, 229
Витовт Кейстутович 61, 63, 76, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 91, 92, 93, 94, 97, 106, 108, 109, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 135, 137, 138, 139, 140, 148, 149, 150, 154, 155, 183, 188, 189, 191, 222, 238
Вишгород 15
Вишневецькі 191
Відень 155
Візантія 44, 56, 66, 67, 72, 74, 75, 81, 85, 96, 97, 98, 106, 103, 109, 110, 111, 112, 114, 116, 118, 130, 132, 137, 133, 156, 160, 161, 164, 165, 163, 173, 205, 207, 208, 212, 213, 218, 219, 220, 226, 227, 228, 229, 236, 237, 238, 239
Візантійський, патріярх 19, 36, 41, 44, 46, 55, 72, 84, 135, 156, 164, 165, 173, 174, 175, 193, 205, 216, 225, 227, 228, 236, 237, 238, 247
«Вікарія Руси», франц. 39
Вікляф 73, 98, 101
Вільгельм, лат. царгородський патр. 38
Вільно 18, 110, 139, 183, 187, 188, 190, 193, 197, 199, 214, 217, 223, 288, 245
Вінсон, Еріх, сакс. 60
Вінцент з Дембна, гнєзн. архисп. 181
Вірмени 48, 49, 167, 172
Вірменія Вел. 47, 48
Вірменський патріярх-католикос 48, 172
Влодковіч, Павел, ректор краків. унів. 104
Волинь 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 25, 27, 29, 43, 61, 80, 81, 82, 107, 117, 146, 186, 190, 191, 239
Володар Ростиславич, князь 61
Володимир Великий, св. 239
Володимир Вол. 15, 16, 23, 27, 28, 34, 46, 108, 190, 192, 209
Володимир над Клязмою 21, 22, 223, 224, 236
Володимир Ольгердович, київ. князь 18, 71, 238
Володислав 144, 161, 199, 200, 201, 207, 208

Володислав IV 204, 235
Володислав Опольський, угор. король
17, 33, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 89
Володислав Ягайлович 179, 180, 181,
182
Волохи 126, 161
Ворекла, р. 92

Г

Габсбург, Альбрехт 177, 179, 189
Гаврил, гал. митр. 30
Гаврил, схимник 134
Гайдельберг 155
Галах 48
Налескі, О. 92, 105, 121, 136, 143, 159,
171, 187, 197, 208, 239, 246, 247
Галич 23, 28, 30, 31, 34, 46, 47, 50,
54, 59, 76, 77, 80, 83, 84, 110, 230,
232, 235
Галичина 15, 17, 18, 19, 25, 27, 28, 29,
34, 38, 43, 49, 53, 54, 57, 58, 64, 70,
78, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 88,
99, 107, 135, 137, 146, 151, 152, 153,
178, 179, 183, 184, 186, 199, 231, 233,
235
Галицько-Волинська Держава 15, 18,
19, 22, 23, 25, 41, 190, 204, 237, 238
Налег, Т. 156
Галуцинський Т. 184
Гарасевич М. 200
Генадій Схолярій 171, 206
Генінг, архиеп. 193, 197
Геннадій, митр. Гани 175
Генрих, любушський еп. 46
Герасим, еп. 117, 195
Герасим, митр. 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 156, 157, 189
Гесихати 66, 67, 68, 96
Неуталл, Г.Н. 138
Гляріон 206
Гільфердінг 155
Hildebrand, H. 197
Голубинський, Е. 158, 193, 247
Гольшанський Семен, князь 143, 208
Гольшанська Сонька 143, 150, 182, 207,
208
Гонорій III, папа 121
Горбач, О., проф. 115
Городельська Угода (1413 р.) 64, 92-

94, 95, 112, 113, 120, 139, 144, 181
Городло 93, 94, 109, 113, 143
Городок 126
Горекій-Невоструев 209
Hofmann 122, 129, 133, 167, 168, 170,
172, 178, 179, 180, 181
Грегорас, Никифор, іст. 67
Греки 67, 68, 69, 75, 85, 98, 108, 109,
157, 160, 163, 164, 180, 207, 211, 214,
215, 219
Григорій, вірм. прав. еп. у Львові 48,
167, 172
Григорій, еп. Холму 187, 197, 198
Григорій, ієромонах 174
Григорій Македонянин, еп. 134
Григорій, київ. митр. 82, 131, 159, 195,
196, 218, 222, 240, 241, 242, 245, 246,
248, 249
Григорій Нисський, св. 205
Григорій XI, папа 50, 52, 53, 57, 59,
60, 61, 99
Григорій XII, папа 103, 104
Грузія 161
Грушевський, М. 30, 40, 64, 117, 130,
132, 139, 140, 150, 191, 209
Гулевичі 191
Гуняді, Іван 203, 211
Гус, Іван (Ян) 73, 100-103, 126, 143,
151, 152, 154, 155
Гусити 138, 139, 143, 150, 152, 153,
154, 156, 160
Гуситизм 101, 103, 148, 149, 154, 155
Гусинський Літопис 37, 135

Ґ

Ґалати 105, 106, 108, 109, 211
Ґаліполі 96
Ґаратоні, Христофор 207
Ґванілі 37
Ґедиміновичі 63, 65, 91
Ґедимін 222, 238
Ґеннадіос II, Схоляріос, патр., 229
Ґенуя 106, 109, 163, 211, 220
Geanakoplos, D.T. 160
Gill, J. 166, 208
Ґлейта 144
Ґротта Феррата 173
Ґрунвальд, бій (1410 р.) 94, 103, 106,
107, 120, 148, 154

Д

- Давид Ігоревич, князь 191
Дам'ян, митр. Молдавовалахії (т. Румунії) 174
Данило, єп. Волинський 192, 209, 214, 228
Данило, кард. 59
Данило, моск. князь 20
Данило, король 83
Даниловича, літопис 23
Данте, А. 99
Дарданелі 66, 68, 75, 96, 97
«*Desens gerutamus*», буллі 240
Детько, Дмитро 15, 19, 27, 39
Джюстініано 170, 220
Дзєрслав з Божимова 181
Димитрій (Донський), вел. моск. князь 70, 71, 72
Дионисій, патр. 227
Ді Петро, кард. Мих. 241
Дионисій, сузд. єп. 71, 72, 117
Длугош, І. 49, 58, 61, 140, 150, 154, 181, 185, 188, 214, 216
Дмитро Юр'евич 209
Дніпро 19
Довгїрд, Іван 197
Доаифтей Монемаазимський 206
Домінікани 35, 36, 38, 47, 59, 62, 88, 104, 105, 106, 107, 121, 162, 173, 211
Домораць 60
Доротей, антиох. патр. 174
Доротей з ман. св. Ватопедія 175
Доситей з Монемаазії 174
Дунай 74, 115, 209
Душан, сербський король 96, 97

Е

- Європа 62, 63, 73, 86, 98, 99, 101, 103, 156, 161, 177, 179, 180, 188, 228, 229, 239, 240, 248, 249
Євтимій, єп. 117, 143, 193, 196, 247
Євтимій II, патріярх 113, 116, 119
Євтимій Тирнавський 135
Євхаристія, Св. Тайна 101
Егер (Єрляу) на Угорщині 59
Еспанія 99
Estoran, S.C. 97
Eubel 208

Є

- Євген IV, папа 138, 142, 143, 145, 147, 153, 157, 159, 160, 161, 164, 166, 167, 172, 173, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 189, 190, 194, 196, 197, 200, 201, 207, 208, 211, 212
Єдлінський Привілей (1432 р.) 87
Єгипет 68
Єпархія перемиська 27, 32, 33, 51, 78, 80
Єпархія, укр.-білор. 69, 70, 72
Єрик, король Данії 137
Єремія, патр. 228
Єронім з Праги 154, 155
Єрусалимський патріярх 174, 176
Єфремій, єп. 195

Ж

- Жерсон, богосл. 100, 102, 132
Жигмонт, пол. кор. 137, 138, 145, 146, 148, 149, 154, 177, 187, 190, 238
Жигмонт Кейстувович 95, 144, 145, 157, 159, 161, 166, 181
Жигмонт Корибутович 139, 149, 150, 155
Жигмонт, люксемб., король Чехії 74, 91, 102, 103, 106, 122, 129
Жигмонт Старий 90, 181
«Життє Св. Олексія, чоловіка Божого» 152
Жіжка 155
Жмудь, лит. провінція 19, 63, 105, 109, 121, 139

З

- Закон Руський 30, 31
Зібарт, проф. 154
Зіморович, іст. 90, 185
Золотоустий, Іван 168, 205
Зубра, село. 88

І

- Іван III, Васильович 222, 227, 249
Іван, вірм. монах 48
Іван, гал. єп. 82, 117, 231
Іван Калита, моск. князь 20
Іван V Палеолог, імпер. 67, 76, 96, 106
Іван VIII, імпер. 98, 112, 133, 138, 147,

167, 172, 173, 177, 208, 211, 212, 219, 228

Іван ХХІІІ, антипапа 60, 104, 107, 108, 120, 121

Іван, лат. єп. Кармінський (Франція) 44

Іван, патр. 26, 66, 69

Іван, новгород. архієп. 82

Іван Саба (Баба), луц. єп. 77, 79-82, 83, 84

Іванус, лат. єп. елект 39, 40, 41, 43, 217

Ігнатій, тирнавсь. митр. 174

Ізяслав, князь 119

Ілбеуе, Thomas de 35

Індикт 6879 (9.V.1371) 32

Індія 97

« In Eminenti Specula Militantis Ecclesiae » булла Івана ХХІІІ-го антипапи 107, 110

Іннокентій ІІІ, папа 184

Іннокентій VI, папа 35, 38, 41, 42

Іннокентій ХІІІ, папа 124

Ісаакій, єп. 112, 117

Ісидор, митр. 131, 145, 147, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 202, 203, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 239, 240, 242, 245, 246, 248, 249

Ісхандер 219

Істамбул 220

Італія 41, 97, 99, 157, 159, 160, 164, 222, 242

Й

Йоаним, митр. 164

Йона, єп. 142, 147, 156, 157, 195, 213, 225, 226

Йона, моск. митр. 188, 192, 213, 214, 215, 216, 227, 228, 230, 241, 242, 244, 245, 246, 247

Йосиф, митр. архієп. 163, 210

Йосиф ІІ, патріарх 119, 133, 135, 138, 147, 156, 160, 167, 168, 172, 173, 174, 176, 195

К

Кааимир Вел., пол. король 9, 15, 16, 17, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 76, 80, 88, 89, 99, 100, 151, 161, 182, 184, 192, 193, 233, 234, 241, 242, 244, 245, 246, 247

Казимир, вел. князь 212, 213, 214, 215, 217, 239, 242

Казимир Ягайлович 196, 197, 212, 213

Кам'янець Подільський 60, 62, 108

Каллист ІІІ, папа 218, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 240, 241, 242

Каллист, патр. 24

Каліш 45

Candal, E. 170

Кантакузен, цісар 96

Кашістрано, Іван 214, 215

Каразмін, Н.М. 82

Карло ІV, рим. цісар 102, 148

Карловий унів. у Празі 100, 101, 151

Карпати 180, 199

Карташев, А.В. 71, 72, 76, 85, 111, 117, 119, 129, 158, 162, 194, 197, 225, 227, 247

Castellanatus 93

Катерина Сієнська, св. 99

Кафа в Криму 48, 92, 106, 172

Кейстут 17, 63, 91

Кердей, воєвода подільський 187

Кердєвич, Грицько, магнат, 200, 202, 203

Кирило ІІ, київ. митр. 20, 21, 22

Климент VI, папа 9, 16, 41, 42, 43

Климент VII, антипапа 99

Клим Смолятич, митр. 118, 119, 130, 131, 225, 236

Київ 18, 20, 21, 22, 24, 26, 29, 32, 44, 69, 70, 71, 74, 84, 85, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 126, 134, 157, 174, 179, 183, 196, 187, 199, 205, 210, 212, 223, 224, 225, 228, 236, 238, 239, 244, 245, 248, 250

Київсько-Руська Держава 17, 18, 23, 235

Кипріот, Іван (Мудрий) 67

Кипріян, ієром., апокрис. патр. митр. 26, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,

76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
85, 110, 135, 163, 231
Korzeniowski, J. 179
Колонія генуєнська в Кафі 92
Колонна 104, 122
Колос Родосу 157
Кольонія 129, 155
Константин, протопоп молд.-волошь. 175
Константин, деспот, імпер. 209, 212,
225, 228
Константинопольський патріярх 35,
176, 246
Констанція 154, 155, 176
Констанція, Всел. Собор (1414-1418 pp.)
102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 114,
120, 121, 122, 128, 129, 130, 134, 135,
133, 144, 148, 152, 154, 160, 161, 162,
176, 177
Константин XI 218, 220
Konsevicus, J. 193
Корибут, Дмитро 149, 153, 154
Корибутовичі 150, 152, 153, 155
Корона Польська 63, 64, 80, 87, 204
Костанція, угор. жін. Льва Дан. 34,
122, 123, 124, 125, 129, 132
Косове Поле 97, 211, 228
Краків 38, 44, 100, 129, 150, 151, 153,
181, 188, 199, 203, 205, 214, 216, 217,
222, 238
Крев 63, 91, 120
Кремль 194
Крем'янець 140
Крехович, митр. 82, 83, 231
Кревська Унія (1385 p.) 63, 64, 80,
91, 92
Крета 220
Крилос Галицький 83
Крилос катедральний в Перемишлі 43,
44, 231
Кристин, львів. лат. сп. 37, 46, 49, 50,
51, 52
Крим 92, 106, 172
Крістобольос 219
Кромер 37
Куликове Поле (біт 1380 p.) 71
Курцевичі 191
Кутновичі, село 88
Кутуа, Василій 226

Л

Лазар, сербс. король 97
«Laetentur coeli et exultet terra» -
булла 172 Lamburga 35, 36, 37, 90
Лев Данилович, гал. кн., 34, 87
Левіцкі, Ан. 81, 122, 144, 214, 215, 216
Лемківщина 204
Лехія (Польща) 30, 178
Линниченко 90
Литва 17, 19, 25, 26, 28, 62, 63, 64,
64, 72, 75, 80, 81, 84, 91, 92, 93, 94,
109, 117, 119, 120, 130, 139, 149, 159,
178, 187, 189, 190, 191, 197, 199, 207,
209, 238, 245, 246
Литовська Держава 17, 18, 19, 23
Литовсько-руська Держава 64, 95, 204
Лівонія 159, 177
Лівонські (Мечові) Лицарі 17
Lindenblatt, J. 128, 129
Ліонська Унія 96
Ліонський Собор II, 171
Лісовський, Гераклій 241
Літта, кард. 241
Loenertz, K. 105, 121
Лондон 36
Луцьк 15, 23, 33, 48, 78, 82, 137, 138,
190
Луцький Конгрес 139
Любарт, Гедиминович Дмитро, лит.
князь 15, 46, 17, 18, 25, 27, 51, 54,
61, 63
Любець 160
Люблинська Унія (1569) 9, 147, 204
Людвик, угор. король 15, 53, 54, 55,
58, 60, 63, 99
«Люцидаріус» («Люцидарій») 152
Лямбург 37
Лятеранський Собор IV 184, 186, 198
Львів 27, 34, 35, 36, 37, 48, 49, 50,
54, 58, 59, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 107,
108, 126, 137, 152, 162, 184, 185, 186,
209, 237

М

Маврикій з Праги 126
Магдебург 88
Магдебурзьке (німецьке) право 87, 89

Magna Carta Libertatum 201
 Магомет 206
 Магомет II 219, 220
 Майсен, нім. 38
 Макарій, віз. патр. 70
 Макарій, галицький єп. 232, 233, 234, 235
 Македонія 96, 163
 Максим 206
 Максимович 191
 Мала Азія 66, 71, 75, 97
 « Мала Русь » 23, 25, 26, 28, 30, 31, 33
 Малехів, село 88
 Malczynska, E. 208
 Мамай, татар. хан 71
 Мамас Григорій, патр. 192, 209, 210, 212, 218, 225, 228, 242, 246, 247, 248
 Манастир крилоський 231
 Манастир св. Василя біля Риму 218
 Манастир св. Ватопедія 175
 Манастир св. Димитрія в Царгороді 156, 161, 164, 242
 Манастир св. Кипріяна в Царгороді 232
 Манастир св. Михайла та Ангелів в Монебавії 163
 Манастир Цистрепсі в Наґарі 218
 Mansi 142
 Мантуа 246
 Мануїл II, цісар 68, 85, 96, 97, 98, 106, 108, 109, 133, 135, 138
 Мануїл, Філантропенос 136
 Маржик Рвачка 126
 Марин 206
 Марія, угор. кор. 60
 Марко з Царгороду 163
 Марко Євгенік в Ефезу 162, 167, 168, 174, 195, 204, 205, 206
 Мартин з Перемишля 151
 Мартин V, папа 104, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 132, 133, 138, 149, 150, 188, 189
 Матвій, виленсь. єп. 161, 166, 182, 183, 187, 188, 189, 190, 196, 197, 199, 212, 213, 214, 215, 216, 217
 Матвій (Маттеос, Матайос), віз. патр. 80, 85
 Матвій, канонік в Егер 59
 Матвій, лат. перем. єп. 39
 Матвій, лит. єп. 229, 232
 Meisen 38
 Mercati, J. Card. 105, 163, 196, 197
 Миколай V, папа 211, 212, 214, 215, 218, 219, 228, 229
 Миколай Русин, лат. перем. єп. 39, 40, 42, 43, 44, 45, 217
 Миколай де Меллак, проф. франц. 47
 Миколай в Кросна, франц. вік. 47, 53
 Митаїт, моск. поп 71
 Митрополія Волоська 175
 Митрополія Галицька 19, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 45, 46, 51, 52, 58, 70, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 117, 135, 185, 214, 231, 237, 238, 241
 Митрополія Київська 11, 20, 21, 22, 23, 26, 51, 66, 68, 69, 70, 75, 81, 84, 116, 119, 121, 130, 135, 147, 159, 164, 166, 172, 175, 178, 183, 199, 204, 207, 209, 213, 218, 221, 223, 228, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 245, 249
 Митрополит Київський й Всєї Русі 20, 21, 22, 23, 24, 69, 71, 72, 82, 83, 84, 85, 156, 157, 164, 165, 174, 177, 195, 196, 210, 218, 221, 224, 230, 237, 239, 240, 245, 246, 248, 249
 Митрополія литовська 19, 32, 70, 76
 Митрополія молдавська 175
 Митрополит московський 21, 22, 28, 32, 69, 71, 73, 75, 77, 78, 83, 159, 224
 Митрополит угорсько-волоський 31, 32, 76
 Митрополит фльорентійський 244, 245
 Митрофан II 174, 203
 Митрофан, патр. 224, 225, 228
 Михайло Александрович, твер. князь 25
 Михайло Жигмонтович 212
 Михайлович, Тома 159
 Михаїл, вифл. архиеп. 78, 79
 Михаїл VIII, віз. імпер. 96
 Migne 206, 207
 Мойсей, ієромонах 175
 Молдавія 46, 113, 114, 115, 116, 126, 135, 164, 207
 Монебавія 163, 174
 Морєя 209
 Москва 20, 21, 22, 23, 25, 32, 44, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 85, 95, 110, 112, 115, 116, 117, 130, 142, 149, 157, 158, 159, 160, 162, 171, 175, 179, 193, 194, 196, 199, 209,

210, 213, 221, 223, 224, 225, 226, 227,
228, 232, 236, 237, 238, 240, 245, 246,
247, 249, 250
Московщина 24, 65, 73, 140, 145, 181,
183, 204, 221, 226, 229, 235, 236, 239,
240, 244
Мугамед I 98
Мурат II 98, 219
Мусулмани 176

Н

Насонов 143
Неаполь 99
Нейлос, вів. патр. 70, 72, 76
Нікейсько-Царгородський Символ Віри,
168
Нікея 167
Никонівська компіляція 82, 179
Нікополь 74, 75, 97, 106
Німецький Орден Хрестоносців 17, 91,
92, 94, 103, 104, 107, 120, 121, 123,
129, 137, 140, 143, 146, 154, 159, 177,
197, 245
Німеччина 34, 35, 59, 89, 90, 102, 103,
154, 159, 160
Ніс, Олександр, князь 140
Ніфонт, гал. митр. 30
Новгородок 82, 117, 118, 119, 131, 135,
137, 142
Новгород Великий 24, 70, 73, 78, 85,
95, 112, 120, 126, 142, 143, 145, 146,
158, 159, 193, 194, 196, 204, 223, 236,
240, 244, 246, 247
Новий Рим 220, 226
Новоболгарська Держава 97
Norden, W. 105
Нотарас, Люкас 219
Нямец, монастир 115, 116, 134, 135

О

Obertynski, S. 167, 172
Одровондж, Петро із Спрова 185
Одровондж, Ян із Спрова 185, 186, 197
Олександр V, папа 100
Олександр (Олелько) Володимирович,
кн. 192, 193, 210, 212, 213, 214, 225,
238, 239
Олелькович, Михайло 239
Олелькович, Семен 239
Олесько, замок 59

Олесницькі Збігнєв 138, 139, 141, 145,
147, 149, 153, 154, 159, 161, 166, 177,
178, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187,
193, 197, 199, 200, 207, 212, 213, 214,
215, 216, 217, 229, 246
Ольґерд, лит. князь 18, 23, 24, 25, 26,
28, 29, 32, 63, 66, 69, 72, 84, 238
Ольшанська Сонька 246
«О Сивилле Пророчици Сказаніе» 152
Островська угода (1392 р.) 92
Островський Дашко, князь 140
Островський Федір, кн. 191
Окфордський унів. 101

П

Павлик П., о. 170
Павло, єп. 117
Паносій, вірм. 48
«Пан Руси та Спадкоємець» 54
Папа Римський 36, 40, 41, 43, 44, 45,
55, 56, 57, 61, 73, 97, 99, 102, 103,
104, 176, 180, 230
Папський Інститут Східніх Студій 170
Параскевія Тирнавська, св. 131
Париж 100, 155
«Paternaliter confovere», 120, 125
Патріярх лат. в Царгороді 38
Патріярх Олександрії 173, 174, 176
Патріярх царгородський 30, 36, 71, 216,
223
Пелеш Ю., єп. 118, 119, 163, 169, 200
Пельопонез (Мореї) 163, 164, 174
Первольф 152
Перемишль 23, 34, 46, 61, 62, 108, 126,
184, 185, 197, 209, 232
Перемишль, лат. єпископство 39, 40,
41, 42, 44, 45, 55, 56, 59, 60
Пері 106
Персія 97
Петрарка, Франческо, італ. поет 67, 99
Петро, гал. митр. 30
Петро, домініканець, володимирський
лат. єп. 37, 38
Петро I, імпер. 241
Петро, любушський єп. 46
Петро, св. 102, 236
Petrowicz, G. 167
Печерська Лавра 192, 222, 236, 239
Печерський Патерик 222, 236
Пеховські 61
Пилип Добрий 173

Пи́мен, ігу́м. 71
Пинськ 61
Піза 100
Pierling 157, 193
Пій II, папа 229, 234, 235, 240, 241,
243, 245
Пікко́льоміні, кард. Еней Сільві́й 229,
240, 245
Піравські 49
«Повість о Брунцвиги королевичи»
152
Поділля 18, 86, 87, 187, 202, 203
Полісся 61
Полікарп 236
Полоцьк 17, 23, 197, 205
Польща 10, 15, 18, 24, 25, 27, 32, 39,
40, 43, 45, 46, 47, 51, 53, 55, 63, 64,
65, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 91, 93,
94, 95, 103, 107, 109, 110, 117, 120,
121, 129, 137, 139, 140, 144, 149, 150,
152, 154, 159, 161, 177, 179, 180, 181,
182, 184, 191, 200, 202, 203, 204, 207,
208, 214, 215, 221, 232, 237, 240, 242,
245
Польсько-литовська Держава 62, 73,
190, 242
Польсько-литовська Унія (1386) 9, 86
Польсько-литовська федерація 75, 80,
81, 103, 106, 120, 133, 229, 245
Польсько-угорська коаліція 18, 75
Польсько-угорська угода 27
Попов, А. 166, 210, 211
«Поширення віри», Конгрегація 241
Православ'я 23, 31, 32, 56, 63, 65, 69,
76, 81, 83, 84, 89, 90, 91
Прага 100, 102, 148, 151, 155
Примаг рим. папи 100, 101, 102, 167
Присяжков, А.Е. 246
«Пророцтва Сибілли» 152
Просвітитель (Люмінатор), вірм. об. 48
Просіки, с. 88
Прусія 120, 140
Псков 85, 95, 112, 120, 142, 159, 244
Псковський Літопис (Перший) з 1401 р.,
82

Р

Равенна 164
Радино 60
Радонезький Сергій, св. 222

Raunaldi 214
Рамм, Б. Я. 248, 249
Распутін 71
Рачинський Вишк 149
Рига 159
Рим 67, 96, 114, 120, 124, 138, 154, 160,
161, 164, 174, 175, 177, 179, 180, 188,
191, 193, 194, 199, 202, 204, 207, 211,
212, 213, 214, 215, 218, 221, 223, 228,
229, 232, 237, 244, 245
Римське Цісарство в Чехії 102
Ричард II, англ. кор. 101
Рівне 60
Ріхенталь фон Ульрих 125
Рогагин 59
Роман, лит. митр. 19, 20, 23, 24, 25
Романовичі 15, 17, 18, 27, 34, 41, 88, 99
Ромеїв, імператор 68, 211, 222
Рудович, І. 231
Ружинські 191
Румунія 115, 174
Русини 16, 30, 31, 32, 39, 41, 46, 58,
62, 63, 64, 74, 89, 90, 105, 201, 214,
215, 224
Русь 9, 10, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 33,
34, 39, 43, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 56, 57, 60, 74, 78, 86, 91,
107, 108, 111, 116, 155, 202, 203, 204,
207, 208, 224, 225, 241, 242, 243, 244,
245, 247, 249
Русь-Україна 19, 34, 36, 41, 46, 83,
87, 109, 110, 113, 223, 235, 236
Русьна Правда 18, 28, 87, 92
Русьний, літопис 119
Рюриковичі, моск. 9, 191, 238
Рязанські князі 18

С

Сабіна, єпископство 164, 165, 218
Самбір 184
Сандомир 40
Санта Кроче, Андрій 170
Санч 181
Сарайський Йов, єп. 195
Сарматія 207
Сахі, Сакіна 48
Свидригайло Гедимінович, кн. 48, 62,
64, 91, 112, 117, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 155, 157, 159, 181, 183,
187, 189, 190, 191, 214, 222

Свидригайло Ольгердович, кн. сіверський 65, 95, 238
Свята Софія 175, 192, 228
Святе Письмо 101
Святе Римське Цісарство Німецького Народу 102
Святий Дух 101
Святополк Ів'яславич 191
Севастіон, єп. 117
Семашки 191
Семигород 208
Серби 66, 68, 96, 97
Сербія 96, 114, 115, 118, 161, 163, 233
Сербсько-візантійська держава 96
Сербський патріархат 96, 97
Сергій Радон, ігум. 70, 71
Серет, лат. єпископство в Молдавії 46, 47, 48, 50, 52
Серен, перемиський міщанин 39
Сераковські, львів. арх. 34
Сидор, М. 93
Sylvestros, Syropulos 169, 171, 175
Симеон, адм. гал. митр. 76, 77
Симеон (Алексей) 20, 179
Симеон, арх. Полоцьку 228
Симон, монах (описав Фл. Собор) 159, 162, 171, 189, 193, 196, 227, 247
Симонівський монастир (в Москві) 76
Синод московський 1459 р. 247
Сирія 68
Сицилія 99
Сіверщина 18, 19, 65, 140
Сісна 208
Скотія 99
Скробішевські 49
Слов'яни 154
Смоленськ 26, 126, 145, 193, 205
Собор Вселенський 35, 74, 100, 102
Собор патріарший (1354 р.), 21, 22
Собор пізанський (1409 р.) 100
Sokolowski, A. 214
Соневицький, Л. 184, 214
Сорбон, париз. унів. 100, 102, 103
Стасів, М. 30, 231
Старий Рим 226
« Столітня війна » 99
« Стрегольники » (секта) 73
Студіон, монастир 111

Схизма базилейська 177, 178, 212, 232, 245
Схизма західня 104
Схизма московська 217
Схолярій, Георгій 206
Суздаль 223, 236
Супрасльський Пом'яник 131
Сучавський митрополит 124
Сян 61
Сянік 60, 88

Т

Таборити 155
Тавор, гора 66
Тагаріста 76
Тамерлан, хан 97
Тарасій, св. 206
Тарновський, Спитка 153
Татари 15, 16, 18, 19, 47, 54, 92, 97, 126
Тахтимиш, татар. хан 71
Твер 24, 26, 71, 159, 194, 195, 197, 213, 244
Теогност, київ. митр. гр. 20, 44
Теодор, гал. митр. 30, 44
Теодорит, київ. митр. 19, 21, 22, 23, 24, 114, 238
Теодосій, ігумен 134
Теодосій, митр. 227
Теодосій, полоц. єп. 85, 112, 113, 117
Теребовля 153
Тессальоніка (Солунь) 98
Theiner, A. 151
Тирнава, столиця 114, 134, 174
Толстой, Д.А. 120
Тома де Ільбейс, дом., лат. львів. єп. 35, 36, 37, 38
Тома Ніноґней, франц., з Сейни 38
Тома, тверсь. боярин 179, 189, 196
Томашівський 41
Тракія 96
Трансильванія, 235
Трапезунт 161
Трно́в, стол. Болгарії 97
Тромба, Миколай, примас Польщі 104, 126
Тукидида 219
Тупталенко Ростовський, Дмитро, митр. 131

Тургенєв, А.І. 120
Турни 10, 47, 66, 67, 68, 71, 74, 75,
84, 85, 97, 98, 105, 106, 156, 160,
161, 174, 175, 177, 180, 207, 208, 209,
222
Турівськ 23, 57, 61
Тустаць (Урич), замк 59
Тшемеснь, мон. 45

У

Угорщина 15, 17, 27, 41, 74, 106, 154,
155, 159, 161, 179, 180, 182, 183, 199,
201, 202, 203, 207, 209, 235
Угровецькі в Угровська 187
Удальцова, З.С. 205
Україна-Українці 10, 19, 23, 58, 65,
76, 78, 84, 92, 94, 104, 107, 108, 109,
110, 112, 113, 114, 116, 117, 145, 153,
157, 159, 162, 164, 166, 167, 183, 193,
197, 199, 204, 207, 208, 210, 213, 214,
217, 222, 223, 225, 228, 229, 235, 238,
240, 243, 246, 247, 248, 249
Україна Західня 34, 39, 47, 51, 54, 55,
56, 57, 82, 83, 88, 89, 99, 207
Уніоністи 207
Унія грецька 160
Унія Київської Церкви в Римом 104
Унія церковна 73, 74, 75, 82, 104, 105,
108, 121, 156, 159, 160, 161, 162, 163,
164, 167, 169, 170, 176, 177, 180, 181,
184, 185, 190, 194, 201, 205, 208, 213,
229, 230
Урал («гіперборейські гори») 156
Урбан V, папа 37, 49, 50, 52, 67
Урбан VI, папа 99
Устав св. Володимира 192
Устав Ярослава Мудрого 192

Ф

Федір, київ. кн. 18, 23
Федір, сузд. єп. 71
Фелікс V, антипапа 161, 182, 186, 189,
193, 197
Феррарський Собор 147, 159, 160, 164,
167, 181, 237
Філевич, С. 40
Філястрес, кард. 126
Фільотей, віз. патр. 21, 30, 66, 68, 70,
76, 78

Фінке, Н. 126, 127
Фіялек 30, 188
Флоровський, А.В. 126, 138, 143, 149,
150, 151, 154, 155
Фльоренція 159, 172, 176, 177, 179,
181, 194, 195, 204, 205, 210, 221, 222
Фльорентійський Собор 11, 49, 119, 122,
148, 158, 159, 162, 164, 165, 167, 169,
170, 171, 173, 175, 177, 181, 183, 186,
189, 196, 205, 211, 226, 227, 237
Фльорентійська Унія 84, 162, 166, 167,
169, 171, 175, 176, 177, 179, 183, 184,
186, 188, 189, 190, 193, 194, 196, 199,
201, 202, 204, 206, 208, 209, 210, 211,
212, 214, 215, 216, 217, 219, 223, 228,
229, 232, 233, 235, 240, 244, 245, 246
Фотій, Київський митр. 82, 85, 93, 110,
111, 112, 113, 116, 117, 119, 131, 135,
137, 138, 142, 231, 232
Франція 44, 97, 98, 99

Х

Charanis, P. 96
Харитон, єп. 117
Ходупнікі 105, 136, 197
Холм 23, 28, 34, 46, 80, 86, 108, 184,
186, 187, 197, 232
Холм лат. єпископство 38, 40, 41, 42,
55, 56, 60, 61
Хрестоносці 104, 105, 120, 128, 160, 209
Хризоберг, Андрій 105, 106, 122, 137,
138
Хризоберг, Теодор 105, 106, 107, 109,
121
Хризоберги, грецькі домінікани 104,
105, 108, 109, 110, 162, 211
Хризолірос, Мануелос 105, 121

Ц

Цагупіті, Минолай, граф 244, 245
Цамблак, Григорій 69, 104, 110, 113,
114, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 123,
124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131,
133, 134, 135, 138, 163, 175
Цамблак, Кипріян 115, 116, 160
Царгород 10, 20, 22, 23, 25, 26, 29, 32,
57, 66, 67, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 77,
79, 80, 84, 85, 96, 97, 98, 105, 106,

111, 112, 113, 115, 122, 134, 138, 142, 147, 156, 157, 159, 160, 161, 163, 164, 166, 169, 177, 179, 180, 184, 199, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 218, 219, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 232, 237, 240, 249

Цеваріні, кард. 144, 153, 156, 167, 168, 170, 207, 208

Церква візантійська 10, 19, 66, 71, 85, 96, 97, 98, 106, 142, 175

Церква Вселенська 62, 74, 75, 98, 101, 109, 120, 121, 153, 179, 200, 229, 232, 236, 237, 240

Церква Західня 16, 39, 41, 43, 44, 55, 62, 73, 78, 95, 96, 98, 100, 104, 122, 125, 132, 134, 162, 165, 166, 173, 176, 180, 201, 205, 218, 230, 231

Церква Київська 19, 69, 118, 119, 120, 130, 131, 132, 133, 135, 144, 205, 222, 236, 242, 243, 250

Церква маронітська 167

Церква халдейська 167

Церква молдавська 78, 124, 130, 134, 135

Церква московська 20, 69, 70, 72, 131, 156, 159, 164, 166, 193, 205, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 237, 240, 248, 250

Церква Русі-України 58, 72, 83, 202, 223, 236, 242, 247

Церква сербська 96, 97

Церква сирійська 167

Церква Східня 36, 41, 44, 51, 52, 55, 58, 62, 73, 78, 95, 100, 104, 118, 154, 156, 160, 165, 166, 173, 174, 201, 203, 230, 236

Цідонес, Диметріос 105, 106

Цідонес, Прохор 106

Ziegler, A. 163, 170, 176, 177, 188, 189, 193, 214, 216, 247

Ziegler, Th. 105

Ч

Чехія 41, 46, 100, 101, 102, 149, 150, 152, 154

Чергова (в Сяніччині) 60

Чернігів 112

Чернявський, М. 171, 193, 196

Чорне море 74, 92, 179, 208, 219

Чудівський монастир в Кремлі 195, 197

Ш

Шевченко, Т. 171, 180

Schlumberger, G. 97

Ю

Юр'єв 159

Юрій Димитрієвич 142, 147

Юрій Лінгвеневич 193

Юрій II, Тройденевич, кн. 15, 34, 39, 40, 88

Я

Jablonowski, H. 141, 142, 144, 155, 193

Ягайло, Володислав, пол. кор. 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 86, 93, 97, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 115, 116, 120, 121, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 134, 137, 138, 140, 141, 142, 144, 145, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 238

Ягайло Гедиминович, лит. кн. 17, 58, 61, 62, 63, 64, 69, 72, 91, 92, 94, 161, 188, 191, 207

Ягайло Ольгердович 63, 65

Ядвига, пол. кор. 17, 63, 65, 74, 81, 84, 86, 129, 151

Яжельбицька умова (1456 р.) 246

Яків, вірм. 48

Jacobus Swinka, arch. Gnes. 49

Ярослав Мудрий 239

Яцимирський, рос. іст. 69, 72, 116, 129, 131, 134, 135

З М І С Т

<i>Введення</i>	3
<i>Слово від автора</i>	7

III ДОБА

УКРАЇНСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО МІЖ ЛАТИНО-ПОЛЬСЬКИМИ ТА МОСКОВСЬКИМ ВПЛИВАМИ (1353-1686)

<i>Християнство на Україні першого періоду третьої доби</i>	9
---	---

I. ПЕРІОД

ВІД РОЗКЛАДУ ДО ПОДІЛУ КИЇВСЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ (1353-1458)

1. Розділ - <i>Політичне та церковне становище українських земель у половині XIV століття</i>	15
Литовський митрополит Роман у боротьбі за Київ	20
2. Розділ - <i>Церква Західньої України під польською окупацією в другій половині XIV століття</i>	27
Обновлення Галицької митрополії 1371	29
Початки організації Латинської Церкви на Русі-Україні за Каазимира	34
3. Розділ - <i>Створення Латинської митрополії та церковної організації на Україні</i>	46
4. Розділ - <i>Митрополит Кипріян та церковні справи України (1373-1408)</i>	66
Плян церковної унії Церков митр. Кипріяна	73
Митрополит Кипріян та Галицька Митрополія	76
5. Розділ - <i>Криза в християнському світі на переломі XIV та XV століть</i>	86
Положення на українських землях під Польщею	86
Політичне становище українських земель у Великим Литовським Князівстві	91
Візантійська Церква на переломі XIV та XV століть	96
Велика Папська Схизма	98

	Собор в Констанції 1414-1418	102
	Домінікани Хризоберги, брати Теодор та Андрій на Україні та на Соборі в Констанції	105
6. Розділ -	<i>Київська Церква в період соборовости на початку XV століття</i>	111
	Григорій Цамблак — Київський Митрополит (1415-1420)	114
	Виїзд Митрополита Цамблака на Констанцький Собор	120
	Московський митрополит Фотій вдруге київським митрополитом	136
	Свидригайло великим князем Литовсько-руської держави	140
	Київський Митрополит Герасим (1433-1435) та Ба- зилейський Собор	142
7. Розділ -	<i>Від Констанції до Флоренції</i>	148
	Гуситизм та українсько-білоруські християни Митрополит Київський і Всієї Руси Ісидор (1436- 1458)	149
	Особа митрополита Ісидора	156
	Особа митрополита Ісидора	161
8. Розділ -	<i>Флорентійська Унія та її проголошення в Київській Митрополії</i>	166
	Виїзд митр. Ісидора до українських єпархій своїї митрополії	177
	Проголошення Флорентійської Унії в Москві	193
9. Розділ -	<i>Унійна праця Митрополита Ісидора поза Київською Митрополією</i>	199
	Доля Флорентійської Унії до занепаду Цар- городу	204
	Занепад Царгороду	218
10. Розділ -	<i>Поділ старої Київської Митрополії на Київську та Московську (1458)</i>	221
	Створення московської автокефальної Церкви	224
	Доля Флорентійської Унії в 50-тих роках XV століття	228
	Привначення грецько-католицького єпископа для Галича 1457	231
	Папа Пій II ділить Київську Митрополію (1458) Показчик імен	235

- Historia Romanorum Catholicorum Pontificum, pars II). Рим 1967, стор. 600. \$ 10.
- т. XXXI. Dr. EUGENIUS KAMINSKYJ, *De potestate Metropolitanum Kioviensium-Haliciensium* (a. 1596-1805), Romae 1969, p. 180. \$ 6.
- т. XXXII. JULIUS KUBINYI, S.T.D., *The History of Prjašiv Eparchy*, Romae 1970, p. 216. \$ 5.
- т. XXXIII. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в першому п'ятиліттю свого постання і діяльності 1963-1968* (De Ucrainorum catholica Universitate S. Clementis Papae primo quinquennio peracto suae originis et activitatis enarratio). Рим 1969, стор. 290. \$ 10.
- т. XXXIV. Д-р ПAVЛЮ СЕНИЦЯ, *Світильник істини*. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові. (Dr. PAWLO SENYCIA, *Svitylnyk istyny*. The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv). Торонто-Чикаго 1973, ст. 1010. \$ 15.
- т. XXXV. *Перші українські проповідники і їх твори* (De exordiis praedicationis Ucrainorum). Видання II Editio. Рим 1973, стор. 185. \$6.
- т. XXXVI. о. проф. д-р ВАСИЛЬ ЛАВА, *Патрологія*. Видання II (Patrologia II Editio). Рим 1974. ст. 553.
- т. XXXVII-XXXIX. Проф. д-р КОНСТАНТИН БІДА, *Іоаннікій Галатовський і його «Ключ Розуміння»*. (Prof. Dr. CONSTANTINUS BIDA, *De Joannitio Galatowskuj eiusque «Clavi Cognitionis»*). Рим 1975, стор. CIV+524. \$ 15.
- т. XL. Проф. д-р ПЕТРО ІСАЇВ, *Причини упадку Української Держави в княжості і козацькі часи*. (Prof. Dr. PETRO ISAIV, *The Causes of the Fall of the Ukrainian State in Princely and Cossack Times*). Рим 1975, стор. 210. \$ 8.
- т. XLI-XLII. *Український Католицький Університет ім. св. Климента Папи в другому п'ятиліттю своєї діяльності 1968-1973*. (De Ucrainorum catholica Universitate S. Clementis Papae secundo quinquennio peracto suae activitatis enarratio). Рим 1974. ст. 366 \$ 10.
- т. XLIII. Проф. д-р МИКОЛА ЧУВАТИЙ, *Історія християнства на Русі-Україні том II. Частина I: Українське християнство між латинопольськими і московськими впливами*. (Prof. NICOLAUS ČUVATYJ, *De historia Christianitatis in Rus-Ucraina a. 1353-1458*). Рим 1975.
- т. XLIV. Д-р ПAVЛЮ СЕНИЦЯ, *Світильник істини*. Джерела до історії Української Католицької Богословської Академії у Львові (Dr. Pawlo Senycia, *Svitylnyk istyny*. The Light-bearer. The historical sources of the Ukrainian Catholic Theological Academy of Lviv). Том II Vol. Торонто-Чикаго 1976.

IV. ПРАЦІ ФІЛОСОФІЧНО-ГУМАНІСТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE-HUMANISTICAE

- т. I. Проф. д-р ОЛЕКСА ГОРБАЧ, *Три Церковнослов'янські Літургійні рукописні Тексти Ватиканської Бібліотеки* (Prof. Dr. Olexa Horbatsch, Tres Textus Liturgici Linguae Ecclesiasticae (Paleo) — Slavicae in Manuscriptis Vaticanis). Рим 1966, стор. 160. \$ 5.
- т. II. WASYL LENCYK, *The Eastern Catholic Church and Czar Nicholas I.* Romae-New York 1965, p. XIII+148. \$ 5.
- т. III-IV. Проф. д-р ОЛЕКСА ГОРБАЧ, *Перший рукописний українсько-латинський словник Арсенія Корецького-Сатановського та Епіфанія Славинецького* (Prof. Dr. Olexa Horbatsch, De manuscripto primi ucraino-latini vocabularii Arsenii Korec'kyj-Satanovs'kyj et Epiphanii Slavupnes'kyj typis nunc mandato). Рим 1968, стор. 335. \$ 6.
- т. V-VI. Проф. д-р МИХАЙЛО СОНЕВИЦЬКИЙ, *Історія грецької літератури, I том.* (Prof. Dr. Mykhajlo Sonevyskyj, Litterarum graecarum historia, vol. I). Рим 1970, стор. XIV+679. \$ 15.
- т. VII. Проф. д-р КОСТЬ КИСЛЕВСЬКИЙ, *Українське мовознавство в останній добі* (De linguistica ucraina in ultima periodo expositione). Рим 1973, стор. 198. \$ 6.
- т. VIII. Проф. д-р БОГДАН І. ЛОНЧИНА, *Пісня про мого Сіда.* (Prof. Dr. Bohdan Lonchyna, Cantar de mio Sid). Рим 1972, стор. 160. \$ 5.
- т. IX. ROGER HALLU s.m., *Anne de Kiev Reine de France.* Romae 1973, p. 240. \$ 8.
- т. X-XI. о. проф. д-р МИКОЛА КОНРАД, *Нарис історії стародавньої філософії* (Sac. prof. Dr. Nicolaus Konrad, Historiae philosophiae antiquae brevis conspectus). Видання II editio. Рим 1973, стор. 396. \$ 10.
- т. XII. Проф. д-р В. КАРМАВИН-КАКОВСЬКИЙ, *Мистецтво лемківської церкви* (Prof. Dr. V. Karmazyn-Kakovsky, De arte sacra ecclesiarum Lemcoviensium). Рим 1975, стор. 150+308. \$ 15.

V. ПРАЦІ ПРАВНИЧОГО ФАКУЛЬТЕТУ І СУСПІЛЬНИХ НАУК
OPERA FACULTATIS IURIS ET SOCIOLOGIAE

- т. I. *Український Католицький Університет ім.св. Климента Папи і його правна основа* (De universitate Catholica Ucrainorum a S. Clemente Papa eiusque fundamento iuridico). Рим \$ 2.
- т. II. «Обнова» *Організація Української Католицької Університетської молоді, Академічних товариств і її статуту.* (De organizatione ucrainae catholicae iuventutis universitariae, academicarum societatum eaqueque statutis expositio). Рим 1967, стор. 35. \$ 2.
- т. III. Dr. ВОHDAN T. HALAJCZUK, *Historia de la organizacion Politica De Europa Oriental,* Romae 1972, p. 213. \$ 5.